

Friluftsliv i förändring

Resultat från ett forskningsprogram
Slutrapport

PETER FREDMAN, MARIE STENSEKE, KLAS SANDELL
OCH ANDERS MOSSING

RAPPORT 6547 • FEBRUARI 2013

Friluftsliv i förändring

Resultat från ett forskningsprogram
Slutrapport

Rapport nr 27, Friluftsliv i förändring

Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A (Red.)

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

Orderfax: 08-505 933 99

E-post: natur@cm.se

Postadress: CM Gruppen AB, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/publikationer

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00 Fax: 010-698 10 99

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

ISBN 978-91-620-6547-8

ISSN 0282-7298

© Naturvårdsverket 2013

Elektronisk publikation

Omslag: Peter Fredman, Ulrika Håård, Klas Sandell

Rapport nr 27, Friluftsliv i förändring

Förord

I regeringens proposition *Framtidens friluftsliv* slås fast att beslut om friluftsliv ska fattas med god kunskap: ”Forskning om friluftsliv är av stor vikt för att öka kunskapen om friluftslivets betydelse för samhället och för naturvården” (Prop. 2009/10:238, s.51). När Naturvårdsverket i början av 2000-talet återfick ansvaret för att friluftslivet i Sverige bevaras och utvecklas tog myndigheten initiativ till ett större forskningsprogram för att mer systematiskt öka kunskapen på området. En vägledande utgångspunkt var regeringens naturvårdsskrivelse från 2002 där man lyfte fram betydelsen av friluftsliv och naturturism. I utlysningen betonades att ansatsen skulle stimulera och stärka friluftsforskningens mångfald samt samverkan mellan olika forskningsmiljöer. Naturvårdsverket lyfte särskilt fram betydelsen av en bred forskningsansats med inriktning mot planering och förvaltning, brukarstudier, tillgänglighet, hinder och konflikter, samt lokal och regional utveckling. Nu, drygt sex år senare, kan vi i föreliggande rapport redovisa sammanfattningar av centrala resultat och slutsatser från forskningsprogrammet *Friluftsliv i förändring*.

Programmet startade i oktober 2006 och organiserades som ett nätverk av cirka 15 forskare vid sju svenska lärosäten. Syftet var att etablera ett tvärvetenskapligt forskningsprogram för att analysera dynamiken kring friluftsliv och naturbaserad turism i Sverige, och därmed ge en god kunskapsbas för framtida forskning och uppföljningar. Forskningen organiserades i form av en gemensam empirisk arena samt fem integrerade projekt med fokus på friluftslivets utövande och mönster; tätortsnära friluftsliv; fysisk planering för friluftsliv; friluftsliv, naturvård och utomhuspedagogik; samt friluftsliv, naturturism och regional utveckling. Man kan säga att programmet främst var sprunget ur den offentliga förvaltningens kunskapsbehov, men att resultaten har hög relevans även inom ideell och privat sektor. Kommunikation på tre nivåer (information, dialog och samverkan) har säkrat att resultaten spridits till en bred grupp av intressenter i samhället.

Att med några få rader summera nyttan med ett så stort forskningsprogram låter sig inte enkelt göras. Vi kan konstatera att *Friluftsliv i förändring* är den genom tiderna största samlade satsningen på forskning kring friluftsliv och naturturism i Sverige. Förutom vad som beskrivs och räknas upp i denna rapport finns naturligtvis en rad mervärden från verksamheten i termer av forskarnätverk, kommunikationsstrukturer och inte minst kompetens i form av nya doktorer, docenter och professorer finansierade genom programmet.

Vad gäller den praktiska nyttan vågar vi påstå att kunskap från programmet bidrar till såväl genomförande som uppföljning av svensk friluftspolitik i hela sin bredd. Likaså till uppföljningen av flera miljömål, i synnerhet Levande skogar, Ett rikt odlingslandskap, Myllrande våtmarker, Levande sjöar och vattendrag, Storslagen fjällmiljö, Hav i balans samt levande kust och skärgård, God bebyggd miljö samt Ett rikt växt- och djurliv. Naturvårdsverkets program för att bättre förvalta och använda naturskyddade områden (Värna, Vårda, Visa) pekar på betydelsen av att arbeta mer planerat med frågor kring friluftsliv, och vi vill i detta sammanhang understryka betydelsen av att ha god kunskap om friluftsutövande i termer av naturturism och regional utveckling såsom redovisas i denna rapport.

Rapporten består av 15 fristående kapitel som var och ett fördjupar sig inom olika teman som programmet har fokuserat på. Det första kapitlet ger en kort bakgrund till friluftsliv som forskningsområde, programmets tematiska inriktning, vårt sätt att organisera verksamheten samt samverkan med omgivande aktörer. Vi ger också några goda råd till framtida forskningsprogram. De följande kapitlen behandlar i turordning ämnen som Enkätundersökningen ”Friluftsliv 07”; Friluftslivets förändring i kvantitativa termer; Kvalitativ och kvantitativ metod i friluftsforskningen; Att förstå friluftsliv i ett samhälleligt sammanhang; Att mäta friluftsliv; Barns möte med naturen; Tätortsnära friluftsliv; Friluftsliv och miljöengagemang; Friluftslivets ekonomi; När Friluftsliv blir naturturism; Friluftslandskapets planering och tillgänglighet; Friluftslivets nya aktiviteter; samt Friluftsliv och naturvård. I det avslutande kapitlet summeras några av de viktigaste resultaten jämte våra reflektioner kring programmets bidrag till ny kunskap. Vi redogör här för några huvudsakliga ställningstaganden när det gäller framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige, diskuterar samhällsutmaningar och ger förslag på forskningsbehov, samt sätter in svensk friluftslivsforskning i ett internationellt perspektiv.

I rapportens Appendix redovisas varje delprojekt avseende medverkande forskare, syfte och frågeställningar, resultat och praktisk relevans. Här finns också en redogörelse över programmets kommunikationsarbete jämte en fullständig förteckning över alla publikationer samt konferenser och workshops som programmet har arrangerat.

Avslutningsvis vill vi rikta ett stort tack till alla de personer som läst och lämnat synpunkter på olika kapitel i denna rapport (som regel två personer, en forskare och en praktiker per kapitel), till medlemmarna i programmets referensgrupp för många och värdefulla synpunkter under årens lopp, och sist men inte minst till alla kollegor i programmet för ett synnerligen gott samarbete.

Östersund, Göteborg, Aspöja och Sundsvall i februari 2013

Peter Fredman

Marie Stenseke

Klas Sandell

Anders Mossing

Innehållsförteckning

FÖRORD	3
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	7
SUMMARY	9
1. FRILUFTSLIV I FÖRÄNDRING – ETT FORSKNINGSPROGRAM	11
2. ENKÄTUNDERSÖKNINGEN "FRILUFTSLIV 07"	25
3. FRILUFTSLIV I FÖRÄNDRING – EN KVANTITATIV ANALYS	43
4. TRENDER I BÄR- OCH SVAMPPLOCKNING – ETT EXEMPEL PÅ HUR KVANTITATIV OCH KVALITATIV METOD KAN KOMBINERAS	63
5. FRILUFTSLIVETS SOCIALA MÖNSTER I ETT SAMHÄLLELIGT SAMMANHANG – EN BESKRIVNING OCH ETT FÖRSÖK TILL FÖRKLARING	81
6. ATT MÄTA FRILUFTSLIV – ERFARENHETER FRÅN BESÖKSRÄKNINGAR OCH BESÖKARSTUDIER	97
7. BARNS MÖTE MED NATUREN	115
8. TÄTORTSNÄRA FRILUFTSLIV	131
9. FRILUFTSLIV OCH MILJÖENGAGEMANG	145
10. FRILUFTSLIVET I SAMHÄLLSEKONOMIN	161
11. NÄR FRILUFTSLIV BLIR NATURTURISM	175
12. FRILUFTSLANDSKAPETS PLANERING OCH TILLGÄNGLIGHET	191
13. FRILUFTSLIVETS NYA AKTIVITETER – MERA SPORT OCH MINDRE NATUR?	211
14 FRILUFTSLIV OCH NATURVÅRD - EN KOMPLICERAD RELATION	229
15. FRAMTIDA FRILUFTSFORSKNING I SVERIGE	251
APPENDIX A: FRILUFTSLIVETS UTÖVANDE OCH MÖNSTER – EN GEMENSAM EMPIRISK ARENA (GEA)	269
APPENDIX B: FRILUFTSLIVETS UTÖVANDE OCH MÖNSTER	277
APPENDIX C: TÄTORTSNÄRA FRILUFTSLIV	285
APPENDIX D: FYSISK PLANERING FÖR FRILUFTSLIV	291
APPENDIX E: FRILUFTSLIV OCH NATURVÅRD	295
APPENDIX F: REGIONAL UTVECKLING OCH NATURTURISM	301
APPENDIX G: KOMMUNIKATION	307
APPENDIX H: MEDVERKANDE I FRILUFTSLIV I FÖRÄNDRING	315
APPENDIX I: REFERENSGRUPP	317
APPENDIX J: KONFERENSER OCH SEMINARIER	319
APPENDIX K: PUBLIKATIONER	323

Summary

Friluftsliv i förändring (Outdoor Recreation in Change) is an interdisciplinary research program which aims to analyze the current dynamics of outdoor recreation and nature based tourism in Sweden (www.friluftsforskning.se). The program has been funded by the Swedish Environmental Protection Agency for the period 2006 to 2013 and involves 15 researchers at seven different Swedish universities. In the program plan (Fredman et al., 2006) it was stated that:

“The overall aim of the program is to present a broad picture of the dynamics of outdoor recreation and nature based tourism in Sweden: One that is relevant for the work of the Swedish Environmental Protection Agency given its new role in outdoor recreation, by forming a solid scientific foundation suitable for future research and monitoring... ..another important objective of the program is to establish strong linkages (networks) to different stakeholders, including national, regional and local authorities and organizations in the field of outdoor recreation and natural resource management. This will also involve forming a basis for decisions with regard to long term institutional structures, research efforts and knowledge transfer concerning outdoor recreation and nature based tourism in Sweden”.

To achieve this goal the program was organized with a common empirical arena and five integrated research projects. The *common empirical arena*, which included case studies of recreation landscapes and a national survey to provide information on outdoor recreation participation, provided a comprehensive input to the five projects: *Outdoor recreation patterns* (motives, access, urban-rural tensions, gender, immigrants, youth, non-users and trends); *Urban proximate nature* (outdoor recreational opportunities, economics and health); *Outdoor recreation in spatial planning* (land use, conflict resolution, impact assessment and local management); *Outdoor recreation and nature conservation* (integrated land management, environmental education and guiding); and *Nature-based tourism for regional development* (demand, supply, impacts, protected areas and governance).

Activities and results from the program have established a broad base of knowledge and significantly contributed to national policies on outdoor recreation, environment and tourism. Communication at three levels (information, dialogue and collaboration) has established strong linkages and ensured that results are disseminated to a broad group of stakeholders and practitioners.

This report summarizes some of the main results from the *Friluftsliv i förändring* program. It includes 15 independent chapters focusing on different themes from our research. The first chapter includes a description of the program organization, management and extension activities. We also provide advice to future research programs. The following chapters focus on the national survey “Friluftsliv 07”; Outdoor recreation in change in quantitative terms; Quantitative and qualitative approaches to outdoor recreation research; Understanding social dimensions of outdoor recreation; Outdoor recreation monitoring; Outdoor recreation among young people; Urban proximate outdoor recreation; Outdoor recreation and environmental awareness; Economics of outdoor recreation; When outdoor recreation becomes nature based tourism; Access and physical planning for outdoor recreation; New activities; and Outdoor recreation and environmental protection. In the final chapter, we summarize the main findings and offer some reflections on the contribution to new knowledge from the program. We also provide our recommendations for future research structures on outdoor recreation and nature-based tourism in Sweden, challenges and research needs. The chapter ends with a brief review of Swedish research on outdoor recreation and nature-based tourism in an international perspective.

In the Appendices we provide a final report from each research project including aim, research questions, results and practical relevance. There is also a report of extension activities (conferences, workshops, webpage, reports, etc.) and a complete list of deliverables from the program.

1. Friluftsliv i förändring – Ett forskningsprogram

Peter Fredman, Anders Mossing, Klas Sandell, Marie Stenseke & Lars Emmelin

Inledning

Vi kan sedan en tid se tydliga tecken på en renässans för friluftslivet på den politiska agendan efter ett måttligt intresse för friluftsfrågor hos politiker och myndigheter under 1980- och 1990-talen. Naturvårdsverket (åter)fick i början av 2000-talet ett tydligt ansvar för att friluftslivet bevaras och utvecklas och i naturvårdspolitiken lyfte man fram betydelsen av friluftsliv och naturturism (Regeringens skrivelse, 2002). Det tätortsnära friluftslivet gavs särskild uppmärksamhet liksom utomhuspedagogik, naturvägledning och naturturism. Att Sverige hösten 2010 fick sin första friluftsproposition (Regeringens proposition 2009/10:238) kan ses som en samlat uttryck för dessa ökande ambitioner.

Samtidigt finns det en lång förhistoria. Friluftsliv är ett viktigt karaktärsdrag för förhållandet mellan människa och natur i det industriella samhället sedan 100-150 år tillbaka (Sandell & Sörlin, 2008) och det uppfattas av många som en central del i vår kulturtradition och nationella identitet. Det är sedan länge och för många ett viktigt inslag i hälsa och livskvalitet, ett pedagogiskt verktyg i skola och en betydelsefull fritidssysselsättning för många barn och vuxna i organiserad eller oorganiserad form. Friluftslivet är också av betydelse som näringsverksamhet i form av naturturism och friluftsutrustning, och mycket tyder på att denna utveckling kommer fortsätta (Emmelin m.fl., 2010).

Begreppet friluftsliv är emellertid föränderligt och olika grupper ger det olika innebörd. Det kommer också till nya begrepp som delvis täcker samma samhällsfenomen samtidigt som nya aktiviteter och ny utrustning förändrar hur ”friluftslivet” ser ut och uppfattas. Friluftslivets relationer till verksamheter och begrepp som idrott, sport, utomhuspedagogik, naturvård, naturturism, motion, äventyr m.m. är under ständig omförhandling och ser olika ut för olika

grupper (Sandell m.fl. 2011b). Till detta kan läggas mer övergripande samhällsförändringar av betydelse för friluftslivets roll och framtid, som t.ex. tjänstenäringarnas ökade betydelse, den fortlöpande urbaniseringen, ekonomisk utveckling och förändrade attityder till natur och hälsa.

Det var mot bakgrund av en lång och bred tradition, ett ökande intresse från politik och förvaltning, samt allt fler tecken på mångfald och förändring, som forskningsprogrammet "*Friluftsliv i förändring: Upplevelselandskap, planering och utveckling*" startade under hösten 2006 (Fredman m.fl., 2006). Programmets övergripande uppdrag var att ge en bred bild av friluftsliv och naturturism i dagens Sverige, det finansierades av Naturvårdsverket och organiserades som ett nätverk av forskare vid sju svenska lärosäten: Mittuniversitetet/ETOUR, Blekinge Tekniska Högskola, Göteborgs universitet, Karlstads universitet, Umeå universitet, Sveriges lantbruksuniversitet (SLU), samt Örebro universitet. Man kan säga att programmet främst var sprunget ur den offentliga förvaltningens kunskapsbehov, men att resultaten har hög relevans även inom ideell och privat sektor.

Att forska om friluftsliv

Friluftsliv definieras i regeringens proposition "Framtidens friluftsliv" som "*vistelse utomhus i natur- eller kulturlandskapet för välbefinnande och naturupplevelser utan krav på tävling*".

Definitionen är densamma som i Förordning om stadsbidrag till friluftsorganisationer (Förordning 2003:133) som även betonar att bidragsmottagaren ska värna det enkla, naturnära, och långsiktigt hållbara friluftslivet. Men alla definitioner av detta formella slag innebär olika former av begränsningar. Medan de svenska definitionerna t.ex. inte anger att friluftslivets kontext är "fritid" – friluftsliv kan som bekant ingå även i t.ex. skolverksamhet – så är det troligt att många människor ser det i första hand som en fritidsaktivitet. Föreställningen att friluftsliv främst utövas i "vildmark" är också vanlig, men så är naturligtvis inte fallet (jfr betoningen på tätortsnära friluftsliv ovan). I forskningsprogrammet har inledningsvis använts en bred definition, t.ex. i vår inledande nationella enkätundersökning, om utomhusaktiviteter på fritiden för att ge utrymme för olika uppfattningar, och möjlighet att undersöka olika gruppers uppfattning om vad som är friluftsliv. Det inför framtiden mest intressanta ligger dessutom ofta i ett fenomenens utkanter och gråzoner.

Det finns väl knappast något samhällsområde som inte av dess tillskyndare ses som underbeforskat. Samtidigt finns det goda skäl att reflektera över vilka orsaker som kan finnas för

att just friluftsliv kanske inte har den roll som forskningsområde som dess betydelse i samhället och dess forskningspotential i övrigt borde motivera. En viktig utgångspunkt vid igångsättandet av *Friluftsliv i förändring* var Naturvårdsverkets utökade ansvar för friluftsfrågorna i Sverige och den forskningsöversikt som verket därför beställde för att få en uppfattning om forskningsläge och kunskapsbehov (Emmelin m.fl., 2005). Forskningsfältets stora bredd framkom där tydligt och om man vill studera friluftslivet och dess förändringar måste man både intressera sig för bredare uttryck för naturumgänge och utomhusaktiviteter på fritiden och samtidigt försöka fånga upp vad olika grupper kopplar till just begreppet ”friluftsliv”. När det gäller friluftsliv som forskningsfält i dagens Sverige kan vi bland annat konstatera följande (se även Sandell m.fl., 2011b):

Friluftslivet har ofta inkluderat en från samhällets elit tydligt normativ argumentering, inte minst i dess tidiga historia (Sandell & Sörlin, 2008). Man har varit övertygad om dess viktiga roll för mängder med vad man uppfattat som centrala samhällsuppgifter t.ex. nationell identitet, folkhälsa och social fostran men kanske inte alltid varit så intresserad av att få friluftslivets påstådda effekter eller folkliga förankring under forskningens kritiska lupp. Det har heller inte funnits någon större friluftsideologisk debatt i Sverige – jfr t.ex. den norska debatten (Breivik & Løvmo, 1978; Faarlund, 1978; Tordsson, 2003) – något som annars kan få upp friluftsliv på den politiska agendan och öka behovet av kunskapsunderlag (jfr dock t.ex. Sandell, 2006).

- Friluftslivet är framför allt ett socialt och kulturellt fenomen med mycket måttliga inslag av teknikutveckling, framförallt under dess tidiga historia, vilket annars ofta är forskningsfrämjande .
- Den internationella forskningen, där Nordamerika sedan länge varit en huvudsaklig arena, går inte att okritiskt överföra till svenska förhållanden. Liksom andra regioner har Sverige sina förutsättningar, t.ex. en omfattande allemansrätt (Sandell, 2011) och en återkommande argumentering för en nordisk friluftstradition (Henderson & Vikander, 2007). Det här innebär ett starkt behov av att dels kunna relatera internationell forskning till friluftsliv och landskap i Sverige, vilket är en forskningsuppgift i sig, men det innebär också att det behöver byggas upp en egen kunskapsbas utifrån nationella och regionala förhållanden.
- Friluftslivet som studieområde har inte adopterats av någon vetenskaplig disciplin utan har genom sitt mångvetenskapliga innehåll varit något som berör många vetenskapstraditioner men inte självklart bevakats och utvecklats av någon viss gruppering.
- Friluftslivets stora inslag i Sverige och övriga Norden av enkelhet och bredd (väl illustrerat av allemansrättsperspektivet) har minskat behovet av inrättande och förvaltning

av särskilda friluftsområden, vilket internationellt annars vuxit fram som ett av de viktigaste friluftsrelaterade forskningsfälten ofta i kombination med naturskydd (Emmelin m.fl., 2010).

- Friluftslivet i Sverige har i stor utsträckning haft en icke-akademisk utbildningsförankring inom folkhögskolans och frivilligorganisationernas ram (i form av t.ex. fritidsledarutbildningar och ungdomsledarutbildningar) och detta är utbildningsmiljöer som av tradition generellt haft mycket lite forskningsanknytning (Schantz & Silvander, 2004).

Sammantaget, och med dagsaktuellt engagemang för friluftsliv som bl.a. livskvalitet, folkhälsometod, turismnäring, pedagogisk metod, kulturhistoria och samhällsplaneringsområde i åtanke, så finns därför mycket starka argument för att påstå:

- att friluftslivet i förhållande till sin samhällsroll och forskningspotential är ett starkt underbeforskat fält i Sverige;
- att det nu avslutade forskningsprogrammet *Friluftsliv i förändring* därför måste ses som en inventerande startpunkt – inte en slutpunkt – i förhållande till forskningsbehoven¹ ; och
- att detta intryck ytterligare förstärks av det faktum att när forskningsprogrammet initierades så innebar utlysningen både medvetna avgränsningar t.ex. gentemot det hälsorelaterade, och ett uttalat syfte att etablera mer grundläggande empiriska kunskaper om fältet som en bas för fortsatt forskning.

Det finns också i detta sammanhang anledning att resa mer övergripande frågor om att "god forskning" inte enbart är en fråga om utveckling av teori och metod. Förvaltningens behov kan ofta handla om solid kunskap framtagen med väl etablerade metoder inom forskningsområden som inte framstår som "heta" inom den etablerade, akademiska forskningen. Vad som i olika sammanhang betecknas som forskning respektive utredning kan likaså variera mellan olika områden och är ofta både situationsbetingat och värdeladdat. Olika typer av brukarstudier, marknadsundersökningar osv. liksom longitudinella befolkningsstudier kan inledningsvis framstå som utredning, men genom återupprepning skapas data och kunskapsunderlag som både genererar vetenskapliga frågor och ger möjlighet till djupare forskning. Ett forskningsprogram av den typ som här är aktuellt behöver därför inslag av såväl kvalificerad utredning som forskning – detta för att både bygga upp

¹ Naturligtvis finns det exempel på svensk friluftsforskning som föregått forskningsprogrammet "Friluftsliv i Förändring". För en översikt hänvisas till Emmelin m.fl. (2005)

solid empirisk kunskap som är av omedelbart värde och utveckla teori och metoder för forskningsområdet (inte minst genom doktorandarbeten).

Två exempel på mångvetenskapliga integrationsstrategier bl.a. inspirerade av erfarenheter från tidigare forskningsprogram som vi använt har varit vår inledande gemensamma enkätundersökning och våra gemensamma exkursioner till olika friluftsrelaterade landskap. Enkätens frågeformuleringar, genomförande och analys har varit en mycket viktig arena för både principiella idéutbyten men också konkreta mångvetenskapliga diskussioner och publikationer. Och att gemensamt uppleva sådant som samisk naturturism, tätortsnära friluftsområden och skärgårdar har varit mycket viktiga för utvecklandet av gemensamma referensramar och mångvetenskaplig kommunikation.

Ytterligare en principiellt viktig fråga är hur man hanterar forskning vars resultat förefaller ge stark underbyggnad åt den egna verksamheten samtidigt som den teoretiskt eller metodologiskt kan vara omstridd. Om t.ex. människan har ett inneboende, biologiskt behov av naturkontakt och naturupplevelse är det ett starkt argument för parker, friluftsområden och annan lättillgänglig natur. I konkurrens med motstående ekonomiska intressen är självfallet ett ”behov” betydligt starkare än en ”efterfrågan” och ger den egna verksamheten hög legitimitet. Ett motsvarande resonemang är också frestande för forskare som söker medel för sin egen forskning. Det är naturligtvis opportunt att bygga stöd till friluftslivsforskning på föreställningar om att deltagande i friluftsliv skapar positiva attityder till natur- och miljövård eller höjer folkhälsan m.m. Att resa metodologiskt eller teoretiskt grundade invändningar kan däremot vara inopportunt. Samtidigt är vetenskapens uppgift att kunna ifrågasätta även centrala utgångspunkter för det egna forskningsfältets legitimitet. Den här balansgången mellan legitimering och ifrågasättande har varit ständigt närvarande i programmets verksamhet.

Att organisera och leda ett forskningsprogram

I Naturvårdsverkets utlysning, som sedermera kom att bli forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, betonades att ansatsen ska stimulera och stärka friluftsforskningens mångfald samt samverkan mellan olika forskningsmiljöer. Naturvårdsverket lyfte särskilt fram betydelsen av en bred forskningsansats samt betydelsen av att få fram verktyg till stöd för verkets arbete, samt andra myndigheter på central, regional och lokal nivå. Programmet förväntades få en inriktning mot planering och förvaltning, brukarstudier, tillgänglighet, hinder och konflikter, samt lokal och regional utveckling. Mot denna bakgrund formades en gruppering på ca fem personer som

planerade den huvudsakliga tematiken i ansökan. Sedan vidgades gruppen till cirka 15 forskare med bred samhällsvetenskaplig bakgrund, erfarenhet av både kvantitativa och kvalitativa ansatser men inte t.ex. rena humanister eller rena naturvetare. På så sätt uppfylldes behovet av en bred mångvetenskaplig ansats utan att behöva lägga allt för mycket kraft på kommunikation och förståelse mellan disparata forskningstraditioner. Vi lade också stor vikt vid att kunna bygga vidare på tidigare erfarenheter från breda mångvetenskapliga forskningsprogram som:

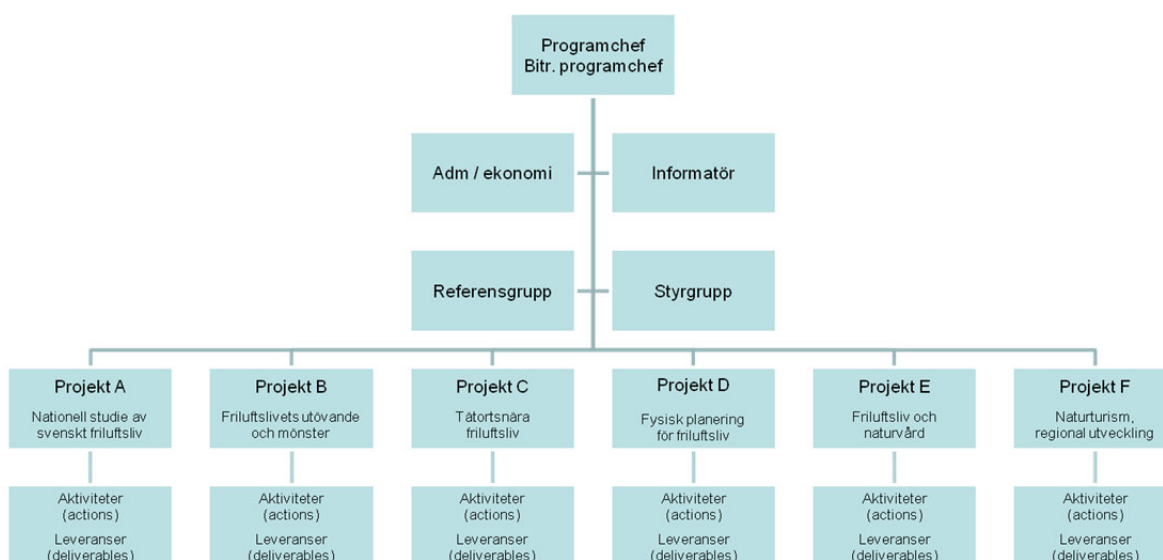
"Landskapet som arena: Vetenskapen, institutionerna och miljön, 1800-2000", "FjällMistra", "Hagmarksmistra", "Agora", "MiSt" och uppbyggnaden av turismforskningsinstitutet "ETOUR".

Arbetet organiserades sedan i form av en gemensam empirisk arena samt fem integrerade projekt:

- Friluftslivets utövande och mönster
- Tätortsnära friluftsliv
- Fysisk planering för friluftsliv
- Friluftsliv, naturvård och utomhuspedagogik
- Friluftsliv, naturturism och regional utveckling

Ansvar för projekten var lokaliserade till projektledare vid olika lärosäten samtidigt som de flesta projekt bestod av forskare från olika platser. Redan från början etablerades dessutom en mängd tvärkopplingar mellan olika delprojekt vilket sedan manifesterats bl.a. i form av att en stor mängd gemensamma publikationer. Forskarna har träffats regelbundet, minst två gånger per år, på olika platser i samband med programmöten respektive den årliga konferensprogrammet arrangerat. Programmöten, vanligtvis två dagar, har hållits i Östersund, Göteborg, Jokkmokk, Tjärö, Örebro och Enafors; samt i anslutning till våra konferenser enligt nedan. Vid dessa tillfällen har vi genomfört interna seminarier och workshops samt studiebesök med anknytning till friluftsliv på den ort vi besökt. Forskningskonferenserna har arrangerats i Stockholm (2007), Karlstad (2008), Östersund (2009), Göteborg (2010) samt Umeå (2011) med 120-160 deltagare. Konferenserna finns dokumenterade i programmets rapportserie. Deltagarna har varit ungefär hälften forskare och hälften praktiker med cirka 10-20 procent deltagare från andra nordiska länder. I samband med dessa konferenser har hållits möten med programmets referensgrupp vilken har utgjorts av ca 15 personer som representerat myndigheter, företag, universitet forskning och organisationer med tydlig koppling till friluftsliv (se appendix I). Referensgruppens uppgift har varit att ge stöd åt programmet i övergripande strategiska frågor samt utgöra en arena för dialog och avstämning med olika intressen. Programmet har också haft en styrgrupp bestående av programchefen, kommunikátören, projektledarna samt en representant för Naturvårdsverket. Styrgruppen uppgift har varit att ge stöd åt programledningen i strategiska överväganden samt frågor som rör

programmets övergripande inriktning och arbetssätt. Programmets ledning har utgjorts av programchef professor Peter Fredman vid Mittuniversitetet och Etour samt en biträdande programchef (professor Klas Sandell, Karlstads universitet, fram till 2009-09-30, därefter professor Marie Stenseke, Göteborgs universitet). En informatör (ca halvtid) har ansvarat för kommunikationsarbetet, och därtill har för ledningens stöd funnits en programsekreterare samt ekonomiansvarig på deltid. Hösten 2012 var programmet värd för en större internationell konferens (www.mmv2012.se) vilket krävde administrativa resurser utöver programmets egen budget.

Figur 1.1. Organisation av forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring

Gemensam empirisk arena

Programmets gemensamma empiriska arena har varit ett viktigt redskap i ambitionen att kombinera mångfald med samverkan inom forskningen. Den har utgjorts av fallstudier av olika friluftslandskap (Bladh, 2013), en nationell postenkät med regional översampling kring områdena Delsjön (grönområde i Göteborg), Blekinges kust och skärgård samt Torup (grönområde i sydvästra Skåne) (Fredman m.fl., 2008a-d), samt en uppföljande webbaserad "last-visit" enkät. Syftet har varit att dels skapa en grundläggande databas kring friluftsutövande i Sverige (dvs. en grund för framtida forskning om friluftsliv i förändring) avseende bland annat deltagande i

friluftaktiviteter, besöksmönster, hinder, ekonomiska och sociala faktorer etc. (se vidare kapitel 2), dels att skapa en integrativ arena för programmets forskare. Genom att studera friluftslivet utifrån olika perspektiv med utgångspunkt i samma datamaterial har samarbete mellan forskare från olika discipliner stimulerats. Inte minst föreliggande rapport är ett resultat av en sådan process. På flera av våra programmöten har det arrangerats exkursioner till fallstudieområden för att ta del av olika typer av friluftsmiljöer och skapa möten mellan forskning och praktik. Den gemensamma empiriska arenan har också varit en viktigt metodologisk mötesplats där bland annat kvantitativ och kvalitativ forskning har utvecklats och integrerats (Bladh, 2013; Fredman m.fl., 2012a; Lindhagen & Bladh i denna rapport; Sandell & Boman i denna rapport), men också en arena för utveckling av metoder att mäta friluftsliv (Naturvårdsverket, 2009; Ankre m.fl., i denna rapport; Fredman m.fl., 2009; Fredman m.fl., 2012b). Data från den gemensamma empiriska arenan har självfallet också utgjort ett väsentligt underlag till programmets övriga fem delprojekt. Cirka hälften av programmet samtliga leveranser har en direkt eller indirekt koppling till den gemensamma empiriska arenan.

Information, kommunikation och samverkan

En viktig uppgift för programmet har också varit att kommunicera forskningen utanför akademien och samverka med det omgivande samhället. En särskild plan för detta utgjorde en del i programplanen (Fredman m.fl., 2006). Målet har varit att ge lättillgänglig, lättbegriplig information, men samtidigt vetenskapligt korrekt och anpassad till målgruppernas behov. För att lösa dessa uppgifter har programmet haft en informatör anställd. Den främsta arbetsuppgiften har varit att tillgängliggöra forskningen, men också att vara en resurs för det interna informationsflödet. Det externa kommunikationsarbetet har organiserats i tre nivåer: Information, dialog och samverkan.

Information – när de flesta av våra målgrupper. En viktig uppgift är att bygga upp förtroende och skapa intresse för forskningsprogrammet och dess resultat. Viktiga informationskanaler har varit webbplatsen, mediekontakter, det elektroniska nyhetsbrevet samt tryckt information.

Dialog – för att fördjupa relationen med de målgrupper vi når via den första nivåns kommunikation. Främst genom den årliga konferensen om friluftslivsforskning men också genom deltagande i olika former av seminarier och workshops.

Samverkan – har fokuserat på de högst prioriterade målgrupperna. Hit räknar vi referensgruppen och samarbete med forskningsprogrammets intressenter, bland annat i form av workshops, seminarier och fallstudieområden.

Ett så brett program som Friluftsliv i förändring har naturligtvis ett stort antal målgrupper för sin verksamhet, och kommunikationsarbetet på de tre nivåerna måste anpassas därefter.

Naturvårdsverket i sin egenskap av finansör är naturligtvis en huvudsaklig mottagare (på alla tre nivåer) av den kunskap programmet tagit fram. Andra viktiga målgrupper programmet har identifierat är forskare inom fälten friluftsliv och naturturism; offentliga sektorn, politiker och tjänstemän; förvaltare av naturresurser; lärare inom friluftsliv; samt friluftslivs- och turismorganisationer. För mer information om målgrupper hänvisas till programplanen där vi kopplar vi de olika målgrupperna till de tre nivåerna av kommunikation (se Fredman m.fl., 2006).

Den externa kommunikationens viktigaste mål har varit att alla målgrupper ska betrakta forskningsprogrammet som en naturlig och trovärdig källa till forskningsbaserad kunskap om friluftsliv och naturturism. Även om sex år är kort tid i detta sammanhang kan vi konstatera att de forskningskonferenser vi arrangerat lockar många återkommande besökare år efter år. Vi menar att det, tillsammans med ett stadigt ökande intresse för nyhetsbrevet och vår webb, visar att forskningsprogrammet har uppnått detta mål. Våra regelbundna programmöten (två ggr per år) och fortlöpande kommunikation (programbrev mm) från programledningen har medfört att programmets deltagare har haft god insikt i hela programmets verksamhetsområde.

Kommunikationen i praktiken

Under forskningsprogrammets första år lades stor vikt vid den interna kommunikationen för att skapa samhörighet mellan deltagande forskare, något vi har haft vinning av i den senare delens mer publiceringsintensiva fas. På våra återkommande programmöten har diskussioner förts om såväl praktiska som vetenskapliga frågor. Syftet har varit att skapa ett engagemang och trovärdighet för programmets verksamhet. För att externt skapa en tydlig avsändare av vår information skapades en grafisk profil som gett färg och form till allt vi publicerat. Vi har arbetat med en rad kommunikationskanaler för att nå de olika intressenter som målgrupperna utgör, och nedan följer en redogörelse av det praktiska arbetet.

WEBBPLATS

Webbplatsen (www.friluftsforskning.se) har varit basen i vår kommunikation. Här finns all forskning tillgänglig, information om programmet, kontaktvägar och en nyhetsfunktion med egna

och andras nyheter relevanta för forskningsfältet. Webbplatsen har marknadsförts på de olika arrangemang vi deltagit i, vid bokbord/konferenser, via trycksaker samt via det elektroniska nyhetsbrevet.

VETENSKAPLIG PUBLIKATIONSSERIE

Delar av vår forskning har publicerats i den egna publikationsserien, som inrättades för att skapa en egen kanal att förmedla våra resultat. Ett trettiotal rapporter har publicerats, där flera utgör underlag för ytterligare bearbetning och publicering på annat håll. Noteras bör emellertid att långt ifrån all forskning som programmet producerat har synts i rapportserien. Där återfinns i huvudsak forskning med ett bredare allmänintresse.

NYHETSBREV

Vi har under programtiden skickat ut elektroniska nyhetsbrev med information om vår och andras forskning. Med ca 1000 mottagare bedömer vi det som att det finns ett stort intresse för vår forskning. Det finns också ett intresse av att delta i nyhetsbrevet från andra aktörer inom forskningsfältet, vilket vi tolkar som att Friluftsliv i förändring ses som en trovärdig avsändare.

MASSMEDIEBEARBETNING

Vi har arbetat aktivt med pressbearbetning för att sprida våra forskningsresultat till allmänheten. Främst har vi arbetat med pressmeddelanden i anslutning till att ny forskning publicerats, men även debattartiklar och presskonferenser. Vi kan i programmets slutskede konstatera att såväl landsortsmedia som riksmidia frekvent kontakter forskningsprogrammet. Några exempel på vår exponering i media finns i appendix G.

FORSKNINGSKONFERENSER

De årliga konferenser forskningsprogrammet arrangerat (Friluftsforskning 2008, Friluftsforskning 2009, osv.) har varit viktiga för att skapa en nationell mötesplats för kommunikation och dialog kring forskning om friluftsliv och naturturism. De utvärderingar som gjorts bland konferensdeltagarna har överlag varit mycket positiva (se appendix G). Hösten 2012 var programmet arrangör av konferensen *6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas (MMV)* i Stockholm med 250 deltagare från 37 olika länder (se Fredman m.fl., 2012b samt www.mmv2012.se).

DIALOG OCH SAMVERKAN

Ett flertal workshops har arrangerats inom ramen för de årliga friluftsforskningskonferenserna,

liksom på flera internationella konferenser inklusive den som programmet självt arrangerade. Utöver de egna arrangemangen har vi på olika sätt samverkat med andra aktörer för att för att nå ut med forskningsresultaten. Värt att särskilt lyfta fram här är Naturvårdsverkets årliga tankesmedjor kring friluftsliv där forskningsprogrammet samverkat kring både planering och innehåll.

Några goda råd till framtida forskningsprogram

Vilka erfarenheter har vi då efter att ha arbetat sex år med Friluftsliv i förändring, och finns det några kloka tankar att lämna till eftervärlden? Viktigt att ha med sig när frågan besvaras är att Friluftsliv i förändring är sprunget ur förvaltningens kunskapsbehov, men inte i form av en utredning utan som ett bidrag till forskning. Först och främst vill vi därför understryka betydelsen av en så långsiktig och bred satsning på forskning kring friluftsliv och naturturism som programmet inneburit. Det har skapat möjligheter att samla in mer grundläggande statistik för framtida uppföljningar, att bygga upp nätverk mellan forskare, att etablera återkommande forskarkonferenser, att ta fram en mer integrerad mångvetenskaplig kunskap och inte minst att utbilda några av de doktorer som är framtidens forskare inom friluftsliv och naturturism. I detta avseende har Naturvårdsverkets framsynthet varit av största betydelse.

Att under sex år få vara verksam inom de områden man är mest intresserad av är i hög grad förmånligt, stimulerande och utvecklande. Samtidigt finns det vissa nackdelar med att bygga upp relativt omfattande programstrukturer med en begränsad livslängd. Att leda och organisera ett forskningsprogram av det här slaget kräver en omfattande arbetsinsats som riskerar att bli något av ett ”luftslott”. Dels för att det dagliga administrativa arbetet inte sker inom ramen för någon etablerad organisation och därmed riskerar att inte värdesättas eller bli meriterande som annars vore fallet, dels för att den dagen då programmets hemsida släcks ner (eller i bästa fall arkiveras) försvinner också många av de mervärden som många års arbete byggt upp. En viktig fråga att ställa sig är därför på vilket sätt ett forskningsprogram av det här slaget kan utgöra en del i en mer långsiktig uppbyggnad av kunskap och forskningsstrukturer. Vi har under resans gång upplevt tydliga indikationer på sådana behov. Programmets medarbetare har i olika konstellationer samverkat med Naturvårdsveket kring allemansrätten, friluftsstatistik, tankesmedjan för friluftsliv och framtagning av mål för friluftspolitiken. Andra exempel på organisationer där Friluftsliv i förändring utgjort en samarbetspartner är Svenskt friluftsliv, Friluftsrådet, Ekoturismföreningen, Skogsstyrelsen, Sveaskog, många kommuner och länsstyrelser.

Sammantaget vill vi summera våra, i huvudsak positiva, erfarenheter från sex år med Friluftsliv i förändring i följande punkter;

- Programmets nätverksstruktur och integrativa arbetssätt har inneburit många positiva erfarenheter. Programmet har, som vi ser det, lagt en värdefull grund för svenskt friluftsforskning som framtida satsningar kan bygga vidare på.
- Den gemensamma empiriska arenan innebar mycket arbete, men såväl processen (utarbeta frågeformulär mm) som resultatet (gemensamma data och publikationer) bidrog i hög grad till programmets integration och resultatens kvalitet.
- Det är viktigt med tydliga roller och ansvar, särskilt rollen som projektledare (kombinationen administratör, forskningsledare och forskare för ett avgränsat område) har stor betydelse för programmets vetenskapliga framgång. Färre personer med en relativt sett högre tjänstgöringsgrad är bättre än många personer med låg tjänstgöring.
- Vi har haft relativt liten personalomsättning vilket varit mycket positivt för arbetsklimat och resultat. Ett program av detta slag kan vara sårbart om någon plötsligt avslutar sitt engagemang. Vi tror att en långsiktig och tydlig programplan med definierade roller jämte effektiv intern information kan bidra till ökat engagemang och lägre personalomsättning.
- Ett delat ledarskap (programchef och biträdande programchef) underlättar och förbättrar programmets ledning och administration. Ett större erfarenhetsutbyte kring ledning och administration med andra programchefer och Naturvårdsverket hade varit önskvärt.
- Det är viktigt att informatören är väl insatt i programmets frågor och har personlig kontakt med forskarna även om de är geografiskt spridda.
- Det är relativt resurskrävande att bygga upp olika kommunikationskanaler som hemsida, rapporter, nyhetsbrev mm. Erfarenheter från tidigare forskningsprogram, eventuellt även andra forskningsfinansiärer, bör nyttjas bättre.
- En tydlig strategi för vidare hantering av de värden, i termer av kunskaper, data, strukturer och kommunikation, som ett program bygger upp bör finnas i god tid innan det avslutas. Vi har under programmets andra halvlek aktivt arbetat för detta (se Sandell m.fl., 2011b).

Referenser

- Bladh, G. 2013. *Landskap för friluftsliv*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 25: www.friluftsforskning.se
- Breivik, G. & Løvmo, H. (red.) 1978. *Friluftsliv fra Fridtjof Nansen til våre dager*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Emmelin, L. Fredman, P. & Sandell, K. 2005. *Planering och förvaltning för friluftsliv – En forskningsöversikt*. Rapport för Naturvårdsverket, No. 5468, Naturvårdsverket, Stockholm.
- Emmelin, L. Fredman, P. Lisberg Jensen, E. & Sandell, K. 2010. *Planera för friluftsliv: Natur, samhälle, upplevelser*. Carlssons bokförlag, Stockholm.
- Faarlund, N. 1978. *Vurdering av en offentlig friluftslivs-politikk. -For-ut studie- og debattheft*, No. 3, Hemsedal, Norge.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (Red.) 2008a. *Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 4, juni 2008. www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (Red.) 2008b. *Besöka naturen – hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 3, juni 2008. www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (Red.) 2008c. *Vara i naturen – varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 2, juni 2008. www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (Red.) 2008d. *Vilka är ute i naturen? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 1, juni 2008. www.friluftsforskning.se
- Fredman, P. Romild, U. Emmelin, L. & Yuan, M. 2009. Non-compliance with on-site data collection in outdoor recreation monitoring. *Visitor Studies*, 12(2):164-181.
- Fredman, P., Romild, U., Wolf-Watz, D. & Yuan, M. 2012a. Latent Demand and Time Contextual Constraints to Outdoor Recreation in Sweden. *Forests* 3(1):1-21. DOI:10.3390/f3010001
- Fredman, P., Sandell, K., Emmelin, L., Stenseke, M., Boman, M., Romild, U., Lundmark, L. & Frimodig, C. 2006. *Friluftsliv i förändring. Upplevelselandskap, planering och utveckling*. Programplan. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 0, juni 2008. www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Stenseke, M., Liljendahl, H., Mossing, A. & Laven, D. 2012b. (Editors) *Proceedings of the 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas*. “Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges”, Stockholm, Sweden, August 21–24.
- Henderson, B. & Vikander, N. (eds.) 2007. *Nature First: Outdoor Life the Friluftsliv Way*. Natural Heritage Books, Toronto.
- Naturvårdsverket, 2009. *Statistikprogram för friluftsliv – ett förslag*. Rapport 5975, Naturvårdsverket, Stockholm.
- Regeringens proposition 2009/10:238. *Framtidens friluftsliv*, Regeringskansliet, Stockholm.
- Regeringens skrivelse 2002. *En samlad naturvårdspolitik*. Regeringens skrivelse No. 2001/02:173. Regeringskansliet, Stockholm.

- Sandell, K. 2006. Friluftsliv, platsperspektiv och samhällskritik. –I: Mårald, E. & Nordlund, C. (red.), *Topos: Essäer om tänkvärda platser och platsbundna tankar*. Carlssons, Stockholm, s. 274-291.
- Sandell, K. 2011. Allemansrätten och dess framtid: Några samhällsvetenskapliga perspektiv. –I: Sandell, Klas & Svenning, Margaretha. *Allemansrätten och dess framtid*. Rapport No. 6470, Naturvårdsverket, Stockholm, s. 5-143.
- Sandell, K. & Sörlin, S. (red.) 2008 (2a reviderade uppl.). *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftslif' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlssons bokförlag, Stockholm.
- Sandell, K. Arnegård, J. & Backman, E. (red.) 2011a. *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur. Lund.
- Sandell, K. Fredman, P. & Stenseke, M. 2011b. *Framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige: Ett diskussionsunderlag*. Rapport No. 17, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Schantz, Peter & Silvander, Ulf (red.) 2004. *Forskning och utbildning inom friluftsliv: Utredning och förslag*. Friluftsförbundet i Samverkan (FRISAM), Stockholm.
- Förordning 2003:133. *Om statsbidrag till friluftsförbunden*.
- Tordsson, B. 2003. *Å svare på naturens åpne tiltale: En undersøkelse av meningsdimensjoner i norsk friluftsliv på 1900-tallet og en drøftelse av friluftsliv som sosiokulturellt fenomen*. Norges Idrettshøgskole, Oslo.

2. Enkätundersökningen "Friluftsliv 07"

Klas Sandell & Peter Fredman

En undersökning – fyra rapporter

En viktig gemensam bas för forskningsprogrammet och dess olika delprojekt etablerades i och med den nationella enkätundersökning som genomfördes 2007 som en väsentlig del i den gemensamma empiriska arenan. Resultaten publicerades på ett tidigt stadium i form av fyra rapporter (Fredman m.fl., 2008a-d) och materialet har sedan bearbetats vidare utifrån olika frågeställningar i programmets delprojekt. Det här bokkapitlet är sammanställt av Sandell och Fredman utifrån dessa fyra rapporter där också Ulla Romild och Sven-Erik Karlsson var medförfattare. Hänvisningar till denna undersökning återkommer i de flesta kapitel som här följer, varför vi i detta kapitel vill ge information om hur undersökningen genomfördes och hur bortfallet har hanterats (de som inte svarade). Vi kommer också översiktligt sammanfatta några av de viktigaste resultaten för att på så sätt ge en överblick av hur svenskt friluftsliv ser ut idag, inklusive den förteckning med 43 olika utomhusaktiviteter som på olika sätt används i enkäten och i delprojektens fördjupningar. Hela frågeformuläret återfinns i original som bilaga till var och en av de fyra rapporterna där enkätmaterialet från början presenterades och förhoppningsvis kan kommande forskning inspireras till att upprepa våra frågor för att på så sätt successivt bygga upp information om förändringar över tiden.

När det gäller själva genomförandet så testades på försommaren 2007 formuläret på cirka 20 försökspersoner som fick fylla i och därefter redovisa hur de tolkat de olika frågorna, ange vilka frågor som var svåra att svara på etc. Vi kunde då konstatera att det tog mellan 30-60 minuter att besvara enkäten. Efter en del korrigeringar gick formuläret i augusti 2007 ut till 50 svenskar som valdes från adressregistret i Eniro (www.eniro.se). Personerna slumpades utifrån telefonområde och begynnelsebokstav på efternamn. Utifrån 16 inkomna svar gjordes sedan de sista justeringarna av formuläret innan det togs i bruk för den riktiga undersökningen. Så här stod det bl.a. i det följebrev som då gick ut tillsammans med frågeformuläret:

”Hej

Du ingår i ett slumpmässigt urval av personer bosatta i Sverige som får denna postenkät där vi ställer frågor om aktiviteter och upplevelser i naturen under din fritid.

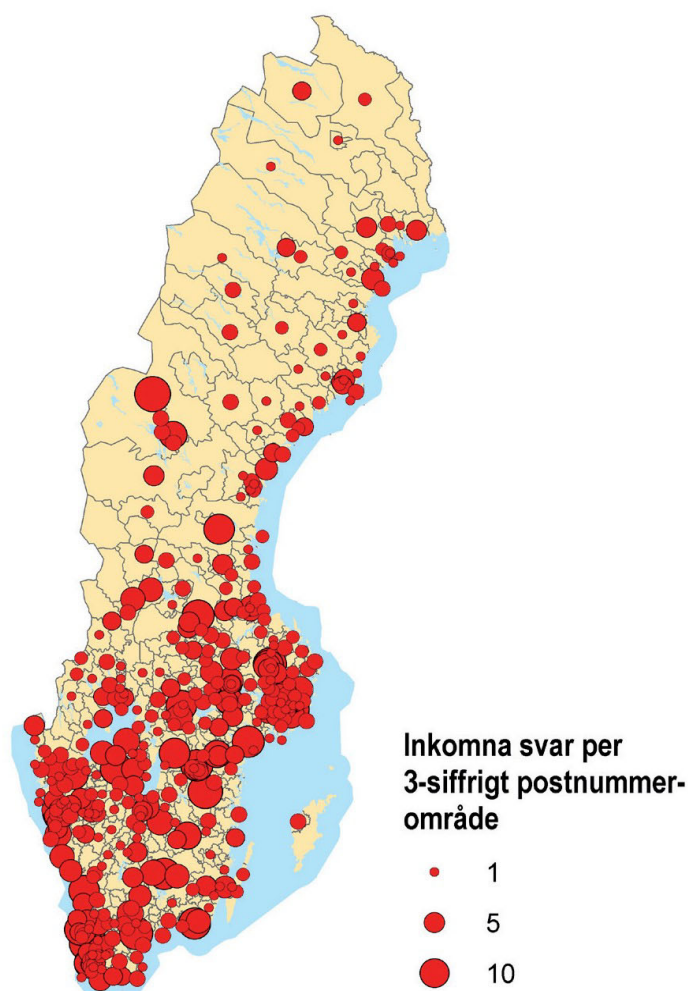
Sverige är ett land rikt på naturtillgångar som kan användas på många olika sätt. Utomhusaktiviteter på fritiden är för många människor viktiga inslag till vardags, under helger eller längre ledigheter – för andra har det mindre betydelse. Vår forskning ska öka kunskapen om detta. Det är därför viktigt att så många som möjligt svarar. Alla svar är lika viktiga!”

Det slutliga frågeformuläret skickades till 4700 svenskar i åldrarna 18-75 år som valts ut genom ett obundet slumpmässigt urval från Statens personadressregister SPAR, där alla som är folkbokförda i Sverige finns med. Vår urvalsgrupp hade därmed samma ålders-, köns- och geografiska fördelning som alla svenskar i den aktuella åldersgruppen. För att få så många som möjligt att svara skickade vi först ut ett informationskort om den kommande enkäten.

Första utskicket med frågeformuläret gjordes i oktober 2007. De som sedan inte svarade fick först ett påminnelsekort, sedan upp till två påminnelsebrev, varje gång med ett nytt frågeformulär. Det gick också att besvara enkäten via Internet (istället för att fylla i och skicka in en pappersenkät), men denna möjlighet användes bara av 40 personer. I slutet av insamlingsperioden (januari 2008) ringde vi upp 644 av dem som ännu inte svarat för att dels påminna och uppmuntra till svar, dels göra en uppföljning av orsaker till att inte ha svarat (se avsnittet nedan om bortfall). Den slutliga svarsfrekvensen, sedan vi räknat bort returerna p.g.a. fel adress, sjukdom och liknande, blev 40 %. Enkäten bestod av 19 sidor med totalt 55 frågor, varav många hade flera delfrågor. Sett till samtliga frågor (inklusive delfrågor) hade drygt hälften (52 %) besvarats av minst 95 % av respondenterna. Endast tre frågor hoppades över av mer än 10 % av de svarande.

Flera av frågorna i enkäten omfattade en tidsperiod om 12 månader (deltagande i olika utomhusaktiviteter, besök i naturområden mm). Det ger den fördelen att aktiviteter som är säsongsbetonade och utövas bara delar av året omfattas av frågan. Samtidigt kan det vara svårt för de svarande att helt säkert minnas i vilken utsträckning man utövat olika aktiviteter och besökt olika områden upp till ett år bakåt i tiden, vilket naturligtvis utgör en svaghet i den valda metoden. Det kan också finnas en viss risk att resultaten från enkäten påverkas av tidpunkten (årstiden) då frågorna ställs (oktober till januari i detta fall), såtillvida att svaren för aktiviteter eller besök de svarande mer nyligen ägnat sig åt blir mer tillförlitliga än för aktiviteter eller besök längre tillbaka i tiden. Dessa svagheter är emellertid inget unikt för denna undersökning, och genom en uppföljande Internetenkät ställdes senare liknande frågor till ett urval av de svarande med så

kallad ”last-visit” teknik som innebär att tidsperioden krymptes till de senaste två månaderna samt det senaste besöket. Figur 2.1 illustrerar hur inkomna svar fördelar sig över riket (beräknat på postnummerområden).

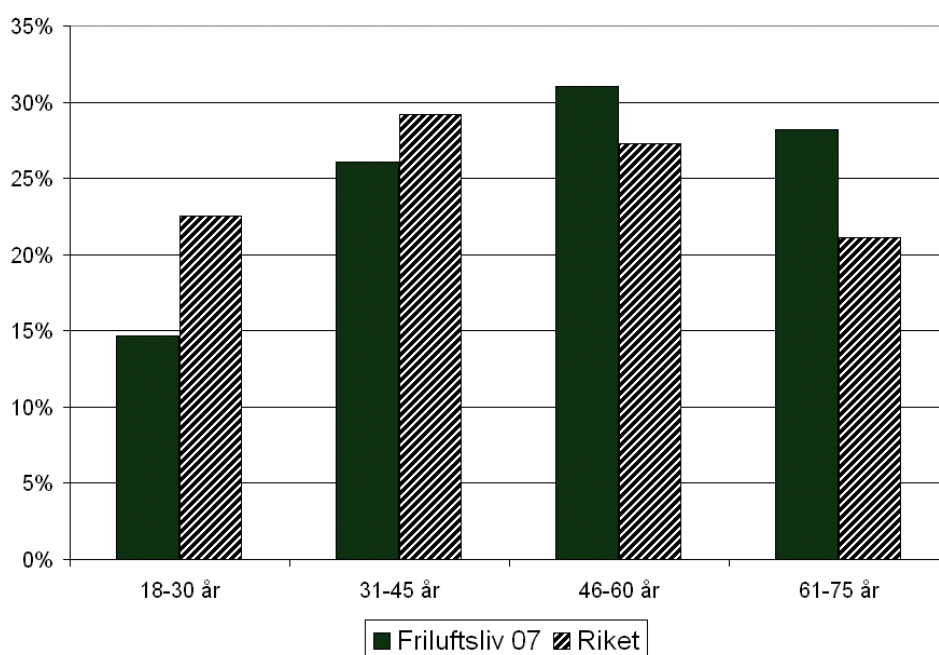
Figur 2:1. Svarens fördelning över riket baserat på postnummerområden

Beskrivning av de som medverkade i undersökningen

En avgörande fråga är förstås i vilken utsträckning som de som besvarat frågeformuläret representerar den svenska befolkningen. I de flesta typer av undersökningar finns som regel ett antal personer som av olika skäl väljer att inte medverka. Om dessa skiljer sig mycket från de som medverkar i undersökningen riskerar man att få avvikelser i datamaterialet i förhållande till den befolkningsgrupp undersökningen har för avsikt att studera (i vårt fall Sveriges befolkning i

åldersintervallet 18-75 år). Det finns olika sätt att ta reda på huruvida det föreligger dylika avvikelser – dels kan man jämföra socioekonomiska faktorer (ålder, kön, inkomst m.m.) mellan de svarande och den studerade befolkningen, dels kan man göra en bortfallsstudie genom att intervjua personer som inte medverkade i undersökningen. Vi redovisar här båda metoderna.

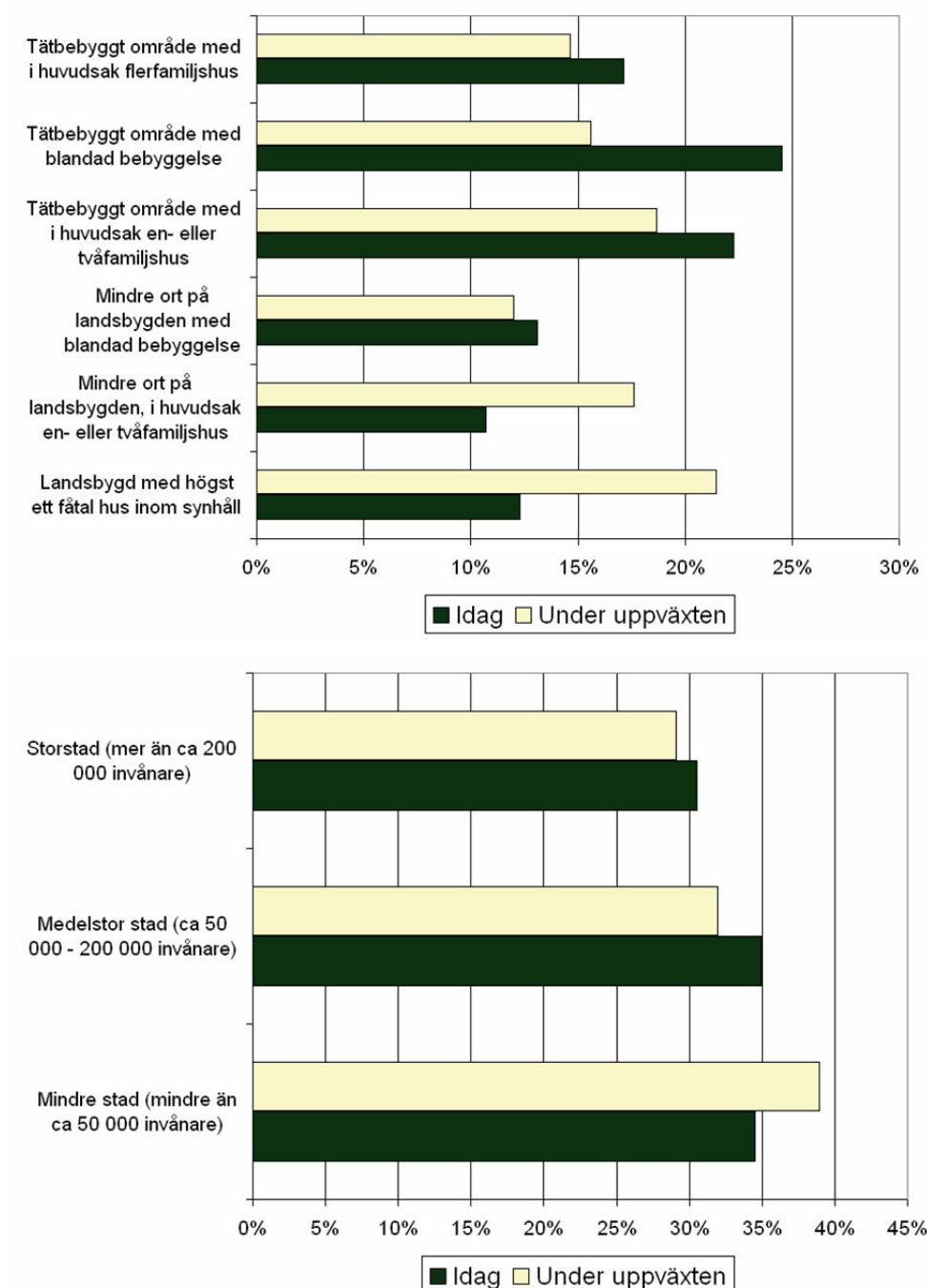
Vi har indelat de svarande i olika socioekonomiska kategorier utifrån de frågor vi ställt om deras respektive bakgrund. För det första kan vi då konstatera när det gäller kön, att kvinnorna utgör 55 % av de svarande, vilket visar att kvinnorna är något överrepresenterade i undersökningen, eftersom de utgör cirka 50 % av den svenska befolkningen som helhet. De svarandes åldersfördelning visas i Figur 2:2. Som framgår av diagrammet är det förhållandevis många medelålders och äldre bland de svarande, 59 % av dessa är äldre än 45 år, vilket innebär att de svarande är äldre än motsvarande kategori svenskar. Hur stora skillnaderna är i våra olika ålderskategorier framgår av diagrammet. Den största skillnaden återfinns i den yngre ålderskategorin, vilket visar att bortfallet är störst i denna kategori. Att få in enkätsvar från de yngre, framförallt från yngre män, har blivit ett allt större problem i allt fler undersökningar under senare tid (Qvist, 2000).

Figur 2:2. Åldersfördelningen hos de svarande samt riket som helhet.

Tittar vi på bostadsort så bor 64 % av de svarande i tätbebyggt område, vilka är fördelade i ungefär lika stora andelar i mindre, medelstora och stora städer som framgår av kommande två diagram (Figur 2:3). På frågan var de svarande växte upp visar resultatet att i grova drag hälften av de

svarande vuxit upp på landsbygden. Jämför vi resultaten beträffande nuvarande bostadsort och bostadsort under uppväxt får vi en illustration på den s.k. urbaniseringen, nämligen att allt fler bor i städer nu än tidigare. Något som sannolikt får betydelse för människors naturumgänge, intresse och möjligheter att utöva friluftsliv.

Figur 2:3. I det övre diagrammet visas de svarandes bostadsort idag samt bostadsort under uppväxten. I det nedre diagrammet visas, för boende i stad, storleken på den stad de bor idag respektive under uppväxten.

På frågan om civilstånd och föräldraskap är svarsfördelningen cirka tre fjärdedelar gifta eller sammanboende, 20 % singel och 6 % särbo. Cirka 40 % av de svarande bor i hushåll där det också bor barn. Bland dem som har barn är det ca 30 % som har små barn under 6 år. I riket är den andelen 40 % vilket ytterligare bekräftar att de svarande är äldre än motsvarande svenska befolkning.

Tabell 2:1. Antal och andel av de svarande som bor i ett hushåll med barn.

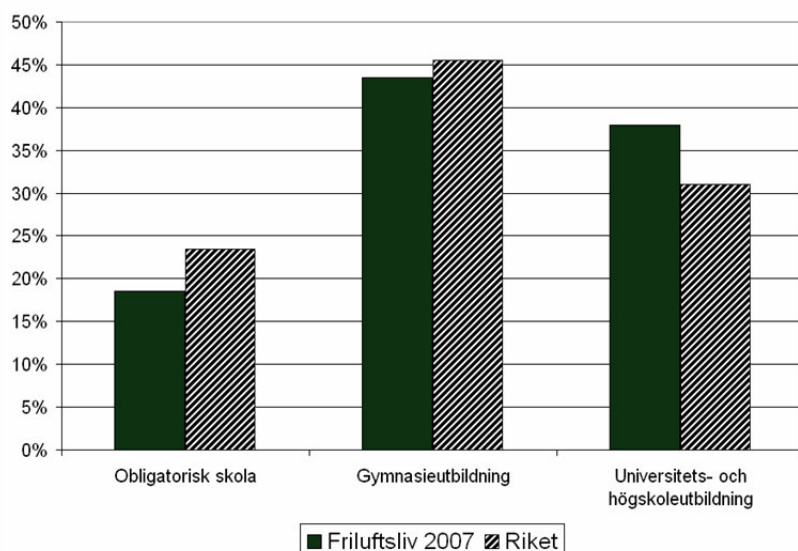
Barn i ålder	Antal av de svarande	Andel av de svarande
0-5 år	201	11 %
6-12 år	221	12 %
13-18 år	290	16 %

På frågan om hushållets sammanlagda disponibla inkomst per månad (efter skatt men inklusive ev. bidrag) har vi fått följande svarsfördelning. Som framgår av tabellen ligger tyngdpunkten i intervallen 10 000 – 20 000 kr samt 21 000 – 30 000 kr per månad. Medianen ligger i det senare intervallet. Den genomsnittliga disponibla inkomsten för samtliga hushåll i Sverige år 2007 var 21 700 kr (www.scb.se).

Tabell 2:2. Hushållets sammanlagda disponibla inkomst per månad

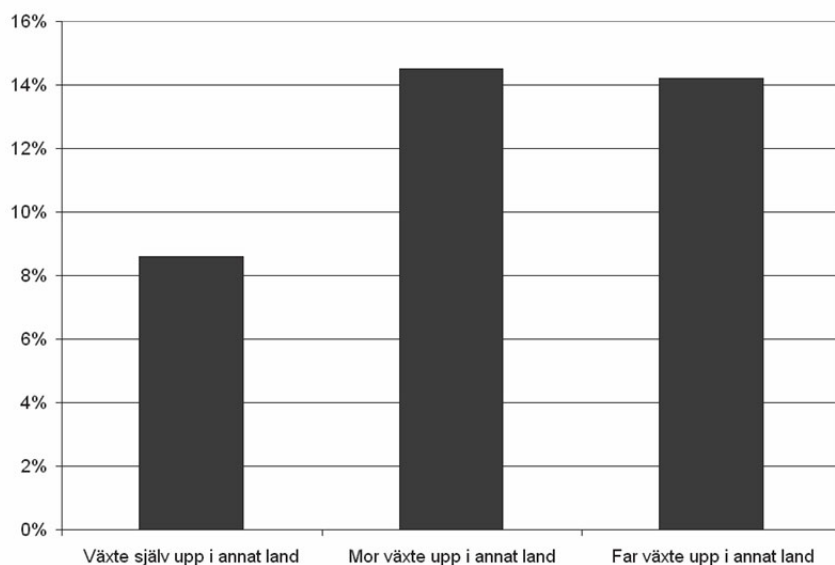
	Antal	Procent
Lägre än 10 000 kr	171	9,9
10 000 - 20 000 kr	484	28,0
21 000 - 30 000 kr	481	27,9
31 000 - 40 000 kr	345	20,0
41 000 - 50 000 kr	164	9,5
51 000 - 60 000 kr	39	2,3
61 000 - 70 000 kr	23	1,3
Mer än 70 000 kr	20	1,2

De svarandes utbildningsnivå framgår av figur 2.4. Bland de svarande har 19 % enbart obligatorisk skola, 44 % gymnasieutbildning samt 38 % universitets- eller högskoleutbildning. Detta innebär att vår svarandegrupp har högre utbildning än motsvarande grupp svenskar. Hur stora skillnaderna är när det gäller de olika utbildningsnivåerna redovisas också i diagrammet. Notera att det är på de lägre och högre utbildningsnivåerna som skillnaderna är mest framträdande.

Figur 2:4. De svarandes utbildningsnivå.

Den avslutande bakgrundsvariabeln som vi redovisar är de svarandes och deras föräldrars nationella ursprung. Av figur 2:5 framgår att 9 % svarar att de växte upp i ett annat land än Sverige, 15 % svarar att modern växte upp i ett annat land, samt ungefär lika stor andel, 14 %, att fadern växte upp i ett annat land. De flesta av de invandrande kommer från övriga Norden, främst Finland. I jämförelse med den nationella statistiken för åldersgruppen 18 – 75 år där 19 % har utländsk härkomst (om man själv eller någon av föräldrarna är född utomlands) ligger vår andel, 17 % med samma definition relativt nära.

Figur 2:5. De svarandes, och deras föräldrars, nationella ursprung

Som framgått så skiljer sig alltså respondenternas socioekonomiska bakgrund i några avseenden från svenskar i allmänhet i samma åldersintervall. Vår undersökning har en högre andel kvinnor, äldre och högutbildade jämfört med svenska befolkningen i motsvarande åldersintervall. Detta är naturligtvis faktorer som man bör vara medveten om vid tolkningen av resultaten, och det är därför också angeläget att få bättre kunskap om den grupp som inte besvarade frågeformuläret.

Vilka svarade inte?

Drygt en vecka efter den sista brevpåminnelsen (januari 2008) kontaktades per telefon 644 personer som inte svarat på postenkäten. Telefonnummer (både fast och mobil) erhöles genom sökningar på Eniro (www.eniro.se). Syftet med telefonintervjuerna var dels att påminna om enkäten, dels att ta reda på orsakerna till varför svaret uteblivit. Av 644 personer som intervjuades svarade 23 % att de hade för avsikt att besvara enkäten, övriga deltog i bortfallsstudien. De vanligaste orsakerna till att svaret uteblev redovisas i tabell 2:3.

Tabell 2:3. Orsaker till att inte besvara postenkäten

	Andel av männen	Andel av kvinnorna	Andel totalt
Har inte haft tid att fylla i frågeformuläret	31 %	30 %	31 %
Har inte haft lust att fylla i frågeformuläret	23 %	20 %	22 %
För långt frågeformulär och/eller för komplicerade frågor	13 %	21 %	16 %
Påstår sig inte ha fått någon enkät	13 %	4 %	9 %
Har glömt bort att fylla i/sända in formuläret	6 %	8 %	7 %
Är inte intresserad av friluftsliv	4 %	3 %	4 %
Svarar i princip aldrig på några frågeformulär	3 %	3 %	3 %
Språkproblem	2 %	1 %	1 %
Annat	5 %	8 %	6 %

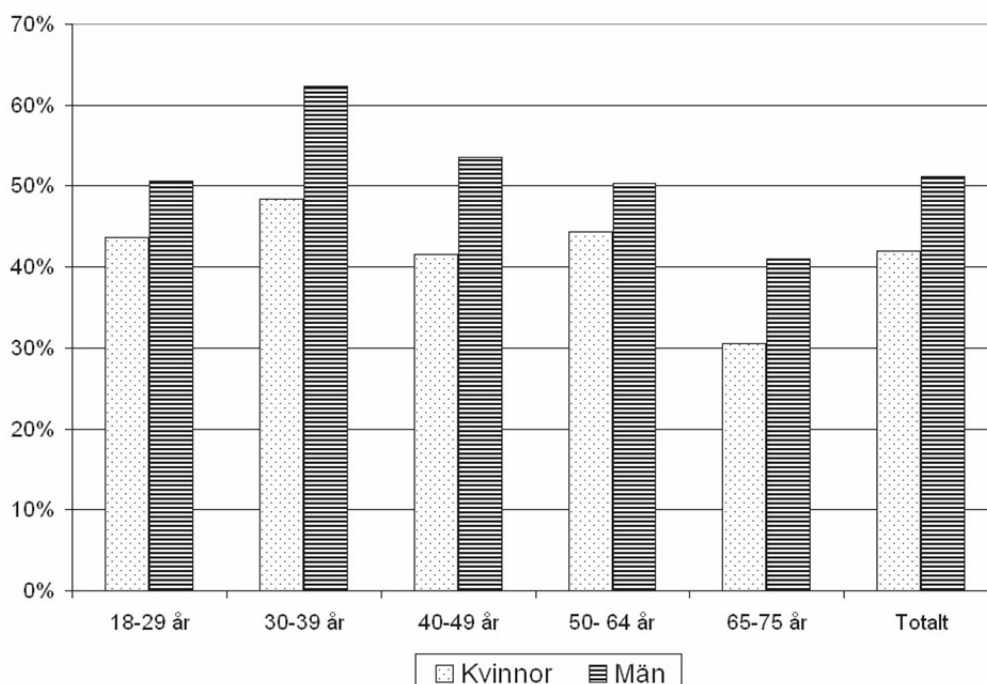
Sammantaget visar tabell 2:3 att ointresse för friluftsliv inte utgör ett huvudargument för att avstå från medverkan, vilket är positivt för undersökningens tillförlitlighet. På den direkta frågan säger endast 4 % att de låtit bli att besvara enkäten på grund av ointresse för friluftsliv. Värt att notera i sammanhanget är skillnader mellan män och kvinnor i bortfallsstudien. Kvinnor anser i högre grad att formuläret var för långt och komplicerat medan männen i högre grad uppger att de inte fått någon enkät. Att inte ha lust att svara var vanligast bland de äldsta (65 år eller äldre) där 38 % uppgav detta som orsak, medan andelen som sade sig inte ha tid var störst i gruppen 30-39 år där det var 40 % som svarade så.

Vi undersökte också eventuella skillnader mellan å ena sidan de som besvarat enkäten och å andra sidan de som deltog i telefonintervjuerna vilka alltså får representera bortfallet. Resultaten visar att medelåldern och andelen kvinnor var lägre i bortfallsgruppen. Däremot var den geografiska fördelningen över riket relativt lika liksom andelen med utländsk härkomst. Sett till utövande av olika aktiviteter (tabell 2:4) så var andelen som strövar i skog och mark ungefär lika stor i båda grupperna, det var mer vanligt att vara ute i naturen bland de som besvarat enkäten medan det var mer vanligt att ha tillgång till vandringskängor i bortfallsgruppen. Det senare kan delvis ha att göra med skillnader i ålder och kön mellan grupperna.

Tabell 2:4. Skillnader mellan de som svarat på postenkäten (Friluftsliv 07) och de som deltog i bortfallsstudien

	Friluftsliv 07	Bortfallsgruppen
Är mycket ofta ute i naturen på helger	33 %	22 %
Har strövat i skog och mark mer än 20 ggr de senaste 12 månaderna	36 %	38 %
Har tillgång till vandringskängor	46 %	56 %

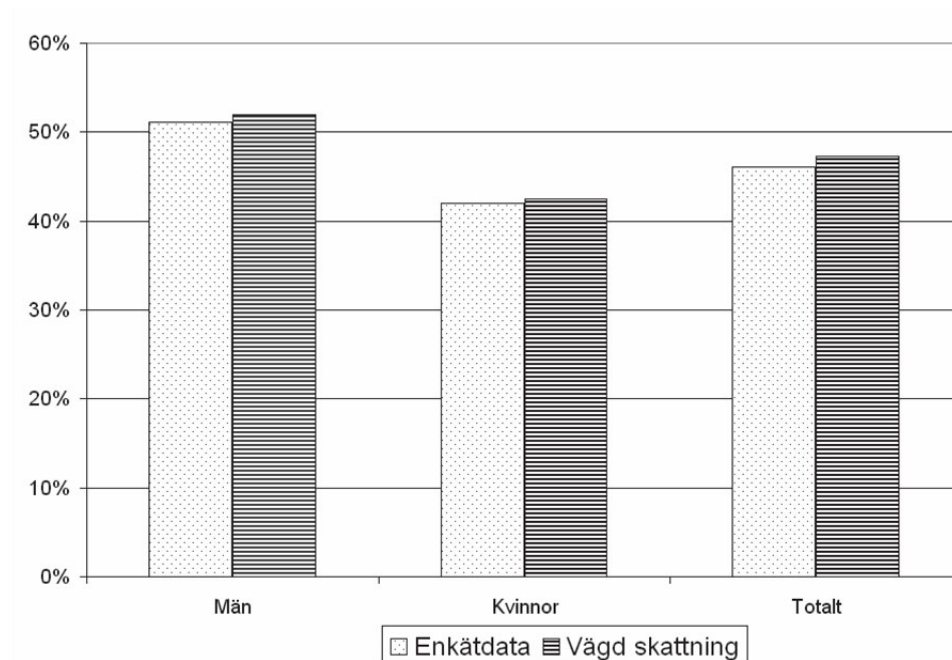
För frågor där svaren skiljer sig åt mellan män och kvinnor och i olika åldersgrupper får vi förvänta oss viss skevhet i svaren som beror på att vi har stort bortfall främst bland yngre och män. Frågan man då bör ställa sig är hur stort felet är? För att illustrera detta viktade vi svaren för tillgång till vandringskängor efter kön och ålder i riket eftersom detta är en fråga där det är stor skillnad mellan olika ålderskategorier och mellan män och kvinnor. Totalt är det 46 % som uppgett att de har tillgång till vandringskängor, men andelen varierar mellan 30 och 62 % om man tittar på män och kvinnor i olika åldersgrupper (Figur 2:6).

Figur 2:6. Andel som uppger att de har vandringskängor, redovisat för män och kvinnor i olika åldersgrupper.

Vi vägde ihop svaren för de olika åldersgrupperna enligt de andelar som gäller i hela befolkningen så att övervikten av äldre personer inte skulle påverka den totala andelen. Sedan vi viktat svaren för att ha tillgång till vandringskängor för män, kvinnor samt för alla enligt fördelningen i hela svenska folket blev de beräknade andelarna något annorlunda. Skillnaden är ungefär en procentenhet, vilket motsvarar slumpvariationen vid undersökningar med nästan 2000 svarande. När det gäller den totala andelen som har tillgång till vandringskängor var det 46,1 % i vår undersökning medan andelen i befolkningen är beräknad till 47,3 % (Figur 2:7).

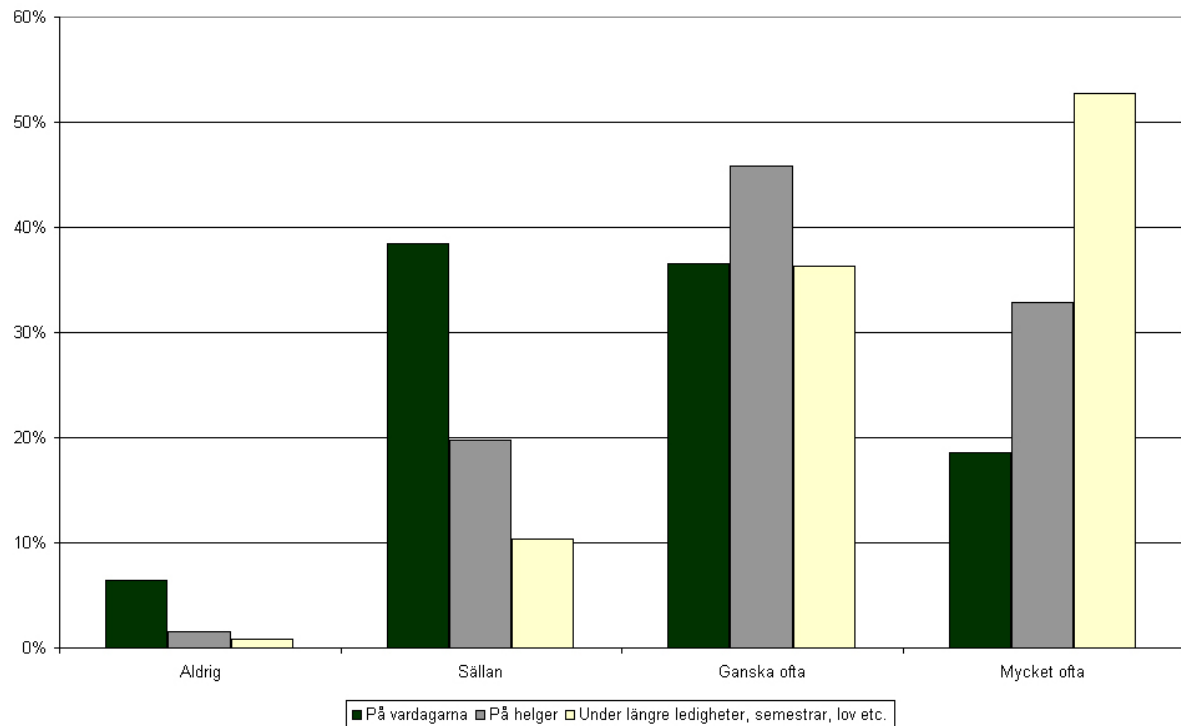
Sammantaget så kan resultaten i vår undersökning alltså ses som ungefärliga beskrivningar av svenskarnas friluftsliv och naturupplevelser, detta eftersom det är en stickprovsundersökning och det finns vissa olikheter i sammansättningen mellan dem som har svarat och hela svenska folket. Vår bedömning är dock sammantaget att resultaten i stort sett ger en god bild av nuläget när det gäller svenskarnas friluftsliv och naturupplevelser i åldrarna 18-75 år. Som vi visar ovan ger skillnader mellan de som svarat och inte svarat upphov till vissa avvikelser, men när det gäller den totala bilden är det ganska små differenser. Som alltid när det gäller urvalsundersökningar ska resultaten ses som en ungefärlig bild för den population de gäller.

Figur 2:7. Jämförelse mellan enkätdata och viktad skattning av andelar som har vandringskängor.

Friluftsliv i Sverige – en snabböversikt

Om vi börjar vår översikt över enkätens resultat med det för friluftsliv centrala begreppet "natur" så kan vi konstatera att nästan alla uppfattar skogar, fjäll, sjöar och hav som "natur" men det är inte alls lika självklart med t.ex. badstränder, trädgårdar och elljusspår. Mer än hälften av de svarande är ute i naturen ganska ofta, eller mycket ofta, under vardagar (Figur 2:8). Under längre ledigheter ökar denna andel till 89 %. Naturen är också en central miljö för barns uppväxt och t.ex. har hela 94 % av de svarande ofta, eller mycket ofta, tillbringat lov och semestrar i naturen.

Figur 2:8. Ungefär hur ofta är du ute i naturen?

Deltagande i aktiviteter

När det gäller deltagande i olika aktiviteter ute i naturen (tabell 2:5) så är nöjes- och motionspromenader vanligast att ha ägnat sig åt en gång under en 12- månadersperiod (nästan 95 % av de svarande), följt av strövat i skog och mark (90 %), arbetat i trädgården (84 %), solbadat (81 %), och haft picknick eller grillat i naturen (80 %). Även om vi ser till de aktiviteter som är vanligast att ägna sig åt ofta (mer än 60 gånger per år) så toppas listan av nöjes- och motionspromenader (ca 32 %), följt av att cykla på vägar, arbeta i trädgården, ströva i skog och mark och promenera med hund.

Tabell 2:5. Den lista med 43 olika utomhusaktiviteter (samt möjligheten att ange "annan" aktivitet) som återkom vid flera av enkätundersökningens frågor. Här återges procenttalen för hur många gånger hela den undersökta populationen ägnat sig åt respektive aktivitet utomhus under fritiden under de senaste 12 månaderna.

	Ingen gång	1-5 ggr	6-20 ggr	21-60 ggr	Mer än 60 ggr	Bortfall
1. Strövat i skog och mark	9,6%	27,0%	27,1%	20,3%	16,0%	36
2. Tagit nöjes- och motionspromenader av annat slag	5,3%	12,6%	21,5%	28,2%	32,5%	49
3. Promenerat med hund	61,5%	11,1%	6,6%	5,0%	15,8%	48
4. Vandrat i fjällen	83,9%	12,6%	3,0%	0,4%	0,2%	48
5. Vandrat på vandringsleder i låglandsterräng	69,5%	20,2%	7,2%	2,1%	1,1%	52
6. Joggat/terrängsprungit	64,1%	12,6%	9,8%	7,6%	6,0%	49
7. Gått stavgång	74,4%	8,6%	7,4%	5,6%	3,9%	45
8. Cyklat i terrängen (MTB)	86,2%	7,3%	3,9%	1,6%	1,0%	58
9. Cyklat på vägar	25,4%	17,3%	21,2%	14,6%	21,4%	39
10. Åkt rullskridskor/inlines/rullskidor	93,0%	4,2%	1,6%	0,7%	0,5%	49
11. Åkt skateboard	97,7%	1,0%	0,6%	0,3%	0,3%	51
12. Badat utomhus i sjö/hav	24,3%	30,6%	27,1%	11,6%	6,4%	41
13. Badat utomhus i pool/äventyrsbad	60,7%	23,8%	11,2%	2,9%	1,4%	49
14. Dykt, snorklat	88,6%	7,5%	3,0%	0,5%	0,4%	46
15. Paddlat kanot/kajak	87,5%	10,0%	2,1%	0,2%	0,1%	46
16. Seglat, vind/vågsurfat	90,8%	5,7%	2,1%	0,9%	0,5%	45
17. Kört/åkt vattenskidor/wakeboard	95,1%	3,3%	1,1%	0,3%	0,2%	47
18. Fritidsfiskat	59,9%	25,1%	9,7%	3,6%	1,7%	37
19. Åkt längdskidor/turskidor	74,6%	13,8%	8,2%	2,5%	0,9%	42
20. Gått på snöskor	98,2%	1,3%	0,5%	0,1%	0,0%	46
21. Åkt utför på skidor	77,1%	13,4%	7,0%	1,7%	0,7%	42
22. Åkt snowboard	96,1%	2,6%	0,9%	0,2%	0,2%	47
23. Åkt skridskor/långfärdsskridskor	80,1%	14,8%	3,2%	1,3%	0,7%	46
24. Kört/åkt motorbåt	62,9%	20,0%	11,2%	4,1%	1,8%	38
25. Kört/åkt snöskoter	89,3%	6,6%	2,6%	1,1%	0,5%	42
26. Spelat paintball, rollspel (lajv) etc	95,6%	3,9%	0,2%	0,2%	0,1%	43
27. Bedrivit geocaching	98,6%	0,9%	0,3%	0,2%	0,0%	54
28. Solbadat	18,6%	25,8%	33,5%	15,2%	6,9%	39
29. Jagat	91,3%	3,0%	2,1%	2,3%	1,3%	43
30. Kört/åkt hundspann	98,9%	1,0%	0,1%	0,0%	0,1%	43
31. Kört/åkt vattenskoter/jetski	97,4%	2,2%	0,4%	0,0%	0,0%	44
32. Spelat golf	85,1%	7,0%	3,0%	3,1%	1,8%	42
33. Orienterat	94,4%	3,8%	1,0%	0,6%	0,2%	43
34. Klättrat, bestigit berg	92,6%	5,5%	0,9%	0,5%	0,5%	44
35. Åkt pulka/kälke	72,3%	18,8%	6,7%	1,3%	0,9%	45
36. Ridit i terräng	92,4%	4,2%	1,4%	0,6%	1,3%	49
37. Arbetat i trädgården	15,7%	17,0%	25,5%	23,8%	18,1%	40
38. Tältat/övernattat i naturen	80,0%	14,2%	3,4%	1,4%	1,0%	51
39. Haft picknick eller grillat i naturen	19,8%	40,9%	28,8%	7,9%	2,7%	38
40. Studerat växter/djur/fågelskådat	61,3%	22,8%	9,8%	3,3%	2,7%	40
41. Mediterat, yoga eller liknande i naturen	89,9%	6,5%	2,3%	0,7%	0,5%	44
42. Sportflugit motor- eller segelflygplan	98,3%	1,5%	0,1%	0,1%	0,1%	44
43. Seglat kite/drake, hanggliding, fallskärm, base-jump eller liknande	98,7%	1,0%	0,1%	0,1%	0,1%	47
44. Annat	83,2%	5,8%	5,0%	2,8%	3,1%	

Vi har också gjort en fördjupad analys när det gäller de tio vanligaste aktiviteterna som de svarande angett att de utövat mer än 20 gånger under en 12-månadersperiod (ca 1-2 gånger per månad). Det visar sig då att kvinnorna generellt är mer aktiva. Jogging/terränglöpning, jakt och fiske är mer vanligt bland män medan solbad, picknick och stavgång är mer representerat hos kvinnor. Gruppen under 30 år skiljer ut sig något genom att promenera med hund är vanligare och arbete i trädgården mindre vanligt, jämfört med övriga grupper. Jogging/terränglöpning tycks också vara en aktivitet främst hos yngre och medelålders, medan det omvända gäller för stavgång. Föräldrarnas uppväxtland tycks inte ha så stor betydelse för vilka aktiviteter man väljer, men svarande med svenska föräldrar utövar aktiviteterna i större utsträckning jämfört med personer vars föräldrar vuxit upp utomlands.

Varför vara i naturen?

En stor del av de svarande upplever att de får ökade insikter om samspelet i naturen och en känsla av att själva vara en del av den när de vistas ute i naturpräglade miljöer. De tre viktigaste motiven för att ägna sig åt aktiviteter i natur- och kulturlandskapet är att utöva fysisk aktivitet, uppleva avkoppling samt att vara nära naturen. På vardagar betraktas fysisk aktivitet som det centrala motivet, medan avkoppling, social samvaro och att vara nära naturen blir de mest framträdande motiven under helger och ledigheter (Tabell 2:6).

Tabell 2:6. Motiv för att utöva aktiviteter i natur- och kulturlandskapet

	Vardagar (%) n=1655	Helger (%) n=1652	Längre ledigheter (%) n=1630
Uppleva avkoppling	43	58	56
Vara nära naturen	38	57	46
Umgås med familjen	29	43	44
Utöva fysisk aktivitet	68	42	34
Umgås med vänner	16	38	30
Uppleva ensamhet	25	17	14

Drygt 80 % av de svarande tror inte att det är någon utomhusaktivitet som de kommer att ägna sig mindre åt om fem år. Ungefär hälften tror i stället att de kommer att öka någon aktivitet och det är i huvudsak samma typ av vardagsnära aktiviteter som även fanns med för de knappa 20 % som trodde att de skulle minska någon aktivitet. Knappt hälften av de svarande uppger att det finns någon eller några aktiviteter de skulle vilja ägna sig mer åt än de gör i dagsläget. På vardagar är det framför allt nöjes- och motionspromenader, jogga/terränglöpning och ströva i skog och mark.

På helger är det liknande men med tillägget fritidsfiske. Längre ledigheter skiljer här ut sig och det som står högst på önskelistan är fjällvandring, utförsäkning samt ströva i skog och mark. Brist på tid är ett dominerande hinder, särskilt på vardagar. Familjesituationen, brist på lämpliga platser och avsaknad av någon att utöva aktiviteten med är också förhållandevis vanliga skäl (mellan 15 och 20 % uppger detta) varför man inte kan ägna sig åt aktiviteterna i den utsträckning man önskar. På längre ledigheter är avsaknad av utrustning och höga kostnader också utmärkande hinder.

Vistelser i närnaturen har inneburit att man fått en bättre kännedom om sin egen hemmiljö och genom detta fått en ökad trygghetskänsla. Möjligheter till friluftsliv har helt eller delvis påverkat valet av boende för fyra av tio svarande och nära 90 % menar att utomhusvistelse gör deras vardag mer meningsfull. Om möjligheten att utöva friluftsliv under det senaste året inte hade funnits så sjunker medianvärdet för självskattad hälsa kraftigt – från 80 till 50 på en skala 0-100. Hela 90 % av de svarande har tillgång till regnkläder, och nästan lika stor andel har stövlar. Förhållandevis många (70 % av de svarande) har möjlighet att utnyttja kikare och hälften av de svarande förfogar över skidor. Något färre har möjlighet att använda tält eller tillgång till vandringskängor.

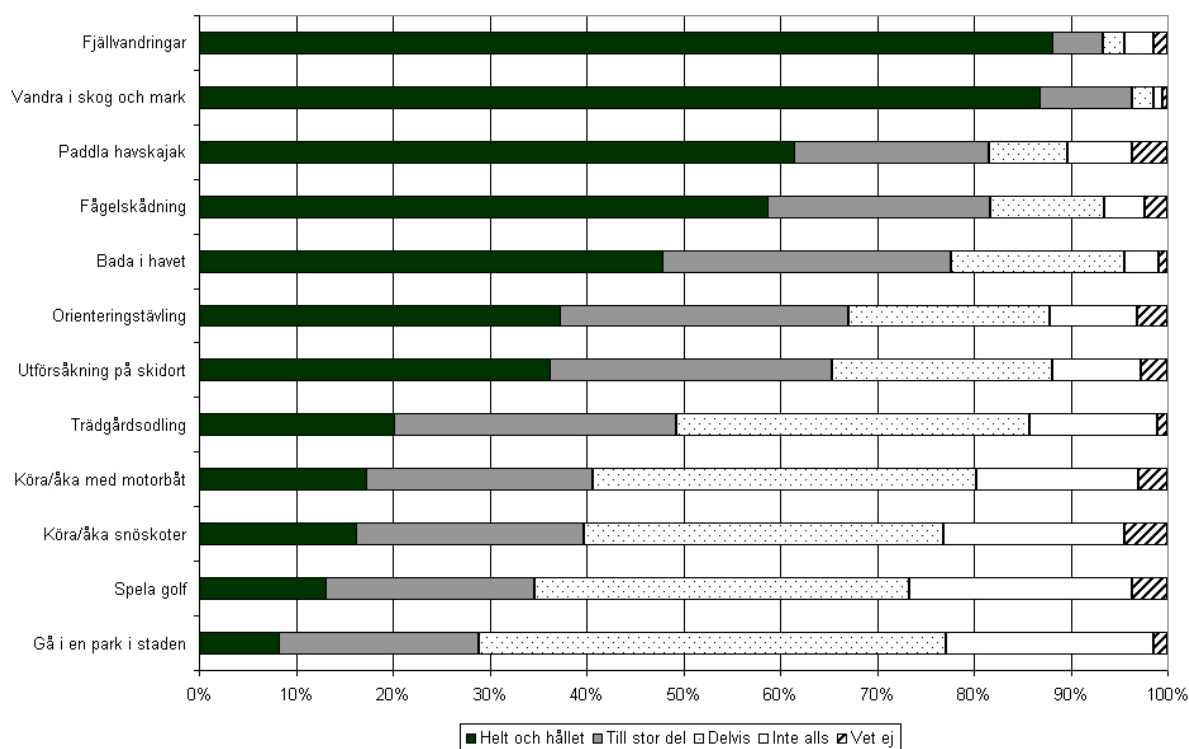
Besöka naturen hemma eller borta?

De drygt 60 % som uppgav att de besökt naturområden inom 10 mil från bostaden under de senaste 12 månaderna fick olika följdfrågor utifrån det område som de ansåg som viktigast. Den största andelen av dessa (cirka 45 %) hade besökt naturområden med mest skog och därefter följde i fallande ordning: områden med flera olika naturtyper (12 %), sjö och vattendrag (11 %) samt skärgård (10 %). Hälften av de svarande hade 5 km eller kortare till naturområdet, medan det genomsnittliga avståndet var cirka 17 km. Majoriteten av de svarande har besökt det aktuella naturområdet upp till 3 gånger per månad och ungefär 40 % av de svarande har besökt området en gång i veckan eller oftare, drygt 6 % gör ett besök varje dag. Hälften av de svarande stannade högst 2,5 timmar i naturområdet i genomsnitt. En av fyra svarande angav att ett genomsnittligt besök varade i högst en timme, och cirka 15 % angav att besöket varade i ett eller flera dygn. För hälften av de svarande var den totala kostnaden 40 kr eller mindre per besök, medan motsvarande betalningsvilja för att fortsätta besöka naturområdet uppgick till högst 100 kr per besök. Detta kan tolkas som att det finns ett ”mervärde” (ett s.k. konsumentöverskott) av ett besök utöver de kostnader besöket medför.

Knappt hälften av de som svarade har tillgång till fritidsboende på något sätt. Det är framför allt fjäll- och kustkommuner som är populära fritidsbostadsdestinationer och många tillbringar en stor del av sin tid i fritidsbostaden. Allemansrätten är av stor betydelse när det gäller svenska folkets möjligheter till friluftsliv och andra utomhusaktiviteter och vi kan konstatera att de svarandes kunskaper om allemansrätten generellt är goda. Omkring 90 % av de svarande prickade rätt i olika påståenden om vad den grundläggande allemansrätten innebär. Vi kan också konstatera att allemansrättens ställning är mycket stark. Så mycket som 94 % av de svarande är helt eller delvis eniga med påståendet att allemansrätten är viktig att försvara och 77 % anser allemansrätten viktig för deras egna utomhusaktiviteter. Det kan jämföras med betydelsen av naturreservat och nationalparker som uppges som viktiga för de egna utomhusaktiviteterna av 43 %. Angående strandskyddet anger en majoritet av de svarande (69 %) att tillgängligheten till strandnära områden/stränder är god men det finns ett visst stöd för att kommunerna ska få större inflytande över strändernas skydd, om än inte hos en majoritet av de svarande.

Vad är friluftsliv?

Begreppet friluftsliv har bara i begränsad utsträckning använts i enkätundersökningen då det inte är självklart hur det tolkas och används av olika personer. När vi listade ett antal utomhusaktiviteter och frågade i vilken utsträckning man anser att dessa är friluftsliv visade det sig att vandringar i skog och mark samt fjällvandringar var de som kom högst (87 respektive 88 % anser att detta helt och hållet är friluftsliv) följt av kajakpaddling (61 %) och fågelskådning (59 %). Aktiviteten ”Gå i en park i staden” är den aktivitet som minst andel av de svarande (8 %) anser är friluftsliv helt och hållet men man bör då notera att 77 % av de svarande anser att även ”Gå i en park i staden” är friluftsliv i någon utsträckning (Figur 2:9). De motorburna aktiviteterna att köra/åka motorbåt respektive snöskoter är två av de fyra aktiviteter som minst andel av de svarande associerar med friluftsliv. Dock är det även för dessa båda aktiviteter ca 40 % av de svarande som anser att dessa helt och hållet eller till stor del är friluftsliv.

Figur 2:9. I vilken utsträckning anser du följande är friluftsliv?

När det gäller planering och förvaltning för friluftsliv så är de svarande mycket positiva till bullerfria områden liksom till information och tillrättaläggning, t.ex. att det finns markerade leder och informationsskyltar. Att området är obetydligt påverkat av människor och att man kan förflytta sig långa sträckor utan att se hus, vägar eller andra besökare är andra exempel på sådant som de svarande är mycket positiva till. Mest negativ är man till skräp i naturen liksom tecken på miljöproblem som algblooming och liknande. Betydelsen av närnatur understryks och det finns ett starkt stöd för tanken att det är ett offentligt ansvar att skydda markområden för friluftsliv. En stor majoritet av de svarande (81 %) anser att det är viktigt att samhället satsar resurser för att underlätta människors möjligheter till naturupplevelser och över hälften av de svarande ger stöd för påståendet att skatten ska finansiera vandrings- och skidleder, elljusspår, preparerade skidspår, parkeringar vid friluftsområden, skyltning och utställningar vid dessa, samt badplatser. Men en klar majoritet (över 70 %) av de svarande anser däremot att guidade turer och övernattningsstugor ska finansieras genom avgifter.

När vi bad de svarande att ange hur stora utgifter de haft som kunde kopplas till det man själv betraktar som friluftsliv så har drygt hälften angett en utgift på 5 000 kr eller mindre per år, en fjärdedel lägger mindre än 1 000 kr per år och ca 10 % lägger mer än 20 000 kr per år. I en fråga

om känslomässiga skillnader i hur man uppfattar de tre företeelserna ”friluftsliv”, ”motion utomhus” samt ”turistande i naturen” så är det dominerande intrycket att mönstren ligger mycket nära varandra, framförallt för friluftsliv och motion.

Referenser

Fredman, Peter; Karlsson, Sven-Erik, Romild, Ulla & Sandell, Klas (red.) 2008a. *Vilka är ute i naturen? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Rapport No. 1, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i förändring, Östersund.

Fredman, Peter; Karlsson, Sven-Erik, Romild, Ulla & Sandell, Klas (red.) 2008b. *Vara i naturen - varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Rapport No. 2, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i förändring, Östersund.

Fredman, Peter; Karlsson, Sven-Erik, Romild, Ulla & Sandell, Klas (red.) 2008c. *Besöka naturen - hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Rapport No. 3, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i förändring, Östersund.

Fredman, Peter; Karlsson, Sven-Erik, Romild, Ulla & Sandell, Klas (red.) 2008d. *Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Rapport No. 4, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i förändring, Östersund.

3. Friluftsliv i förändring – en kvantitativ analys

Peter Fredman, Anders Lindhagen &
Göran Nordström

Inledning

När Ingemar Stenmark tog sin första medalj i den alpina världscupen 1974 föddes en ny fritidssysselsättning för svenska folket – utförsåkning. Den skidåkning som tidigare varit förknippad med långa turer till fjälls eller möjligen en runda i det kommunala motionsspåret kom att erövra såväl tidigare soptippar som fjällsluttningar. Plötsligt var det skidor i glasfiber, heldragna stålkanter och pjäxor av plast som fyllde sportaffärerna. Idag, snart 40 år senare, har begreppet skidåkning näst intill tappat sin betydelse. Nu ägnar man sig åt alpint, telemark, carving, jibbing, rail, randonee, topptur, skating eller classic, för att nämna några av alla de sätt vi rekreerar oss på snö. Naturligtvis med olika krav på utrustning och kläder, för att inte tala om den plats där aktiviteten bäst utövas.

Att friluftslivet har stor bredd är uppenbart från kapitel 2 i denna rapport där svenskarnas deltagande i 43 olika aktiviteter redovisas. Men dagens mångfacetterade friluftsliv är naturligtvis bara en observation i tiden. Exemplet med skidåkningen ovan illustrerar friluftslivets utveckling från en förhållandevis homogen företeelse till en uppsjö av aktiviteter inte sällan strakt präglade av ökad rörlighet (globalisering), diversifiering (olika varianter av en viss aktivitet), teknifiering (utrustning, tillgänglighet mm), kommersialisering och en allt lägre platsbundenhet (se vidare Sandell & Sörlin (2008) för en beskrivning av det svenska friluftslivets historiska utveckling).

Dylika förändringar i olika aktiviteter kan naturligtvis illustreras på många sätt, men i det här kapitlet sätter vi fokus på den statistik och de kvantitativa data som finns att tillgå över förändringar i utövande av friluftsliv i Sverige. Ambitionen är att fånga upp de mest väsentliga undersökningar som gjorts i Sverige från 1960-talet och fram till idag för att därigenom teckna en bild av friluftslivets förändring de senaste decennierna. Det visar sig snart att tillgången på statistik

som kan användas för detta syfte är mycket begränsad och vi avslutar därför kapitlet med att kortfattat beskriva hur friluftsstatistiken bör utvecklas i framtiden. Vi berör också två angelägna frågor som har diskuterats en hel del på sistone: Om friluftslivet minskar bland yngre och om klyftorna ökar mellan olika grupper i samhället.

Källor till kunskap om friluftslivets förändring

Deltagande i friluftsliv kan mätas kvantitativt med två olika ansatser – områdesstudier och befolkningsstudier. En områdesstudie tar friluftsutövarna i ett geografiskt område som utgångspunkt (t.ex. ett friluftsområde eller naturreservat) medan en befolkningsstudie utgår från invånarna i ett geografiskt område (t.ex. de boende i en viss kommun, region eller land). Fördelen med områdesstudier är att man mäter friluftsutövande på plats där det sker, men ibland kan det vara stora metodologiska utmaningar att göra mätningen representativ. Befolkningsstudier är enklare att systematisera och inkluderar även de som inte aktivt utövar friluftsliv, men kan ha sina nackdelar genom låga svarsfrekvenser och begränsad geografisk täckning (t.ex. friluftsutövare från andra länder). Mer ingående beskrivningar över olika sätt att mäta friluftsutövande återfinns bland annat i Emmelin m.fl. (2010), Kajala m.fl. (2007) och Lindhagen & Ahlström (2005).

Tabell 3:1. Friluftslivets utveckling i Sverige – nationella befolkningsstudier

Undersökning	Metod	Undersökningsperiod	Trend utövare	Kommentarer
SCB, undersökning om levnadsförhållanden (ULF)	Besöksintervjuer, från 2006 övergång till telefonintervjuer	1976*; 1980/81; 1982/83*; 1988/89; 1990-91*; 1996/97; 1998/99*; 2006/07*; 2008/09; 2010	Stabilt, ökning i motion (se tabell 3)	Jämförelser över tid försvåras pga metodbyte
Svensk fjällturism	Telefonintervjuer + postenkäter	1980-85; 1995-00	Stabilt för vandring och turskidåkning. Ökning i utförsåkning och snöskoter.	Färre frekventa besökare. Ökning i södra fjällen.
Skogens friluftsliv	Postenkäter	1977; 1997; 2011	Små förändringar perioden 1977-97. Minskad bärplockning, ökad svampplockning	Frågan om frekvens ändrad 2011
Jakten i Sverige	Postenkäter	1986/87; 2005/06	Färre jaktkortlösare, fler jaktdagar.	Ökat jaktvärde. Små geografiska förändringar
Fritidsfiske (ungdom)	Klassvisa enkäter (åk 4-9)	1994; 2007		Minskad andel mycket intresserade av fiske

* Fördjupning på ämnesområdet "fritid"

I tabellerna 3:1 och 3:2 har vi sammanställt både befolkningsstudier och lokala områdesstudier som ger information om det svenska friluftslivets utveckling över tiden. De flesta har genomförts inom ramen för olika forskningsprojekt vilket innebär att det ofta saknas den kontinuitet som behövs för att mer noga kunna följa utvecklingen. Undantaget är Statistiska centralbyrån (SCB) som inom ramen för sin undersökning om levnadsförhållanden har mätt deltagande i sju olika friluftaktiviteter sedan mitten av 1970-talet (tabell 3:1). Här ligger emellertid begränsningen i de relativt få aktiviteter som omfattas, vilket innebär att förändringarna över tid bara speglar en mindre del av allt friluftsliv som sker.

Tabell 3:2. Friluftslivets utveckling i Sverige – lokala områdesstudier

Område	Metod	Undersökningsperiod	Trend besök	Kommentarer
Norrbottensfjällen	Enkät i fjällstugor	1980; 2003		Kortare besök. Äldre och mer urbanistiska vandrare. Mer äventyr.
Rogen, Långfjället	Registreringsboxar + postenkät	1988; 1998	Färre vandrare	Kortare besök.
Fulufjället	Registreringsboxar + postenkät	2001; 2003	Fler besökare (nationalpark)	Kortare besök. Äldre besökare.
Norra Djurgården	Observatör till fots	1977; 1989; 1996	Minskning med ca 35 %	Ökning barn i organiserade grupper
Bogesundslandet	Observation av bilar	1968/69; 1981; 2001	Minskning med ca 30 % alt oförändrat.	Ökning vardagar, minskning söndagar. Fler motionärer och golf.
Växjö	Observation bilar + enkät	1975; 1991	Ingen förändring	Ökning skog nära. Färre barnfamiljer. Fler ensambesök. Mer motion.
Uppsala (Stadsskogen)	Observatör till fots	1988; 1995; 1999; 2007	Minskning 22 %	Ökning barn i organiserade grupper
Uppsala (Vårdsåtraskogen)	Observatör till fots	1993; 1998; 2000; 2007	Minskning 44 %	Kraftig minskning barn. Fler motionärer.
Uppsala (Näntunaskogen)	Observatör till fots	1997; 2007	Minskning 42 %	Kraftig minskning barn. Fler motionärer.

SCB:s undersökningar om fritid

I SCB:s årliga undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) har ämnesområdet fritid varit fördjupat vid fem tillfällen sedan undersökningarna startade: 1976, 1982-83, 1990-91, 1998-99 och 2006-07 (Statistiska centralbyrån 2004, 2009). Frågor om utövande av friluftsliv har även ingått under åren 1980-81 och 1996-97, då hälsoavsnittet i ULF varit fördjupat. Fritidsfördjupningarna innebär att man utöver frågor om semesterresande och tillgång till fritidshus även ställer intervjufrågor om utövande av friluftsliv, motion och idrott, kultur- och nöjesvanor samt dator- och Internetanvändning. Samma typ av frågeformuleringar använts under fördjupningsåren medan frågelydelsen i några fall varierat något. Intervjufrågan ”Har du under de senaste 12 månaderna strövat i skog och mark t.ex. för att motionera, titta på naturen, plocka svamp eller bär?” har exempelvis varit formulerad på samma sätt fram till och med 2007. År 2008 fick frågan en något annorlunda frågelydelse: ”... för att få en naturupplevelse, plocka svamp eller bär?”, och ingår sedan dess också varje år i ULF. På grund av den oskarpa gränsdragningen mellan friluftsliv och idrott har motionsfrågan tagits med i översikten i tabell 3, medan mer renodlade idrottsfrågor inte räknats med.

Tabell 3:3. Friluftsförfrågor som ingått i SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) 1976-2010. Andel personer 16-84 år (16-74 år 1976) som ägnat sig åt olika friluftsförfrågor minst en gång under senaste 12-månadersperioden.

	1976 1)	1980- 81	1982- 83	1988-89	1990- 91	1996- 97	1998- 99	2006- 07	2008- 09	2010
Trädgårdsarbetat	65*		69		71		74	71		
Nöjes- eller motionspromenerat	73*	81	80	82	81	85	86	82		
Strövat i skog o mark**	79*	83	79	80	77	78	78	78	72	73
Fritidsfiskat	36*		34	31	32	33	33	29		
Jagat			7		8		7	7	7	
Vandrat på låglandsled								16		
Fjällvandrat					9		11	9		
Gjort utflykter i fritidsbåt	36*		43		40		39			
Badat utomhus/besökt friluftsbad	65*		78		75		70			
Åkt långfärdsskridskor								5		
Spelat golf							9	10		
Utförsåkning på skidor							16			
Åkt snowboard eller vindsurfat							4			
Motionerar minst en gång i veckan		46*		49	54	54	60	64	72	74
Simkunnig 200 m								88		

*16-74 år

** Strövat i skog och mark fick annan formulering 2008

Utvecklingstendenser över hela den tidsperiod som redovisas i tabell 3:3 är svåra att uttolka dels då procenttalen avser olika åldersintervall 1976 och övriga år, dels därför att betydande metodförändringar genomfördes i ULF under åren 2006–2008 (se nedan). Med dessa förbehåll syns inga dramatiska förändringar över tid beträffande andelen utövare av de olika friluftslivs- eller idrottsaktiviteter som mätts under åren. Att minst någon gång under ett år ha strövat i skog och mark har legat tämligen konstant kring 80 procent av befolkningen sedan i mitten av 1970-talet fram till 2007. Jämförelsen med efterföljande mätningar, som tyder på viss nedgång, blir mer osäker på grund av ovan nämnda förändring i frågeformulering. Jakt har liksom fjällvandring legat strax under tio procent, medan båtutflykter har rört sig kring 40 procent under den tidsperiod frågan ställdes i ULF. För fritidsfisket syns ingen egentlig förändring sedan i början av 1980-talet (andelen 1976 avser 16–74 år), med undantag för en vikande trend i den senaste undersökningen 2006/07. För trädgårdsarbete syns däremot en stadig, om än svag uppgång, medan nöjes- och motionspromenader och motion i största allmänhet har befunnit sig i en kraftigare uppåtgående trend.

Förändringar i ULF-undersökningen

Under åren fram till och med 2005 genomfördes ULF i huvudsak som besöksintervjuer. År 2006 gjordes besöksintervju med halva urvalet och datorstödd telefonintervju med den andra halvan. Procentandelarna i tabellen avser det sammanslagna intervjumaterialet 2006. Fr.o.m. 2007 sker datainsamlingen i huvudsak genom datorstödda telefonintervjuer. Metodbytet har krävt en viss anpassning av intervjufrågorna för att kunna ställas i telefon. Därutöver har antalet frågor minskat väsentligt eftersom en telefonintervju inte kan göras lika lång som en besöksintervju. År 2008 integrerades och harmoniserades dessutom ULF med den så kallade EU-SILC-undersökningen (Statistics on Income and Living Conditions). Integreringen med SILC har krävt ytterligare förändringar som bland annat inneburit att ytterligare ULF-frågor fått utgå. År 2008 infördes också ett nytt viktberäkningssystem i avsikt att erhålla bättre variabelskattningar. Dessa förändringar av ULF-undersökningarna har på olika sätt påverkat resultaten och möjligheten att göra jämförelser över tid. Detta måste beaktas i samband med att slutsatser dras utifrån ULF-material som innehåller data från de aktuella åren.

Friluftslivet i fjällen

Svensk fjällturism

Inom ramen för forskningsprogrammet Fjällmistra genomfördes i början av 2000-talet flera studier kring svenskarnas friluftsliv i fjällregionen (Heberlein m.fl., 2002; Fredman & Heberlein, 2003a och 2003b). Undersökningarna utgjordes dels av en nationell telefonundersökning som följdes av flera postenkäter (riktade mot utövare av olika aktiviteter), dels av en postenkätundersökning (slumpvist urval av den vuxna befolkningen) som var en direkt upprepning av en studie genomförd av Naturvårdsverket i början av 1980-talet. Syftet med den senare studien var att analysera förändringar mellan perioderna 1980-85 och 1995-00.

Studierna visar att knappt en fjärdedel av alla vuxna svenskar besöker fjällen under ett år. Vintertid dominerar utförsåkning (80 % av alla besökare ägnar sig åt denna aktivitet) medan 30 % har åkt turskidor och 25 % snöskoter. Cirka hälften av alla sommarbesökare i fjällen uppger att de ägnat sig åt vandring (dagstur), knappt 30 % har fiskat medan en av fem har plockat bär eller svamp. Analyser av förändringar i ett urval av dessa aktiviteter visar på kraftiga ökningar (>50%) för deltagande i utförsåkning och snöskoteråkning, och en mer blygsam ökning för turskidåkning (dagsturer). Mer traditionella fjällaktiviteter som turskidåkning med övernattnings och vandring uppvisar inga statistiskt säkerställda förändringar. Värt att notera är att ökningarna i utförsåkning och turskidåkning avser personer som utövar aktiviteterna förhållandevis sällan (1-5 ggr/5år), medan det sker en minskning bland dem som gör dagstur på skidor ofta (>5 ggr/5år). Forskningen visar också att tyngdpunkten i fjällturismen sedan början av 1980-talet förskjutits söderut – allt fler besöker Dalafjällen medan färre åker till de nordliga fjällområdena år 2000 jämfört med 20 år tidigare. I södra fjällen dominerar vinterturismen (främst utförsåkning), medan norr har en dominans av sommaraktiviteter. I Norrbottensfjällen är t.ex. 33 % av sommarbesökarna långvandrare och hela 48 % har ägnat sig åt naturfotografering. Fredman & Heberlein (2003a) finner såväl sociala som ekonomiska och aktivitetsspecifika förklaringsfaktorer till dessa förändringar.

Norrbottensfjällen

Wall Reinius & Bäck (2011) har studerat fjällvandrare sommartid i Norrbotten (Abisko-Kebnekaise-Kvikkjokk området) och förändringar mellan åren 1980 och 2003. Studien genomfördes sommartid genom att dela ut enkäter till besökare i de övernattningsstugor som finns utmed vandringslederna i området. Resultaten visar att genomsnittsåldern hos vandrarna har ökat –

år 1980 var 65 % under 40 medan motsvarande andel år 2003 var 38 %. Besökens längd har också minskat, från 9 dagar i genomsnitt till 7,5 dagar. Jämförelsen visar också på en förskjutning i riktning mot mer urbanistiska fjällvandrare där betydelsen av tillgänglighet, infrastruktur och service ökar. Betydelsen av naturupplevelsen är stor i båda undersökningarna, men upplevelser av äventyr och ensamvandring har ökat. Med undantag av ålder föreligger få förändringar i socioekonomiska faktorer. Cirka 40 % av besökarna kommer från Götaland, 45 % från Svealand och 15 % från Norrland. Över hälften av alla vandrare har universitetsutbildning.

Femundsmarka-Rogen-Långfjället

I området Femundsmarka-Rogen-Långfjället i norra Dalarna har besökarundersökningar genomförts under sommarsäsongen åren 1985 och 1998 (Emmelin & Ohlsson, 1999). I detta fall användes registreringsboxar utplacerade i anslutning till lederna i området. Besökare uppmanades där att fylla i ett kort med uppgifter om namn och adress, samt svara på några korta frågor om besöket. Ett urval av de som fyllt i ett registreringskort fick sedan en postenkät hemskickad med fler frågor om besöket i området. Undersökningarna i Femundsmarka-Rogen-Långfjället visar en nedgång av antalet vandrare i hela området samt bekräftar trenden mot kortare besök, i detta fall bland långvandrarna– från ett genomsnitt på 5,1 dagar år 1986 till 4,0 dagar år 1998 i Femundsmarka.

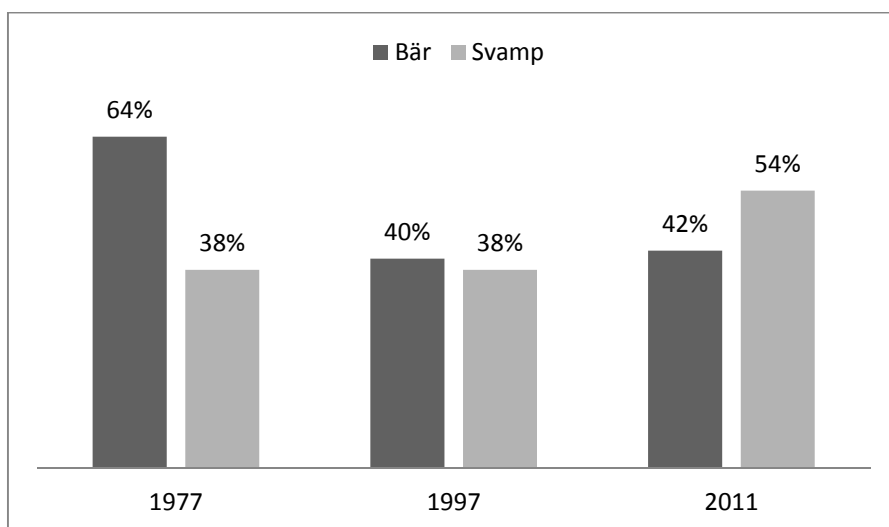
Fulufjället

Besökarstudier i Fulufjällets nationalpark i norra Dalarna har bl.a. kartlagt olika aktiviteter i området samt konsekvenserna av nationalparkens inrättande avseende besök och besökare sommartid (Fredman m.fl. 2005; Fredman m.fl. 2007). Även i dessa undersökningar användes registreringsboxar med uppföljande postenkäter. Antalet besökare mättes med hjälp av elektroniska räkneverk (Radio Beam 2000) samt bilräknare på ett flertal platser i nationalparken. Resultaten visar på en 40-procentig ökning av antalet besökare till följd av nationalparksbildningen (från 38 000 år 2001 till 53 000 år 2003), och då framför allt i de mer tillrättalagda och tillgängliga delarna av parken. Studien visar också en ökning i andelen medelålders och äldre besökare samt att allt fler ägnar sig åt kortare vandringar. Besökens längd har i genomsnitt minskat från 1,6 till 1,2 dagar. Fulufjället har en hög andel utländska besökare (närmare 40 %) och en klar majoritet av de svenska besökarna kommer från södra och mellersta Sverige.

Skogens friluftsliv

Det har genomförts flera studier med uppföljningar över tiden avseende fritidsnyttjande av skog. De flesta av dessa serier av mätningar startades vid institutionen för skoglig landskapsvård på Sveriges lantbruksuniversitet under senare delen av 1960-talet med syftet att kartlägga hur skogen nyttjades för friluftsliv och hur skogsbruket kunde anpassas till friluftslivet. Då det vid starten av dessa mätningar inte fanns så väl utarbetade metoder för besökarundersökningar har metoderna successivt utvecklats vilket försvårar jämförelser över tid. Dock har man i några fall hållit fast vid äldre metoder trots dess brister för att möjliggöra beskrivningar av trender.

Rikstäckande enkäter har genomförts 1977, 1997 och med upprepning av vissa frågor 2011 (Hultman 1983, Hörnsten 2000, Lindhagen & Bladh, 2013). Enkäterna har riktats till ett representativt urval av vuxna svenskar (15-75 år). I dessa enkäter har respondenterna tillfrågats hur ofta de på sin fritid besöker en skog, och man kan konstatera mycket små förändringar mellan de två undersökningstillfällena 1977 och 1997. I 2011 års undersökning har frågan om friluftslivets frekvens ändrats för att bättre harmoniera med andra undersökningar, vilket begränsar möjligheten till jämförelser över tid. I enkäterna har även svenskarnas husbehovsplockning av bär och svamp studerats. Andelen svenskar som plockat bär den senaste säsongen sjönk något mellan 1977 och 1997 och låg sedan kvar på den lägre nivån 2011. För svampplockningen kan vi däremot se en omvänd trend där andelen svampplockare är högre 2011 jämfört med de två tidigare undersökningarna (Figur 3:1). Detta kan vara ett utslag av variationer i bär- och svamptillgång, och för en utförligare analys av trender i svenskarnas bär- och svampplockning se kapitel 4.

Figur 3:1. Andel av de svarande som plockat bär eller svamp under den senaste säsongen. Resultat från tre rikstäckande enkätundersökningar.

Skogens friluftsfunktion genom lokala områdesstudier

Upprepade räkningar i fält har genomförts på Norra Djurgården i Stockholm (Kardell 1998), på Bogesundslandet nordost om Stockholm (Kardell 2003), skogarna öster och norr om Växjö (Kardell & Lindhagen 1995a, Lindhagen 1996) samt i tre skogar i Uppsala (Kardell 2008). I samtliga dessa undersökningar har den huvudsakliga kvantifieringen av friluftslivet skett med hjälp av rörliga observatörer. På Bogesundslandet och i Växjöstudien har observationerna gjorts från bil och den huvudsakliga mätvariabeln har varit parkerade bilar i anslutning till rekreationsskogen. I tillägg till observationer av bilar har även antal resande per bil registrerats. I de övriga mer centralt belägna rekreationsskogarna har räkningen genomförts av en observatör till fots som på ett kartunderlag antecknat vilka besökare som iakttagits då man under observationstiden rört sig utmed en förutbestämd slinga genom skogen. Metoden med observationer har både brister och fördelar jämfört med t ex fast monterade räkneverk. Den främsta fördelen är att observationerna kan ge information om besökarnas ålder, kön, gruppstorlek, aktivitet mm. Den största nackdelen är att observationerna inte kan göras kontinuerligt utan endast vid vissa observationstillfällen. Det gör att man drabbas av en viss osäkerhet i resultaten då antalet besökare varierar kraftigt med olika tider i veckan, på dagen och under året. Dessutom spelar vädret en stor roll för hur många besökare som rör sig ute i skogen.

Norra Djurgården

Norra Djurgården utgör en del av nationalstadsparken i centrala Stockholm. Besöksmätningar genom fältobservationer har genomförts 1977, 1989 och 1996. Totalt sett har man kunnat konstatera en minskning av antalet observerade besökare med cirka en tredjedel (36 %). Fördelningen mellan olika besökarkategorier kan inte beskrivas fullt ut på grund av problem med metoden, men observationerna visar på ett minskat antal motionärer medan antalet observerade barn ökat. Denna senare ökning beror helt på att antalet organiserade grupper från dagis och skolor ökat kraftigt i området. I 1996 års studie utgörs cirka en tredjedel av besöken av organiserade grupper.

Bogesundslandet

På Bogesundslandet nordväst om Stockholm har besöksvolymen analyserats genom bilräkning åren 1968/69, 1981 och 2001. Det uppmättes en kraftig minskning av antalet parkerade bilar mellan åren 1968/69 och 1981. En viss ökning på vardagar och lördagar kunde sedan konstateras i samband med studien 2001 medan en fortsatt minskning på söndagar kunde konstateras. Besöken har alltså blivit jämnare fördelade över veckan. Resultaten i rapporten är lite svårtolkade. I

rapporten beräknas minskningen mellan den första och den senaste undersökningen till ca 30 %. Viktar man däremot resultatet mot antalet vardagar respektive lördagar och söndagar finner man att den i absoluta tal lilla ökningen på vardagar tar ut minskningen på söndagar så att man får ett resultat med ungefär oförändrad antal besökande bilar.

I samband med observationerna har man även kunnat konstatera att fler besökare springer och cyklar på bilvägarna i området. Detta gäller särskilt i de östra delarna nära Vaxholms samhälle. Det har i undersökningen gjorts försök att även skatta andra friluftslivsaktiviteter än de som bedrivs i skogen. Här har man framförallt kunnat iaktta att golfbanan i området blivit mycket välbesökt. Räknar man in dessa nya aktiviteter ser man att utevistelsen i området totalt sett ökat men att nyttjandet av skogen som rekreationsmiljö verkar ha minskat.

Växjö

Studier av besökare i rekreationsskogar öster och norr om Växjö åren 1975 och 1991 genom bilräkning visar på små förändringar. Det finns en viss förskjutning mot att de områden som har strand mot Helgasjön har ett ökat besöksstryck medan Fyllerydsskogen som inte erbjuder samma vattenkontakt uppvisar en viss minskning. En kompletterande enkätundersökning visar att andelen bilåkare minskat och att tiden man lagt på att ta sig till skogen minskat. Växjöborna besökte alltså mer närbelägna skogar 1991 jämfört med 1975. Vidare kan man i enkätresultaten se att en större andel besökte skogen ensamma, 26,5 % 1991 jämfört med 20 % 1975 och att andelen barnfamiljer minskat från 63 % till 48 %. På ett liknande sätt hade andelen som uppgav ”motionera och träna” som sitt väsentligaste syfte med skogsbesöket ökat från 19 % till 24 %. Syftet ”promenera och koppla av” hade minskat något men var ändå det syfte som flest av de svarande, ca 60 %, angav som det viktigaste.

Tre stadsnära skogar i Uppsala

Observationer med en rörlig observatör till fots i tre stadsnära skogar i Uppsala (Stadsskogen, Vårdsätraskogen och Nántunaskogen) perioden 1988 till 2007 visar generellt på minskningar i antalet besökare. I den centralt belägna Stadsskogen konstaterades en viss uppgång i antalet observerade besökare mellan åren 1988 och 1999. Vid studien 2007 hade dock besökarantalet gått ner igen så att man kan konstatera en total minskning på cirka 22 %. I detta område har antalet barngrupper från dagis och skolor ökat på ett liknande sätt som på Norra Djurgården och detta hjälper till att hålla uppe besöksstatistiken. I de två skogarna i Vårdsätra och Nántuna i södra Uppsala noteras kraftiga minskningar på drygt 40 % mellan mitten av 1990-talet och 2007. Här ser

man en kraftig minskning av antalet observerade barn medan andelen motionärer och hundägare ökar.

Jakt och fiske

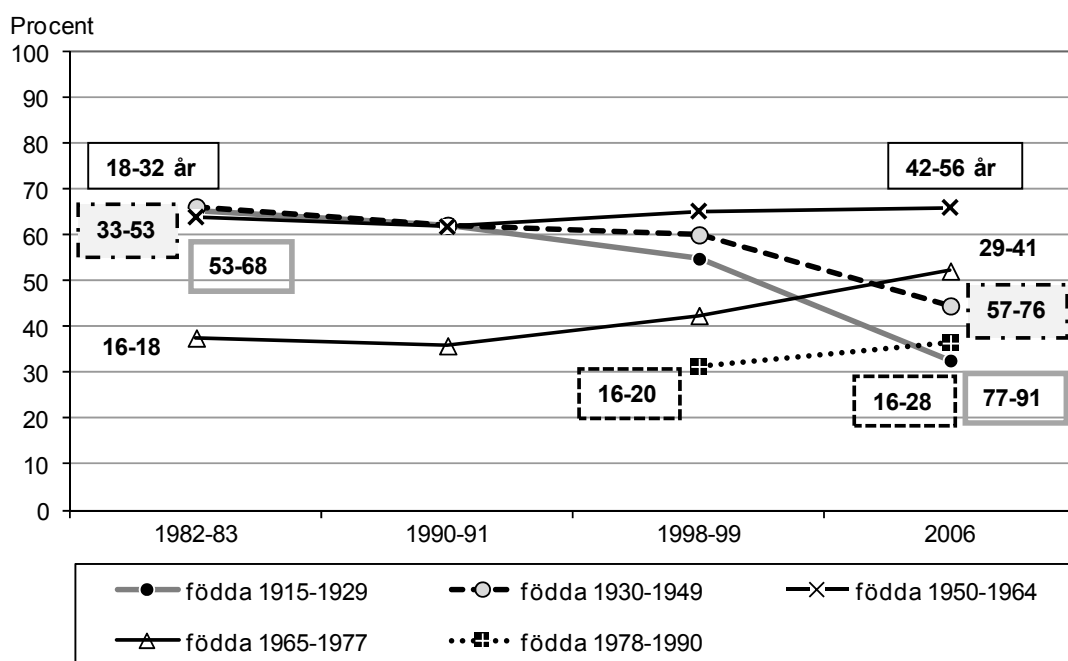
Förändringar i utövande av jakt och viltets samhällsekonomiska jaktvärde har studerats vid Sveriges lantbruksuniversitet mellan jaktåren 1986/87 och 2005/06 (Boman m.fl. 2011) med hjälp av postenkäter enkäter riktade till ett urval av de individer som löst jaktkort respektive säsong. Resultaten visar bland annat att antalet jaktkortslösare har minskat från 300 000 till 280 000 samtidigt som färre jägare jagar mer. Antalet jaktdagar för genomsnittsjägaren har ökat från 20 till 26 dagar. Den ekonomiska analysen visar att färre jägare skapar ett större värde, men de betalar också mer. Bruttojaktvärdet för landets genomsnittsjägare ökade med 37 % mellan de två studierna, från 8 200 till 11 200 kr per år. Den geografiska fördelningen av jaktkortslösarna har inte nämnvärt förändrats mellan jaktåren 1986/87 och 2005/06. I absoluta tal finns det cirka 116 000 jaktkortslösare i Götaland, cirka 83 000 i Svealand, cirka 39 000 i Södra Norrland och cirka 42 000 i Norra Norrland (Mattsson m.fl. 2008). Som jämförelse kan nämnas att i SCB:s ULF undersökning ligger deltagande i jakt på en stabil nivå runt cirka sju procent av befolkningen.

Fritidsfiske är en av våra mest populära friluftaktiviteter (en av de tio mest populära, se vidare kapitel 2). Statistiken från SCB:s ULF-undersökning visar att deltagandet i fritidsfiske ligger förhållandevis konstant runt 30-35% av befolkningen, med reservation för en vikande tendens vid senaste undersökningsstillfället 2006/07 (se Tabell 3). Fiskeriverket i samarbete med Sportfiskarna har genom enkätundersökningar bl.a. till skolklasser studerat förändringar i barn och ungdomars fiskevanor perioden 1994-2007 (Fiskeriverket, 2009). Resultaten visar att av de svenska barnen och ungdomarna mellan 10 och 15 år har 69 % fiskat det senaste året, och pojkar fiskar mer än flickor. Utövandet avtar också med åldern. Jämförelser med den tidigare studien (Norling, 1995) visar bland annat att andelen som är mycket intresserade av fiske har minskat. Det går också att se en tendens att flickor fiskar mer ofta medan pojkar gör det i mindre utsträckning.

Minskar friluftslivet hos yngre?

En vanligt förekommande uppfattning som debatterats flitigt på senare tid är att människor ägnar sig allt mindre åt friluftsliv (och andra former av socialt engagemang), bland annat orsakat av en

ökad konsumtion av media, och att detta särskilt gäller yngre personer (Pergams & Zaradic 2006; Putnam, 2000). Det är svårt att ge någon entydig bild av läget eftersom befintlig statistik (och då i synnerhet den med längre tidsserier) sällan förmår mäta friluftslivets stora bredd. Minskningar i en viss aktivitet eller specifikt naturområde kan ju sammanfalla med öknings i andra aktiviteter och/eller områden. Det kan också vara så att färre individer rör sig ute i naturen, men man gör det allt oftare – eller tvärt om (allt fler men mer sällan). Låt oss emellertid titta vad SCB:s ULF undersökning har att säga i frågan, även om analysen begränsas till en aktivitet (ströva i skog och mark) och en specifik utövandefrekvens (mer än fem gånger under 12 månader) hos män.

Källa: SCB. Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

Figur 3:2. Strövat i skog och mark mer än 5 gånger de senaste 12 månaderna. Män i olika födelseperioder 1982-2006. Procent. Källa: SCB

Med reservation för att 2010 års ULF-resultat är vanskliga att jämföra med resultaten från föregående decennier av de skäl som beskrivits ovan så kan vi konstatera att strövandet i skog och mark ökar med stigande ålder, och att kvinnorna dominerar över männen i samtliga åldersgrupper fram till och med pensionsåldern, medan männen dominerar i åldersgrupperna däröver. Vi ser också att det med åren blivit allt mindre vanligt att personer i yngre åldersgrupper vistas i skog och mark. I Figur 3:2 åskådliggörs detta genom en redovisning av generationsgrupper i stället för åldersgrupper. Det blir då tydligt att dagens äldre generationer i yngre åldrar var betydligt mer

aktiva än vad dagens yngre generationer är när de befinner sig i ungefär samma åldersintervall som dagens äldre gjorde under 80- och 90-talen. Exempelvis hade ungefär 65 % av 18–32-åringarna och 33–53-åringarna strövat i skog och mark mer än 5 gånger under en 12-månadersperiod 1982–83, medan ungefär 50 % av 29–41-åringarna och endast knappt 40 % av 16–28-åringarna uppvisade samma friluftintensitet 2006. Dagens äldre generationer har visserligen successivt tappat ett omfattande strövande i skog och mark, vilket ju sker helt naturligt med tiden i takt med ökad ålder, sviktande hälsa och funktionsförmåga. Men de befinner sig nu på ungefär samma nivåer som dagens unga. Såväl bland 16–28-åringarna som bland 77–91-åringarna var det ungefär var tredje person som mer än 5 gånger hade strövat i skog och mark 2006, vilket naturligtvis väcker frågan om var nivåerna för samma utövande bland dagens unga människor kan tänkas hamna under kommande decennier?

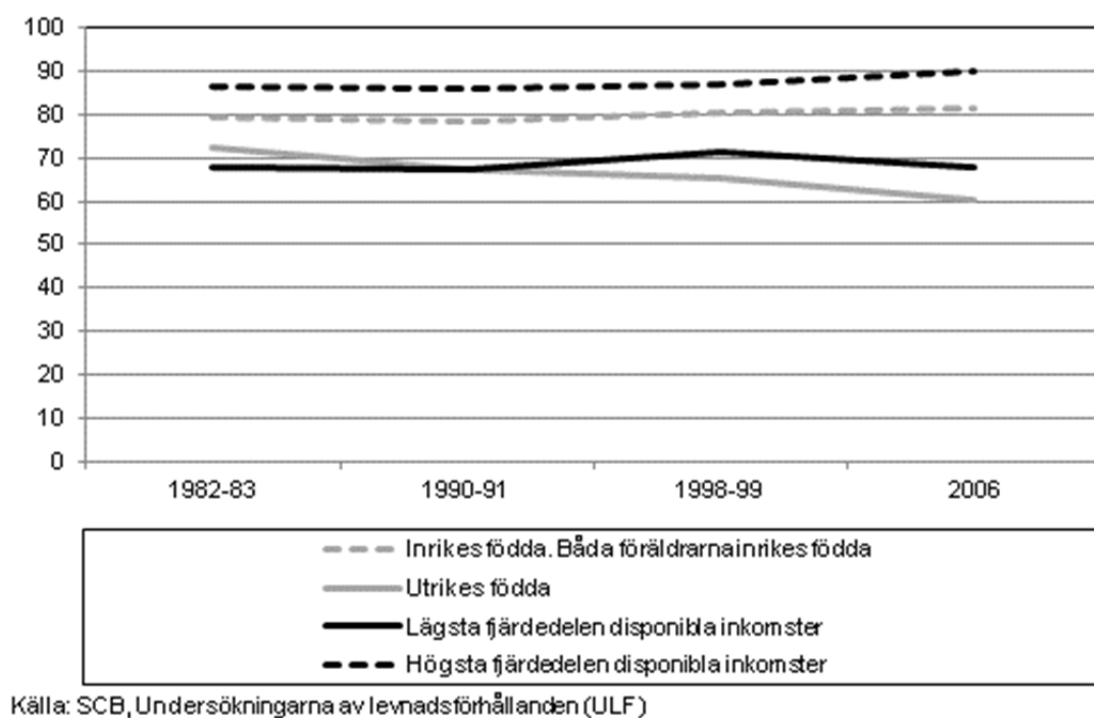
Sammantaget tyder alltså resultaten på att dagens unga i lägre utsträckning ägnar sig åt att ströva i skog och mark jämfört med tidigare generationer. Men det behöver naturligtvis inte betyda att friluftslivet minskar hos yngre. Dagens unga har ett helt annat utbud av möjligheter till friluftsliv än gårdagens unga, och den statistik som finns fångar friluftslivets bredd i mycket begränsad utsträckning. Dagens unga ägnar sig kanske åt aktiviteter på platser som inte fångas upp av de undersökningar vi idag har att tillgå?

Ökar klyftorna inom friluftslivet?

Ytterligare en fråga som väcker uppmärksamhet är förändringar i friluftsutövande hos olika grupper i samhället (Manning, 2011). Att det föreligger skillnader råder ingen tvekan om. Romild m.fl. (2011) har utifrån undersökningen ”Friluftsliv 07” analyserat hur utövandet skiljer sig mellan olika grupper i samhället utifrån bl.a. kön, ålder, bostadsort, familjesituation och inkomst. Typiskt kvinnliga aktiviteter är stavgång och hästridning, medan jakt, paintball, vattenskoter, dykning och fiske är typiskt manliga aktiviteter. Yngre personer ägnar sig i högre grad åt olika typer av brädspor, orientering och löpning, men mindre åt trädgårdsarbete. Äldre däremot ägnar sig i högre grad åt skogspromenader, stavgång, turskidåkning, fågelskådning och andra naturstudier. Att bo i en storstad ökar sannolikheten för deltagande användning av rullskridskor, rullskidor och cykling, men innebär minskat deltagande i trädgårdsarbete, jakt, hästridning, promenad med hund och snöskoteråkning. Att ha barn under fem år innebär minskat deltagande i 11 av 43 aktiviteter, medan de med barn i åldern 6-12 är mer aktiva i utförsåkning. Utbildning har en positiv effekt på deltagande i samtliga aktiviteter förutom fiske. En hög inkomst ökar sannolikheten för deltagande i

bl.a. trädgårdsarbete, båtsporter, solbad och utförsåkning, medan personer med låg inkomst är mer aktiva i snowboard, mountainbike och turskidåkning.

SCB:s ULF-undersökningar har genom åren visat att särskilt utsatta grupper såsom arbetslösa, ensamstående småbarnsföräldrar, utrikes födda, rörelsehindrade, lågutbildade och förtidspensionerade i relativt liten utsträckning idkar friluftsliv, idrottar och motionerar. En indikation över utvecklingen för olika befolkningsgrupper ges i Figur 3, där procentandelen som strövat i skog och mark minst en gång under en föregående 12-månadersperiod åskådliggörs för inrikes födda respektive utrikes födda personer, samt för personer som tillhör den grupp som har de 25 procent lägsta disponibla inkomsterna respektive gruppen med de 25 procent högsta disponibla inkomsterna.

Figur 3:3. Strövat i skog och mark minst en gång de senaste 12 månaderna 1982-2006. Disponibel inkomst och härkomst. Personer 16-84 år. Procent. Källa: SCB

Som framgår av diagrammet tillhör personer med de högsta disponibla inkomsterna också de mest frekventa utövarna, och skillnaden mot den lägsta inkomstgruppen är påtaglig: Ungefär sju av tio låginkomsttagare jämfört med knappt nio av tio i höginkomstgruppen under hela perioden 1982 till 2006. I jämförelsen mellan personer födda utrikes respektive inrikes har förändringen för dessa

grupper varit ungefär den motsvarande: Under 80-talet var skillnaden mellan dessa grupper mindre än 10 procentenheter, men har sedan dess ökat till över 20 procentenheter, främst som en följd av att strövande i skog och mark har minskat bland de utrikes födda. I detta avseende kan vi alltså observera ökade etniska skillnader i friluftsutövandet.

Som man frågar får man svar

Att kvantifiera trender i friluftsutövande innebär många metodologiska utmaningar och bristen på en heltäckande statistik i Sverige för det ändamålet är uppenbar. De trender vi kan observera ger ändå en indikation på friluftslivets utveckling över tiden, även om de många gånger reser fler frågor än de ger svar. Rent kvantitativa analyser bör därför många gånger kompletteras med kvalitativa studier för att bättre förstå trendernas underliggande faktorer. Ytterligare en väsentlig aspekt att ta hänsyn till är tillförlitligheten i de värden som olika typer av undersökningar resulterar i. Detta uppmärksammades tidigt i studierna av friluftsliv i Skandinavien. Exempelvis tar Niels Elers Koch (1978) upp problematiken kring idealisering i sitt omfattande avhandlingsarbete kring friluftsliv i de danska skogarna. Idealisering innebär kortfattat att t ex de svarande på i en postenkät lätt överdriver sina goda sidor och på motsvarande sätt undervärdera de beteenden eller egenskaper de uppfattar som mindre attraktiva. I ett par metodjämförande studier i tätortsnära skogar i Sverige har man konstaterat att skillnaden mellan olika metoder att skatta antalet besökare i en skog kan vara mycket stor. I två studier i Växjö respektive Umeå genomfördes skattningar av antalet besök dels med hjälp av enkäter och dels genom räkningar i fält (Lindhagen 1996, Kardell & Lindhagen 1995a och b). I enkäterna ställdes även två olika frågor i den ena frågan fick de svarande själva skatta hur ofta de besökte en skog med sex svarsalternativ med fördelade mellan ”varje dag” och ”aldrig”. I den andra frågan användes så kallad ”last visit”-metodik och de svarande fick ange när de senast besökt ett visst område. Resultatet blev att man kunde räkna in ungefär hälften så många besökare i fälträkningarna jämfört med hur många som borde varit där enligt ”last visit” metoden, medan frågan där de svarande själva skattade hur ofta de var ute ledde till ett resultat nästan fyra gånger högre än vad man uppmätte i fält. Olika metoder kan alltså ge mycket olika resultat, vilket ytterligare understryker vikten av kontinuitet i de metoder man använder för att beskriva trender på ett tillförlitligt sätt.

De uppföljningar över tid som gjorts av antalet besökare i stadsnära skogar tyder ändå på att nyttjandet har minskat. Ingen studie visar på ett ökat besöksantal till skogen. Vi kan också se i studierna från Växjö och Bogesundslandet att det finns tecken på att det traditionella strövandet i

skog och mark minskar men att det troligen åtminstone delvis ersatts av andra aktiviteter som motion längs vägarna till fots eller på cykel, vattenknutna aktiviteter eller mer specialiserade aktiviteter med särskilda krav på en anläggning som t ex golf. Vidare finns observationer som tyder på att barnens vistelse i skog och natur i allt högre grad sker i organiserade grupper från skolor och dagis. Den observerade minskningen i fritidsnyttjande av de undersökta stadsnära skogarna är stor i jämförelse med den relativt stabila trend man ser i SCB:s ULF-undersökning. Det finns ett antal förklaringar till detta.

Dels är undersökningarna gjorda med olika metoder. I ULF mäter man frekvensen besök medan de rörliga observatörerna egentligen inte mäter frekvens utan vistelsetid. Sannolikheten att observera en besökare i skogen är ju proportionell mot besökarens vistelsetid och inte mot frekvensen besök. Det är alltså troligt att vistelsetiden per besök i den tätortsnära skogen har minskat medan frekvensen besök är ungefär som förut. Detta stämmer väl överens med en förskjutning mot mer motionsaktiviteter och färre familjeutflykter till skogen. Vidare lades de ursprungliga observationsstudierna ut i redan välfrekventerade rekreationsskogar. Det finns alltså en möjlighet att friluftslivet i skogen ökar i andra områden som inte hade så högt besöksstryck vid tiden då studierna startades. De resultat som finns tyder dock på att det snarare är så att fritidsnyttjandet av natur i större utsträckning sker nära bostaden idag jämfört med tidigare, varför de undersökta stadsnära skogarna snarare borde fått ett större besöksstryck.

Friluftsliv är, som vi konstaterade inledningsvis, en mångfacetterad företeelse. Det berör i stort sett alla, och utövas i olika former, i olika miljöer genom olika aktiviteter. Gemensamt för allt detta är emellertid att friluftslivet sker i naturen, eller bättre uttryckt – i natur- och kulturlandskapet. Ett landskap som i sig utgör en mosaik av olika natur- och kulturmiljöer, liksom många andra brukare av de resurser som finns. Allt detta ställer naturligtvis särskilda krav på den kvantitativa analysen av friluftslivets förändring. Ett återkommande tema i detta kapitel har varit bristen på tillförlitlig data för att kvantifiera friluftslivets förändring över tiden. Ett annat problem har varit frågeformuleringar som förändras och avsaknad på koordination mellan olika studier. För framtiden finns därför ett stort behov att utveckla longitudinella mätningar för betydligt fler aktiviteter för att kunna göra mer heltäckande analyser av friluftslivets förändring i kvantitativa termer. Ytterligare en observation är den begränsade tillgången på kvantitativa data över friluftsliv i marina miljöer, vilket är anmärkningsvärt med tanke på dess betydelse för rekreation.

Ända sedan 1920-talet har Riksskogstaxeringen samlat in detaljerade uppgifter om landets skogar och sedan 1975 har vi haft s.k. rödlistor över hotade arter i Sveriges natur. När nya naturreservat inrättas har vi järnkoll på växter och djur, men i de allra flesta fall usla kunskaper om människan i naturen. Vi vet inte hur många som besöker merparten av våra 29 nationalparker, trots att de enligt Naturvårdsverket är det finaste ett naturområde kan bli. Lika lite vet vi hur många internationella turister som kommer till Sverige för naturens skull. Eftersom SCB:s ULF-undersökning omfattar levnadsförhållanden i vid bemärkelse, kan endast en mycket begränsad del av innehållet utgöras av frågor om fritidsaktiviteter, och än mindre av friluftaktiviteter. Till ULF-undersökningarnas fördelar kan istället räknas den långa tidsserien från mitten av 1970-talet och möjligheterna att beskriva hur ett mindre antal utvalda fritidsaktiviteter fördelar sig i ett stort antal befolkningsgrupper. Hur det förhåller sig med förändringar i de friluftaktiviteter som ULF inte omfattar vet vi betydligt mindre om.

I takt med att naturen som upplevelselandskap genom friluftsliv och turism får en förändrad betydelse, ökar alltså kunskapsbehovet kring dessa aktiviteter. Systematiska undersökningar av besökande internationella naturturister och svenskars friluftsutövande på nationell nivå behöver integreras med regionala och tematiska fördjupningar, samt representativa besökarstudier i särskilt intressanta naturområden (Fredman m.fl., 2009; Yuan & Fredman, 2008). För att nå full effekt måste ett sådant sammanhållet system av friluftsstistik dels harmoniseras med andra länder (Sievänen m.fl., 2008), dels vara långsiktigt och återkommande (Loomis, 2000). Naturvårdsverket har tagit fram ett förslag till statistikprogram för friluftsliv (Naturvårdsverket, 2009) och forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring har genom sin nationella studie av svenskarna friluftsvanor (se kapitel 2) lagt grunden till en mer heltäckande framtida friluftsstistik. Med detta som utgångspunkt finns goda förutsättningar att i framtiden kunna teckna en betydligt bättre bild av ett friluftsliv i förändring än vad vi kan idag.

Referenser

- Boman M., Mattsson L., Ericsson G. & Kriström B. 2011. *Moose hunting values in Sweden now and two decades ago: The Swedish hunters revisited*. Environmental and Resource Economics (in press).
- Emmelin, L. & Ohlsson, A. 1999. *Besöksmönstret i Femundsmarka-Rogen-Långfjället sommaren 1998 jämfört med 1985/86*. ETOUR Working Paper 1999:25.
- Emmelin, L. Fredman, P. Sandell, K. & Lisberg Jensen, E. 2010. *Planera för friluftsliv – Natur, samhälle, upplevelser*. Carlsson bokförlag. 414 s.
- Fiskeriverket, 2009. *Fem studier av fritidsfiske 2002-2007*. Finfo 2009:1.

- Fredman, P. & Heberlein, T.A. 2003a. *Trender i Svensk fjällturism 1980 – 2000*. In: Larsson, M. (Ed.) Svensk turismforskning – en tvärvetenskaplig antologi om turister, turistdestinationer och turismorganisationer. Turistforskningsinstitutet Etour, vetenskapliga bokserien, V 2003:13.
- Fredman, P. & Heberlein, T.A. 2003b. *Changes in Skiing and Snowmobiling in Swedish Mountains*. Annals of Tourism Research, 30(2) pp. 485-488.
- Fredman, P., Hörnsten Friberg, L. & Emmelin, L. 2005. *Friluftsliv och turism i Fulufjället. Före - efter nationalparksbildningen*. Naturvårdsverket, rapport 5467. Dokumentation av de svenska nationalparkerna, nr 18.
- Fredman, P., Hörnsten Friberg, L. & Emmelin, L. 2007. *Increased Visitation from National Park Designation*. Current Issues in Tourism, 10(1):87-95.
- Fredman, P., Wall Reinius, S. & Lundberg, C. 2009. *Turism i natur. Definitioner, omfattning, statistik*. Turismforskningsinstitutet ETOUR, Mittuniversitetet, Östersund. Rapport R2009:23. 126 sid.
- Heberlein, T.A., Fredman, P. & Vuorio, T. 2002. *Current Tourism Patterns in the Swedish Mountain Region*. Mountain Research and Development, 22(2), pp 142-149.
- Hultman, S-G. 1983. *Allmänhetens bedömning av skogsmiljöers lämplighet för friluftsliv*. 2. En rikstäckande enkät. SLU, inst. för skoglig landskapsvård. Rapport Nr 28.
- Hörnsten, L. 2000. *Outdoor recreation in Swedish forests: implications for society and forestry*. SLU, Acta Universitatis agriculturae Sueciae. Silvestria, 169.
- Kajala, L., Almik, A., Dahl, R., Diksaite, L., Erkkonen, J., Fredman, P., Jensen, F. Søndergaard, Karoles, K., Sievänen, T., Skov-Petersen, H., Vistad, O. and Wallsten, P. 2007. *Visitor monitoring in nature areas – a manual based on experiences from the Nordic and Baltic countries*. Tema Nord 2007:537. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.
- Kardell, L. & Lindhagen, A. 1995a. *Förändringar i Växjöbornas friluftsliv mellan 1975 och 1992*. SLU, inst. för skoglig landskapsvård. Rapport Nr 59.
- Kardell, L. & Lindhagen, A. 1995b. *Stadsliden i Umeå – en friluftsskog mitt i staden*. SLU, inst. för skoglig landskapsvård. Rapport nr 61.
- Kardell, L. 1998. *Anteckningar om friluftslivet på Norra Djurgården 1975-1996*. SLU, inst. för skoglig landskapsvård. Rapport Nr 75.
- Kardell, L. 2003. *Rörligt friluftsliv på Bogesundslandet 1969-2001*. SLU, inst. för skoglig landskapsvård. Rapport Nr 92.
- Kardell, L. 2008. *Friluftsutnyttjandet av tre stadsnära skogar kring Uppsala 1988-2007*. Stadsskogen, Vårdsätraskogen, Nantunaskogen. SLU, inst. för skoglig landskapsvård. Rapport Nr 106.
- Koch, N. E. 1978. *Skovenes friluftsfunktion i Danmark, I. del Befolkningens anvendelse af landets skove*. Statens forstlige forsøgsväsen
- Lindhagen, A. 1996. *Forest Recreation in Sweden. Four Case Studies Using Quantitative and Qualitative Methods*. SLU, inst. för skoglig landskapsvård. Rapport Nr 64.
- Lindhagen, A. & Ahlström, I. 2005. *Besöksstudier i naturområden – en handbok*. Skogsstyrelsen, rapport 4.
- Loomis, J.B. 2000. *Counting on recreation use data: A call for long-term monitoring*. Journal of Leisure Research, 32:1, 93-96.
- Manning, R.E. 2011. *Studies in Outdoor Recreation. Search and Research for Satisfaction*. Oregon State University Press, Corvallis, 3rd edition.

- Mattsson L., Boman M. & Ericsson G. 2008). *Jakten i Sverige - Ekonomiska värden och attityder jaktåret 2005/06*. Adaptiv Förvaltning av Vilt och Fisk, forskningsrapport nr 1.
- Naturvårdsverket, 2009. *Statistikprogram för friluftsliv – ett förslag*. Rapport 5975, Naturvårdsverket, Stockholm.
- Norling, I. 1995. *Barn och ungdomars sportfiske*. Fiskeriverket, Göteborg.
- Pergams, O.R.W. & Zaradic, P.A. 2006. *Is love of nature in the U.S. becoming love of electronic media? 16-year downtrend in national park visits explained by watching movies, playing video games, internet use, and oil prices*. Journal of Environmental Management, 80:387-393.
- Putnam, R.D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Romild, U., Fredman, P. & Wolf-Watz, D. 2011. *Socio-economic Determinants, Demand and Constraints to Outdoor Recreation Participation in Sweden*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 16, mars 2011. www.friluftsforskning.se
- Sandell, K. & Sörlin, S. (red.) 2008. *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftslif' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlssons bokförlag, Stockholm.
- Sievänen, T., Arnberger, A., Dehez, J., Grant, N., Jensen, F.S. & Skov-Petersen, H. 2008. (eds.) *Forest Recreation Monitoring – a European Perspective*. Working Papers of the Finnish Forest Research Institute, 79.
- Statistiska centralbyrån, 2004. Fritid 1976-2002. *Levnadsförhållanden*. Rapport nr. 103. Stockholm.
- Statistiska centralbyrån, 2009. Fritid 2006-07. *Levnadsförhållanden*. Rapport nr. 118. Stockholm.
- Wall-Reinius, S. & Bäck, L. 2011. *Changes in Visitor Demand: Inter-year Comparisons of Swedish Hikers' Characteristics, Preferences and Experiences*. Scandinavian Journal on Hospitality and Tourism Research, 11(supplement):28-53.
- Yuan, M. & Fredman, P. 2008. *A Call for a Broad Spatial Under-standing of Outdoor Recreation Use*. In: Raschi, A. & Trampeti, S. (eds.) *Management for protection and sustainable development*. Proceedings of the Fourth International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas. Montecatini Terme, Italy, 14-19 October, 2008.

4. Trender i bär- och svampplockning – ett exempel på hur kvantitativ och kvalitativ metod kan kombineras

Anders Lindhagen & Gabriel Bladh

Inledning

I friluftsforskningen liksom inom all forskning diskuteras ständigt valet av metoder. Då varje studie har sina praktiska och ekonomiska begränsningar tvingas man alltid till ett val. Detta val står ofta mellan mer kvantitativa eller mer kvalitativa metoder, där de kvantitativa oftast svarar på frågor som vad? hur ofta? eller hur många? Med de kvantitativa metoderna redovisas ofta resultat i form av uträknade medelvärden där man även statistiskt kan beräkna t ex hur säkert ett värde är skattat. De kvalitativa metoderna är oftast designade för att istället svara på frågor som varför eller varför inte? Den kvalitativa metoden ger därför större möjligheter att förklara ett studerat fenomen. Således möter vi också här i vidare mening såväl metoder som metodologier och olika traditioner av kvantitativ eller kvalitativ forskning.

Inom forskningsprogrammet ”Friluftsliv i förändring” finns en blandning av forskare med sina rötter i båda dessa forskningstraditioner. Studier har genomförts med ett brett spektrum av metoder och ansatser och belyser därmed friluftslivet såväl med kvantitativ statistik som med mer förklarande studier som flera av de övriga kapitlen i denna bok visar. I syfte att belysa hur kvalitativa och kvantitativa metoder kan stötta varandra i en och samma studie ges i detta kapitel ett exempel på en studie där en kvantitativ ansats stötts med en kvalitativ analys. I slutdiskussionen behandlar vi också med utgångspunkt i vårt exempel kortfattat mera principiellt några perspektiv på forskningstraditioner inom svensk och nordisk friluftsforskning.

Exemplet bär- och svampplockning

Svenskarnas (16-75 år) vanor avseende husbehovsplockning av vildväxande bär och svamp har undersökts i två likartade enkätundersökningar höstarna 1977 respektive 1997 (Hultman 1978, Hörnsten 2000). I dessa rikstäckande enkäter ställdes en kvantitativ fråga om hur stora mängder den svarande plockat av svamp och bär under den senaste plockningssäsongen. Gällande bären fördelades de plockade mängderna på arterna blåbär, lingon, hallon och hjortron. Hösten 2011 skickades en ny enkät ut där samma fråga upprepades till samma målgrupp.

Syfte och metod

De båda tidigare enkäterna var inriktade mot fritidsnyttjandet av skogen i stort och hade utöver frågan om bär- och svampplockning en rad frågor om annat friluftsliv i skogen. Enkäten 2011 inriktades mot att beskriva bär- och svampplockningen varvid många mer generella frågor i de tidigare enkäterna ströks för att skapa plats för enkätens huvudtema. Syftet var här att undersöka svamp- och bärplockningens omfattning och det sociala mönstret för aktiviteterna, såsom ålderskillnader, könsskillnader och inkomstskillnader, samt att tydligare få en bild av motiven för svamp- och bärplockning. För att ge möjligheter till kvalitativ analys lades två öppna frågor till, där den svarande ombads svara med egna ord:

” Berätta gärna något om dina minnen från bär- eller svampplockning då du växte upp”

” Beskriv gärna varför du känner att det är viktigt eller oviktigt för dig att plocka vilda bär eller svamp”

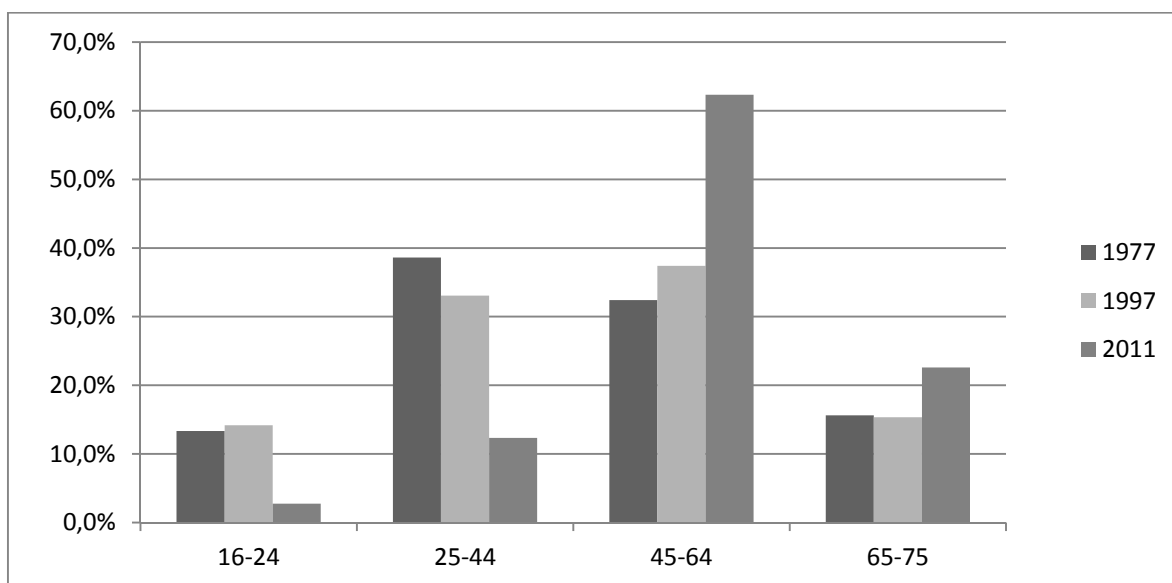
Frågepaketet utökades även med en fråga om det senaste tillfället då man plockat bär eller svamp samt med en fråga om man plockat och sålt vilda bär eller svamp och när man i så fall senast gjorde detta.

I den senaste undersökningen tillfördes även en regional dimension genom att ett extra urval gjordes i tre glesbygdskommuner; Lycksele, Torsby och Nybro. Dessa tre kommuner ligger alla i skogsbygd och här finns goda möjligheter att bedriva bär- och svampplockning. De tre kommunerna valdes alltså därför att de ligger i skogsbygd och i tre olika delar av landet vilka kan ha olika traditioner gällande bär- och svampplockning (Pettersson 2001, Kardell 2003, Bladh 2012). Syftet med det extra urvalet är att belysa skillnader mellan större städer och landsbygdskommuner samt skillnader mellan olika delar av landet.

Upplägget med i tiden upprepade kvantitativa mätningar och därtill kopplade öppna frågor gör det möjligt att koppla kvantitativa förändringar med kvalitativa analyser av öppna svar. Det finns fullständiga data bevarade från alla tre enkäterna varför man kan göra beräkningarna på samma sätt vid jämförelser över tiden.

MATERIALETS REPRESENTATIVITET

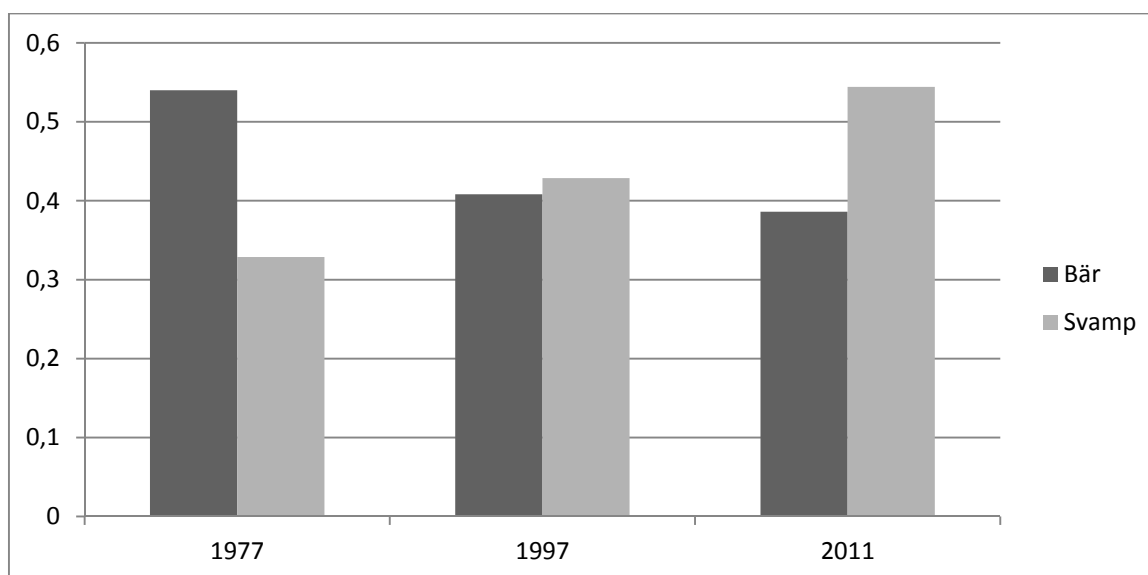
Svarsfrekvensen var vid 1977 års undersökning 82 % och sjönk till 53 % 1997. Efter stora ansträngningar hösten 2011 kom svarsfrekvensen för riksurvalet upp till 1997 års nivå. Tyvärr var dock benägenheten att svara lägre bland de yngre, särskilt bland yngre män, vilket gör att det kom in få svar i denna åldersgrupp. Som framgår av figur 4:1. är fördelningen över olika åldersgrupper starkt avvikande i den senaste enkäten jämfört med de två tidigare. I absoluta tal fick vi totalt in 547 svar i 2011 års enkät varav 26 var från svaranden under 25 år. Denna skevhet behöver man ha i beaktande då man tolkar resultaten av undersökningen. I de tidigare undersökningarna har de yngre plockat bär- och svamp något mindre frekvent och även i mindre mängder jämfört med medelålders och äldre svarande.

Figur 4:1. Andel av de svarande fördelat på ålderskategorier (tre enkäter genomförda 1977, 1997 och 2011)

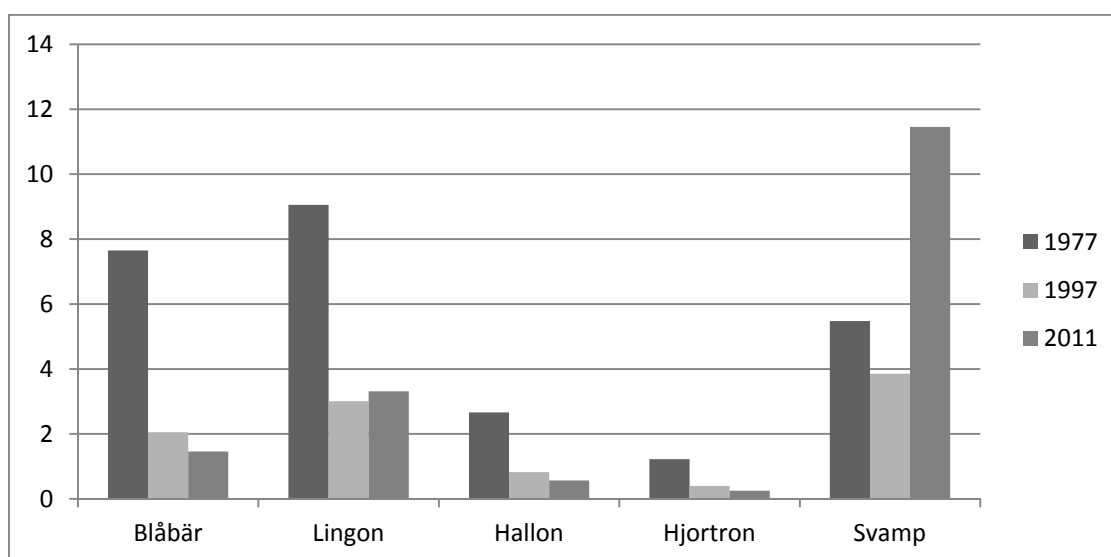
Förändringar i bär- och svampplockning

Andelen svenskar som plockat bär eller svamp under den senaste säsongen har varierat något mellan de tre undersökningsåren. Denna andel låg på 69% 1977 för att sjunka till 58% 1997 och sedan åter stiga till 63% 2011. Delar man upp denna andel i bär- respektive svampplockare ser man att det skett en successiv förskjutning från bär- till svampplockning (se figur 1 i kapitel 3). För att studera om denna förändring över tiden skulle kunna vara ett utslag av den något skeva svarspopulationen i den senaste undersökningen genomfördes en kohortanalys. De årgångar av svarande som är gamla nog att ha svarat på alla tre enkäterna delades upp i två grupper födda 1937-46 respektive 1947-1960. För båda dessa grupper framgår att det skett en övergång från mer bärplockande 1977 till mer samlande av svamp 2011. Detta är tydligast för den lite yngre av dessa båda kohorter (figur 4:2.).

Figur 4:2 Andel av de svarande födda 1947-1960 som angivit att de plockat vilda bär eller svamp under den senaste säsongen (resultat från tre enkäter genomförda 1977, 1997 och 2011)

De svarande som uppgivit att de plockat bär eller svamp ombads även att ange hur stora mängder de plockat under säsongen. Här kan vi se betydligt större skillnader mellan de undersökta plockningssäsongerna (figur 4:3.).

Figur 4:3. Genomsnittliga mängder vilda bär och svamp som de svarande angivit att de plockat för sitt eget hushålls behov under den senaste säsongen (liter/svarande)

För alla fyra bärarterna minskade medelskörden kraftigt mellan 1977 och 1997 medan värdet för 2011 ligger kvar på ungefär samma nivå som 1997. Mängderna plockad svamp låg ganska lika mellan de två första undersökningarna för att sedan stiga kraftigt 2011.

Tabell 4:1 Deltagandegrad för olika sociala kategorier – svamp- och bärplockning 2011

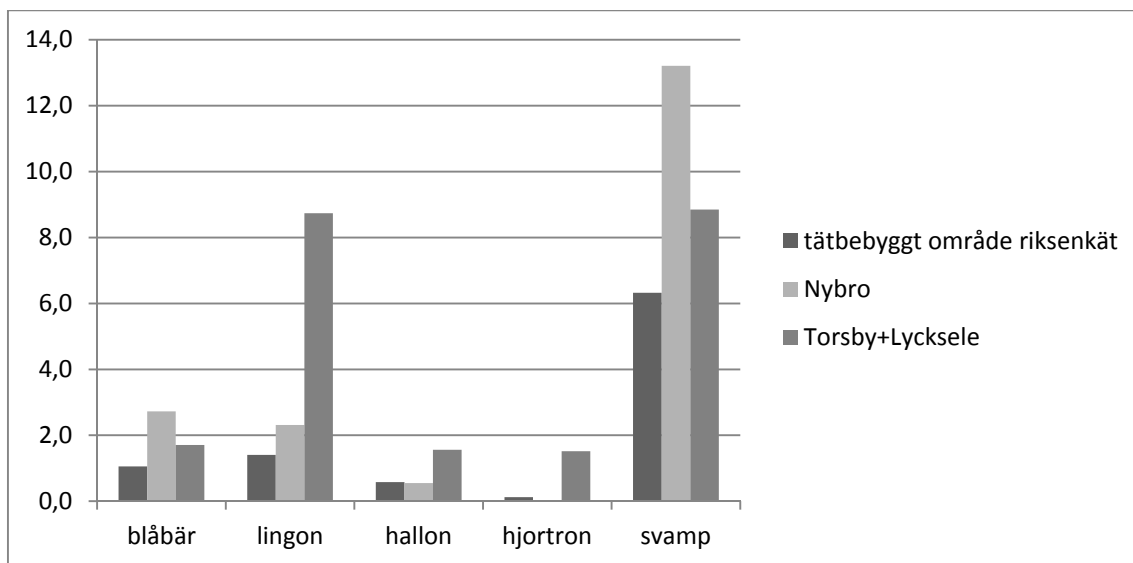
		kön		ålder			disponibel inkomst			boendeort			
Deltagit i aktiviteten En gång senaste året (Andel i %)	totalt	män	kvinnor	yngre 16-29 år	medel 30-54 år	äldre 55-74 år	låg < 20 000 kr	40 000 kr	medel 20- 41 000 kr	hög > 41 000 kr	landsbygd	stad i villa	stad i lägenhet
Bärplockning	54	52	57	44	52	57	57	57	49	75	51	44	
Svampplockning	59	60	59	48	54	63	58	64	56	81	58	49	

I tabell 4:1 kan några aspekter på hur mönstret för deltagande ser ut för några olika sociala kategorier i vår undersökning. När det gäller bärplockning har landsbygdsbor, äldre, kvinnor samt personer med låg- eller medelinkomst högst deltagandegrad. När det gäller svampplockning finns inga tydliga könsskillnader, och personer med medelinkomst har högst deltagandegrad. Äldre personer på landsbygden har även här högst deltagandegrad. Stadsbefolkning boende i en- eller tvåfamiljshus har tydligt högre deltagandegrad än de boende i flerfamiljshus. I ovanstående

data är som tidigare nämnts den yngre gruppen underrepresenterad och siffrorna lite osäkra, men trenden är tydlig i materialet,

Regionala skillnader

De regionala skillnaderna i bär- och svampplockningsvanor kan även belysas med hjälp av det extra urvalet. I de tre utvalda kommunerna i skogsbygd var andelen som plockat bär eller svamp den senaste säsongen 71% jämfört med 63% i hela riksurvalet och 57 % för dem som i riksenkäten som bor i tätbebyggda områden. Som framgår i figur 4.4. varierar även mängderna insamlade vilda bär respektive svamp starkt över landet. I figuren jämförs resultat från dem som i den rikstäckande enkäten angivit att de bor i ett tätbebyggt område med de svarande från de tre utvalda kommunerna i skogsbygd. Resultaten från Torsby och Lycksele var likartade varför dessa presenteras tillsammans. I Lappländska Lycksele och Värmländska Torsby plockas avsevärt mer bär jämfört med dem som bor i tätbebyggda områden. I Småländska Nybro ligger man närmare de svarande från tätbebyggda områden när det gäller bärplockningen, medan man plockat klart mest svamp.

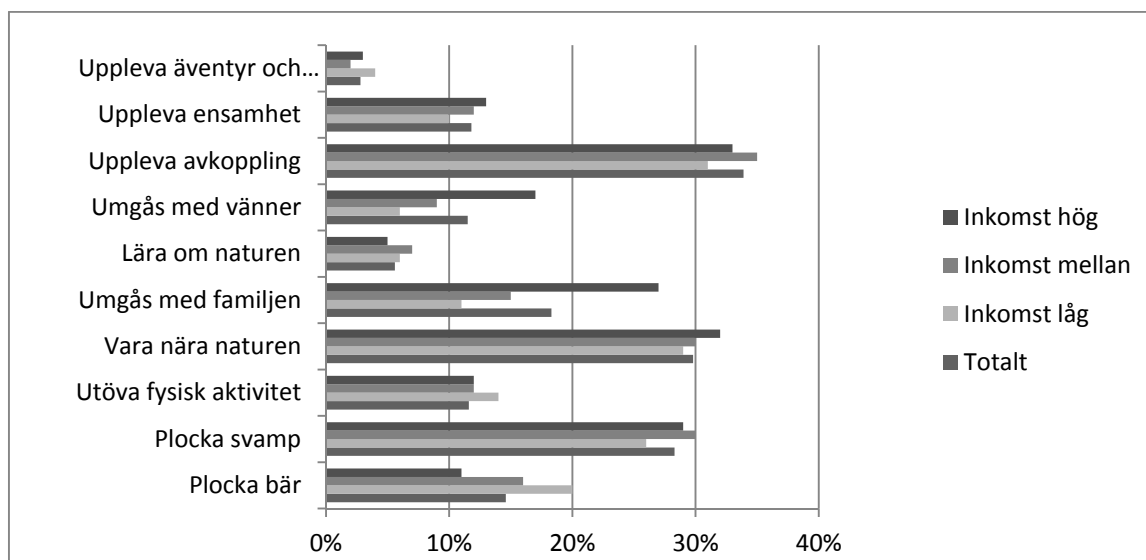
Figur 4:4. Genomsnittliga mängder vilda bär och svamp som de svarande angivit att de plockat för sitt eget hushålls behov under den senaste säsongen fördelat på glesbygdskommuner samt svarande som lever i tätbebyggda områden (liter/svarande)

Motiv för bär- och svampplockning

Hur skall man förstå dessa förändringar och regionala skillnader? Teoretiskt kan de empiriska skillnaderna ses som ett uttryck för förändrade levnadssätt relaterade till samhällsförändringar och förändrade socialisationsprocesser vad gäller bär och svampplockning. Detta kan betraktas dels utifrån strukturella förhållanden som förändringar i livsformer dels utifrån individuella val och livsstilsförändringar (jämför Karlsson, Bladh & Haraldson kap 4 denna volym). Under 1900-talet har bärplockning förvandlats från att vara en verksamhet som setts som en extra ekonomisk resursbas i ett ruralt jordbrukssamhälle till att nu i många fall finnas i ett modernt sammanhang av en fritidsbaserad upplevelseaktivitet som en del av ett urbant konsumtionssamhälle.

Svampplockning har däremot i endast begränsad omfattning utgjort en ekonomisk aktivitet i jordbrukssamhället, och har i hög grad utvecklats som en fritidsbaserad upplevelseaktivitet i Sverige. I ett livsstilbaserat samhälle kan individuella fritidsaktiviteter ha en viktig roll som identitetsbyggare eller kulturell markör (Jämför Engström 2010 om fysisk aktivitet och motion).

Vi har i vår enkät frågat om motiven för människors senaste besök i naturen då man plockade svamp och bär. De tre viktigaste motiven i vår undersökning på riksnivå är ”uppleva avkoppling”, ”vara nära naturen” samt ”plocka svamp”. I figur 4:5 visas motiven som uppgivits som mycket viktiga för olika inkomstgrupper. Utifrån frågan ”Ungefär hur stor är ditt hushålls sammanlagda disponibla inkomst (efter skatt) per månad?” har respondenterna delats i tre inkomstgrupper. Låg inkomst (upp till 20 000 kr/månad) mellaninkomst (21000-40000 kr/månad) samt hög inkomst (mer än 41 000 kr/månad). Här kan vi tydligt se att bär och svampplockning i dag har olika status vad gäller hur viktiga motiv de är. Såväl för mellan- som höginkomsttagare utgör svampplockning ett tydligt viktigare motiv för utflykten än bärplockning. Låginkomsttagare har en större andel som anser att bärplockning var en mycket viktig anledning för deras skogsbesök. Från våra data kan se att bland höginkomsttagare ser 32 % plocka bär som ett helt oviktigt motiv för deras senaste besök, medan motsvarande siffra för gruppen med låginkomst är 17%. För svampplockning finns inga sådana tydliga skillnader när det gäller motiv.

Figur 4:5. Motiv uppgivna som "mycket viktiga" för senaste skogsbesöket med bär- och svampplockning (andel av de svarande som svarat "5" på en femgradig skala mellan "helt oviktigt" (1) och "mycket viktigt" (5))

Signifikanta motivskillnader när det gäller viktiga motiv för skogsbesöket finns också när det gäller "vara nära naturen", "umgås med familjen" samt "umgås med vänner". Här är det motiv som i klart högre utsträckning anges av personer med högre inkomst. Mer än hälften av alla skogsbesök där svamp- och bär plockas görs inom familjen som alltså utgör ett viktigt socialt sammanhang för denna aktivitet.

Om vi jämför motiven för svamp- respektive bärplockning kan vi också från data se att äldre personer över 55 år har uppgett minst skillnad mellan motiven svamp- eller bärplockning (26% resp. 15%), medan yngre under 30 år har störst skillnad (41% resp. 19 %). Om vi betraktar bostadsort är det en grupp som skiljer ut sig här, personer som bor på landsbygd med endast ett fåtal hus inom synhåll. Här är motivet att plocka bär och svamp lika stort 26% vardera. Personer boende i städer och mindre orter har alla ett betydligt större intresse för svampplockning jämfört med bärplockning. Vi såg tidigare att deltagandegraden (tabell 4:1) var betydligt högre på landsbygden och bland äldre. Motivbilden ovan torde när vi inkluderar demografiska trender innebära en fortsatt övergång från bär- till svampplockning.

Varför är svamp- och bärplockning viktigt eller oviktigt?

Vi har genom en öppen fråga bett respondenterna att beskriva varför det är viktigt eller oviktigt för dem att plocka bär eller svamp. Svaren kan ge ytterligare dimensioner för att förstå de samhällsförändringar som ligger bakom förändrade vanor med svamp- och bärplockning.

Bärplockning, särskilt lingonplockning, har länge haft betydelse som ett ekonomiskt försörjningskomplement i skogsbygderna (om 1930-talets bärplockningstraditioner i skogsbygderna, se Socialstyrelsen: Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor 1938), och har fortfarande en starkare ställning där enligt vår undersökning. Många äldre hänvisar i sina beskrivningar till barndomens bärplockning, som kunde upplevas som ett tvång.

Jag fick nog av att plocka bär och svamp i min barndom då detta var nödvändigt och tvunget för försörjningen!! (kvinna 72 år, blandad bebyggelse, större stad)

Vi plockade allt alltid. Blev så trött på att plocka att jag lovade mig själv att som vuxen aldrig plocka något. Köper däremot svamp, lingon och olika bär och tar hand om. (kvinna 58 år, flerfamiljshus, storstad)

Båda dessa respondenter ser bär- och svampplockning som en helt oviktig aktivitet idag. Andra har mera positiva erfarenheter, där färdigheter och kunskaper om naturen lyfts fram som en tillgång, och ett arv att förvalta och föra vidare till nästa generation. Här ses svamp- och bärplockning som en mycket viktig fritidsaktivitet.

Att plocka bär & potatis och uppleva älgjakt på nära håll (liksom skogsbruk, jordbruk & allehanda förädlingsdjur av vad djuren gav) gav mig en trygghet och förståelse av arbetets värde och naturen. Hur vi bör umgås med den. Har som mamma försökt lära mina barn genom bärplockning, torkande av blad och örter, färga med växter, plocka och odla grönsaker, se älgjägarna på väg hem från lingonplockningen. Rensa o tillvarata o kompostera, sammanhang, värdesätta natur & kvalitet. Svårare i storstad och stress (kvinna 58 år, flerfamiljshus, storstad)

Var med mormor och plocka skogshallon, väl hemma fick jag rensa, mäta socker och hallon + vatten och koka sylt alldeles själv. Jag var 10 år då. Det var ju sommar och varmt ute inne också för det fanns ju vedspis att koka på då. Sylten var jättegod och jag var stolt. Jag lärde mig mycket av min mormor för hon hade tid med oss ungar. (kvinna 61 år, landsbygd med gles bebyggelse)

Ett ansevärt antal respondenter lyfter fram att bär och svamp idag är konsumtionsprodukter som inte längre behöver vara knutna till att utföra en egen arbetsinsats i skogen eller i köket. Dessa ser följaktligen svamp- och bärplockning som mindre viktig. Här några exempel:

Vi jobbar båda mycket, så vi känner att vi vill lägga energin på vårt hem och familjen de stunder vi är tillsammans. Vi köper sylt och svamp i affären pga. den bekvämligheten som det är. (kvinna 44 år, glesbygd)

Jag tycker om att vistas i skogen, men känner att bären får vara. Är för bekväm med att rensa bären. Finns bär att köpa på torget. (kvinna 54 år, villabebyggelse, storstad)

Inget intresse, finns på ICA (kvinna 56 år, flerfamiljshus, storstad)

Naturlivet intresserar inte mig, köper mina bär i stället (kvinna 17 år, flerfamiljshus, mindre stad)

En stor grupp betonar naturupplevelsen och avkopplingen med svamp- och bärplockningen.

Hämta ny energi i skogen, lyssna på tystnaden, titta på allt vackert som finns i skogen, andas ren luft, och samtidigt få motion som man får med sig godsaker från skogen (58 år kvinna, mindre ort, villa)

Det "fina" med bärplock är upplevelsen av "rummet i naturen" känslan av hemma. Hur mycket bär eller svamp man får med sig hem spelar ingen roll. Samma med fisket, både på havet och i sjöar. "Fina foton" uppskattas mest av allt på utflykten. Äta tillsammans i grupp ute i naturen eller på stranden är rogivande och stärkande. (man 56 år, flerfamiljshus, större stad)

Bär och svampplockningen är som vilken syssla som helst i naturen. Själva plockningen har inget egenvärde, det är naturupplevelsen som är huvudsaken i mitt fall. (man 33 år, flerfamiljshus, storstad)

Ett av de viktigaste motiven för att plocka svamp och bär själv är att få tillgång till livsmedel som upplevs som naturliga, nyttiga och billiga. I många fall får det plockade en symbolisk betydelse för en upplevd naturkontakt, där känslan och minnen kopplade till skogsturen är en viktig del.

Jag får ekologiskt odlade bär som mina bin har pollinerat, svamp till soppor och såser är jättegott, torkade trattkantareller eller trumpetsvamp till vilt är gott. Blåbärssylt och torkade blåbär till ostkakan och pannkakor. Att nästan första klivet ut i naturen böja sig ner och plocka är ett privilegium. (man 64 år, glesbygd)

Tillfredställande känsla att koka sin egen sylt. Sparar pengar på att t.ex. koka sin egen sylt. Vill ge mina barn och man de viktiga vitaminer och antioxidanter som finns i t.ex. blåbär. När jag kokar min egen sylt slipper jag alla tillsatser och konserveringsmedel. Jag vet själv vad jag blandar i. (kvinna 42 år, flerfamiljshus, storstad)

Jag vill ha sylt utan konserveringsmedel. Det är också viktigt för ekonomin eftersom vi äter mycket svamp och bär. Känslan av att göra nytta samtidigt som man får fina naturupplevelser är ovärderlig. Också att lära barn och barnbarn hur viktig vår natur är (kvinna 69 år, glesbygd)

I det kvalitativa materialet kan man även att svampplockning och svamp som maträtt och delikatess utgör ett viktigt argument för varför svampplockning för många ses som en mycket viktig fritidsaktivitet. Vissa upplever dock brist på kunskap som ett hinder för svampplockning.

Jag tycker mycket om skogsvamp, vi har hittat mycket trattkantareller och dom rensar jag, förväller och fryser in sedan steker jag eller har dom i sås/gryta. Ibland blir jag otroligt sugen på skogssvamp, då gör jag någon svamprätt. (kvinna 55 år, mindre stad)

Älskar att strosa runt i skogen och hitta svamp. Försöker varje år att lära mig några nya. (man 59 år, flerfamiljshus, storstad)

Jag tycker mycket om att laga mat och i höstens gryta ingår alltid svamp. Jag använder svamp i matlagningen hela året runt men särskilt mycket på hösten. Min man är en entusiastisk svampplockare som har tid att gå mycket i skogen. Han förser oss med alla läckheter. Mmmm. Mums! (kvinna 65 år, flerfamiljshus, större stad)

I ett antal fall (drygt 2 % av de svarande) lyfts rädsla för djur och skogen som en faktor för att svamp- och bärplockning är mindre viktig eller något som inte prioriteras. Fästingar, ormbett, i flera fall rovdjur som varg och björn samt dålig lokalkunskap och rädsla att gå vilse nämns här av respondenterna.

Tillgång på goda bär- och svampmarker och betydelsen av allemansrätten för svamp- och bärplockning beskrivs också av ett antal respondenter.

Det finns inga bra bär eller svampmarker nära där jag bor. Mycket skog har avverkats med kalhyggen som följd och riset ligger kvar. Då blir det varken bär eller svamp. Jag saknar min barndoms skog. (kvinna 75 år, enfamiljshus, mindre ort)

Min fru är invandrare och min dotter är 6 år. Tycker att det är viktigt att visa dem vår underbara natur och olika sorter av svamp och bär. Allemansrätten är fantastisk. (man 57 år, storstad, villa)

Motion, umgås, äta medhavd matsäck, koppla av, varva ned, fylla sinnen med alla intryck och lukter, känslan man får när man fyllt på förråden inför vintern, att dela med sig till våra grannar (som inte haft samma tur, inte hunnit med av åldersskäl), att ta vara på vår allemansrätt- att kunna röra sig fritt i vår natur o även kunna ta vara på det som finns. (kvinna 57 år, storstad, blandad bebyggelse)

På grund av större bortfall har vi som tidigare nämnts svårt att från undersökningen entydigt fastställa hur ungdomars bär- och svampplockning ser ut. Resultaten indikerar ett svagare intresse för aktiviteterna hos ungdomar och yngre vuxna. Svamp- och bärplockning har dock generellt en framträdande roll som social fritidsaktivitet, där såväl umgänge med familj som vänner framträder som viktiga. Två yngre vuxna som idag ser aktiviteten som oviktig får illustrera betydelsen av den sociala dimensionen.

Det är mysigt när jag väl gör det, men inget jag prioriterar. Det beror nog mest på att jag bara är 22 år, vilket är en mellanålder tror jag. Jag tror med stor säkerhet att jag börjar prioritera det lite mer när jag blir äldre och kanske skaffar egna barn. I min ålder har nog de flesta ingen ro till att plocka svamp och bär. (kvinna 22 år, flerfamiljshus, storstad)

Att plocka svamp och bär är en bra och härlig aktivitet för familjen, framför allt småbarnsfamiljer. Sådana möjligheter hade jag inte många som barn och känner att tiden nu inte räcker till när jag vuxit upp. Det är ett bra sätt att komma naturen nära, få frisk luft och koppla av. (man 24 år, blandad bebyggelse, större stad)

Citaten pekar på att aktiviteter som svamp- och bärplockning har olika betydelse under olika delar av livsrytmen. Att bli socialiserad in i aktiviteterna under barndomen framträder samtidigt som en

viktig faktor för att utöva aktiviteten som vuxen, även om vi när det gäller bärplockning i tidigare exempel också har sett motsatsen. Flera respondenter från Finland och olika östeuropeiska länder har framhållit tidiga erfarenheter av svampplockning som viktiga för deras intresse för svampplockning i Sverige idag. Vi har dock inte närmare undersökt respondenternas kulturella och etniska bakgrund här.

Diskussion och slutsatser

Låg svarsfrekvens som leder till att resultaten blir svårare att generalisera är ett allt vanligare problem i samband med enkätundersökningar. Detta problem har vi även i denna undersökning och vanskligheterna understryks av att vi även har en kraftig underrepresentation av de yngre svarande (figur 4:2), vilket innebär att i synnerhet de kvantitativa resultaten blir mindre pålitliga. Problem med kvantitativa enkäters representativitet blir allt vanligare och gör t ex uppföljningar av trender över tiden allt svårare.

Då vi i alla tre enkäterna kan se att de yngre svarande är mindre aktiva och plockar mindre mängder än äldre är det troligt att resultaten från 2011 därför ligger lite högt för såväl bär- som svampplockning jämfört med de tidigare studierna. Det skulle innebära att bärplockningen troligen har minskat något ytterligare sedan 1997 samt att ökningen i svampplockning troligen är något mindre än vad resultaten antyder. Dock visar kohortanalysen (figur 4:2.) att den generella slutsatsen att många ökat sin svampplockning medan bärplockningen minskat trots allt håller. Denna slutsats stöds även tydligt i det kvalitativa materialet. De svarandes berättelser ger en bra bild och en god förståelse för varför denna förskjutning mot svampplockning skett. Svampplockning kan tolkas som tillhörande såväl landsbygdens som det urbanas livsstilar, där skogar och natur utgör en viktig resurs för rekreation. Flera respondenter noterade att de nu föredrar att plocka svamp i stället för bär, men ett hinder som man anger för att plocka svamp är brist på kunskap. Det sociala och kulturella sammanhanget för svampplockning verkar särskilt vara urbana medelklassmänniskor, men också glesbygdsbor som lyfter fram betydelsen av naturkontakt. Våra resultat är liknande de som Alf Odden (Odden 2008) funnit i Norge. Våra resultat pekar även i likhet med Puota, Sievänen & Neuvonen (2006), på att landsbygdens livsformer fortfarande är praktiserade och levande i bärplockning, där äldre kvinnor i glesbygden framträder som traditionsbärare. Minskningen av bärplockning är dock tydlig, där dagens konsumtionssamhälle gjort självhushållning överflödigt för de flesta. De senaste årens fokus på

gästarbetande bärplockare i Sverige pekar också på hur den globala arbetsdelningen även nått de svenska bärmarkerna.

En annan viktig felkälla att diskutera är varierande tillgång på bär- och svamp olika år. Undersökningen är gjord under tre enskilda plockningssäsonger och skillnaderna mellan de olika undersökningarna skulle ju kunna vara mer kortsiktiga variationer i tillgången på bär och svamp istället för resultat av långsiktiga trender i samhällsutvecklingen. Exempelvis kan nämnas att hösten 2011 upplevdes som ett mycket gott svampår i stora delar av landet (se t ex det forum för svampplockare som finns på www.svampguiden.com). Säsongen var lång då november och december var milda och svampen i stora delar av landet inte frös bort förrän framåt årsskiftet. I de äldre rapporterna beskrivs svampåren 1977 respektive 1997 som relativt normala. Även tillgången på bär varierar år från år, men här innebär uppdelningen på flera olika arter en viss ökad säkerhet, eftersom det är mindre troligt att alla fyra bärarterna har dåliga eller bra år samma säsong. Det faktum att alla de fyra bärarterna får likartade minskningar i de plockade mängderna visar att det är mindre troligt att detta skulle bero på tillfälliga årsvariationer (fig. 4.3.). Sedan 2003 görs vid SLU en prognos för hur god produktionen av blåbär och lingon väntas bli innevarande år vilken sedan justeras för det verkliga utfallet (se vidare www.slu.se). Enligt dessa analyser var blåbärsproduktionen 2011 under den normal i Norrland och Svealand medan den var över den normala i Götaland. För produktionen av lingon visar analysen ett liknande mönster med det undantaget att även Svealand hade något mer lingon än ett normalår. Det är svårt att i figur 4:4. se att det skulle vara dessa regionala skillnader i bærtillgång som förklarar skillnaderna mellan t ex Nybro och de två nordligare kommunerna. Kanske kan dock den låga blåbärsplockningen i Torsby och Lycksele förklaras av ett svagt bärår. Den stora uppgången i svampplockning 2011 kan alltså åtminstone till en del bero på den goda tillgången på svamp just detta år. Det skulle behövas studier flera år i rad eller allra helst kontinuerliga studier för att säkert kunna fastställa denna typ av trender. Det faktum att många svarande valt att plocka svamp och även plockat stora mängder tyder dock på att det fortsatt finns ett ”samlarmotiv” även bland urbaniserade svenskar. Det finns en tydlig riktning mot svampplockning även i det kvalitativa materialet vilket stödjer slutsatsen om en uppgång i svampplockning 2011 jämfört med de båda tidigare studierna.

Kombinationen av kvantitativa och kvalitativa analyser i denna undersökning gör att de båda angreppssätten stödjer varandra och att man får en ganska klar bild av hur och varför dessa vanor förändrats. Att beskriva och mäta vilka friluftaktiviteter som genomförs är grundläggande för att få baskunskaper om aktiviteterna. Det kvantitativa upplägget har här skapat möjligheter för en viktig longitudinell studie, där trenderna för svamp- och bärplockning kunnat identifieras. Ett

större kvantitativt material ger förutsättningar för att se mer generella mönster och förändringar. Det kvalitativa materialet illustrerar samtidigt väl de sammanhang i människors vardagsliv som en aktivitet som svamp- eller bärplockning kan knytas till. Sådana sammanhang är viktiga för att ge en ökad förståelse av människors motiv och val. Den samhällsvetenskapliga aktör/struktur debatten (t.ex. Giddens 1984) har diskuterat hur människor med sina handlingar skapar strukturella villkor som samtidigt formar förutsättningarna för samhällsförändringar. Användandet av de teoretiska begreppen livsform och livsstil ger här en viktig bakgrund för att tydligare förstå och kunna analysera ramen för förändringar i samhälle och kultur i förhållande till förändringarna i svamp- och bärplockningen. Exemplet med svamp- och bärplockning illustrerar således betydelsen av att utifrån syftet kunna kombinera olika metoder och metodologier för att göra fördjupade analyser av den studerade företeelsen.

Traditioner inom friluftsforskning – en utblickande avslutning

Kvalitativa och kvantitativa metoder kan i grunden ses som olika sätt att samla in data. Att ställa kvantitativa och kvalitativa ansatser mot varandra utifrån metodologiska, epistemologiska och ontologiska perspektiv kan därigenom ses som fel frågor att ställa (Jämför Åsberg 2001). Sådana olika perspektiv som ju också ligger på olika principiella nivåer blandas ofta samman i diskussioner om kvalitativt och kvantitativt med förvirring som följd. Distinktionen kvantitativt-kvalitativt betyder ofta helt olika saker för olika forskare (Starrin 1996). Det är dock samtidigt tydligt att val av metod också ofta är knutet till vilka perspektiv på metodologi, epistemologi eller ontologi som har valts. En klassisk (förenklad) indelning har här varit mellan tanketraditioner som lutar sig mot positivism och kvantitativ forskning respektive sådana traditioner som anknyter till hermeneutik och kvalitativ forskning.

Forskningens vetenskapsteoretiska frågeställningar har således ofta förpackats som varande antingen kvantitativ eller kvalitativ. Friluftsforskning är inget undantag här. Som ett mångvetenskapligt område kan friluftsforskning knytas till olika perspektiv, metodologier och ämnestraditioner. Eftersom forskningen dock i hög grad har varit driven av behoven av tillämpad kunskap, t.ex. utifrån friluftslivsförvaltningens konkreta problem, så har, oftast kvantitativa, besöksstudier varit en dominerande forskningsansats (Manning 1999). Beskrivande ansatser har inom olika tematiska fält följts av mera teoretiska och analytiska bidrag, vilket karaktäriserar ett ungt område som friluftsforskning. Det kan utifrån ett sådant perspektiv diskuteras i vilken grad friluftsforskning skall betraktas som ett eget fält (Sandell, Fredman & Stenseke 2011) och Alf Odden (2011, s.7) noterar att: ”Forskningen på friluftsliv vil derfor lett kunne framstå som mer

fragmentert enn syntetiserande, mer beskrivande enn analytisk og mer empirisk enn teoretiserende, i forhold till mer modne fagområder med en lang og veletablert forskningstradisjon å støtte sig på”).

Att det ändå finns viktiga och tydliga skillnader i traditioner och perspektiv i forskningen framträder när man t.ex. jämför den nordamerikanska friluftsforskningen och den brittiska fritidsforskningen, som också inkluderar friluftsforskning (jämför också Patterson & Williams (2005) diskussion om forskningstraditioner kring plats och platsanknytning) . Inom den nordamerikanska forskningen om outdoor recreation har en socialpsykologisk utgångspunkt dominerat, där friluftsutövarens tillfredsställelse har studerats utifrån ett beteendeorienterat perspektiv (Manning 1999). Studierna har oftast byggt på kvantitativa metoder, och en tillämpad ansats som noterades ovan. Den brittiska fritidsforskningen (Leisure Studies) har ett tydligare samhällsvetenskapligt fokus influerat av samhälls- och kulturteori (Rojek 2005). Här återfinns i större utsträckning kvalitativa metoder, och en kritisk reflektion kring fritid som socio-kulturellt fenomen, där ett perspektiv på aktörer som meningsskapande och handlande betonas. Den nordiska friluftsforsknings traditionen har inslag av bägge dessa ansatser, och så har också vårt forskningsprogram. Den nordamerikanska forskningstraditionen med besökarstudier och ett tydligt förvaltarperspektiv återfinns t.ex. i huvuddelen av kapitlen i Emmelin, Fredman, Lisberg Jensen & Sandell (2010) , medan ett tydligare perspektiv av friluftslivet som socio-kulturellt fenomen återfinns i miljö- och idéhistoriska undersökningar (Sandell & Sörlin 2008, Sandell, Arnegård & Backman 2011, Tordsson 2003) samt i ett antal mera samhälls- eller kulturteoretiskt influerade ansatser (t.ex. Pedersen 1999, Odden 2008, Karlsson 2012). De senare ansatserna omfattar en vid flora av kunskapstraditioner. Feministiskt influerad friluftsforskning utgör t.ex. ett exempel på en typ av forskningstradition, som kritiskt granskat de etablerade förutsättningarna för friluftsforskningen influerade av kulturteori och poststrukturalism (se Pedersen 1999). Jämfört med annan samhällsvetenskaplig forskning har sådana ansatser hittills varit svagt utvecklade i forskningen (för en jämförelse med utvecklingen av kvalitativa metoder i turism, se Phillimore & Goodson 2004).

För ett svagt institutionaliserat område som friluftsliv finns ett stort behov av baskunskaper för tillämpning i t.ex. förvaltning, samtidigt som forskningen om friluftsliv som socio-kulturellt fenomen kan ge ett bidrag till att bredda insikterna om att friluftsliv och fritidsfrågor inte bara är ett försummat mindre sektorsområde, utan ett väsentligt inslag i dagens svenska samhälle och i människors vardagsliv.

Vi kan här avslutningsvis konstatera att de två doktorsavhandlingar som hittills producerats inom programmet. Båda kan karaktäriseras som att de har metodisk och metodologisk ”blandade” upplägg (Sandberg 2012, Petersson Forsberg 2012), med inslag av såväl kvantitativ som kvalitativ forskning och analys enligt ovan. Blandade metoder och metodologier har också fått en ökad uppmärksamhet på senare tid (se t.ex. tidskriften *Journal of Mixed Methods Research* (Tashakkori & Creswell 2007). Det finns dock åtskilliga hinder för att åstadkomma en reell integration av metoder/metodologier (se Bryman 2007), och de flesta forskare utgår i praktiken från en metodologiskt mera blygsam och mer pragmatisk ansats. Vårt exempel med svamp- och bärplockning som studieobjekt är ett bidrag i en sådan mer pragmatisk anda, som pekar mot att se vetenskap som problemorienterad istället för metodorienterad. Detta innebär att se metoderna som komplementära, och att ha en reflexiv hållning till metodologi, där fokus ligger på att hitta fruktbara sätt att forma ny kunskap om sammansatta och komplexa forskningsfrågor och även att möta nya problem som t.ex. den minskande benägenheten att besvara enkäter.

Referenser

- Bladh, G (2012) *Det svenska friluftslivets geografi*. Rapport nr 21. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring.
- Bryman, A (2007) *Barriers to Integrating Quantitative and Qualitative Research*. *Journal of Mixed Methods Research* Vol 1: 8-22.
- Engström, L-M (2010) *Smak för motion. Fysisk aktivitet som livsstil och social markör*. Stockholms universitets förlag, Stockholm.
- Emmelin, L., Fredman, P., Lisberg Jensen, E. & Sandell, K. (2010) *Planera för friluftsliv. natur, samhälle, upplevelser*. Carlssons. Stockholm
- Fredman, P, Karlsson, S E, Romild, U & Sandell, K (2008a) *Vilka är ute i naturen?*.
Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige. Rapport nr 1.
Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society. Outline of a Theory of Structuration*. Polity Press. Cambridge
- Hultman, S-G. 1983. *Allmänhetens bedömning av skogsmiljöers lämplighet för friluftsliv*. 2. En rikstäckande enkät. SLU, inst. för skoglig landskapsvård. Rapport Nr 28.
- Hörnsten, L. 2000. *Outdoor recreation in Swedish forests : implications for society and forestry*. SLU, Acta Universitatis agriculturae Sueciae. Silvestria, 169
- Kardell, L. (2004) *Svenskarna och skogen, Del 2, från baggböleri till naturvård*. Skogsstyrelsens förlag Jönköping.
- Karlsson, S-E. (2012) *Från fiske och jakt till hälsofrämjande motion. Friluftsliv i förändring – en komplex historia*. Rapport nr. 23 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.

- Manning, R. (1999) *Studies in Outdoor Recreation*. Oregon State University Press, Corvallis.
- Odden, A. (2008) *Hva skjer med norsk friluftsliv? En studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970 – 2004*. Avhandling (ph.d.) - Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim
- Patterson, M. & Williams, D.R (2006) *Maintaining research traditions on place: Diversity of thought and scientific progress*. Journal of Environmental Psychology 25, 361-380.
- Pedersen, K. (1999) "Det har bare vært naturlig". *Friluftsliv, kjønn og kulturelle brytninger*. Avhandling, institutt for samfunnsfag. Norges Idrettshøgskole. Oslo.
- Petersson Forsberg, L. (2012) *Friluftsliv och naturturism i kommunal fysisk planering*. Dr. avh. No 2012:06, Blekinges Tekniska Högskola, sektionen för planering och mediadesign.
- Pettersson, B. (2001) *Nötter, bär och svamp. Människan och naturen*, Etnobiologi i Sverige 1:147-154. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Phillimore, J. & Goodson, L. (eds) (2004) *Qualitative Research in Tourism. Ontologies, epistemologies and methodologies*. Routledge. London
- Pouta, E., Sievänen, T. & Neuvonen, M (2006) *Recreational Wild Berry Picking in Finland – Reflection of a Rural Lifestyle*. Society and Natural Resources 19: 285-304.
- Rojek, C. (2005) *Leisure Theory. Principles and Practice*. Palgrave. Macmillan. New York
- Sandberg, M. (2012) "De är inte ute så mycket" *Den bostadsnära naturkontaktens betydelse och utrymme i storstadsbarns vardagsliv*. Publications edited by the departments of Geography, University of Gothenburg, Series B, No. 122.
- Sandell, K., Arnegård, J. & Backman, E. (red.) (2011) *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur. Lund.
- Sandell, K., Fredman, P. & Stenseke, M. (2011) *Framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige: Ett diskussionsunderlag*. Rapport No. 17, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Sandell, K. & Sörlin, S. (2008) *Friluftshistoria. Från "Härdande friluftslif" till Ekoturism och miljöpedagogik*. Carlssons bokförlag. Stockholm. Andra omarbetade upplagan.
- Socialstyrelsen (1938) *Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor*. Del 1, Utredningens huvudresultat. Socialstyrelsen, Stockholm.
- Starrin, B. (1994) *Om distinktionen kvalitativ-quantitativ i social forskning*. I Starrin, B. & Svensson P-G (red) *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Studentlitteratur. Lund.
- Tashakkori, A & Creswell, J.W. (2007) *Editorial: The New Era of Mixed Methods*. Journal of Mixed Methods Research, vol 1: 3-7.
- Tordsson, B. (2003) *Å svara på naturens åpne tilltale*. (avhandling, ph.D). Norges Idrettshøgskole, Oslo.
- Åsberg, R. (2001) *Det finns inga kvalitativa metoder- och inga kvantitativa heller för den delen. Det kvalitativa-quantitativa argumentets missvisande retorik*. Pedagogisk Forskning i Sverige årg 6 nr4, s 270-292.

Internetreferenser

www.svampguiden.com

<http://www.slu.se/sv/fakulteter/s/om-fakulteten/institutioner/enheten-for-skoglig-faltforskning/miljoanalys/barprognoser/>

5. Friluftslivets sociala mönster i ett samhälleligt sammanhang – en beskrivning och ett försök till förklaring

Sven-Erik Karlsson, Gabriel Bladh & Anna-Lena
Haraldson

Inledning

Syftet med detta kapitel är att beskriva några sociala mönster utifrån resultaten av forskningsprogrammets nationella enkät ”Friluftsliv 07” (se kapitel 2) för några mycket vanliga friluftslivsaktiviteter samt analysera dem utifrån samhällsvetenskapliga begrepp och teorier om det nutida samhällets utformning. Utgångspunkten för kapitlet är rapporten ”Från fiske och jakt till hälsofrämjande motion. Friluftsliv i förändring – en komplicerad historia” (Karlsson 2012), där friluftslivets mönster diskuteras utifrån en sociologisk referensram. Kompletterande data och perspektiv presenteras i rapporterna ”Könstraditioner och det ”nya” friluftslivet” (Haraldson 2012) samt ”Det svenska friluftslivets geografi” (Bladh 2012). Detta kapitel är ett koncentrat, såväl empiriskt som teoretiskt, av rapporterna. I det första avsnittet kommer ett förenklat empiriskt mönster av en del av det svenska friluftslivet att beskrivas (tabell 5:1). I följande avsnitt diskuteras de teoretiska utgångspunkterna som ligger till grund för förklaringen och förståelsen av mönstrets struktur. I det tredje avsnittet genomförs en kortfattad analys för att sedan följas av ett avsnitt där vi särskilt diskuterar invandring, etnicitet och friluftsliv, som blir alltmer viktiga aspekter i framtidens friluftsliv. Kapitlet avslutas sedan med ett försök att sammanfatta det svenska friluftslivets historia, nutid och spekulativa framtid med hjälp av en metafor samt ytterligare ett empiriskt mönster.

Tabell 5:1 Friluftslivets sociala mönster.

Deltagit i aktiviteten en gång senaste året andel i %	Fiske	Jakt	Strövat	Nöjes Promenader	Jogging	Stavgång	Längdåkning	Utförsåkning	Fjällvandring
Totalt	40	8	90	95	36	26	25	23	16
män	51	15	90	93	40	13	26	25	19
kvinnor	31	3	90	96	33	36	25	21	14
<i>ålder</i>									
yngre 16-24 år	43	8	80	94	73	17	20	31	21
medelålders 25-55 år	44	9	91	96	46	21	25	30	16
äldre 55-74 år	27	8	95	97	30	30	30	24	5
<i>disponibel hushållsinkomst</i>									
låg < 20 000 kr	37	8	87	92	31	27	21	17	15
medel 20-40 000 kr	41	10	93	96	36	25	24	24	17
hög > 41000 kr	43	7	92	98	48	24	39	37	16
<i>arbetets fackföreningstillhörighet</i>									
LO	47	11	90	94	32	25	21	22	17
TCO	40	9	97	99	38	30	36	27	19
SACO	36	7	95	100	54	29	41	28	15
<i>boende</i>									
landsbygd	50	27	94	92	38	28	28	21	20
tätort i villa	38	7	92	97	40	25	29	33	17
tätort i flerfamiljshus	36	3	86	92	38	14	20	19	12
<i>uppväxtland</i>									
EU15	41	9	92	95	36	26	26	23	17
utomeuropa	29	10	75	86	40	25	11	16	10
<i>landsdel</i>									
Götaland	35	8	90	95	35	24	16	18	12
Svealand	39	7	91	95	36	25	33	26	17
Norrland	61	18	92	96	42	34	43	30	27

Friluftslivets nutida empiriska sociala mönster

I föregående kapitel 3 i denna bok redogörs för kvantitativa analyser av det föränderliga friluftslivet. I analysen nämns några sociala mönster, exempelvis skillnader mellan yngre och äldre, mellan olika socioekonomiska grupper samt mellan infödda svenskar och invandrare. Nedanstående tabell visar liknande mönster där vi valt ut några ”kärnaktiviteter” inom det nutida friluftslivet. Det bör påpekas att ovan nämnda rapporter (Karlsson 2012, Haraldson 2012, Bladh 2012) visar på fler nyanser i detta mönster, särskilt när det gäller aktivitetsgrad och

bakgrundsvariabler. Här presenterar vi en förenklad sammanfattning, där det är fråga om de tillfrågade i enkäten utövar aktiviteten eller inte.

I tabell 5:1 har vi valt bakgrundsvariabler för att mäta de av oss strategiskt utvalda sociala kategorierna: generation, genus, klass och etnicitet. Varför de är strategiskt utvalda och hur de teoretiskt och mättekniskt konstrueras kommer vi att förklara i efterföljande avsnitt. I tabell 5:1 återfinns kategorierna i form av empiriskt mätbara variabler.

Översta raden i tabellen visar resultaten för hela undersökningspopulationen. Här kan vi se att nöjespromenader och strövat i skog och mark är de mest vanligt förekommande aktiviteterna. Därefter följer i storleksordning den traditionella naturbruksaktiviteten fiske och den nyare motionsaktiviteten jogging. Vårt intresse här rör emellertid att försöka förstå friluftslivets sociala mönster, och diskutera hur och varför olika grupper friluftsliv skiljer sig åt. För en fördjupad analys av tabellen behöver vi därför närmare diskutera de sociala kategorier vi utgår från.

Teoretiskt perspektiv som grund för analysen

I den sociala analys vi här genomför av de erhållna resultaten i tabellen kommer vi härfter att teoretiskt se de olika aktiviteterna som handlingar och inte beteenden. Varför detta? Jo, för vi vill främst se individernas aktiviteter som något som skall förklaras utifrån den samhälleliga kontext de ingår i, t.ex. den sociala betydelsen olika aktiviteter har. Det är ett perspektiv som inte är ovanligt inom den nutida sociologin och samhällsvetenskapen som ibland brukar benämnas social konstruktivism (Hacking 2000) eller socialt handlingsperspektiv (ex Bourdieu & Wacquant 1992 och Giddens 1984). Med det första avses att verkligheten är socialt konstruerad exempelvis att aktiviteterna i tabellen ovan betraktas och kategoriseras som friluftsliv. En aktuell diskussion som berör detta är exempelvis om äventyrsidrotter är friluftaktiviteter eller sportutövande (Sandell, Arnegård och Backman (red.) 2011). Med det andra avses att olika sociala värden har betydelse för handlandet såväl för reflektiva som förkroppsligade icke reflekterande nivåer av personligheten. Ett exempel på sådana värden är de som ofta nämns när det gäller jakt, spänning och intensiv naturkontakt. Detta är teoretiskt perspektiv som liknar det som den engelske fritidsforskaren Chris Rojek pläderar för inom fritidsforskningen som vi ansluter oss till (ex Rojek 2010).

Beteenden med viss mening betecknas således som sociala handlingar vars ursprung finns i den samhälleliga kontexten exempelvis i form av kulturella värderingar som antingen kan vara förkroppsligade eller medvetna. De senare benämner vi livsstilar, de förkroppsligade som erhållits

genom socialisation benämner vi livsformer, två delar i människors personligheter som är kopplade till varandra (Karlsson 2006 och Karlsson & Lönnbring 2011). Ett exempel på livsstil är en stor del av den moderna utförsåknings, det är ett sätt att leva på vissa vintersportorter, vissa utvalda kläder o.s.v. Livsstilskonsumtion är en viktig ingrediens i nutidens konsumtionssamhälle. Livsform är däremot främst fråga om människors förkroppsligade ursprung där den viktiga socialisationen ägt rum, exempelvis kan intresset och kunskapen om jakt ha lärts in under barndomen genom att individen växt upp i ett glesbygdsområde där jakten haft en viktig roll och hon/han varit med sin pappa på älgjakt.

Friluftslivet är således socialt konstruerat utifrån olika värden. Vår utgångspunkt är att människors situation och bakgrund påverkar hur de värderar olika friluftslivsaktiviteter, exempelvis varför man fiskar eller joggar.

För att särskilt relatera människors handlande till den samhälleliga kontexten kommer vi att använda begreppet generation istället för ålder eller ålderskategori eftersom det i detta begrepp finns meningsaspekten med främjande eller avståndstagande värden, ofta benämnd tidsanda (Zetterberg 1997), där en grupp människor delar gemensamma kulturella upplevelser och sammanhang, till exempel att vara uppvuxen i vårt nutida konsumtionssamhälle med dess olika livsstilar. När det gäller kön använder vi i detta kapitel begreppet genus (se t.ex. Hirdman 2001) eftersom detta begrepp mer fokuserar på att såväl livsforms- som livsstilsskillnader mellan män och kvinnor i hög grad beror på inlärd könsskillnader. Beträffande socioekonomiska grupper kommer vi att använda klass även om vi är medvetna om att det är ett omdiskuterat begrepp (om användning av klassbegreppet, se Sassen 2007 samt Oskarson, M., Bengtsson M. Berglund, T. (red.) 2010). Vi avser med klass olika klassifikationer av kluster av livsformer och livsstilar som har likartade värden i en stratifierad skala, framförallt ekonomiska (t.ex. pengar), politiska (t.ex. makt), sociala (t.ex. prestige) och kulturella (t.ex. kvalitet) värden. Avslutningsvis kommer begreppet etnicitet att användas istället för invandrare, eftersom begreppet fokuserar just på olika kulturers värdeinnehåll och skillnader mellan kulturer (Karlsson 2012). Även detta är ett omdiskuterat begrepp (Om kultur och etnicitet, se Ehn och Löfgren 2001 samt Hastrup 2010). I alla dessa sociala kategorier sker självklart värdeförändringar över tid. Det är fråga om en socialisationsprocess som pågår under exempelvis barndomen genom uppfostran och senare genom utbildning och massmediapåverkan.

Ovanstående utgör de analytiska grundbultarna för att börja analysera friluftslivets sociala mönster i det nutida samhället. I linje med aktuell samhällsforskning som kritiserar användningen av homogeniserande kategorier finns det anledning att peka på hur den sociala världen är mångtydig,

sammansatt och instabil (jämför t.ex. Alvesson 2003). Våra analytiska begrepp kan problematiseras, sålunda kan t.ex. människors identiteter i förhållande till kön, klass och etnicitet ses som komplexa och föränderliga. För vårt syfte vill vi trots sådana invändningar se ovanstående begrepp som fruktbara analytiska grundbultar för att påbörja en analys av friluftslivets sociala mönster i det nutida samhället.

Sociala mönster i svenskt friluftsliv

Vad finner vi för sociala mönster i det svenska friluftslivet (jämför tabell 5:1, samt se vidare Karlsson 2012, Haraldson 2012, Bladh 2012)? Det är inga speciellt förvånande resultat om vi jämför med andra studier rörande friluftsliv eller andra fritidsaktiviteter, exempelvis inom sport- och kulturområdena (ex. Odden 2008 och Oskarsson, Bengtsson, Berglund (red.) 2010). Vi finner nämligen:

- Att det finns skillnader mellan olika generationer, även om de i vår studie är något svåråtkomliga, vilket beror på högt bortfall bland de yngre. Den skillnad som dock kan uppmärksammas är att de yngre, kanske inte förvånande, inriktar sig något mer på ”kroppsinriktade” verksamheter. I ovanstående tabell framträder detta endast ifråga om jogging och slalom som är typiska livsstilsaktiviteter, där konsumtion av t.ex. kläder och material är viktiga ingredienser för att visa sin tillhörighet till livsstilen (Karlsson 2006).
- Att det finns genuskillnader. I våra rapporter där vi beskriver fler aktivitetskategorier finner vi att kvinnorna är mer aktiva när det gäller de vanliga friluftslivsaktiviteterna strövat i skog och mark, nöjespromenader samt framförallt stavgång. När det gäller jogging är dock männen mer aktiva liksom när det gäller fiske och jakt. En mer sammansatt bild visas i en fördjupad studie av könsskillnader (Haraldson 2012), där vi exempelvis finner att männen är mer aktiva när det gäller ”motoraktiviteter” som kört/åkt motorbåt, medan kvinnor är mer aktiva när det gäller ”djuraktiviteter” exempelvis ridning eller promenat med hund.
- Att det finns skillnader mellan klasser. Det är uppenbart att medelklassen d.v.s. främst näringslivs- och välfärdsprofessionella är mest aktiva. Detta gäller dock inte de naturbruksbaserade aktiviteterna jakt och fiske, som fortfarande har en stark koppling till rurala livsformer. På motsvarande sätt som den urbana borgerligheten var friluftslivets grundare under senare hälften av 1800-talet är det medelklassens livsstilar som är centrala företrädare för det nutida friluftslivet. Samtidigt kännetecknas svenskt friluftsliv av ett

brett deltagande. I ovanstående tabell mäter vi klasstillhörighet genom hushållsinkomst, arbetsplatsens fackföreningstillhörighet samt boendemiljö. I våra rapporter används även utbildningsvariabeln. Det finns en relativ tydlig tendens till att det moderna friluftslivets bärare utifrån våra klassificeringar är den nya medelklassen.

- Att det finns skillnader när det gäller kulturell bakgrund och friluftsliv. I Karlsson (2012) med dess fler alternativ när det gäller aktivitetsgrad finns det en tydligare tendens än i ovanstående tabell. Aktivitetsnivån är högre bland dem som kommer från friluftslivets ”kärnområde”, nämligen Norden och norra Europa medan invandrare från andra områden har lägre aktivitetsgrad vad gäller vissa ”klassiska” friluftslivsaktiviteter, t.ex. ströva i skog och mark. Men på grund av vår mättings något skakiga data bl. a beroende på att en kategori som andelen utlandsfödda formar en komplex och mångformig grupp kommer vi senare att diskutera vad dessa kan betyda när det gäller deras friluftsliv utifrån genomförda informativa intervjuer, andra studier samt litteraturgenomgång.
- Att det är inte bara globala regionala skillnader som har betydelse, utan också nationella regionala skillnader påverkar aktivitetsmönstret, vilket illustreras i ovanstående tabell t.ex. genom den tydligt högre aktivitetsgraden i Norrland för ett antal aktiviteter. Platser och regioners naturförutsättningar och samhällsliga struktur har stor betydelse för det friluftsliv som utövas (Bladh 2012, Karlsson 2012).

Ovanstående ger visserligen en förenklad bild av dominerande sociala mönster men dessa stämmer relativt väl med andra mönster som rör fritidsaktiviteter (t.ex. Rojek 2005).

Vår dominerande tes är således att dessa sociala mönster har sin grund i den nutida samhällsliga kontexten, framförallt det nutida globala kommersiella samhället med dess olikartade livsstilar som i stor utsträckning har konsumtion som sin bas. Även om dessa mönster är relativt framträdande finns det under denna yta ett mer mångfaldigt mönster exempelvis när det gäller kön, regionala skillnader och etniska gruppers förhållande till det svenska friluftslivet vilket analyseras djupare i våra rapporter (Karlsson 2012, Haraldson 2012, Bladh 2012). Vi kommer här att ge ett bidrag till diskussionen om etnicitet och friluftsliv, då det varit en framträdande fråga i den friluftspolitiska debatten. Men först dock ett försök att ytterligare förklara de dominerande mönster som framträder i tabellen.

Ett försök att förklara det svenska mönstret utifrån den nutida samhällsliga kontexten

En viktig social kategori för uppkomsten av 1800-talets friluftsliv var den borgerliga urbana klassen, vars längtan ut i naturen hängde samman med ett allt större intresse för naturlandskapet under denna tidsperiod. Detta var i sin tur relaterat till en dåtida stark svensk nationalistisk idédebatt, där den svenska naturen var en materialisering av den nationalistiska känslan. Under samma tidsperiod fick också naturvetenskapen sitt genombrott. Friluftslivet blev en slags syntes av stark upplevd nationell romantisk längtan till naturen samt en naturvetenskapligt inspirerad upptäckarlust (Karlsson 1994, se också Sandell & Sörlin 2008).

Utvecklingen under 1900-talet har i hög grad inneburit att friluftslivet spridits vidare till andra samhällsklasser, kvinnor, äldre och rurala områden. Odden (2008) betecknar detta som friluftslivets inkluderingsprocess, vilket kännetecknas av brett deltagande för många vanliga friluftslivsaktiviteter som vi kan identifiera i tabell 5:1. Men det finns fortfarande skillnader mellan olika sociala kategorier.

Den klass som nu alltmer dominerar den nationella och den globala scenen är medelklassen vars värden är relaterade till de olika samhällsliga sfärerna - ekonomin, politiken, den sociala världen och kulturen. Den ekonomiska sfären har stor påverkan på de andra, framförallt sedan 1980-talet då den s.k. nyliberala marknadsekonomin fick genomslag. Detta har i sin tur bland annat lett till ett dominerande konsumtionssamhälle vars bärare i stor utsträckning är den nämnda medelklassen vars skapade livsstilar i hög grad är relaterad till detta konsumtionssamhälle (t.ex. Bauman 2008). Specialiserade former av friluftsliv och naturturism spelar en viktig roll i flera sådana livsstilar. Medelklassen består av såväl näringslivsprofessionella som välfärdsprofessionella, d v s framförallt högutbildade inom välfärds- och näringslivssektorerna. Ett flertal studier visar att denna klass blir allt mer dominerande i urbana småhusområden (t.ex. Florida 2010). Dessa bostadsområden visar en relativ hög frekvens friluftslivsaktiva i våra data, ett samband som också framträder när det gäller utbildningsnivå, hushållsinkomstens storlek samt arbetsplatsernas fackföreningstillhörighet. Medialt tycks också såväl de stora dagstidningars söndagsbilagor och olika livsstilstidskrifter som inriktar sig på friluftsliv vända sig till medelklassen. Det finns således enligt vår mening ett relativt tydligt samband mellan klass och friluftsliv. Detta har sin grund i urbana livsformer och livsstilar som materialiseras inom ramen för det nutida konsumtionssamhället (Karlsson 2012).

Så är även fallet med de yngre generationer som vuxit upp under de senaste decennierna. De tycks enligt våra data och andras (ex. Oddens 2008) främst vara mer fokuserade på ”kroppsinriktade”

verksamheter än de äldre. Kroppen utgör nämligen en viktig ingrediens i olika livsstilar i den mer ungdomliga delen av konsumtionskulturen (Karlsson 2001 och 2006, se också Sandell, Arnegård och Backman (red.) 2011). Den utgör nämligen ett viktigt varumärke som tillhör de yngres tidsanda. 80-talisterna brukar för övrigt benämnas som ”varumärkesgenerationen”.

Det som också framträder i våra data är att kvinnor har något högre deltagandegrad framförallt när det gäller motionsinriktade aktiviteter, dock med undantag för jogging. Det är inte bara kroppen som varumärke som har betydelse utan också den goda hälsan. Ett uttryck för detta är att den kommersiella Wellness -verksamheten med motion som ett viktigt inslag har fått en ökad betydelse under senare tid. Naturen tycks således inte bara vara en plats för, utan snarare också en kuliss för, motionsaktiviteter? Ett annat exempel från våra data är stavgång, där en högre andel äldre kvinnor är aktiva. Motion som hälsofrämjande aktivitet är således en viktig ingrediens i nutidens friluftsliv. Om att söka naturens själ var betydelsefull för friluftslivets etablering så har allt mer den egna upplevelsen och hälsan blivit viktig. Ett tecken på den nutida individualisering som många samhällsvetare diskuterar (t.ex. Giddens 2010)? Fiske och jakt domineras däremot fortfarande av män. Men enligt SCB:s ULF-undersökningar (t.ex. SCB 2003) och tidningsreferat vid starten av älgjakten 2012 (Persson 2012) tycks andelen kvinnor sakta öka. Ett tecken på en ökad jämlikhet mellan könen? Haraldson (2012) diskuterar i linje med Pedersen (1999) mera principiellt hur friluftslivets aktiviteter i många fall i forskningen är definierade utifrån individuella handlingar med stor frihet som i hög grad förknippas med manliga aktiviteter, medan ett perspektiv på friluftsliv som sociala handlingar i vardagen ofta saknas.

Regionalt finns ett geografiskt mönster där det norrländska friluftslivet visar en tydligt högre deltagandegrad för motoraktiviteter, jakt och fiske (Bladh 2012). Svealandsregionen uppvisar för ett antal aktiviteter ett tydligt mera jämställt aktivitetsmönster än Norrland och Götaland. Götaland har föga överraskande en klart lägre deltagandegrad på vinteraktiviteter som skidåkning och långfärdsskridskor. Våra data visar också att tillgång till fritidshus är en central faktor för att vara mera aktiv i sitt friluftsliv, och ge tillgång till en större repertoar av miljöer för friluftaktiviteter, t.ex. i kust och fjäll. Särskilt tydligt framträder detta i Norrland, där fritidshuset för många har en viktig roll under helger i ett sammanhang som antyder en friluftsbaserad livsstil.

Kulturell mångfald - ett globalt friluftsliv på sikt?

Det som behandlats i våra rapporter är friluftsliv som socialt fenomen, vilket i hög grad är ett västerländskt fenomen. Bland annat tydliga friluftspolitiska mål om ett inkluderande friluftsliv

(Reg. Prop. 2009/10:238) gör att det är bl.a. de icke-västerländska invandrarnas inställning till olika aktiviteter inom denna sfär som det borde vara intressant att erhålla data om. Men tyvärr är dessa data precis som t.ex. SCB:s, för skakiga för att genomföra några vetenskapligt hållbara analyser. Majoriteten av utlandsfödda respondenter i såväl våra som t.ex. ULF-undersökningen är födda i angränsande nordiska länder med likartade traditioner och syn på friluftsliv. Ett annat sätt att närma sig frågan är genom en mer upptäckande s.k. induktiv analys där vi vill försöka spåra ingredienser i icke-västerländska invandrades kulturer som kan förklara de skillnader som kan spåras i våra (Karlsson 2012) och även i andras studier (ex. Hadders och Rosengren 2006, Johansson (red.) 2006, Moshtat 2008 samt Ouis 2009)

Det bör framhållas att vi skiljer mellan begreppen invandring och etnicitet. Med invandring avser vi de som flyttat eller flytt till Sverige, exempelvis på grund av arbete eller flykt från eländiga sociala och politiska villkor. Med etnicitet avser vi kulturella innebörder och skillnader som olika grupper, i detta fall invandrare har (Hastrup 2010). Kultur bör här ses som något praktiserat, dynamiskt och föränderligt, och inte något essentiellt givet (Bladh 2002).

Vi har från våra empiriska data kunnat identifiera vissa karaktäristiska skillnader (Karlsson 2012); Personer som är uppväxta i ett utomeuropeiskt land, besöker t.ex. i betydligt lägre grad naturområden än personer från Västeuropa. På grund av begränsade valida data kommer vi dock med utgångspunkt från andra genomförda undersökningar, såsom informativa intervjuer med invandrare samt genomgången litteratur om framförallt olika kulturers natursyn att försöka fånga den mångfald av synsätt vi kommer att möta i och med den allt mer genomgripande globaliseringsprocessen. Det är inte bara i våra data som vi kan spåra skillnader mellan etniska grupper. I exempelvis en nyligen presenterad amerikansk studie fann forskarna att det borde vara kulturella skillnader mellan ”Hispanic”, ”African-American” och ”Whites” som förklarar erhållna skillnader i ”outdoor recreation” aktiviteter (Krymkowski m.fl. 2012). Manning (2011) som sammanfattar nordamerikansk forskning om etnicitet och friluftsliv pekar dock på att sambanden mellan sub-kulturella faktorer och friluftsliv är komplexa, och samvarierar med faktorer som klass och kön.

Vår explorativa upptäckande analys utgår i hög grad från några grundbultar i alla kulturer, nämligen uppfattningar om rum och tid, som här kommer att utnyttjas på ett något fritt sätt. Det rum som framförallt är relaterat till friluftslivet är det nationella rummet. Friluftslivet var som tidigare nämnts i huvudsak en nationell företeelse som nu alltmer blir global i och med större mobilitet i exempelvis i form av invandring och turism. Det nordiska friluftslivet har dock ofta lyfts fram som särpräglad med en tydlig naturkontakt och enkla naturbaserade aktiviteter, ofta

anknutna till allemansrätten. Ett exempel på detta är det norska friluftslivets ”att gå på tur” som har format starka nationella symbolvärden, som också kan innehålla en tydlig ideologisk civilisationskritik i motivet varför friluftsliv utövas (Tordsson 2011). Ser man på de konkreta friluftslivsaktiviteterna och deras motiv är det däremot svårare att skilja mellan nordiska, europeiska och nordamerikanska mönster och sammanhang. Friluftsliv kan därför i stort betraktas som ett västerländskt fenomen, men i ett nordiskt sammanhang med en stark förankring i den nordiska naturen och i vårt fall den svenska kulturella kontexten. Vår hypotes är således att icke-västerländska invandrares lägre friluftslivsaktivitet beror bland annat på detta. Naturumgänget i ursprungslandet är förmodligen utslagsgivande för åtminstone en första generation av invandrare, medan en ökad integration får friluftslivsvanorna att bli mer likartade (Jmfr Emmelin et.al. 2010 kap 8)

Ett annat resultat från en svensk studie visar att många invandrare har stor rädsla för ett av de rum som sträcker sig över mer än hälften av Sveriges yta, nämligen skogen (Blomqvist 2003). Detta är något som också framkommer i de informativa intervjuerna (Karlsson 2012). Många känner rädsla för att gå ut i skogen. Man har inte kontroll över situationen. Man bör kanske erinra sig om att skogen under lång historisk tid väckt rädsla även i den västerländska historien (Schama 1995). För många flyktingar har skogen också varit en otillgänglig arena på grund av krig och oroligheter (Rosengren 2006)

Flera av de projekt som genomförts kring naturmöten och invandrare pekar på att lokalkännedom och kunskap om platser är viktigt för att ta del av friluftslivsaktiviteter (Hadders & Rosengren 2006, Moshtat 2008). Att ha en förtrogenhet med en viss typ av landskap är något som ingår i livsformen och sammanhanget man växer upp i och socialiseras in i. Barndomens landskap har ofta en stark ställning som positivt landskap oavsett kulturbakgrund.

När det gäller tid är självklart skillnaden mellan arbetstid och fritid en viktig faktor för friluftsliv eller inte. Det som framförallt har betydelse för uppdelningen av tid hänger ihop med de olika livsvärldar och livsformer som invandrarna kommer från, exempelvis från jordbruksdominerande miljöer eller urbana industriella miljöer, som har betydelse för om fritid existerar eller inte. På liknande sätt som en öländsk bondes friluftsliv skiljer sig från en stadsbo i Stockholms villaförorter, så skiljer sig en kurdisk bondes erfarenheter av friluftslivsaktiviteter från en stadsbo uppväxt i Teheran. Jordbrukande samhällen och miljöer är vad som brukar benämnas uppgiftsorienterade d v s att uppgiften är att föda upp boskap eller få en så bra skörd som möjligt. Detta innebär att det är svårt att urskilja en fri tid under vilken man kan utöva preciserade friluftslivsaktiviteter (Eken & Karlsson 2012). I industrisamhället med dess tidsorienterade lönearbete

kan man urskilja arbetstid och fritid vilket har en stor betydelse för framväxten av friluftslivet samt dess vidare förankring i alla sociala grupper. Ett exempel på detta är semesterns betydelsefulla roll för olika friluftslivsaktiviteter (Karlsson 2012). Vår hypotes som följer av detta är att invandrare som kommer från nomad- eller jordbruksmiljöer har i utgångspunkten mindre benägenhet till svenska friluftslivsaktiviteter. Pågående industrialiserings- och urbaniseringsprocesser runt om i världen ger nya förutsättningar för människors naturkontakt.

Skillnader i natursyn – en viktig dimension för friluftsliv

För att ännu mer visa på den mångfald av faktorer som påverkar friluftslivsintresset vill vi ytterligare lyfta fram olika kulturers natursyner. För det första att det i språket och därmed i tänkandet finns ett naturbegrepp, vilket inte är givet. Ett historiskt exempel på detta är att under antikens Grekland fanns inte begreppet natur, vilket kan förklara den turism som fanns vid denna tid främst var kulturturism (Gerö 2008 och Karlsson 1994). Det är romartidens naturbegrepp som har påverkat västerländsk kultur i hög utsträckning. Den innebar i korthet en distanserad naturblick, vackra vyer från den villa man vistas i eller från den utsiktsplats man befinner sig på (Cornell 1973). Numera är en vacker sjöutsikt något eftersträvänsvärt, vilket visas i att villor eller bostäder med vacker sjöutsikt betingar ett högre pris eller dyrare hyra än sådana utan denna utsikt.

I många kulturer exempelvis afrikanska och indiska kulturer (liksom i stor utsträckning svensk och europeisk bondekultur) betraktas människor däremot ingå i naturen på ett mycket annorlunda sätt jämfört med den distanserade blicken. De upplever nämligen ett nära organiskt förhållande till denna. I dessa kulturer finns fortfarande den ursprungliga synen att det finns såväl onda som goda andliga väsen i naturen, framförallt i afrikanska kulturer (Kanth 2005 och Dowden 2010). Det bör kanske påpekas att se det andliga i naturen även finns i hos många i Sverige, framförallt i skogsområden (t.ex. Ersson m.fl. 1985)

I de östasiatiska kulturerna, i t.ex. kinesiska och japanska kulturer, betraktas natur och kultur som inklusiva logiska kategorier d.v.s. de tillsammantaget ingår en helhet som i sig är motsättningsfylld (Asquith & Kalland (ed.) 2004). Naturen är en syntes av både ”ren natur” och kultur. I den västerländska kulturen betraktas däremot kategorierna exklusiva eller åtminstone försöker vi på olika sätt skapa åtskillnad mellan natur och kultur. Ett exempel på hur kinesers syn på vad som är vacker natur påverkar deras friluftsliv är en studie från Nya Zeeland (Lovelock m.fl. 2012). Det som de intervjuade kineserna inte upplevde som vacker natur var den rena naturen utan det som var vackert var olika mänskliga skapelser i naturen satta i ett naturligt sammanhang. Ett likartat exempel på detta är japansk natursyn. Ett exempel är det som ofta betecknas som bonsaiträd på

svenska, men på japanska betecknar bon, skålen, och sai, trädet, där var och ens och bådas i förenings estetiska utformning är av avgörande betydelse för upplevelsen.

I enkäten ”Friluftsliv 07” ställdes frågan om olika landskap och platser är natur eller inte. Det är relativt klart att skogar, fjäll, sjöar och hav av en stor majoritet betraktas som natur, medan exempelvis trädgårdar och parker i städer inte självklart betecknas som natur. Natur betraktat som vildmark har en stark ställning i nordisk natursyn. De japanska och kinesiska exemplen visar på kulturella skillnader. Ett exempel på parken som arena utgör en studie om några muslimers syn på denna som en plats för gemenskap (Gentin 2006). Rosengren (2006) refererar på liknande sätt hur informanter från mellanöstern gör kopplingen mellan natur och fest, där umgänge, grillning och naturupplevelse i parkmiljö är en viktig del.

Denna explorativa analys av olika invandrares kulturella bakgrund antyder att t.ex. natursyn har betydelse för hur man möter den del av svensk eller nordisk kultur som vi benämner friluftsliv. Precis som när vi diskuterar klass och genus ovan förs vår diskussion om kulturella skillnader i relation till friluftslivet på en strukturell nivå. Kulturer är ”sega” strukturer, men skall inte ses som slutna eller statiska. På individnivå tillkommer naturligtvis en mängd faktorer som blir betydelsefulla, som ålder, utbildning, kön, inkomst, erfarenheter av friluftsliv och nordisk natur mm. Erfarenheter från integrationsprojekt visar att naturmöten många gånger kan fungera som en fruktbar mötesplats (Hadders & Rosengren 2006, Moshtat 2008). Kulturell mångfald kommer sannolikt att ha ökad betydelse i det framtida friluftslivet och kanske också bidrar till dess förändring (Skogen & Jonsson 2009).

Globaliseringen innebär att det som ingår i det nutida svenska/västerländska friluftslivet kommer att påverka andra kulturer. Några exempel på detta är geocaching och surfing som hör samman med ett urbant konsumtionssamhälle som idag får en alltmer global räckvidd. Detta kan illustrera den motsatta utvecklingen när det gäller globaliseringen, den s.k. västerniseringen. Surfingens historia kan kanske illustrera en inte ovanlig historisk utveckling. Den uppstår i Hawaii och blir så småningom en livsstil bland västerländska ungdomar, som söker sig till områden i olika delar i det globala rummet för att utöva sin aktivitet. Det har utvecklats runt denna en livsstil med exempelvis speciella utrustningar, kläder och musik (Karlsson 2001). En liknande utveckling kan också konstateras när det gäller slalomåkning (Karlsson 2006). Jogging är exempel på en motionsaktivitet som vi ifrån våra data kan identifiera som global till sin karaktär, åtminstone vad gäller urban ungdom. Mobilitet och rörlighet kopplat till globaliseringsprocesser, exempelvis invandring och turism, ger således nya förutsättningar för framtidens friluftsliv.

Avslutningsvis – det nutida friluftslivets jordmån

Vi vill föreslå metaforen jordmån för att fånga det nutida friluftslivets historiska rötter samt de olika existerande lager av olika nutida aktiviteter som får sin näring bland annat från dessa rötter och den existerande samhälleliga kontextens mylla. Titeln på rapporten ”Från fiske och jakt till hälsofrämjande motion. Friluftsliv i förändring – en komplex historia” och dess innehållsstruktur försöker fånga detta. Från ursprungliga aktiviteter som fiske och jakt som också hade och delvis har med föda att göra, till ett friluftsliv där motionerande får en stor plats vars mål är att erhålla styrka och skönhet som bland annat innebär att förbränna föda. Att det också finns en framtid, möjligen en hotfull sådan, men som för tillfället tycks innebära en jordmån med en mer global värld, vilket innebär en allt större kulturell mångfald som också kommer att präglade det framtida friluftslivets innehåll. Trenden pekar också på att samhällets naturrelationer och människors natursyn blir centrala för vilken typ av friluftsliv som kommer att utövas.

Friluftslivets jordmån är således en del av den samhälleliga jordmån i vilket det utövas. En nutida viktig faktor är den viktiga roll som konsumtionen av varor och tjänster har. Detta präglar i ökad utsträckning friluftslivets innehåll och utövare. När det gäller innehåll har vi främst pekat på att olika aktiviteter är lika med olika livsstilar t.ex. det som benämns wellness och som också utgör en viktig kommersiell verksamhet. Det är en livsstil som precis som många andra livsstilar inom friluftslivet bärs upp av medelklassen. Vi vill avslutningsvis visa hur friluftsliv, motion och turistande tycks bedömas likvärdiga i svaren på vad som brukar betecknas som skapande av en semantisk differential. Här har vi frågat våra enkätpersoner vart de vill lägga tyngdpunkten på en sjugradig skala när det gäller olika begreppsliga motsatspar. Resultatet (fig 5:1) visar att friluftsliv, motionerade och turistande i naturen bedöms i stort på ett likartat sätt. Friluftsmänniskan, Motionären och Naturturisten liknar varandra. Kan det vara fråga om samma människa? Friluftslivet, motionerandet och turistandet bildar alltmer en viktig del i en global konsumtionsinriktad värld. För hur länge? Men det är en annan fråga.

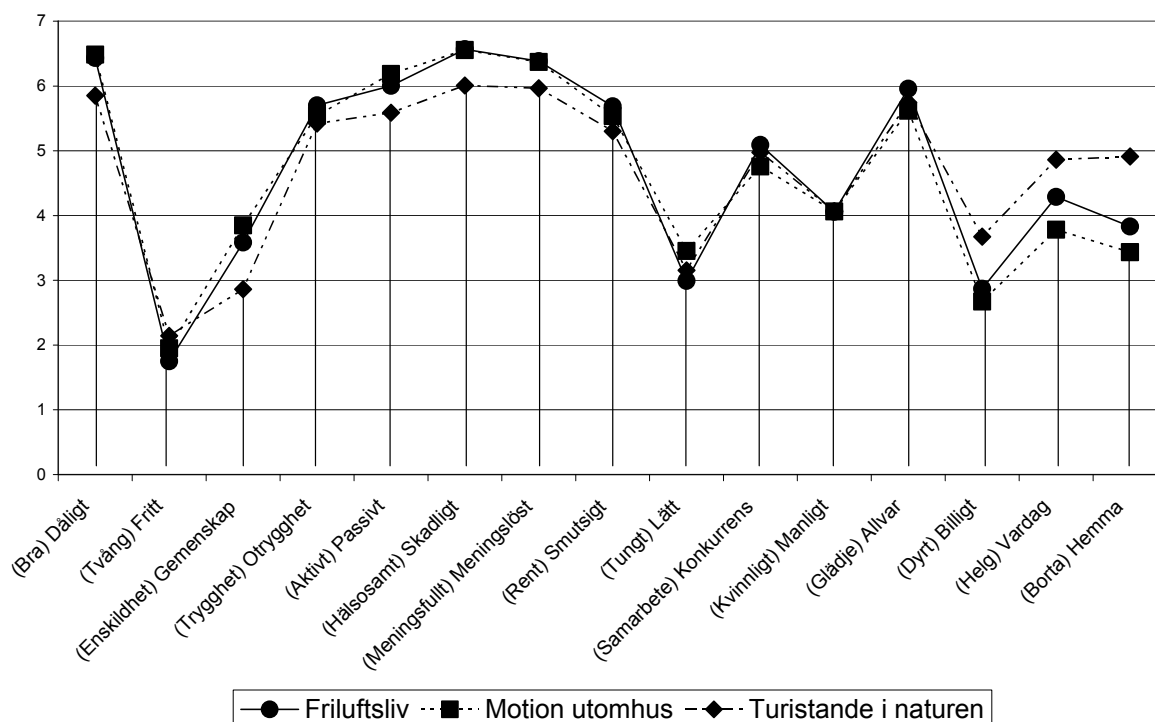

Fig.5.1 Jämförelse friluftsliv, motionerande och turistande i naturen

Referenser

- Alvesson, M.s (2003) *Postmodernism och samhällsforskning*. Liber.Malmö
- Asquith P.J. & Kalland A. (ed.) (2004). *Japanese Images of Nature. Cultural Perspective*. Routledge Curzon. London.
- Bauman, Z. (2008) *Konsumtionsliv*. Bokförlaget Daidalos. Göteborg
- Berger och Luckman (1979) *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Wahlström och Widstrand. Stockholm.
- Bladh, G. (2002) *Kulturella förändringsprocesser i Värmlands-Solörs Finnskog*. I Engen, T. O. (red) *Kulturell identitet og regional utveckling*. Rapport fra en forskningskonferanse. Högskolen i Hedmark. Rapport nr 8 - 2002. Hamar, 131-145
- Bladh, G. (2012) *Det svenska friluftslivets geografi*. Rapport nr. 21 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.
- Blomqvist, L. (2003) *Invandrare i tätortsnära natur - Kvalitativa intervjuer angående natursyn och nyttjande samt förslag till åtgärder*. Examensarbete 20 poäng. D-nivå i ämnet biologi, naturresursprogrammet 98/02 vid Sveriges Lantbruksuniversitet. Uppsala
- Bourdieu P. & Wacquant L.D. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Polity Press. Cambridge
- Cornell, E.(1977) *Bygge av stad och land*. Bokförlaget PAN/Norstedts. Stockholm
- Dowdens, R.(2010) *afrika. Framtidens kontinent*. Leopards förlag. Stockholm

- Ehn, B. & Löfgren, O. (2001) *Kulturanalyser*. Gleerups, Malmö.
- Eken I. & Karlsson S-E. (2012) *Hur fritid blir en tid att räkna med - en berättelse om en resa från en kurdisk by till en svensk stad, i Tebelius Ulla (red.) Fritid i senmoderna samhällen*. Studentlitteratur. Lund.
- Emmelin, L., Fredman, P., Lisberg Jensen, E. & Sandell, K.(2010) *Planera för friluftsliv. natur, samhälle, upplevelser*. Carlssons. Stockholm
- Florida, R. (2010) *Den stora omställningen. Hur nya former för liv och arbete skapar välbefinnande efter kraschen*. Bokförlaget Daidalos. Göteborg.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. och Sandell, K. (red.) (2008) *Vilka är ute i naturen?* Rapport nr. 1 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. och Sandell, K. (red.) (2008) *Vara i naturen eller varför inte?* Rapport nr. 2 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. och Sandell, K. (red.) (2008) *Besöka naturen – hemma eller borta*. Rapport nr. 3 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. och Sandell, K. (red.) (2008) *Vad är friluftsliv?* Rapport nr. 4 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.
- Gentin, S. (2006) *Fem muslimers friluftsliv og natursyn – en interviewundersökelse*. Speciale Den Kgl Veterinär – og Landbohøjskole. Köbenhavn
- Gerö, Eva-Carin (2008) *Grekiska språket Kulturen Myterna*. Wahlström & Widstrand. Stockholm
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society. Outline of a Theory of Structuration*. Polity Press. Cambridge
- Giddens, A. (2010) *En skenande värld: hur globaliseringen är på väg att förändra våra liv*. SNS Förlag. Stockholm
- Hadders, A. och Rosengren, A. (2006) *Får man grilla här? Kulturell mångfald möter biologisk mångfald*. Rapport 2006-67. Regionmuseet. Kristianstad.
- Hacking, I. (2000) *Social konstruktion av vad?* Bokförlaget Thales. Stockholm.
- Haraldson, A-L. (2012) *Könstraditioner och det ”nya” friluftslivet*. Rapport nr. 22 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.
- Hastrup, K. (2010) *Kultur. Den flexibla gemenskapen*. Studentlitteratur. Lund.
- Hirdman, Y. (2001) *Genus: Om det stabila föränderliga former*. Liber. Malmö.
- Johansson, E. (red.) (2006) *Mångnatur. Friluftsliv och natursyn i det mångkulturella samhället*. Mångkulturellt centrum/Naturvårdsverket. Tumba
- Kanth, R.K. (2005) *Against Eurocentrism*. Palgrave. New York
- Karlsson, S-E. (1994) *Natur och kultur som turistiska produkter. En början till en sociologisk analys*. Monografi från Sociologiska institutionen. Göteborgsuniversitet. Nr. 52
- Karlsson, S-E. (2001) *Surfare – en nomadstam i upplevelsesamhället? En hermeneutisk analys*. i Aronsson, L. och Karlsson, S-E (red) *Turismens och fritidens mångfald*.: Karlstad University Studies 2001:18
- Karlsson, S-E. (2006) *Det är inte bara fråga om snö, det är mer komplext än så – om nysvenskar och skidåkning*. Karlstad, Karlstad University Studies 2006:47.
- Karlsson, S-E & Lönnbring, G. (2011) *Platsers sociala kapital och viljan att driva företag*, i Starrin, B. & Rönning, R.(red.) *Socialt kapital – i ett välfärds perspektiv*. Liber. Malmö

- Karlsson, S-E (2012) *Från fiske och jakt till hälsofrämjande motion. Friluftsliv i förändring – en komplex historia*. Rapport nr. 23 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.
- Krymkowski D. H., Manning R. E.; William V. (2012) *Race, ethnicity, and outdoor recreation in the United States: Tests of the marginality, ethnicity and discrimination hypothesis with national-level survey data*, presenterat vid The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protect Areas, August 21 – 24, Stockholm, Sweden.
- Manning, R. (2011) *Studies in Outdoor Recreation*. Oregon State University Press. Corvallis. 3rd ed.
- Moshtat, Y. (2008) *Med andra ögon. Naturmöten med invandrare*. Naturvårdsverket. Rapport 5808.
- Lovelock, B., Lovelock, K. Thompson, A. (2012) *Fear and loathing in the forest: Immigrants perceptions of natural area recreation in New Zealand*, presenterat vid The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protect Areas, August 21 – 24, Stockholm, Sweden.
- Odden, A. (2008) *Hva skjer med norsk friluftsliv? En studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970 – 2004*. Avhandling (ph.d.) - Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim
- Oskarson, M., Bengtsson M., Berglund, T., (red.) (2010) *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Liber AB. Malmö
- Ouis, P., (2009)) *Grusade förhoppningar. Friluftsliv som integration i Arrie*. I Hillbur, Per (red) *Näraturens mångfald: Planering och brukande av Arriesjöns strövområde*. Malmö University Publications in Urban Studies. Malmö.
- Pedersen, K., (1999) *"Det har bare vaert naturlig". Friluftsliv, kjønn og kulturelle brytninger*. Avhandling, institutt for samfunnsfag. Norges Idrettshøgskole. Oslo.
- Persson, S., (2012) *Älgjakt – ett nöje som lockar allt fler kvinnor*. Artikel i Expressen 31 augusti 2012.
- Rojek, C., (2005) *Leisure Theory. Principles and Practice*. Palgrave. Macmillan. New York
- Rojek, C., (2010) *The Labour of Leisure*. London.Sage
- Sandell, K., Arnegård, J., Backman, E. (red.) (2011) *Friluftssport och äventyrsidrott. Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur. Lund
- Sandell, K. & Sörlin, S. (2008) *Friluftshistoria. Från "Härdande friluftslif" till Ekoturism och miljöpedagogik*. Carlssons bokförlag. Stockholm. Andra omarbetade upplagan.
- Sassen, S. (2007) *A Sociology of Globalization*. W.W. Norton. New York. London.
- SCB (2003) *Fritid 1976-2002. Levnadsförhållanden*, rapport 103. Statistiska centralbyrån.
- Skogen, K. & Jonsson, B. (red.) *Friluftsliv i endring. Felles strategisk institutionsprogram mellom NINA og NIKU 2004 – 2008 – NINA Temahefte 38*. Oslo
- Tordsson, B. (2011) *Rishtagare och teorier om friluftsliv*, I
- Zetterberg, H. L. (1997) *The Study of Values*, i Svedberg, R. and Uddhammar E. (ed.) Hans L. Z. Zetterberg. Sociological Endeavour. Selected Writings. City University Press. Stockholm.

6. Att mäta friluftsliv – Erfarenheter från besöksräkningar och besökarstudier

Rosemarie Ankre, Peter Fredman &
Anders Lindhagen

Inledning

Det är nära till naturen i Sverige vilket lockar många besökare. Friluftslivet blir därmed en betydelsefull del av förvaltningen av naturområden och kunskap om friluftsutövande kan på många sätt bidra till att bättre utveckla friluftslivet för olika målgrupper och minska risken för konflikter mellan olika brukare av natur- och kulturlandskapet. Kunskap om friluftsutövande behövs också för analyser av ekologiska, sociala och ekonomiska effekter, samt att kunna anpassa infrastruktur, information och marknadsföring till rätt målgrupper (Lindhagen, 1996; Hornback & Eagles, 1999; Kajala 2006; Yuan & Fredman, 2008; Fredman m.fl., 2009; Ankre & Wall-Reinius, 2010). God förvaltning för friluftsliv bygger alltså på kunskap om utövarna, men hur gör man i praktiken för att få denna kunskap? Vilka positiva och negativa erfarenheter finns hos de förvaltare som idag använder besöksräkningar och besökarstudier i sitt arbete, och hur kan metoderna utvecklas och bli mer effektiva?

I detta kapitel utgår vi ifrån ett förvaltarperspektiv för att analysera tillämpning och erfarenheter av återkommande besöksräkningar och/eller besökarstudier [Eng. visitor monitoring]. I enlighet med Kajala m.fl. (2007) definierar vi besöksräkning som *”undersökning av hur ett område används med hjälp av en eller flera metoder, t.ex. direkt observation och omedelbar registrering, mätning med hjälp av instrument eller registrering med hjälp av registreringsformulär”*, medan en besökarstudie är *”en undersökning genom vilken forskare eller förvaltare inhämtar aktuell information om ett områdes besökare och deras åsikter, förväntningar och beteende. Studien utförs på ett områdes besökare och genomförs med hjälp av frågeformulär eller intervjumetoder”*. Det innebär att vi i detta kapitel inte berör sådan information som inhämtats genom befolkningsstudier, dvs. enkäter (per brev, telefon eller internet) som vänder sig till invånare i en

viss kommun, region, land etc. (se vidare kapitel 3 för en redogörelse över olika typer av friluftsstatistik).

Sedan början av 2000-talet, har sociala värden uppmärksammats allt mer i såväl natur- som skogspolitik i Sverige. Naturvårdsskrivelsen från 2001 pekade på friluftslivets betydelse för folkhälsan och naturturismens roll som regional utvecklingsfaktor (Regeringens skrivelse 2001/02:173). Några år senare tog Naturvårdsverket fram ”Värna-vårda-visa”, som är ett program för bättre nyttjande av skyddad natur där kunskap om friluftsutövande är en hörnpelare, och Skogsstyrelsen har utarbetat en metod för inventering av skogens sociala värden (Skogsstyrelsen, 2009). Att beslut kring friluftsliv ska fattas utifrån god kunskap slås också fast i regeringens proposition *Framtidens friluftsliv* där forskning och statistik utgör ett av tio särskilt utpekade områden (Naturvårdsverket, 2012). Som en konsekvens av den ökade uppmärksamheten kring de sociala värdena har Naturvårdsverket och Skogsstyrelsen publicerat vägledningar över studier av besökare i naturen (Lindhagen & Ahlström, 2005; Kajala m.fl., 2007), i det senare fallet med ambitionen att skapa gemensamma riktlinjer för de nordiska och baltiska länderna. Dessa publikationer har nu funnits tillgängliga ett antal år och ytterligare ett syfte med detta kapitel är att i någon mån analysera tillämpningen av de riktlinjer som där presenteras för att i framtiden kunna utveckla bättre metoder för besöksräkningar, besökarstudier och därtill hörande vägledningar.

Tolv personer som på olika sätt arbetar med förvaltning av natur för besökare (i fortsättningen benämnda ”förvaltare”) har intervjuats i syfte att analysera tillämpning av besöksräkningar och besökarstudier i Sverige. Vi vill på detta sätt få en bättre förståelse kring hur och varför vissa metoder använts samt förvaltarnas erfarenheter av dem. Utifrån dessa resultat diskuteras sedan hur framtida metoder och vägledningar kring besöksräkningar och besökarstudier kan utvecklas.

Intervjuer med förvaltare

I februari 2012 kontaktades 30 förvaltare av natur- och friluftsområden runt om i Sverige via e-post för att kartlägga deras användning av besöksräkning och/eller besökarstudier under de fem senaste åren. Dessa förvaltare valdes ut efter samråd inom forskargruppen samt flera externa experter på området. Syftet var att inkludera de förvaltare som arbetar mer systematiskt med besöksräkning och/eller besökarstudier utifrån en geografisk spridning i Sverige. Kontaktnätet vidareutvecklades sedan genom ”snöbollsmetoden” vilket innebär att en person rekommenderar ytterligare en person osv.

Utifrån de förvaltare som svarade att de utfört besöksstudier och var villiga att bli intervjuade, identifierades ett slutgiltigt urval av tolv intervjupersoner. Urvalet baserades på följande två principer: (i) spridningen av metoder dvs. om de hade använt besöksräkning, enkäter (post, telefon eller webb med någon form av kontakt i området), kvalitativa intervjuer utförda i själva området och/eller observationer av besökare de senaste fem åren; (ii) om de representerade förvaltning av naturområden som antingen var tätortsnära eller perifera (fjäll, inlandet och kust). De semistrukturerade intervjuerna med förvaltarna skedde per telefon i mars 2012. Genom dessa intervjuer samlades information in för att kunna identifiera särskilda händelser och egenskaper (Starrin & Renck, 1996). Telefonintervjuerna, som tog ca 40-60 minuter, spelades in och transkriberades. Åtta förvaltare hade på begäran fått frågorna i förväg. I samband med intervjuerna fick förvaltarna också besvara en enkät omfattande 22 påståenden avseende användningen av besöksräkning och besöksstudier. Dessa påståenden fokuserade bland annat på besöksstudiernas användning avseende besöksmönster, förståelse av konflikter och effekter, hållbarhet, underlag för beslut mm. Sammanlagt elva förvaltare besvarade enkäten.

De tolv förvaltarna har sammanlagt erfarenhet av åtta besöksräkningar, sex enkätundersökningar (postenkäter, utdelade på plats och via Internet), tre intervjustudier (semistrukturerade och strukturerade), två observationer och en fokusgrupp. Nedan redogörs för vilka naturområden som representeras genom intervjuerna, vilka organisationer som är ansvariga för förvaltningen samt vilka metoder som använts:

1. *Tyresta nationalpark och naturreservat* – Stiftelsen Tyrestaskogen (6 räkneverk fr.o.m. 2009).
2. *Blekinge skärgård* – Länsstyrelsen i Blekinge län (enkät utdelad på plats).
3. *Naturreservat Örnköldsviks kommun* – Örnköldsviks kommun (postenkät i området och utdelat på plats samt på internet; 3 räkneverk, fr.o.m. 2007).
4. *Nackareservatet* – Nacka kommun (fokusgrupp, semistrukturerad intervju och enkät utdelad på plats).
5. *Naturreservat på västkusten* – Västkuststiftelsen (ca 25 räkneverk fr.o.m. 2004).
6. *Djurgården, Haga och Ulriksdal* – Kungliga Djurgårdens förvaltning (observation och 6 räkneverk fr.o.m. 2002).
7. *Naturreservat och nationalparker i Stockholms län* – Länsstyrelsen i Stockholms län (strukturerade intervjuer i samband med enkät och 18 räkneverk fr.o.m. 2007).

8. *Naturum Gotland Storsudret* – Länsstyrelsen i Gotlands län (enkät utdelad på plats).
9. *Västra Götaland naturreservat* – Länsstyrelsen i Västra Götalands län (10 räkneverk fr.o.m. 2010).
10. *Naturreservat och naturområden Upplands län* – Upplandsstiftelsen (postenkät, strukturerade intervjuer som genomförs av studenter och 5 räkneverk fr.o.m. 1997).
11. *Skåneleden* – Stiftelsen för fritidsområden i Skåne (Internetbaserad enkät).
12. *Fulufjällets nationalpark* – Länsstyrelsen i Dalarnas län (observationer och 8 räkneverk, fr.o.m. 2005).

Metodernas omfattning och tillämpning

Metodernas omfattning

BESÖKSRÄKNING

Hur många räkneverk som använts i de olika naturområdena skiljer sig i hög grad, från några enstaka till ett tjugotal. Även hur länge besöksräkning med hjälp av räkneverk har använts som metod varierar. De första räkneverken i studien började användas 1997 medan de flesta startade från mitten av 2000-talet och framåt. Den vanligaste tekniken är räkneverk baserat på radiovågsteknik där *Radio Beam Counter* är vanligt förekommande, men även *Unit Counter* och *Eco Counter* (där det även är möjligt till avläsningar via satellit) nämns bland de intervjuade. Några av förvaltarna nämner även försök med tramppräkneverk, men det är ingen metod som egentligen används i större skala. I hälften av naturområdena flyttas räkneverken regelbundet och en intervjuperson förklarar detta med att det finns fler platser som är intressanta att räkna besökare på än det finns räkneverk att tillgå. I de övriga områdena är räkneverken fast placerade under minst ett år i taget. I de flesta fall sker räkning av besökare under både sommar- och vintertid. Hur regelbundet och hur ofta räkneverken blir avlästa varierar däremot, från en gång i månaden till var tredje månad eller sporadiskt.

BESÖKARSTUDIER

Besökarsstudier kan genomföras med hjälp av flera olika metoder. Gällande exempelvis enkäter skiljer tillvägagångssätt och urval sig åt. I ett område har man haft enkäter utlagda som besökare kan besvara och sedan lägga i en svarslåda, i ett annat område har man tagit reda på postadressen

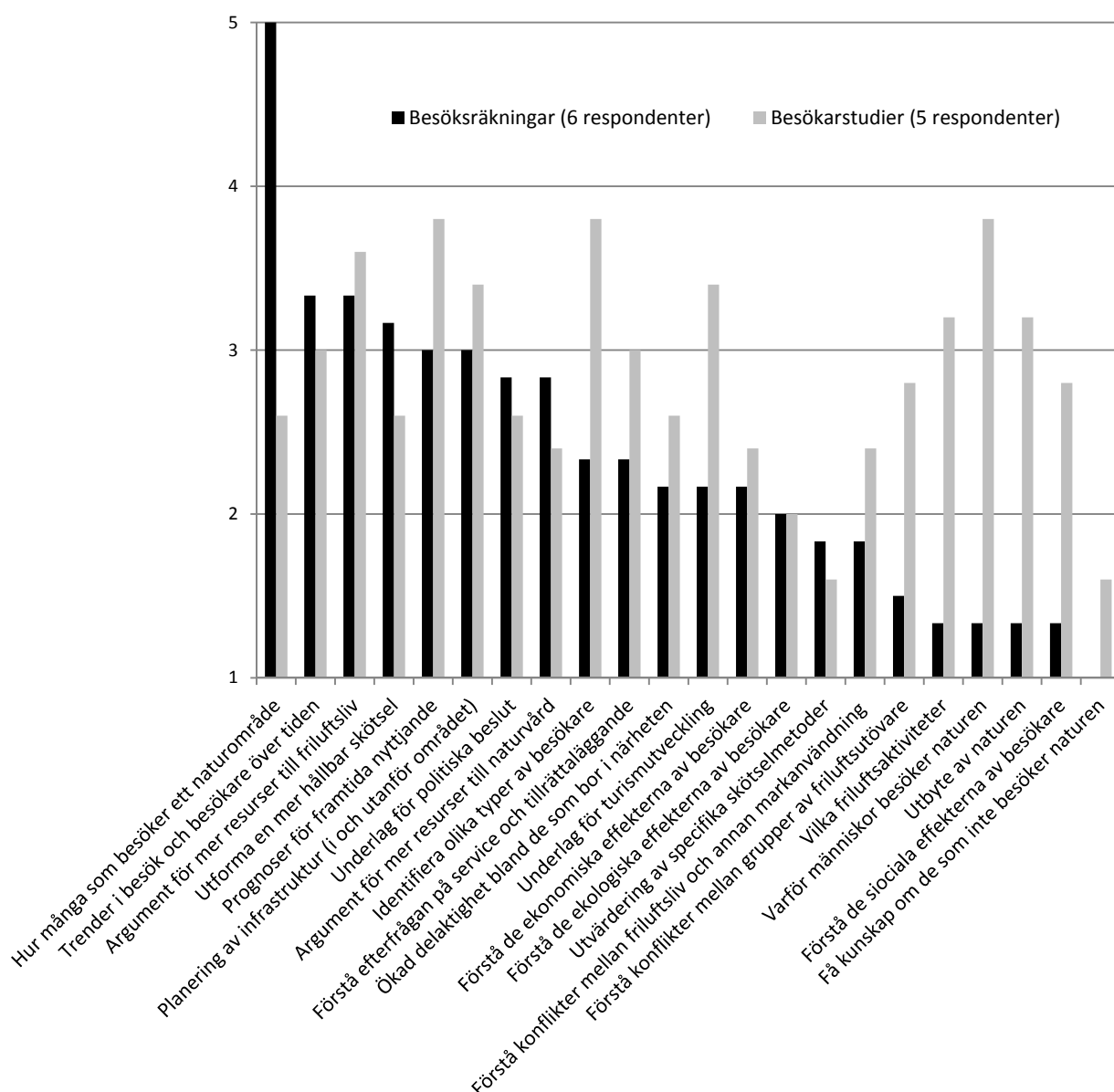
och sedan skickat en enkät. I ett annat fall var området en del av en större studie som koordinerades genom en konsult, vilket innebär att datainsamling och analys görs av en utomstående. Sammanfattningsvis är det stora skillnader i antalet utdelade enkäter och respondenter, delvis beroende av om studien ingått i ett större projekt eller inte. De flesta undersökningar som hanterats av förvaltaren själv har en omfattning på ca 50-100 enkäter, medan de som ingått i större projekt varit mer omfattande. Bland de intervjuade förvaltarna är det två stycken som rapporterar internetbaserade enkäter, där IT-personalen har skött det tekniska medan förvaltarna själva har ansvarat för utformning av frågeformuläret.

Observationer och intervjuer är ytterligare exempel på metoder som används, om än i mindre omfattning. I ett naturområde har observationer skett sedan 1970-talet genom att observatören springer en löprunda på ca en mil och samtidigt noterar besökare och deras aktiviteter på en karta som sedan sammanställs. Ytterligare en förvaltare använder sig av observationer i samband med räkneverk för att bättre kunna se hur besökarna rör sig i området². Intervjuer har som regel gjorts av konsulter där sedan förvaltarna tagit del av resultaten, men även studentarbeten har inkluderat intervjuer. Slutligen har fokusgrupp som metod använts som besökarstudie i ett område, men genom en konsultfirma som skött insamling, analys och rapportering av resultat.

Hur används besöksräkningar och besökarstudier?

Från den enkät som ingick i undersökningen ser vi i vilken utsträckning som besöksräkningar och besökarstudier används för olika ändamål. Påståendena har bedömts efter en skala från 1 (*inte alls*) till 5 (*i hög grad*) och medelvärdena för respektive användningsområde presenteras i Figur 6.1 nedan. Redovisningen av svaren sker med en uppdelning mellan besöksräkning (sex respondenter) och besökarstudier, dvs enkäter, intervjuer, observationer och fokusgrupper (fem respondenter). Figuren är sorterad i fallande medelvärde avseende besöksräkning och på så sätt kan vi illustrera skillnaderna mellan de två metoderna avseende dess användning.

² Notera att vi här hänför observationer till kategorin besökarstudier (inte besöksräkning som föreslagits av Kajala m.fl 2007) eftersom de använts till att samla in betydligt mer information än bara antalet besökare.

Figur 6.1. Användning av besöksräkningar och besökarsstudier för olika ändamål. Medelvärden efter en skala från 1 (inte alls) till 5 (i hög grad) sorterad i fallande medelvärde avseende besöksräkning.

Vad gäller information från besöksräkningar så används den framförallt till att skaffa kunskap om hur många som besöker naturområdet. Andra viktiga användningsområden är att analysera trender i besök och besökare över tiden, samt att skaffa argument för mer resurser till friluftsliv. Resultaten från räkneverken används också för att utforma en mer hållbar skötsel för besökare av naturområdet ifråga samt vara prognoser för framtida nyttjande och planering av infrastruktur (i och utanför området). Vi kan också notera att resultaten från besöksräkningarna i betydligt lägre

grad används för att få information om konflikter, aktiviteter och effekter. Av naturliga skäl kan de inte användas för att skaffa information av de som inte besöker naturområden.

Från intervjuerna framgår också att med hjälp av besöksräkningar kan förvaltarna presentera faktiska siffror vilket ger möjligheter att underbygga beslut med statistik och bemöta argument eller påståenden om nyttjande. Resultaten kan också bekräfta förvaltningens magkänsla i vissa områden, som att det är mycket besökare i områden men färre i ett annat vilket kan innebära lämpliga omprioriteringar. Ett skäl till att genomföra besökarstudier kan t.ex. vara ändringar i förvaltningen som inbegriper zoner vid etableringen av hänsynsområden. Långsamma förändringar är svåra att uppmärksamma, men med besöksräkningar är det lättare att fånga dessa på ett objektivt sätt. De flesta av de intervjuade förvaltarna anger också möjligheten att kunna se förändringar från år till år som viktigt. Räkneverken ger information som gör det möjligt att peka ut åtgärder samt möjligheten att jämföra naturområdet före och efter olika åtgärder.

Vad gäller besökarstudier så är användningsområdena annorlunda, och delvis komplementära till besöksräkningarna (Figur 6.1). Förvaltarna uppger att besökarstudier främst används för att göra prognoser över framtida nyttjande, att identifiera olika typer av besökare, samt kartlägga varför människor besöker naturen. Jämte besöksräkningar så är information från besökarstudier också betydelsefullt som argument för mer resurser till friluftsliv. Ytterligare ett viktigt användningsområde för besökarstudier är information för turismutveckling. Till skillnad från besöksräkningar så innebär besökarstudier goda möjligheter att skaffa väsentlig information om deltagande i olika friluftsaktiviteter, motiv till att besöka naturen och vilket utbyte man får – något som också återspeglas i våra resultat. Värt att notera är att besökarstudier används i förhållandevis liten utsträckning för att skaffa information om effekterna från olika skötselmetoder liksom de människor som *inte* besöker naturen.

Intervjuerna med förvaltarna visar också att enkäter är en effektiv metod för att ta reda på vilka besökarna är, varifrån de kommer, hur de kom dit, hur platsen upplevdes, och vad som var bra och dåligt. Det blir ett sätt att bedöma efterfrågan på naturupplevelser och ”kundnöjdheten”, t.ex. avseende service. Exempelvis har Upplandsstiftelsen haft ett projekt kring landsbygdsutveckling där man kopplat ihop besöksmål med data om besökarna, hur ofta de besöker området, deras behov av service mm. En förvaltare menar att man gärna vill belysa de kvalitativa aspekterna och därmed kunna förklara de kvantitativa resultaten av en tidigare enkät bättre. Flera av förvaltarna anser också att besökarstudierna ska vara ett aktivt instrument i förvaltningen för att kunna lägga resurser rätt och få det bekräftat att man arbetar i rätt riktning. Enkätundersökningar i

Örnsköldsviks kommun har bland annat används för att undersöka besökarnas attityder till skidspåraavgifter, något som har debatterats i lokal media. Stiftelsen Tyrestaskogen uppger att den vill få ett bättre grepp om besökarna för att kunna vara en nationalpark i framkant; det är ett anständighetskrav att veta hur många besökare ett område har för att sedan använda informationen i förvaltningen.

Lagring av data, presentation av resultat och kostnader

En majoritet av de intervjuade som använder besöksräkning har databaser där resultaten lagras och de flesta har samlat data sedan flera år tillbaka. Till exempel Stiftelsen Tyrestaskogen menar att informationen är användbar i planeringen för att över tid få en översikt över nyttjandet av stignät, slitage mm. Om konsulter har anlåtats så hanterar de ofta alla grunddata dvs. det är hos konsulterna som databaserna och all insamlad information finns, vilket kan göra den mer svårtillgänglig. En av de intervjuade som inte använder någon databas betonar att detta faktum försvårar en sammanställning av resultaten och ger en sämre överblick över materialet.

Hur besöksräkningarnas resultat presenteras varierar, men främst är det information som ska ges till förvaltningens styrelse, politiker eller länsstyrelse. Om ett område har ingått i ett större projekt eller om konsulter varit involverade, så innebär det också att det blir skriftliga rapporteringar. I andra naturområden sammanställs inte alltid resultaten utan de används relativt informellt i verksamheten. Däremot säger flera förvaltare att man vill sammanställa dessa data för analys längre fram; det är referensmaterial att använda i framtiden.

Att resultaten från besöksräkningar är lätta att kommunicera inför chefer och uppdragsgivare bekräftas av flera av de intervjuade – det är statistik som ger svar svart på vitt: *”Konkreta siffror är ju bättre för vissa saker, enkla att använda konkret i arbetet. ... Det är framförallt storleken på det [resultaten] som är viktigt; t ex att de flesta [besökare] tycker att det är viktigt med vardagsmotionen.”* Resultaten blir närmast ett medel för att söka finansiering av service och anordningar. Samtidigt hävdar en intervjuperson att när resultaten ska presenteras så kan man inte stirra sig blind på siffrorna, utan man måste göra en viss bedömning: *”Det kanske inte behöver vara en exakt vetenskap heller utan mer för att vi själva som förvaltare får en uppfattning om hur många besökare vi har, och vi också kan tydliggöra det och tala om det för alla dem som är intresserade av att utveckla natur- och kulturturism; turism överhuvudtaget.”*

Data från besöksräkningarna är även viktiga inom den praktiska förvaltningen för att kunna motivera för fältpersonalen varför verksamheten är viktig eftersom resultaten visar hur många besökare naturområdet faktiskt har. Det råder dock delade meningar om hur personalen bäst ska kunna ta del av resultaten och en intervjuperson påpekar att de har en lång bit kvar att gå innan de lyckas med detta på ett bra sätt.

Resultat från besökarstudier presenteras som regel både skriftligen och muntligen. Enligt Upplandsstiftelsen används enkätresultaten både i den dagliga verksamheten och i utformning av marknadsföring. Ett exempel är att kunna göra naturområden anpassade för funktionshindrade där satsningarna bör ske i tätortsnära naturområden eftersom det visat sig vara där dessa grupper främst rör sig. Kungliga Djurgårdens förvaltning har använt resultat från sina studier i kommunikationen med förskolegrupper och familjer. Om vissa aktiviteter ökar kraftigt innebär det förändringar i förvaltningen som kan innebära anpassad stigstandard eller vetskap hur mycket olika ridvägar utnyttjas. En förvaltare uppger att man använt resultaten från en besökarstudie för att tillsammans med personalen analysera förändringar och gemensamt försöka ”tänka nytt”.

KOSTNADER

Kostnader för räkneverk varierar enligt intervjupersonerna mellan 10 000 - 13 000 kr (per styck) och finansieringen har som regel kommit från antingen den ansvarige myndigheten/stiftelsen eller genom projektmedel. Utöver utrustning tillkommer det kostnader för själva driften, som en förvaltare uppger vara 50 000 kr om året för ca 15 räkneverk. Ytterligare en viktig kostnad är själva arbetsinsatsen av fältpersonal, men besökarstudier kan även utföras av konsulter vilket ofta innebär en större investering. I ett av naturområdena genomfördes år 2006 besökarstudier med flera olika sorters metoder (enkät, intervjuer och fokusgrupper) av en konsultfirma vilket kostade uppskattningsvis 260 000 kr. Kostnader för besökarstudier varierar beroende på metod, men också vilket sätt man väljer att distribuera och hantera enkäten. Ett av naturområdena lät en webbyrå hantera själva distributionen av en webbaserad enkät till en kostnad av 20 000 kr. Hur kostsamma enkäter slutligen blir beror på studiens omfång, antal respondenter, om enkäterna delas ut på plats eller om de skickas via post eller e-post, om förvaltaren själv sköter arbetet (frågeformuleringar, sammanställning och analys) eller om en konsult är involverad.

Kompetens att genomföra besöksräkningar och besökarstudier

Arbete med besöksräkningar och besökarstudier förutsätter god kompetens, både hos utförare och hos beställare. Vad gäller besöksräkningar så är det vanligt att förvaltaren själv lärt sig metodiken och i några fall har det varit en kortare introduktion till fältpersonalen som sedan ansvarat för

genomförandet. Det finns även några förvaltare som inte fått någon utbildning alls. Överlag menar förvaltarna att de har god tillgång till manualer och att leverantören finns tillgänglig vid eventuella problem. Men även om manualer finns så är de på engelska och de som arbetar ute i fält har inte alltid den engelska terminologin klar för sig. Vi kan se en viss skillnad mellan de förvaltare som är nöjda respektive missnöjda med räkneverkens funktion; de förra är förvaltare som antingen själva har en lång och bred kunskap om metoden eller så har de ingått i forskarprojekt som gett en bra utgångspunkt, medan de senare framförallt är förvaltare som måste förlita sig på att andra i fält ska sköta teknik och avläsningar. Sporadiska avläsningar är ett problem trots att det är uttalat att det ska vara ett intervall gällande avläsningarna. En förvaltare menar att det måste vara enkelt och man ska inte behöva hantera alltför många olika tekniska delar.

Var besökarna befinner sig och hur de rör sig har betydelse vid användningen av räkneverk. I intervjuerna poängteras därför betydelsen av räkneverkens placering i naturområdena. Räkneverk är relativt pålitliga om man lägger ned möda på placering och förberedelser, men de fordrar också erfarenhet eftersom de ska vara placerade i naturområdet utan att dra till sig uppmärksamhet. Det är inte heller säkert att man första gången har tänkt rätt. Därför måste det finnas ett landskapsperspektiv och kunskap om exempelvis besöksmönster på förhand så att man inte bygger in analysproblem innan man har fått resultaten: *”Det strategiskt viktiga är att sätta upp dem [räkneverken] på rätt ställe och sen måste du ha en kunskap om friluftsliv och annat när du väljer de här platserna och det kan inte vem som helst göra. Det är professionell kunskap som man lär sig så småningom men som man naturligtvis kan lära ut också.”*

Några av förvaltarna har sedan tidigare erfarenhet av enkätundersökningar medan andra saknar den kunskapen. Vid utformning av frågeformulär är det vanligt att man utgår från tidigare enkäter eftersom det är komplicerat att formulera frågor och göra bra formulär. En förvaltare betonar vikten av en vetenskaplig bakgrund: *”Ska man göra det riktigt seriöst inser man ju att det är en riktig vetenskap ... vi bestämde oss direkt för att släppa all statistik och bestämma att det här ser vi, det här är ganska tydligt. När vi tittar på resultaten så försöker vi hålla oss till de stora mönstren, inte försöka gå in i detalj och inte behöva använda statistiska analyser för då måste vi ta hjälp för att få det riktigt.”*

Ett sätt att köpa sig kompetens är emellertid att anlita konsulter. Det är framför allt pålitlighet och driftssäkerhet som konsulterna bidrar med genom sin erfarenhet och kompetens. Annars framgår

det tydligt i denna studie att kunskaper om metoderna och deras användning ofta är starkt knutet till den enskilde förvaltaren och dennes kompetens.

Erfarenheter och utveckling av metoderna

Positiva och negativa erfarenheter

Flera av de förvaltare som använt besöksräkning påpekar svårigheter med tekniken samt batterier som laddar ur. Idag finns det dyr teknik på marknaden och det är inte lätt att veta vad som är bäst, det kan istället bli en ny ”teknikgrej” som det inte blir något av på grund av svårigheter med tekniken. Men några förvaltare menar också att räkneverken har fungerat bra med tillförlitliga resultat. En förvaltare poängterar att problem med batterier kan man lära sig att hantera och att tekniken utvecklas, till exempel att det numera finns batterier som klarar av kyla bättre.

Räkneverken kan trots det reagera på väderförhållanden som kraftigt snöfall och därför måste man förstå att det finns faktorer som påverkar mätningen. Det kan därmed bli problem med så kallade extremvärden, där områden med få besökare plötsligt får höga värden. Räkneverken upplevs också som dyra och stöldbegärliga, men bara ett fåtal förvaltare har upplevt sabotage. Vanligast är därför att dölja räkneverken och att inte informera besökarna om att det pågår en besöksräkning. Men det finns undantag. I ett naturområde fanns det skriftlig information om syftet med räkningen och i ett annat område har man muntligen informerat lokalbefolkningen. På så sätt anses det skapas positiva förutsättningar vilket är en viktig faktor för att skapa rätt attityd. Räkneverken är då inte dolda utan istället placerade på platser där besökarna inte direkt stannar.

Många förvaltningar har begränsade resurser att lägga på besöksräkning och det uppfattas därför som positivt att det inte är så stor arbetsinsats och ganska enkelt att genomföra. Men erfarenheterna är här blandade. En förvaltare trodde att besöksräkningen skulle vara en kostnadseffektiv metod vilket istället blev en besvikelse: *”Data är så dåliga så de går inte att använda, vi kan inte ens jämföra från år till år på samma område. Det är ett jätteproblem. Det har varit en belastning att betala dessa 50-60 000 kr om året snarare än en tillgång så att säga. I det ingår också att vi lagar dem varje år.”*

Flera av förvaltarna påtalar också behovet av engagemang hos fältpersonalen, men att man inte alltid har lyckats skapa förståelse och intresse. En förvaltare förklarar detta med att det är ett mentalt motstånd hos de i fält vilket kan bero på att de inte direkt ser hur många som räknas. Det

blir istället ett projekt att hämta dator eller telefon: ”*De som ska läsa av dem prioriterar andra arbetsuppgifter och de förstår inte varför det är så viktigt med besökarräkning... de vet inte riktigt vad de ska göra av data fast vi haft utbildningar och tjuvar ständigt om att det är en viktig uppgift*”. Om man inte är van vid tekniken eller hanteringen av räkneverken så spelar det inte någon roll om apparaterna är dyra och avancerade: ”*Det måste fungera tillsammans med våra medarbetare ... de måste ha förtroende för de här systemen. När de ser nyttan då har man hunnit väldigt långt, då finns det en chans att det här lyckas. Men ofta så orkar inte folk ända dit.*” Ett sätt att hantera detta är att på sikt få bort den mänskliga faktorn så mycket som möjligt genom automatisk överföring av data från räkneverken. Hanteringen och förståelsen av räkneverk är också oftast kopplat till endast en person vilket gör det sårbart om den personen slutar eller går i pension.

Erfarenheterna från besökarstudierna är även de både positiva och negativa. Att lyckas få höga svarsfrekvenser i enkätstudierna upplevs som problematiskt. Det gäller även respondenternas representativitet. De förvaltare som har använt webbenkäter har publicerat dessa på sina hemsidor, vilket följaktligen har inneburit att urvalet begränsats till hemsidornas besökare. Det positiva var att det blev en egen aktivitet på hemsidan och att det upplevdes som värdefullt med direkta svar och snabb respons från hemsidans besökare.

Respondenternas representativitet och låga svarsfrekvenser är uppenbarligen problem förvaltarna brottas med. Hur enkäterna distribueras till respondenterna är ett dilemma eftersom det handlar om tid och resurser. En förvaltare använde svarsåldor vid en enkätundersökning och upplevde det som svårt att få lådorna synliga och dessutom avgöra om lådornas placering verkligen var där besökare stannade. Förvaltaren menar i efterhand att det skulle ha varit bättre om fältpersonal varit på plats istället för lådor. Å andra sidan menar en annan förvaltare att det är tidskrävande att vara ute i fält för att dela ut enkäter, speciellt i svårtillgängliga områden eftersom det kostar i tid och pengar. Även här är engagemang ett nyckelord. En förvaltare understryker att det blev tillförlitliga resultat även om det tog ett tag att instruera sommarpersonalen vad det gäller det slumpmässiga urvalet och varför. Om man arbetar nära och tillsammans med fältpersonalen är det enklare att kontrollera och stämma av enkätarbetet. Möjligheten till direktkontakt med besökarna i samband med att man delar ut enkäter i området poängteras av flera förvaltare som positivt. Observation som metod upplevs som positivt utifrån att metoden fångar vad folk faktiskt gör i oorganiserad form.

Önskemål om framtida utveckling

Metoderna för besöksräkning och besökarstudier behöver bättre anpassas och utvecklas efter användarnas behov, men också utifrån tillgängliga resurser, kunskap och engagemang.

Engagemang hos personalen återkommer som en viktig aspekt att utveckla, men också att resultaten ingår i den reguljära verksamheten; förvaltningen måste se till att personalen utbildas samt att det utvecklas rutiner. Personalen måste aktivt vara med i processen med besökarstudier annars fungerar det inte; ju mer engagerad personalen är desto bättre går det. Betydelsen av att behärska såväl teknik som friluftsliv och naturvård poängteras. Det behövs en kombination av fältintresse och datavana vilket den yngre generationen visar prov på. Det behövs även ett bra teknikstöd gällande räkneverken.

Det finns skilda meningar gällande behovet av longitudinella studier. En förvaltare menar att behovet av att genomföra enkäter kontinuerligt beror på områdets värde för friluftsliv, behov av utveckling eller om det finns kontroversiella förändringar i området. Det uttrycks också önskingar om att i framtiden kunna kombinera flera olika sorters metoder.

Ytterligare ett område där man uttrycker behov av förbättringar är kring turism och viljan att betala (t ex avgift för att få tillträde till ett skidspår) för naturområdets underhåll: *”Det är ett ganska stort avstånd mellan turismsidans ambitioner ... och den rena driftbiten och hur den ska finansieras.”*.

Det finns enligt förvaltarna ett behov av att överbrygga avstånden mellan visioner och faktiska behov av utveckling. Flera förvaltare menar att få politiker och beslutsfattare tar del av resultaten från studierna. En önskad utveckling är därför att det ska vara enkelt att få fram resultaten: *”Det måste vara någon ... som förvaltar resultaten på ett bra sätt och sedan praktiskt använder det i förvaltningen då det finns risk för att resultat och rapporter försvinner.”*. I en intervju framkommer att i Sveriges kommuner är arbetet med naturmarker uppdelat på olika enheter vilka styrs av olika nämnder. Det innebär att det inte finns en helhet eftersom nämnderna har skilda mål och budgetar samt att de har varierande arbetssätt, kulturer och utbildningar. Det gör det svårt att sprida resultaten från studierna. Förvaltaren menar att Naturvårdsverket bör ta fram friluftsplaner som är mer övergripande. Dessa planer ska inte bindas till ordet friluftsliv, enligt förvaltaren, för när begreppet används låter det som att ”man är långt ute i naturen” men det handlar även om exempelvis utomhuspedagogik, skolverksamhet och nya former av aktiviteter.

Slutsatser och framåtblickar

Några slutsatser att särskilt lyfta fram

Utifrån de intervjuer vi genomfört med tolv förvaltare av naturområden som i olika grad använder sig av besöksräkning och besökarstudier tycker vi oss se vissa mönster värda att särskilt lyfta fram i följande slutsatser:

- För det första så saknas ett regionalt eller nationellt samarbete kring de metoder vi här analyserat. Flera av intervjupersonerna önskade uttryckligen få reda på de andra förvaltarnas erfarenheter och om de kunde få kontaktuppgifter till dessa! Detta gällde särskilt förvaltare som arbetade med besöksräkning. Ett konkret förslag var också att en gemensam databas skulle inrättas så att områden av samma karaktär kan jämföras. Fler kontakter mellan förvaltare efterfrågas också kring besökarstudier. Eftersom många är upptagna inom sina arbeten, är geografiskt spridda över landet samt befinner sig i olika organisationer, så är det mycket en fråga om att kunna identifiera personer med viss kompetens samt att organisera mötesplatser.

- Vi kan också notera en önskan att kunna kombinera olika metoder, samtidigt som data från räkneverk inte alls eller bara vid något enstaka tillfälle kompletterats med andra metoder. Vår bedömning är att förvaltarna behöver bättre kunskap kring vilka metoder som kan kombineras och vad de ger för resultat. Att bara räkna besökarna räcker inte konstaterar Naturvårdsverket (2006), som också pekar på nödvändigheten att få kunskap om besökarnas demografi, rörelser i området och attityder vilket kan göras genom kompletterande besökarstudier. Det illustrerar också våra resultat där det är en tydlig skillnad vad data från besöksräkningar respektive besökarstudier används till (se Figur 6.1).

- Höga kostnader är en fråga som ofta ställs på sin spets då många förvaltare har begränsade resurser att använda, vidareutveckla och analysera såväl metoder som resultat. Några av de intervjuade förvaltarna vill gärna göra mer omfattande enkäter, men bedömer att de saknar resurserna. Lösningen kan vara att i framtiden i högre grad lägga enkäterna på Internet, något som bara förekommer i begränsad utsträckning idag. Det förutsätter emellertid en första kontakt för att samla in e-postadresser, något som kan ske genom s.k. registreringskort där besökare får anmäla sitt intresse att delta i webbenkäten genom att uppge sin e-post adress (Kajala m.fl., 2007).

- Bristande kompetens är ett annat tema som återkommer. Flera använder sig av externa konsulter vilket innebär en högre kostnad men i gengäld får man en hög kompetens. Ytterligare ett sätt att höja kompetensen är att etablera kontakt med universitet och högskolor. Att ta fram och erbjuda kurser för förvaltare kring besökarstudier och besöksräkning skulle också kunna vara ett intressant alternativ.

- Värt att notera i sammanhanget är emellertid att de relativt nyligen publicerade manualerna kring besöksräkning och besökarstudier från Naturvårdsverket och Skogsstyrelsen inte direkt nämns. Ett exempel på undantag är publikationen av Kajala et al. (2007) som omtalas som en inspiration och grund för ev. framtida studier. Ett sätt att öka kompetensen ute bland förvaltarna och dess personal vore sannolikt att bättre sprida vetskapen om dessa publikationer.

- Nyare teknik i form av t.ex. mobilapplikationer och GPS-data verkar inte förekomma i någon större utsträckning. Dylik teknik befinner sig sannolikt i sin linda för en rad användningsområden, inte minst då det gäller att studera besökare ute i naturen (Fredman m.fl., 2012).

Vems röst blir hörd?

Avslutningsvis vill vi helt kort beröra två perspektiv som är av stor betydelse för en effektiv och ändamålsenlig förvaltning av natur för friluftsliv, men som bara indirekt omfattats av resonemangen ovan. Det gäller dels frågan om vems röst som *inte* blir hörd i besöksräkningar men framför allt besökarstudier, dels vilka grupper dessa metoder särskilt bör fokusera på.

Vi noterade i anslutning till Figur 6.1 att de som inte besöker naturen i mycket begränsad omfattning inkluderas av de metoder vi här har analyserat. Detta ligger naturligtvis i metodernas natur eftersom de som regel omfattar just de individer som vistas ute i naturen. Inte desto mindre är det viktigt att ställa sig just frågan vem som inte besöker naturen och varför, i synnerhet om målet är att locka ut fler och nya grupper. Det kan gälla boende i vissa områden, personer med utländsk bakgrund eller kanske yngre personer. Att förstå icke-besökarna är viktigt men kan vara en utmaning metodmässigt. Befolkningsstudier är ett sätt (se kapitel 3), andra metoder kan vara att i anslutning till tätortsnära områden för friluftsliv använda samlingslokaler som bibliotek eller dylikt för att dela ut enkäter.

Finns det då några grupper som vi har anledning att särskild fokusera på mot bakgrund av metodernas tillkortakommanden? I sammanhanget är det intressant att notera att fler av de

intervjuade förvaltarna som arbetar i tätortsnära naturområden nämner familjer som en viktig målgrupp. Forskning visar emellertid att barn och ungdomars besök i vissa skogsområden runt Stockholm och Uppsala har minskat med upp till en tredjedel under de senaste 20 åren (Kardell, 2008). Det innebär att det därför bör vara av intresse att särskilt fokusera på barn och ungdomar i framtida besökarstudier för att öka kunskapen om just denna grupp. Inte minst därför att de är framtidens friluftsutövare. Även här finns emellertid metodmässiga utmaningar då enkäter inte kan riktas till minderåriga utan målsmans medgivande. Ett sätt kan då vara att använda sig av observationer av hur barn och ungdomar använder en plats för friluftsliv, gruppintervjuer samt aktivitetsdagböcker (se kapitel 7). En viktig fråga att ställa sig är också om det kan finnas nya friluftaktiviteter som traditionella mätmetoder inte förmår att fånga upp. Friluftsliv som söker nya platser, sker i form av tävlingar, med hjälp av motorer eller kanske rent av inomhus (se kapitel 13). Även om en stor del av friluftslivet i Sverige sker i form av förhållandevis väl kända och enkla aktiviteter som att vandra, åka skidor, fiska mm (Fredman m.fl., 2012), så finns det all anledning att hålla ett vakande öga på nya och i mångas ögon lite udda aktiviteter. Kanske det är där vi finner framtidens friluftsutövare?

Referenser

- Ankre, R. & Wall-Reinius, S. 2010. Methodological Perspectives: The Application of Self-Registration Cards in the Swedish Coasts and Mountains. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10(1): 74-80.
- Fredman, P., Hörnsten Friberg, L. & Emmelin, L. 2006. *Visitor Surveys at Fulufjället – Before and After National Park Establishment*. European Tourism Research Institute, WP 2006:1.
- Fredman, P., Romild, U. Emmelin, L. & Yuan, M. 2009. *Non-compliance with on-site data collection in outdoor recreation monitoring*. *Visitor Studies*, 12(2):164-181.
- Fredman, P., Romild, U., Wolf-Watz, D. & Yuan, M. 2012. *Latent Demand and Time Contextual Constraints to Outdoor Recreation in Sweden*. *Forests* 3(1):1-21.
- Fredman, P., Stenseke, M., Liljendahl, H., Mossing, A. & Laven, D. 2012. (Editors) *Proceedings of the 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas. "Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges"*, Stockholm, Sweden, August 21–24.
- Hornback, K. & Eagles, P. 1999. *Guidelines for public use measurement and reporting at parks and protected areas*. IUCN, Gland, Switzerland and Canada.
- Kajala, L. (ed.) 2006. *Monitoring Outdoor Recreation in the Nordic and Baltic Countries*. TemaNord 2006:530. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.

- Kajala, L., Almqvist, A., Dahl, R., Diksaite, L., Erkkonen, J., Fredman, P., Jensen, F., Søndergaard, Karoles, K., Sievänen, T., Skov-Petersen, H., Vistad, O. & Wallsten, P. 2007. *Visitor monitoring in nature areas – a manual based on experiences from the Nordic and Baltic countries*. Tema Nord 2007:537. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.
- Kardell, L. 2008. *Friluftsutnyttjande av tre stadsnära skogar kring Uppsala 1988-2007*. Institutionen för skoglig landskapsvård, Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Lindhagen, A. 1996. *Forest recreation in Sweden: four case studies using quantitative and qualitative methods*. Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för skoglig landskapsvård, rapport 64, Uppsala.
- Lindhagen, A. & Ahlström, I. 2005. *Besökarstudier i naturområden – en handbok*. Rapport 2005:3, Skogsstyrelsen.
- Manning, R. (ed.) 2009. *Parks and People. Managing Outdoor Recreation at Acadia National Park*. University of Vermont Press, Burlington.
- Naturvårdsverket. 2006. *Räkna friluftslivet 2. En vägledning i användningen av IR-räknare och trampräknare*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverket. 2009. *Statistikprogram för friluftsliv – ett förslag*. Rapport 5975. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverket. 2007. *Kunskapen om friluftslivet – En tankesmedja om framtida forskning och kunskap kring friluftsliv*. Dokumentation av tankesmedjan på Sänga Säby 2007. Rapport 5698. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverket. 2012. *Förslag till mål för friluftspolitik. Redovisning av ett regeringsuppdrag*. Rapport 6476. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Regeringens skrivelse. 2001/02:173. *En samlad naturvårdspolitik*. Regeringskansliet, Stockholm.
- Sandberg, M. 2012. *De är inte ute så mycket – Den bostadsnära naturkontaktens betydelse och utrymme i storstadsbarns vardagsliv*. Dr. avhandling Handelshögskolan. Göteborgs universitet, Göteborg.
- SCB. 2008. *Äldre är aktiva friluftsutövare*. ULF (Undersökningarna av levnadsförhållanden). Valfärd nr 4. Statistiska Centralbyrån, Stockholm.
- Skogsstyrelsen. 2009. *Reviderade rutiner för identifiering av skogar med höga sociala värden*. Protokoll nr 26, Skogsstyrelsen.
- Staunæs, D. & Bramming, P. 2011. *Ögonblicksbilder och cyborgskap – autofotografering och bildbaserad forskning* i K. Fangen & Sævi, A. (red.) *Många möjliga metoder*. Studentlitteratur, Lund. p. 101-116.
- Starrin, B. & Renck, B. 1996. *Den kvalitativa intervjun* i P-G, Svensson & B. Starrin (red.) *Kvalitativa studier i teori och praktik*. Studentlitteratur, Lund. p. 52-78.
- Stockholm länsstyrelse. 2002. *Besökare i naturreservat. Metodstudie och resultat av en enkätundersökning i Stockholms län 2002*. Naturvårdsenheten, Länsstyrelsen i Stockholms län, Stockholm.
- Yuan, M. & Fredman, P. 2008. *A Call for a Broad Spatial Understanding of Outdoor Recreation Use*. Raschi, A. & Trampeti, S. (red) Management for protection and sustainable development. Proceedings of the Fourth International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas. Montecatini Terme, Italy, 14-19 October, 2008.

7. Barns möte med naturen

Karin Andersson, Mattias Sandberg & Johan Öhman

En introduktion

Barn och natur kopplas ofta idémässigt samman. Att vi lägger stor vikt vid frågor om framförallt barns naturkontakt har ett historiskt ursprung där romantikens ideal spelat en viktig roll. Sedan 1900-talets början har friluftslivet och naturmötet i pedagogiska sammanhang använts i en rad olika fostrande syften (Sandell & Sörlin 2008). Även idag framhålls i olika utbildningssammanhang att friluftsliv och naturmöten kan leda till att barn får en bättre fysisk och psykisk hälsa, lär sig samarbeta, lär sig naturvetenskap eller skapar ett engagemang för miljön (Öhman 2011; Sandell & Öhman 2010, 2012). När vi som vuxna erinrar oss barndomens naturkontakt ligger det nära till hands att notera hur sakernas tillstånd förändrats och att föreställa sig att naturkontakt inte längre upptar samma plats i barns liv idag, så som var fallet ”förr”, innan dator och tv-spel gjorde sitt intåg i hemmen. Barns förmodade brist på naturkontakt i vardagen framställs därför i många fall som problematiskt och detta sätts ofta i relation till den forskning som visar på en positiv koppling mellan naturkontakt och barns utveckling och lärande (se t ex. Faber Taylor & Kuo 2006; Grahn et al. 1997; Kellert & Kahn 2002; Maas et al. 2009; Wells 2000; Wells & Evans 2003).

Men även om man på goda erfarenhetsmässiga grunder kan hävda att det finns många positiva värden i barns naturmöten så saknas i stor utsträckning kvalitativ vetenskaplig kunskap om hur barns förutsättningar för naturkontakt i skolan och på fritiden idag ser ut. Likaså saknas en detaljerad kunskap om hur de lärandeprocesser som sker i dessa naturmöten kan gå till.

För att bidra till att öka dessa kunskaper presenteras i detta kapitel två empiriska studier gjorda inom ramen för forskarprogrammet Friluftsliv i förändring. Den första studien (Sandberg 2012) syftar till att belysa de möjligheter till möten med naturen som barn i olika socioekonomiska kontexter har. I denna studie undersöks barns utomhusvistelse i två segregerade stadsdelar och fokuserar på likheter och skillnader i barns naturkontakt. Fokus är på barns naturkontakt på fritiden, men i stycken berörs också skolans roll för barns bekantskap med närnaturen genom utflykter och friluftsdagar. Den andra studien (Andersson & Öhman, under arbete) syftar till att

klargöra på vilka sätt som ett lärande kan ske när barn möter naturen. Specifikt fokuseras här lärandeprocesser där barn på olika sätt etablerar moraliska relationer till naturen. I studien analyseras undervisningssituationer i tre skilda pedagogiska verksamheter som alla har mötet med naturen som en central utgångspunkt.

Barns ojämnlika naturkontakt i en segregerad stadsmiljö

Lider barn brist på natur? En introduktion till orsak och problem

Frågan om barnfattigdom och dess definition har väckt uppmärksamhet i Sverige. Ur statistiken framtagen av Rädda Barnen (2010) framgår att vart tionde barn – ca 220 000 – lever i fattigdom. Att fattigdom här avser ekonomisk utsatthet och vidhäftade problem behöver kanske inte förtydligas. I USA har en annan sorts brist fått publicitet; nämligen barns minskade naturkontakt och begränsade möjligheter till utomhuslek. Som en betydande gnista för uppmärksamheten står boken ”Last child in the woods” (Louv 2006). Det gräsrotsnätverk som skapats i bokens efterdyningar har som mission att ”...reconnecting our children with nature’s joys and lesson ...” (Children and Nature Network 2011). Det handlar om att återknyta det band mellan barn och natur som anses upplöst genom urbaniseringens och moderniseringens omvälvning av samhällslivet, som vi nämnde inledningsvis; en strävan som varit aktuell i över hundra år. Bekymret över fritidens kvalité och innehåll har särskilt riktats mot barn till arbetare och invandrare i storstäder, något som bland annat föranlett satsningar på bemannade lekplatser i amerikanska östkuststäder och sommarkollon i Sverige allt sedan 1800-talets slut (Gagen 2000; Münger 2000).

Oro för barns naturbrist tycks inte på samma sätt slagit rot i Sverige som i USA. En möjlig anledning kan vara en naturpräglad svensk självbild (Uddenberg 1995): där vi föreställer oss att barn genom friluftsdagar, allemansrätt och föräldrars socialisation bereds tillträde till positiva naturupplevelser. Naturrelation bland barn och vuxna med utländsk bakgrund är mer omdiskuterat, både ifråga om kunskapen om invandrares naturkontakt i ett svenskt sammanhang och om det finns ett särskilt ansvar att bereda och stötta naturkontakten bland grupper som saknar vana vid att vistas i naturen (se t.ex. Naturvårdsverket 2008). Även om själva fattigdomsbegreppet är omdebatterat så är det få som argumenterar emot att barn i familjer med utländsk bakgrund löper störst risk för att hamna i ekonomisk utsatthet (Rädda barnen 2010). Till skillnad från statistik rörande socioekonomiska förhållanden fattas det ännu kunskap om hur friluftslivet förändrats över

tid och hur den nu gestaltar sig för barn, med eller utan utländsk bakgrund (se kapitel 3 och 5 för en inblick olika friluftsmönster bland vuxna).

Vad vet vi då i dagsläget om barns bostadsnära och fritidsbetonade naturkontakt Sverige? En studie från tre stadsnära skogar i Uppsala visar till exempel att barn är den grupp som uppvisar den mest dramatiska nedgången i antalet besök under de senaste 20 åren (Kardell 2008). Vid Järvafältet, Kista i Stockholm syns inte längre lika många lekande barn en bit ut i terrängen. I studien jämfördes en observationsperiod i slutet på 1970-talet med en gjord i början på 2000-talet. Vid de senare observationstillfällena syntes lekande barn i större utsträckning vid grönytorna närmare bostäderna. En stor andel av barnen som vistades i naturområdet vistas där genom skola och barnomsorg, det vill säga i vuxenregi (Florgård & Forsberg 2006). Studien ger en antydning om att den offentliga barnomsorgen är ett viktigt forum för framförallt yngre barns naturkontakt. Härutöver finns det studier som visar att vuxna upplever att barn idag inte kommer i kontakt med natur eller leker utomhus i den utsträckning som de själva gjorde som små (Skår & Krogh 2009; Valentine & McKendrick). Några faktorer som möjligen förändrat förutsättningarna för barns naturmöte är ökade möjligheter till och förväntningar på deltagande i organiserade fritidsaktiviteter, att barn idag inte tillåts att röra sig lika fritt på egen hand samt att det helt enkelt finns mer att välja på att aktivera sig med, i synnerhet inom hemmets fyra väggar. I en annan intervjustudie, gjord inom ramen för detta forskarprogram, beklagar sig visserligen föräldrarna över att barn inte spontant ger ut sig och leker i naturmiljöer på samma sätt som de själva minns att gjorde som barn. Samtidigt anser de inte att denna utveckling är särskilt märklig mot bakgrund av att samhället förändras. Flera föräldrar hoppas dock att gemensamma utflykter ska påverka barnen till att själva uppskatta naturkontakten senare i livet (Sandberg 2012). Även om mycket pekar på att förutsättningarna för barns möte med natur har förändrats, inte minst mot bakgrund av att allt fler aktiviteter går att bedriva inomhus, inklusive fysisk aktivitet, så är det dock svårt att entydigt påvisa hur stora skillnaderna eventuellt är över tid, till exempel i fråga om hur mycket barn vistas utomhus i naturpräglade miljöer.

Följande avsnitt kommer särskilt att uppmärksamma stadsbarns naturkontakt i hemmets närhet. Detta mot bakgrund av den oro som finns för barns förmodat minskande naturumgänge. Det empiriska materialet baseras på en fallstudie som ingår i ett avhandlingsarbete om barns naturkontakt i storstaden (Sandberg 2012). Den studie som refereras till här omfattar ett 40-tal tioåringar samt deras föräldrar i boende i Härlanda ("svensktätt") i Göteborg respektive Kista ("invandrartätt") i Stockholm. Barnen lever i bostadsområden med god fysisk tillgänglighet till

naturmiljöer, Delsjöområdet respektive Järvafältet, men som samtidigt är socioekonomiskt och etniskt segregerade. Detta ger en grund för jämförelse av de socioekonomiska faktorernas och vanans roll för barns naturkontakt.

Närnaturen har en plats i barnens liv. Genom skolan i Kista och på fritiden i Härlanda

Studien från Härlanda och Kista visar att närnaturen är en betydelsefull arena i barnens liv för lek, cykling och friluftaktiviteter. Skogarna och naturmarkerna runt bostadsområdena besöks genom skolans friluftsdagar och på fritiden. Som exempel på aktivitet kan nämnas leken zombiesen, en tafftlek med vissa kopplingar till datorspel, som engagerar flertalet av barnen i Härlandaklassen där de flesta kommer från en svensk medelklassbakgrund. Bad vid den närliggande sjön och pulka på vintern är andra aktiviteter som också nämns där. Somliga aktiviteter bedrivs tillsammans med föräldrarna så som helgpromenader, längdskidåkning och skridskoåkning. Genom studien framträder behållningen av ett varierat landskap i bostadsområdets närhet för möjligheten till olika utomhusaktiviteter; vattendrag, backar och naturmark där snön lägger sig och inte skottas undan. I Kista omnämner barnen långt färre aktiviteter i närnaturen jämfört med Härlandabarnen. Naturområdet Järvafältet associeras i första hand med den klassgemensamma promenaden eller med kojor som byggts tillsammans med fritids. Några flickor och pojkar i Kista har vistats där med föräldrarna och de berättar om bland annat grillning, picnic och bärplockning. Till exempel berättade Saba i Kista följande:

”Jag tycker både och [på frågan om var de helst vistas inomhus eller utomhus], min familj gillar naturen och skogen mycket och jag med. På sommaren brukar jag, min mamma och syster plocka blåbär och hallon. Det brukar var hallon i Tensta, vi brukar promenera i skogen och plocka.”

Skolans insatser framträder som utjämning av skillnaderna i naturkontakt som uppdragats mellan de båda bostadsområdena. När det gäller vinteraktiviteter ges intrycket av att pulkaåkning och i synnerhet utförsåkning främst är förknippat med skoltid och friluftsdagar i Kista. Läraren i Kista påtalade en känsla av ansvar inför att introducera barnen i närnaturen, genom utflykter och utomhusundervisning. Samma ansvar kände inte läraren i Härlanda som menade att barnen hade stor erfarenhet med sig hemifrån. Några pojkar i Kista såg väldigt mycket fram emot lägerskolan som de skulle delta i. Även Stockholms innerstad var för många av barnen i Kista relativt okända marker och läraren berättade om turer dit verkligen väckt barnens fascination.

Att göra sig hemma i naturen genom ”social triangulering”

Ett viktigt motiv för att vistas i närmaturen är att bygga kojor eller leka på platser som barnen på annat sätt gör till sina egna. Kojan är att betrakta som en betydelsefull plats för barn att dra sig undan vuxenvärlden och för att forma en egen sfär (Kjørholt 2003; Kylin 2004; Sobel 1993).

I studien framkommer att det främst är pojkar som talar om kojor som de har byggt, men även att de förstör andras kojor. Pojkarna i Härlanda tycks ha större erfarenheter av kojor än pojkarna i Kista. När flickorna i båda områden berättade om kojor framträder den sociala aspekten som viktigast, det är platser där de umgås och pratar. Vid tillfällen då barnen guidade mig i deras bostadsområde visades även egna hemliga platser som inte var tillrättalagda. Det kunde vara ett utrymme mellan ett par träd eller vid en sten. De egna platserna behöver alltså inte manifesteras i fysiska konstruktioner, utan de kan likväl uppstå i relationen mellan landskapets ”konfigurationer” och den enskildes eller gruppens kollektiva fantasi.

Det går att skönja ett visst samband mellan barn i Härlanda som är aktiva i närmaturen och som uttrycker en vilja att försvara närmaturen från exploatering med bebyggelse eller skogsröjning. Det främsta skälet för bevarande av naturmiljön är att de lekt och byggt kojor i området tillsammans med kompisar. Närmaturen är i det här fallet inte vilken stycke natur som helst utan istället en hyfsat välbekant del av barnens uppväxtmiljö. Föräldrarna i Härlanda uppger att de i stor utsträckning vistats i närmaturen tillsammans med barnen, något som understryker att upptäckter av omgivningen sällan är en utpräglad individuell bedrift (se Heft & Chawla 2006). När skolans respektive hemmets närmiljö därtill överlappar varandra, vilket inte är självklart med större valfrihet på skolmarknaden, ges förutsättningar vad som kan kallas för ”social triangulering” av naturområdet. Begreppet fångar att flertalet barn initialt bekantat sig med närmaturen i sällskap med föräldrar för att sedan upptäcka delar av samma närliggande naturområde tillsammans med pedagoger och klasskamrater i (för)skolan. Steget blir därefter inte så stort att återkomma och besöka närmaturen tillsammans med kompisar på fritiden utan vuxen sällskap. Perspektivet med social triangulering för att skapa erfarenheter och hemkänsla i naturen pekar på samspelet mellan förutsättningarna för barnens fria rörlighet och tillgänglighet till natur samt de vanor och normer som den sociala omgivningen är bärare av.

Den ojämnliska naturkontakten: i vilken grad finns den och bör den utjämnas?

Ett genomgående tema i fallstudierna från Kista och Härlanda har varit likheter med framförallt skillnader mellan barns naturkontakt och friluftsliv i jämförelsen två segregerade bostadsområden.

Detta trots likartade fysiska förutsättningar för barnen att på ett smidigt sätt nå närmaturen. Barnen i Härlanda, med mestadels svensk medelklassbakgrund, förknippar i första hand aktiviteter i närmaturen med fritiden, kompisar och föräldrar. Barnen i Kista, med huvudsakligen invandrarbakgrund, förknippar i första hand aktiviteter i närmaturen med skolverksamhet och annan offentlig omsorg. Vanor och normer hemifrån kring naturvistelse framstår som grundläggande orsaker till skillnaderna i barnens relation till närmaturen. Barnens hela fritid syns vara understödd i medelklassområdet där de flesta också har svensk bakgrund. Föräldrarna skjutsar till träningar, barnen följer med på promenader i närmaturen och det sätts restriktioner för det populära skärmsittandet.

Upplevelsen av trygghet i närområdet är ytterligare en punkt som tydligt skilde sig åt i barnens utsagor, där Kistabarnen omnämnde långt fler obehagliga händelser eller otrygghetsaspekter i närområdet. Lika viktigt som den fysiska tillgången till naturområden blir frågan om hur attraktiva och tillgängliga dessa områden upplevs av de boende. Även om graden av erfarenhet varierar så har alla barn trots allt vistats i närmaturen och är mer eller mindre bekant med den. Något som tydligt förenade barnens upplevelser av närmaturen var fascination inför mötet av såväl vilda som tama djur. Här krävs dock vidare forskning för att fastslå hur pass giltiga dessa resultat är för barn utanför dessa fallstudieområden.

Om vi lyfter vi blicken från den svenska kontexten, för ett jämförande perspektiv, så är tillgången till naturområden sämre i många lågstatusområden i Västeuropeiska städer än vad som är fallet i svenska städer. Bristande tillgång har framhållits som en uppenbart försvårande omständighet och bidragande orsak till skillnaderna i naturkontakt som syns mellan olika grupper, socialt och etniskt (Seeland et al 2008). I den amerikanska kontexten har uttrycket ”environmental inequality” använts för att benämna den dubbla orättvisa som barn i många fattiga bostadsområden utsätts för. Samtidigt som de är överexponerade utsläpp av hälsofarliga utsläpp är underexponerade för naturmiljöer, miljöer som kan medföra positiva hälsoeffekter (Strife & Downey 2009). Skillnaderna mellan Sverige och USA är allt för stora för att direktöversätta detta perspektiv, såväl gällande graden av fattigdom och boendesegregation, som i frågan om tillgång till grönområden i städer. Till exempel bor många resurssvaga i miljonprogramsområden i Sverige, som även om de ofta är tätbebyggda, ändå omges av grönska.

De erfarenhetsmässiga skillnaderna kring att vistelse i närmaturen och fjärrnaturen som framkommit här kan betraktas som ytterligare en aspekt som skiljer barns vardag åt i ett segregerat

samhälle. Men är detta ett utslag av ojämnlighet eller handlar det bara en fråga om olika preferenser? En plats (naturen) och aktivitet (friluftsliv) som man lär sig att uppskatta, eller som man väljer bort till förmån för något annat, kanske roligare. Utifrån en instrumentell diskurs där det primära syftet med barns naturkontakt till att uppnå olika mål och värden, t.ex. bättre hälsa samt förståelse för miljöproblem och naturvård, framstår det som rimligt att på olika sätt skapa förutsättningar för människors naturmöten. Det kan handla om skolans verksamhet så som friluftsdagar och utomhusundervisning, insatser som ska borga för att människor känner sig trygga i sin närmiljö samt frågor som rör fysisk planering och tillgänglighet till naturområden. I hårdnad konkurrens om offentliga medel räcker det kanske inte att hänvisa till naturens egenvärde. Istället aktualiseras frågor om prioriteringar rörande pengar och utrymme och följaktligen efterfrågan på forskning som kan fastslå naturmötets måleffektivitet och värde i relation till andra aktiviteter. Om det är svårt att exakt och generellt fastslå naturkontaktens positiva effekter, vilket det ofta visat sig vara, måste kanske information om naturkontaktens egenvärde för individer samlas in och karteras. Detta för att till exempel kunna anpassa skötsel och planeringen av ett visst naturområde med hänvisning till att så många barn bygger kojor där och uppskattar platsen väldigt mycket. Några barn i studien uttryckte just förhoppningen om att deras medverkan i studien skulle få effekt på kommunens sätt att sköta närskogarna med hänsyn till deras aktiviteter där. Tyvärr kunde inga garantier ges för att det budskapet skulle nå fram.

Denna studie har visat att barn idag kommer i kontakt med naturpräglade miljöer i sin vardag, även i större städer. Vidare framkommer att det finns skillnader mellan olika gruppers relation till naturkontakt. Detta pekar på det sociala sammanhangets betydelser, att vi helt enkelt lär oss och uppmuntras av framförallt föräldrar, men även av andra barn och vuxna, att umgås på ett visst sätt med naturen. Även skillnader i upplevelsen av trygghet var tydliga i båda studerade bostadsområdena, dock är det svårt att tydligt utröna vilken påverkan det får på hur mycket barnen kommer i kontakt med naturmiljöer. Mycket pekar på att förutsättningarna för barns naturkontakt förändrats över tid till att bli mer vuxenövervakad och mindre spontan. Men värt att påpeka är ändå att barns naturmöte inte är någon uttraderad företeelse, utan att den säkerställs i ”hård konkurrens” från andra aktiviteter genom utflykter, föräldrars och skolor engagemang samt att stadsmiljöer trots allt hyser många möjligheter att komma i kontakt med naturpräglade miljöer. Något som tydligt förenar barnens berättelser är fascinationen över mötet med såväl vilda som tama djur i närmiljön. Nedan presenteras den andra empiriska studien i detta kapitel och som uppmärksammar hur barns naturmöte kan skapa moraliska relationer. Även här är barns möte med

djur centralt och något som kan tjäna som utgångspunkt för tankar kring liv och död och människans ansvar för naturen.

Miljömoraliska lärandeprocesser

Att studera människors relation till naturen

Som vi skrev inledningsvis finns det en hel del forskning som pekar på att positiva upplevelser av möten med naturen också kan leda till att människor får positiva attityder till naturen, vilket i sin tur kan leda till ett mer miljövänligt handlande (se vidare kapitel 8). Däremot är det svårare att hitta forskning som kvalitativt analyserar och beskriver de processer som i så fall sker när dessa samband etableras. Särskilt gäller detta processer som involverar naturmötets värdedimension (se vidare forskningsöversikterna Rickinson et al. 2004 och Öhman 2011)

De flesta studier som gjorts för att undersöka sambandet mellan positiva naturupplevelser och därmed positiva attityder till naturen bygger på interventioner. Antingen har man intervjuat deltagare före och efter en specifik, tidsbegränsad utomhusaktivitet eller så har man försökt mäta attitydförändringar med hjälp av standardiserade frågeformulär. I vissa studier kan man visa på en signifikant skillnad före och efter exempelvis några dagars paddeltur medan andra studier inte kan visa några förändringar när det gäller attityd och beteende (se vidare referenser i Öhman 2011 och Sandell & Öhman 2012). Oavsett om en förändring kan påvisas eller inte blir det svårt att säga vad som varit betydelsefullt under utevistelsen när det gäller den eventuella förändring som skett hos deltagarna.

I den andra studien som presenteras i detta kapitel (Öhman & Andersson, under arbete) analyseras därför pågående praktik för att kunna beskriva de miljömoraliska lärandeprocesser som sker i pedagogiska möten mellan elever och natur. Utgångspunkten är att *om* naturmöten kan påverka vår moraliska relation till naturen borde det vara rimligt att kunna upptäcka och analysera specifika situationer där moraliska frågor står på spel.

Tre utomhuspedagogiska verksamheter

Den empiri som presenteras här har samlats in i samband med ett annat tvärvetenskapligt forskningsprojekt, Naturmöten och miljömoraliskt lärande (finansierad av Vetenskapsrådet, för en sammanställning av projektets resultat se Östman, red., i manuskript). Inom ramen för det

projektet gjordes textanalyser av ett flertal policydokument och webbsidor från olika pedagogiska praktiker som alla sätter mötet med naturen i fokus. Utifrån textanalyserna valdes tre kvalitativt skilda praktiker ut för vidare studier. Den första praktiken var verksamheter knutna till Naturskoleföreningen. I Sverige finns idag ca 70 Naturskolor som erbjuder skolor pedagogiska aktiviteter ute i naturen. Naturskolan kan sägas ha sina rötter i den traditionella biologiexkursionen och huvudsyftet är att elever ska få möjlighet att lära sig grundläggande ekologi och ett tillfälle att skapa positiva attityder till naturen. Den andra praktiken är skolor med en profil som inspirerats av Friluftsrörelsens I ur och skur -pedagogik. Verksamhetens grundläggande idé är att använda naturen som resurs för att utveckla barns fysiska, psykiska och sociala förmågor. Folkhögskoleutbildning i friluftsledarskap med rötter i den mer radikala och samhällskritiska friluftstraditionen utgör den tredje typen av praktik som analyserats. Utbildningen utgår från att friluftslivet i sig ska inspirera till mer miljövänliga levnadsvanor och deltagarna förväntas lära av sina egna erfarenheter i konkreta friluftssituationer. Empirin består sammanlagt av ca 40 timmars observation av de tre praktikerna. Av detta material har 8 timmar videofilmats och analyserats i detalj.

Moraliska situationer i utbildning

Med hjälp av Wittgensteins senare arbeten (1953/1997, 1969/1997) visar Öhman och Östman (2008) ett sätt att undersöka moraliska situationer i utbildning. Etik och moral ses här inte som teoretiska begrepp utan som en del av mänskligt tänkande och handlande – det man kallar människans *etiska tendens* (Öhman, 2006). Utifrån Wittgensteins beskrivning av hur ord får sin mening genom sättet vi använder dem på studeras etik och moral i människors vardagliga handlingar.

Utifrån sina analyser har Öhman och Östman (2008) utvecklat en typologi som beskriver tre skilda sätt som den etiska tendensen kan visa sig på i utbildningssammanhang. Det första sättet är *moraliska reaktioner* – situationer då vi utan föregående överväganden spontant reagerar med omedelbar omsorg om andra, exempelvis när vi springer ut i gatan för att rädda ett barn från att bli påkört. Det andra sättet är *handlingar i relation till normer* – situationer då vi handlar i relation till de sociala regler som är accepterade i den verksamhet och den grupp de deltar i, exempelvis att inte kasta skräp eller bryta kvistar ute i naturen under en biologiexkursion. *Etisk reflektion* är det tredje sättet som den etiska tendensen kan visa sig på. Det handlar om de tillfällen då vi på ett systematiskt sätt diskuterar och reflekterar över principer för vad som är rätt och fel, gott och ont o.s.v.

För att kunna kategorisera och analysera miljömoraliskt meningsskapande utvecklades i föreliggande studie kriterier för att i ett videofilmade material kunna identifiera typologins tre olika situationer. Kriterier för *moraliska reaktioner* är att deltagarna visar personligt och känslomässigt engagemang för något djur, växt eller plats i naturen genom att uttrycka känslor som ilska, omsorg, skam, kärlek osv. Reaktionerna ska vara spontana och omedelbara utan några observerbara överväganden för vilka konsekvenser handlingarna kan få. Kännetecknen för *handlar i relation till normer* är tillrättavisningar eller instruktioner från läraren till elever eller elever emellan om hur man bör handla gentemot naturen i olika situationer, t ex. att man ska vara försiktig med vattendjur då man håvar, inte störa djurens ungar genom att vara högljudd o.s.v. Kriterier för *etisk reflektion* är att deltagarna i verksamheten uttrycker reflektioner över vad som är det rätta att göra i olika moraliska situationer, principer som avses gälla alla, över allt och över tid.

Moraliska frågor står på spel i de filmade praktikerna

I våra analyser av praktikerna vid Naturskolan, I ur & skur samt den friluftsradiokala folkhögskoleutbildningen har vi kunnat identifiera många tillfällen där moraliska frågor står på spel. Det har visat sig att typologins alla tre situationer finns representerade i det filmade materialet. I vissa fall har vi funnit exempel där vi kunnat urskilja lite olika karaktärsdrag inom samma typ av situation. Det som är absolut vanligast förekommande är handlingar i relation till normer. Detta förekommer frekvent både från lärare till elever och elever emellan. Moraliska reaktioner och etiska reflektioner har tydligt kunnat identifieras med hjälp av den valda metoden men förekommer inte i lika ofta i det videofilmade material vi har analyserat. Vi kan också notera att de två sist nämnda inte följs upp eller kommuniceras lika ofta av läraren som handlingar i relation till normer. I det följande beskrivs mekanismer som är involverade i de olika typerna av miljömoraliska meningsskapandeprocesser.

Moraliska reaktioner

De *moraliska reaktioner* som har kunnat identifieras har skett då elever fått tillfälle att arbeta i mindre grupper och i relation till enskilda djur. Ett exempel är när åtta- till nioåriga eleverna på besök på en Naturskolans får i uppgift att i grupper håva vattendjur för att undersöka djurens egenskaper. I uppgiften ingår inte bara att fånga djuren utan de får även möjlighet att behålla dem en stund i sina burkar och vattentråg. Under våra observationer har vi kunnat notera hur barnen ger djuren namn, pratar med dem, pussar på sina glasburkar och uttrycker att det är ledsamt att lämna tillbaka dem i bäcken igen osv. En elev kan exempelvis säga ”Hej då Magnus, ha en trevlig sommar” innan den släpper tillbaka en hoppkräfta i bäcken. En grupp har lyckats fånga en

vattenödlan och alla reagerar med starka känslor då de upptäcker att den håller på att dö. De avbryter genast den uppgift de fått av läraren och lägger all sin energi på att försöka rädda vattenödlan. För att relationer till naturen ska kunna uppstå genom moraliska reaktioner på detta sätt verkar det vara två aspekter av dessa processer som är centrala. För det första att elever fysiskt möter ett enskilt djur och för det andra att de gör djuren till "sina egna" för en stund.

Handla i relation till normer

När det gäller *handlingar i relation till normer* har vi identifierat två olika typer av normer, formaliserade regler och för verksamheten specifika regler. När det gäller handlingar i relation till normer i form av *formaliserade regler* handlar det oftast om regler som är kopplade till allemansrätten. Det kan exempelvis handla om att elever uppmanas att inte flytta på paddor eftersom de är fridlysta, att inte elda då det råder eldningsförbud i området eller att inte störas fåglar som ruvar sina ägg.

Regler kan också vara socialt skapade inom en viss verksamhet. För att få social acceptans i gruppen är det viktigt att uppfatta och kunna följa dessa normer. Ett sätt att upprätthålla dessa normer är att använda en viss typ av språk. I våra videoinspelningar från Naturskolans och I ur & skur -skolans verksamheter har vi noterat många exempel där lärare och elever pratar om och med djuren genom att använda ett romantiskt naturspråk med antropomorfa uttryck där de tillskriver djuren mänskliga egenskaper. Ett exempel är då en lärare får syn på en Svartvit flugsnappare i ett träd intill och berättar att "Han sitter här och sjunger och talar om att det är upptaget, han är en riktig buse. Han jagar bort talgoxar och bofinkar och andra fåglar från sina bon". Ett annat exempel är när en elev frågar om man får ta med sig en gädda hem om man lyckas fånga den. Läraren svarar då "Nej, den ska ju få leva och träffa någon kompis och bilda familj och den bor ju i skogen. Gäddan bor i sjön den har sina släktingar och kompisar där".

Det som är intressant här är hur detta språkspel också skapar implikationer för vilka handlingar i relation till djur och växter som blir moraliskt riktiga. Följande exempel är hämtat från en I ur & skur skola där eleverna har fått i uppgift att undersöka växter i området. En liten grupp elever hittar en väldigt liten ekplanta och vet inte riktigt vad de ska skriva på uppgiftspappret. Efter en kortare diskussion enas de om att skriva "en bebisek". När de senare upptäcker att de ska plocka med sig ett exemplar av de växter de hittat så får de problem med "bebiseken". De ger uttryck för att man handlar orätt om man rycker upp en "bebisek" ur jorden. Genom att tillskriva växter och djur mänskliga egenskaper via språket kan vi här se hur det också får konsekvenser för vilka

handlingar som blir moraliskt riktiga. Deltagarna i den språkliga gemenskapen förväntas behandla växter och djur med respekt och omsorg på ett sätt som liknar mänskliga vänner.

Etiska reflektioner

Vi har inte funnit så många exempel på situationer där etisk reflektion förekommer i de videoinspelningar vi har analyserat. Vid något tillfälle har vi sett exempel på att elever förklarar att de tycker att det är djurplågeri att fånga djur och stoppa dem i burkar. Vid de situationerna har inga andra elever eller lärare direkt hakat på diskussionen. På folkhögskoleutbildningen med rötter i den radikala friluftstraditionen har vi funnit flera exempel på en mer utvecklad etisk diskussion. En sådan diskussion sker under ett seminarium kring en avslutad vandring som skett i slutet av november under ganska kalla och blöta förhållanden. Eleverna diskuterar huruvida det är rätt eller fel att bryta mot det rådande eldningsförbud som fanns i det område de vandrat i. Olika argument förs fram som exempelvis att eldningsförbudet inte är lika viktigt då brandrisken är liten eller att bara man osynliggör spåren efter eldstaden så nästa besökare slipper se det, så är det okej osv. Upphovet till den här typen av meningsskapande verkar vara att en formell regel upplevts som en begränsning under vandringen. De argument som får företräde hos både elever och lärare är att man utifrån omständigheterna kan göra en värdering över vilka konsekvenser ett eventuellt brått mot regeln kan få. Då konsekvenserna bedöms som obetydliga är gruppen överens om att man kan bryta mot eldningsförbudet. Denna diskussion kan ses som en typ av förhandling om hur man principiellt bör förhålla sig till formella förbud.

Didaktisk implikationer

Att analysera miljömoraliskt meningsskapande med hjälp av den typologi som Öhman och Östman (2008) utarbetat har varit fruktbart för att urskilja olika situationer där moraliska relationer mellan deltagare och naturen uppstår och beskriva dessa processer. Dessa analyser hoppas vi kunna bidra till en ökad förståelse för varför vissa möten med naturen kan påverka människors attityder till naturen och andra inte. Vidare menar vi att lärare med hjälp av dessa kunskaper skulle kunna utveckla sin didaktiska kompetens när det gäller att skapa förutsättningar för barn och ungdomars naturmöten och använda dessa möten för att fördjupa deras relation till naturen.

Fallet där läraren tillskrev djur och natur mänskliga egenskaper illustrerar hur barnens uppmärksamhet aktivt kan riktas mot det som finns runt dem här och nu; att det innebär något speciellt att bara vara just i naturen. På så sätt kan naturens egenvärden lyftas fram i en undervisningspraktik vars huvudsakliga syfte oftast är att fungera som en metod för att uppnå vissa

kunskaper om naturen. Det handlar då om att sätta själva mötet med naturen i fokus där barnens upplevelser, erfarenheter och reflektioner blir till en utgångspunkt för det lärande som förväntas ske. Förutsättningarna för sådana oplanerade händelser verkar vara extra påtagliga vid undervisning utomhus jämfört med undervisning i klassrum. Förutom att eleverna rör sig mer fritt erbjuder naturen en oförutsägbarhet i form av väderskiftningar, djur och växtlighet i förändring.

I pedagogiska verksamheterna är syftet med utomhusundervisningen oftast tydligt definierat och därmed också dess innehåll. Men även i strukturerade pedagogiska verksamheter som dessa uppstår ofta spontana naturmöten där ett miljömoraliskt meningsskapande sker. Det är därför viktigt att lärare utvecklar sin förmåga att känna igen situationer där moraliska frågor står på spel. I sådana situationer vill vi särskilt betona pedagogens betydelsefulla roll när det gäller att reagera på elevernas känslor, funderingar och berättelser och stimulera till en fortsatt reflektion. Om det miljömoraliska meningsskapandet ska få en tydlig plats i den pedagogiska verksamheten och värderas som ett viktigt innehåll vid sidan om lärande av kunskap, menar vi att läraren måste uppmärksamma uppkomna situationer och föra diskussioner kring detta med eleverna.

Avslutande reflektioner

Den potential som direkta möten med naturen har när det gäller att utveckla barns och ungdomars naturrelation har framhållits i många sammanhang (se vidare Sandell & Öhman 2010, 2012 och kapitel 8). I den andra studien som redogörs för i detta kapitel är det specifikt fokus på barns moraliska meningsskapande i relation till det direkta naturmötet. Slutsatsen pekar på betydelsen av att pedagoger blir varse situationer där barns miljömoraliska reaktioner kring djur och natur står på spel i undervisningssammanhang. Därtill blir det viktigt att det ges utrymme för diskussion och reflektion kring dessa frågor, antingen på plats i utomhusundervisningen eller i efterhand tillbaka i klassrummet.

Men processer där relationer till naturen knyts äger inte uteslutande rum i ett formellt utbildningssammanhang. Resultatet från den första empiriska studien som presenterats här visar att mycket känslor kan väckas hos barnen ifall de platser i närmaturen, där de lekt och som de uppskattar, utsätts för hot och kraftfull förändring. Studien handlar inte om barns relation till vilket naturområde som helst utan till platser som tydligt var en del av barnens hemområde och som de hade erfarenheter kring från fritiden och såväl som genom skolan. Därmed är det inte sagt att vuxnas värderingar och resonemang inte påverkar barnens reaktioner, snarare är det troligt att så är

fallet. I det här fallet fångade läraren upp och diskuterade barnens upprördhet och erfarenheter från kojbyggen och lekar i närskogen. Det är även troligt att föräldrarnas inställning bebyggelse av grönytor i kvarteret färgar barnens berättelser.

Avslutningsvis vill vi framhålla att många barn idag har och får erfarenheter av naturen, genom skolan och under fritiden med kompisar och tillsammans med föräldrar. Naturkontakt är med andra ord inte något helt uttraderad företeelse i barns liv, men resultatet av fallstudierna visar att det föreligger betydande skillnader mellan barn som växer upp i olika socioekonomiska och kulturella kontexter. En av förklaringarna till dessa skillnader kan i detta fall vara att många familjer i Kista relativt nyligen bosatt sig i Sverige och att flera barn där inte haft möjlighet att bekanta sig med närnaturen under uppväxtåren på samma sätt som för barnen i Härlanda. Här framträder återigen skolans aktiviteter som viktiga för att bereda barn, oavsett tidigare erfarenheter, naturkontakt och kännedom om sin närmatur. Bland de barn som saknar vanor kring att vistas i naturområden hemifrån blir skolans verksamhet en särskilt betydelsefull källa till direkta erfarenhet och sinnesupplevelser av natur. För naturkontakten kommer inte nödvändigtvis av sig självt i en tillvaro där kampen om barn fritid är hård – inne/ute, tangentkommunikation/axel mot axelumgänge, spelvärldar/skogsdungar, idrottshallar/lek på gården.

Referenser

- Children and Nature Network (2011) www.childrenandnature.org. 2011-10-31.
- Florgård, C. & Forsberg, O. (2006). *Residents' use of remnant natural vegetation at the residential area of Järvaqältet, Stockholm*. Urban Forestry and Urban Greening 5(2): 83-92.
- Gagen, E. (2000) *An example to us all: Child development and identity construction in early 20th-century playgrounds*. Environment and Planning A, 32 (4): 599-616.
- Grahn, P. Mårtensson, F. Lindblad, B. Nilsson, P. & Ekman, A. (1997) *Ute på dagis. Hur använder barn daghemsgården? Utformningen av daghemsgården och dess betydelse för lek, motorik och koncentrationsförmåga*. Stad & Land nr 145, Alnarp.
- Heft, H. & Chawla, L. (2006) *Children as agents in sustainable development: The ecology of competence*. I: Spencer, C & Blades, M (red), *Children and their environment: Learning, using, and designing spaces*, 199-216. Cambridge University Press, Cambridge, UK; New York.
- Kardell, L. (2008) *Friluftsutnyttjande i tre stadsnära skogar kring Uppsala 1988-2007*. nr 106, SLU, Uppsala.
- Kellert, S.R. & Kahn, P.H. (2002) *Children and nature: Psychological, sociocultural, and evolutionary investigations*. MIT Press, Cambridge, Mass.

- Kjørholt, A.T. (2003) 'Creating a place to belong': Girls' and boys' hut-building as a site for understanding discourses on childhood and generational relations in a Norwegian community. *Children's Geographies* 1 (1): 261–279.
- Kylin, M. (2006) *Från koja till plan. Om barnperspektiv på utemiljön i planeringssammanhang*. (Avhandling). SLU, Alnarp.
- Louv, R. (2006) *Last child in the woods: Saving our children from nature-deficit disorder*, Algonquin Books of Chapel Hill, Chapel Hill, NC.
- Maas, J. Verheij R.A. Vries, de S. Spreeuwenberg, P. Schellevis, F.G. & Groenewegen, P.P. (2009) *Morbidity is related to a green living environment*. *J Epidemiol Community Health*, 63: 967–973.
- Münger, A-C. (2000) *Stadens barn på landet. Stockholms sommarlovskolonier och den moderna välfärden*. (Avhandling). Tema Barn, Linköpings Universitet, Linköping.
- Naturvårdsverket. (2008) *Med andra ögon – Naturmöten med invandrare*. Naturvårdsverket rapport 5808, Stockholm.
- Rickinson, M.J. Dillon, K. Teamey, K. Morris, M.Y. Choi, D, Sandres, & P, Benefield. (2004) *A review on outdoor learning*. Shrewsbury, UK: Fiels Studies Council/National Foundation for Educational Research.
- Rädda Barnen. (2010) *Barnfattigdom i Sverige – årsrapport 2010*. Sammanfattning av Barns ekonomiska utsatthet i Sverige – årsrapport 2010.
- Sandberg, M. (2012) *"De är inte ute så mycket" – Den bostadsnära naturkontaktens betydelse och utrymme i storstadsbarns vardagsliv*. (Avhandling). Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet, Göteborg.
- Sandell, K. & Sörlin, S. (2008) *Friluftshistoria: från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlsson, Stockholm.
- Sandell, K. & Öhman, J. (2010) *Educational Potentials of Encounters with Nature –Reflections from a Swedish Outdoor Perspective*. *Environmental Education Research* 16 (1): 113-132.
- Sandell, K. & Öhman J. (2012) An educational tool for outdoor education and environmental concern. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, DOI:10.1080/14729679.2012.675146
- Seeland, K. Dübendorfer S. & Hansmann, R. (2008) *Making friends in Zurich's urban forests and parks: The role of public green space for social inclusion of youths from different cultures*. *Forest Policy and Economics* 11: 10-17.
- Skår, M. & Krogh E. (2009) *Changes in children's nature-based experience near home: From spontaneous play to adult-controlled, planned and organised activities*. *Children's geographies* 7 (3): 339-354.
- Sobel, D. (1993) *Children's special places: Exploring the role of forts, dens, and bush houses in middle childhood*. Zephyr, Tucson, Arizona.
- Strife, S. & Downey, L. (2009) *Childhood development and access to nature. A new direction for environmental inequality research*. *Organization and Environment* 22 (1): 99-122.
- Faber Taylor, A. & Kuo, F. (2006) *Is contact with nature important for healthy child development? State of the evidence*, I Spencer, C & Blades, M (red) *Children and their environments: learning, using, and designing spaces*: 114-140. Cambridge University Press, Cambridge, UK; New York.
- Uddenberg, N (1995) *Det stora sammanhanget: Moderna svensksars syn på sin plats i naturen*. Nya Doxa, Nora.

Valentine, G. & McKendrick, J. (1997) *Children's outdoor play: Exploring parental concerns about children's safety and the changing nature of childhood*. Geoforum 28 (2): 129-235.

Wells, N M. (2000) *At home with nature: Effects of greenness on children's cognitive functioning*. Environment and Behavior 32 (6): 775-795.

Wells, N M & Evans, G W (2003). *Nearby nature: A buffer of life stress among rural children*. Environment and Behavior 35(3): 311-330.

Wittgenstein, L. (1953/1997). *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. (1969/1997). *Om visshet*. Stockholm: Thales

Öhman, J. (2006). *Den etiska tendensen i utbildning för hållbar utveckling: meningsskapande i ett genomlevande perspektiv*. Örebro: Universitetsbiblioteket, Örebro Studies in Education 13.

Öhman, J. & Andersson, K. (In progress) *Moral Meaning-making in Encounters with Nature*

Öhman, J. & Östman, L. (2008). *Clarifying the ethical tendency in education for sustainable development practice: A Wittgenstein-inspired approach*. Canadian Journal of Environmental Education 13, no. 1: 57-72.

Öhman, J. (2011) *Pedagogiska perspektiv på barns naturkontakt*. I Mårtensson, F, Lisberg Jensen, E, Söderström, M & Öhman, J, *Den nyttiga utevistelsen? Forskningsperspektiv på naturkontaktens betydelse för barns hälsa och miljöengagemang*. Naturvårdsverket rapport 6407, s 119-138.

Östman, Leif (red) (i manuskript). *Naturmöten och miljömoraliskt lärande*. Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet.

8. Tätortsnära friluftsliv

Mattias Boman, Anders Lindhagen, Mattias Sandberg
& Silvia Henningson

Introduktion

Sverige är ett relativt glesbefolkat land med 20 invånare per km², att jämföra med exempelvis Tyskland och Frankrike där motsvarande siffror är 230 respektive 113 invånare per km² (SCB, 2012). Här underlättar dessutom den sedvanerättsliga allemansrätten för den som vill ge sig ut i skog och mark (Emmelin *et al.*, 2010). Man skulle därför kunna tro att tillgången på natur inte borde vara begränsande för svenskarnas friluftsliv. Men befolkningen finns inte alltid där det finns mest attraktiv natur för friluftsliv. Idag bor mer än 80 procent av svenskarna i tätorter (d.v.s. tätbebyggt område med högst 200 m mellan husen och minst 200 invånare, Nationalencyklopedin, 2012; SCB, 1996; SCB, 2012), för 150 år sedan bodde 90 procent på landsbygden (SCB, 1914). Befolkningen är också koncentrerad till södra delen av landet och till kustnära områden (Norborg, 1995). I och kring tätorter är god tillgång på tilltalande natur inom nära håll inte alltid en självklarhet. Även om allemansrätten säkerställer att vi kan röra oss fritt i naturen, så hjälper det inte mycket om det inte finns natur att tillgå. Natur i och kring tätorter är därmed, och kommer framgent att vara, en knapp resurs för de tätortsbor som efterfrågar den för sitt friluftsliv. Det tätortsnära friluftslivet blir därför viktigt att beakta när det gäller användningen av mark och vatten i anslutning till landets tätorter. För att göra detta behöver man förstå vad som kännetecknar det tätortsnära friluftslivet. I det här kapitlet kommer vi därför att försöka ringa in begreppet tätortsnära friluftsliv och belysa dess centrala dimensioner och olika aktörers perspektiv.

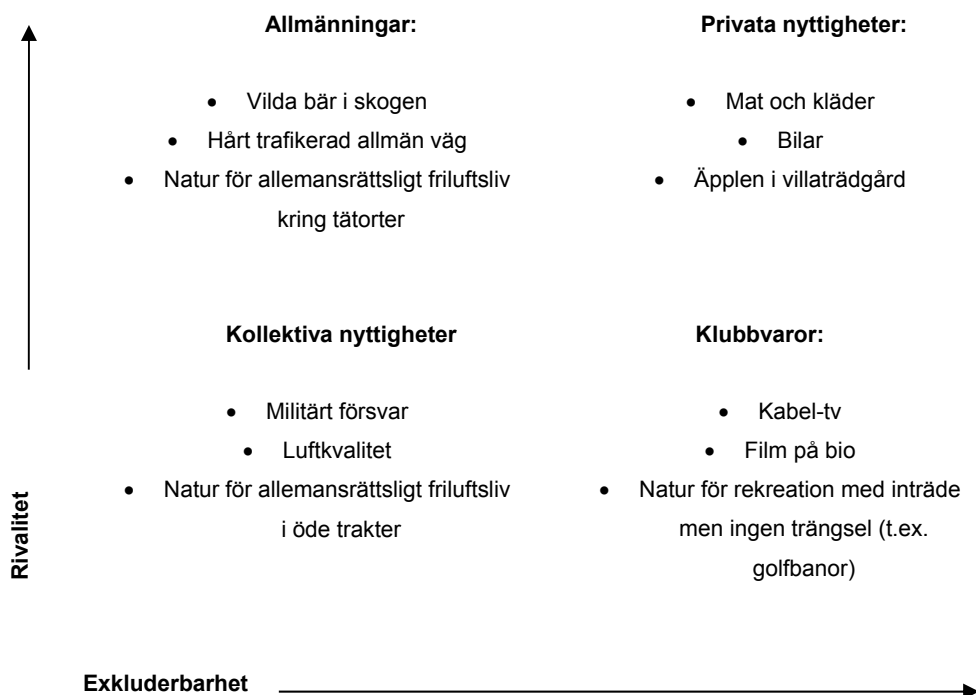
En typologi för nyttigheter

Vi tar inledningsvis hjälp av en illustration lånad från ekonomisk teori i vårt försök att ringa in begreppet (eller snarare begreppsparet) ”tätortsnära friluftsliv” (Musgrave & Musgrave, 1989). I Figur 8:1 jämförs natur för friluftsliv och rekreation med andra nyttigheter längs två dimensioner: exkluderbarhet, eller i vilken grad någon kan uteslutas från att nyttja resursen, samt rivalitet,

d.v.s. i vilken grad någons nyttjande av påverkar den tillgängliga mängden för någon annan (Brännlund & Kriström, 1998). Fyra huvudgrupper kan urskiljas, även om gränsdragningen blir flytande eftersom exkluderbarhet och rivalitet närmast är att betrakta som kontinuerliga variabler. Längst upp till höger i figuren återfinns privata nyttigheter som kännetecknas av mer eller mindre fullständig exkluderbarhet och rivalitet. Det är möjligt att utestänga människor från resursen och en persons nyttjande gör det omöjligt för någon annan att nyttja resursen. Varor som vi normalt kan köpa brukar innefattas i denna kategori. Hit hör exempelvis mat, kläder och bilar. Äpplen i den egna villaträdgården kan vara ett annat exempel. Man har exklusiv nyttjanderätt till sina egna äpplen, och har man väl plockat äpplena så finns de inte kvar för någon annan att plocka. Längst ner till vänster i figuren finns de s.k. kollektiva nyttigheterna (Brännlund & Kriström, 1998). I detta fall är det i princip omöjligt att utestänga någon, och en persons nyttjande minskar över huvud taget inte den tillgängliga mängden för andra. Militärt försvar, luftkvalitet och natur för allemansrättsligt friluftsliv i avlägsna öde trakter är exempel. Ingen kan utestängas från sådan natur och är besökarna väldigt få i förhållande till mängden natur så påverkar de inte varandras rekreationsmöjligheter. Mellan dessa ytterligheter finns naturligtvis ett kontinuum av mellanlägen. Ett sådant är så kallade klubbvaror (Cornes & Sandler, 1996), där det är möjligt att utestänga, men för dem som har tillträde påverkas inte den tillgängliga mängden. Kabel-tv, film på bio och golfbanor är exempel. Om man har betalat medlemsavgiften i en golfklubb så kan man (i princip) spela så mycket man vill utan att det påverkar andra medlemmars möjligheter att spela så mycket de vill. Slutligen har vi de nyttigheter som kännetecknas av en hög grad av rivalitet men liten exkluderbarhet, så kallade allmänningar (Brännlund & Kriström, 1998). Vilda bär i skogen och trafikerade allmänna vägar är två exempel. Ett annat exempel kan vara natur för friluftsliv nära en tätort. Den är tillgänglig via allemansrätten (icke exkluderbar), men om antalet människor som vill besöka sådan natur är stort i förhållande till tillgången så kan också rivaliteten bli stor. Kanske har mycket av naturen redan tagits i anspråk för annan markanvändning, t.ex. bebyggelse. I den kvarvarande tillgängliga naturen kan då friluftsutövarna komma att ha en negativ påverkan på varandra, t.ex. genom trängsel, slitage, nedskräpning och buller. Resultatet blir alltså ett överutnyttjande i friluftshänseende, ett exempel på allmänningarnas tragedi (Hardin, 1968; Sandell & Svenning, 2011).

Givet att vi har allemansrätten så är det inte aktuellt att tillhandahålla natur för friluftsliv privat eller som en klubbvara, eftersom ingen kan utestängas från att besöka naturen (Sandell & Svenning, 2011). Naturen får därmed karaktären av antingen en genuint kollektiv vara eller en allmänning. Ju närmare tätorterna, desto större risk för minskad tillgång på natur för friluftsliv,

vilket gör att friluftsmiljöerna alltmer liknar allmänningar med därtill hörande problem. Ansamlingen av många människor kan i sig självt påverka tillgången på lämplig natur för friluftsliv, i kombination med konkurrerande markanvändningsintressen. I termer av Figur 8:1 skulle man därför kunna säga att samhällets uppgift när det gäller just tätortsnära friluftsliv är att försöka se till att natur nära tätorter finns i en sådan utsträckning (tillgång och tillgänglighet) och med sådana attraktiva egenskaper (kvalitet) att invånarnas behov av friluftsliv tillgodoses utan att allmänningarnas tragedi uppstår. Detta handlar i mångt och mycket om att säkerställa lämpliga friluftsmiljöers tillgänglighet för att tillgodose olika gruppers behov i anslutning till tätorter. Uppgiften är långtifrån enkel eftersom tillgång, tillgänglighet och kvalitet (besökarnas önskemål och behov i relation naturens egenskaper) är mångfacetterade begrepp, som vi ska se nedan.

Figur 8:1. Exkluderbarhet och rivalitet i nyttjandet av olika resurser (Bearbetad efter Musgrave & Musgrave, 1989. Se även t. ex. Brännlund & Kriström, 1998 samt Bostedt, 1997).

Den viktiga tillgängligheten

Vad är tillgänglighet?

Såväl den fysiska som sociala karaktären skiljer sig åt mellan olika tätorter med avseende på inkomstnivåer, befolkningsmängd, bebyggelsens täthet, vinterklimat, topografi, hav, inland, skogs-

eller jordbruksbygd. Förutsättningarna för friluftsliv i tätortsnära natur varierar rimligtvis i olika delar av landet och även inom större stadsregioner. Denna spännvidd omfattar stadsdelen Kungsholmen i Stockholms innerstad med närmare 60 000 invånare liksom tätorten Aneby på Småländska höglandet med strax över 3000 invånare.

När vi talar om friluftsliv kring tätorter blir frågan om hur pass tillgängliga naturmiljöer är för friluftsliv viktig. Begreppet tillgänglighet är mångfacetterat, men en grundläggande förståelse handlar i det här fallet dels om individens bostad, arbetsplats eller skola och dess geografiska lokalisering i relation till det eftersökta naturområdet, dels om personens fysiska rörlighet och möjlighet att överbrygga avstånd, samt förmågan att väl på plats kunna ta sig fram och röra sig i området (Nationalencyklopedin *tillgänglighet* 2011). Individens fysiska rörlighet påverkas i sin tur av faktorer såsom tillgång till olika färdmedel: Gång, cykling eller bilåkning ger olika geografisk räckvidd inom ett visst tidsintervall. Därtill är det viktigt att beakta den kroppsliga och mentala förmågan till rörlighet, något som i syn tur delvis är avhängigt en persons ålder, motivation, funktionsnedsättning o.s.v.

Avstånd mätt i meter är en central dimension av tillgängligheten, särskilt då vi här uppehåller oss kring frågan om friluftslivet nära tätorter. En annan viktig dimension av tillgänglighet är vilka miljöer som individer upplever som naturpräglade och vilka kvalitéer, upplevda eller fysiska, som är eftersträvarvärda för olika rekreationsändamål. En person som eftersträvar en mer tyst och enslig form av naturkontakt i närheten av tätorter, utan spår av andra människor, upplever rimligtvis en sämre grad av tillgänglighet än den som uppsöker ett naturområde kring tätorten med det huvudsakliga syftet att motionera. I detta avsnitt har vi placerat begreppet tillgänglighet i en diskussion om människors möjlighet att ta del av och kunna utöva friluftsaktiviteter i tätortsnära natur. När vi talar om tillgänglighet i det här sammanhanget behöver vi alltså å ena sidan fundera över individer och grupper; deras olika upplevelser, viljor och förmågor. Detta samtidigt som vi riktar uppmärksamheten på naturområden, deras kvalitéer, infrastruktur (t.ex. vägen dit) och lokalisering i relation till tätortens olika bostadsområden (Emmelin *et al.*, 2010).

Tillgänglighet i tid och rum

Landskapets funktion för att erbjuda upplevelsevärden kan indelas på olika sätt. Ett sätt som visat sig användbart vid planeringen för friluftsliv är att göra indelningen i vardagsfriluftsliv, helgfriluftsliv och semesterfriluftsliv (Lindhagen & Naumburg 2002, Boverket 2007a). Vardagsfriluftslivet genomförs relativt korta stunder nära bostaden medan helgfriluftslivet oftast

bedrivs lite längre från bostaden och under kanske en halv eller en hel dag. Det enkla vardagliga friluftslivet ställer mindre krav på områdets storlek eller på unika kvaliteter i naturen medan den som söker en helg- eller semesteraktivitet har högre krav på kvalitet och även kan välja område inom en större yta då den längre vistelsetiden tål en längre transport. Semesterfriluftslivet är ett begrepp som ligger nära naturturismen. Till viss del bedrivs även naturturism i tätortsnära områden, turisterna som besöker en stad eller en tätort ger sig även ut i den tätortsnära naturen. Ett tydligt karaktärsdrag för det tätortsnära friluftslivet är dock att det huvudsakligen bedrivs av närboende.

Det tätortsnära friluftslivet är främst förknippat med vardagar och helger. Flera studier har under de senaste decennierna visat att frekvensen besök i närnatur liksom värderingen av besöken är starkt beroende av närnaturens tillgänglighet, i de flesta studier uttryckt i avstånd från bostaden till närmaste område som används för olika typer av utomhusrekreation (Boman & Ezebilo 2012, Hörnsten & Fredman 2000, Lindhagen 1996). Senare studier i bl.a. Nederländerna och England visar att människor med god tillgång på grönområden upplever sig friskare (Maas et al 2006, Mitchell & Popham 2008, Groenewegen et al 2012). I de holländska studierna har man utöver tillgången till grönområden även bedömt vilken kvalitet vissa av de undersökta områdena har. Exempel på vilka kvaliteter som bedömts är tillgänglighet, skötsel, variation och naturlighet. Även sådana aspekter visade sig ha positiv inverkan på människors upplevda hälsa. I en fråga i den stora rikstäckande enkäten som under år 2007 besvarades av ca 1800 svenskar (*Friluftsliv 07*) uppger drygt 60 % av de svarande att de under det senaste året besökt ett naturområde inom 10 mil från sin bostad (Fredman *et al.*, 2008d). I den uppföljande undersökningen till de svarande som uppgivit sin e-postadress ställdes även en fråga om det senaste tillfället man bedrivit friluftsliv, den så kallade "last-visit enkäten". Här uppgav 58% av de svarande att det område de senast besökt för att bedriva en utomhusaktivitet ligger inom gång- eller cykelavstånd från bostaden. Utökar man avståndet till inom 10 km från bostaden så stiger andelen till 88% (Fredman *et al.*, 2008d). Närhetsfaktorn är alltså viktig för alla, och särskilt för barnen. Vi belyser detta närmare nedan.

Avståndet från bostaden till närmaste natur har alltså stor betydelse för besöksfrekvensen. Detta gäller särskilt vid vardagsrekreation. Ett vardagligt besök i en tätortsnära skog är normalt ganska kortvarigt och besökaren rör sig inte mer än någon kilometer från den punkt där man kommit in i skogen (Lindhagen 1996, Hörnsten 2000, Kardell & Lindhagen 1995). Detta innebär att man för de vardagliga naturbesöken behöver ha sitt rekreationsområde nära, inom 1-2 kilometer, men att

det inte behöver vara så stort. Ur ett planeringsperspektiv innebär det att även små områden med ganska normal närmatur är viktiga för de närboendes vardagsrekreation.

Tillgänglighet i olika åldrar – Barnens situation som exempel

En viktig grupp att belysa utifrån perspektivet tillgänglighet och tätortsnära natur är barnen. En anledning till detta är att allt fler barn växer upp i större tätorter, i synnerhet i Sveriges tre storstadsregioner vari närmare 40 procent av Sveriges alla barn upp till 18 år nu bor (Barnombudsmannen 2007). Stor inflyttning av unga människor till storstäder och universitetsorter, att nybildade familjer i högre utsträckning än tidigare bor kvar i staden (Lundholm 2006) samt ökade födelsetal är några faktorer som bidragit till att antalet barn de centrala delarna av Göteborg och Stockholm nu är ”rekordmånga” (Isemo 2011; Pozar 2009). Detta reser frågor kring dessa barns möjligheter att vistas i och uppleva natur i den tätbebyggda stadsmiljön: har de tillgång till naturmiljöer, hur ser dessa ut, vill de vistas där, hinner de, har de tillåtelse? För insikter i några av dessa frågeställningar kring barns bostadsnära naturkontakt, se kapitel 5.

En ytterligare anledning till att särskilt uppmärksamma barn som grupp i relation till tillgänglighet är att barn generellt sett är mer ”avståndskänsliga”, en känslighet som dock avtar med stigande ålder. Barn är oftast hänvisade till långsammare färdmedel som att gå, cykla eller åka kollektivt, vilket gör det extra viktigt med naturmiljöer nära hemmet för att de ska vara tillgängliga för barnen, i synnerhet om de ska kunna ta sig dit utan vuxet sällskap. Ett par hundra meter för en vuxen är inte samma sak för barnet i förskoleålder.

De senaste årtiondenas samhällsutveckling har tydligt präglats av en ökad rörlighet, i synnerhet med bilen som fortskaffningsmedel. Bilismen kan både sägas frigöra och begränsa barns rörlighet och möjlighet att ta del av olika platser. Att föräldrar i allt större utsträckning skjutsar barn till olika aktiviteter är ett uppmärksammat fenomen (Tillberg 2001; Fyhri & Hjorthol 2009) och något som ökar barnens tillgång till olika målpunkter. Samtidigt är föräldrars oro för trafikmiljön en betydande orsak till att barns rörelsefrihet på egen hand kringskärs i allt högre grad (Björklid 2005; Kyttä 2006). Detta kan påverka barns möjlighet att utan vuxna ta sig till naturområden eller skolan, oavsett om dessa målpunkter är nära hemmet eller ej.

Ett sätt att diskutera tillgången till natur utifrån ett barnperspektiv är med hjälp av begreppet affordance, som handlar om det handlingsutrymme som uppstår mellan omgivningen och

individens förmåga (Gibson 1979). I en vidareutveckling av förståelsen av affordancebegreppet betonas även vilka intentioner en person har i relation till omgivningens beskaffenhet (Heft 1997). Med inspiration av begreppet affordance går det att skissera på tre grundförutsättningar för att barns naturkontakt ska bli av:

- 1) vad miljön/närlaturen erbjuder (dess kvalitéer, dess lokalisering i relation till barnet),
- 2) barnets förmåga (i relation till miljöns kvalitéer, om barnet tillåts, om barnet orkar ta sig dit)
- 3) barnets vilja och intention att ta del av miljön och vilken mån vistelse där lockar.

I en förenklad illustration är utifrån detta resonemang ett träd ett potentiellt klätterträd beroende på dess lokalisering, hur det förgrenar sig, personens storlek och förmåga, samt hennes vilja att ta sig upp för trädet.

I intervjuer med föräldrar boende i Göteborgs innerstad framgår tydligt betydelsen av att bo i direkt anslutning till grönområde, alternativt att ha tillgång till en låst innergård, för att barnen på egen hand ska få leka ute i miljöer som anses vara naturpräglade. Ifall barn har tillgång till vuxna med resurser i form av tid, pengar och transportmedel som tar med barnen på utflykt ökar följaktligen möjligheten att uppleva hela spektrumet av den tätortsnära naturen (Sandberg 2012). Om ambitionen från samhällets sida är att främja barns naturkontakt, blir det viktigt att på ett förståndigt sätt integrera naturmiljöer, ”gröna element” och spännande lekmiljöer i barns vardagspraktik, oavsett om det handlar om skolgårdar, innergårdar, småskogar eller lekplatser. Tillgång till naturmiljöer (att de överhuvudtaget finns i staden) och tillgängligheten (att det är smidigt att ta sig dit för barn) är grundläggande, men inte enbart avgörande för att barns naturkontakt skall komma till stånd. En komplex relation mellan barnets och föräldrars intresse och vilja, årtid, hur enkelt det är att möta kompisar i grannskapet samt hur stort ”tidsfönstret” är i relation till allt annat som pockar på och upptar barns intresse, blir ändå slutligen avgörande för om naturkontakten verkligen blir av.

Med tanke på barns begränsade rörlighet på egen hand – de hinner inte, de får inte, de orkar kanske inte i samma utsträckning som vuxna – är det mer relevant att tala i termer bostadsnära natur och närlatur än det tätortsnära. I en rapport från Boverket (2007b) framhålls tre aspekter i relation till förvaltning av bostadsnära natur (inom 300 meter från hemmet): tillgång (den faktiska resurs som den bostadsnära utgör), närhet (den faktiska och upplevda tillgängligheten) och kvalité.

Aktiviteters tillgänglighet

Huruvida det tätortsnära friluftslivet är att betrakta som ”äkta” friluftsliv eller inte är en fråga som gör sig påmind inte bara inom akademiska diskussioner utan även då man frågar gemene man. I den nationella friluftsenkäten *Friluftsliv 07* bad man de svarande ange om de betraktade ett antal aktiviteter som friluftsliv eller ej. Över 85 % ansåg att fjällvandringar och vandringar i skog och mark var friluftsliv ”helt och hållet”, följt av aktiviteterna paddla havskajak och fågelskådning, där motsvarande siffra var 60 %. Vardagliga, företrädesvis tätortsnära aktiviteter rankades däremot betydligt lägre. Exempelvis ansåg knappt 10 % att gå i en park i staden definitivt var att betrakta som friluftsliv (Fredman *et al.*, 2008e).

Tittar man däremot på de utomhusaktiviteter som faktiskt utövades blir relationen snarast den omvända: allra vanligast var ”nöjes- och motionspromenader av annat slag”, vilket syftar på andra promenader än bl.a. ”strövat i skog och mark” (som var näst vanligast). Ser man till aktiviteter med lägre utövandefrekvenser (minst en gång per år), var exempelvis picknick (80 %) och solbad (81 %), betydligt vanligare aktiviteter än fjällvandringar (16 %) eller kajakpaddling (13 %) (Fredman *et al.*, 2008b). Det går inte att dela in de olika aktiviteterna som tillhörande än tätortsnära, än fjärr- /turismanknutet friluftsliv i glasklart separata kategorier. Trots detta kan man se att de vanligaste aktiviteterna (utomhus på fritiden) sker i vardagens närnatur medan det framför allt är de mer krävande eller semesteranknutna aktiviteterna som allmänt förknippas med begreppet ”friluftsliv”.

Från forskning till praktik

Såväl ”tätortsnära” som ”friluftsliv” är som vi sett ganska svårfångade begrepp (vilket även kan sägas om ”natur”, se vidare Saltzman, 2006; Stenseke, 2010). Med utgångspunkt från Glesbygdsverkets (2003) och SCBs (2008) definitioner skulle man kunna säga att en nedre gräns för en tätort ligger någonstans mellan 200 och 3000 invånare. Det tätortsnära området ligger någonstans inom 5 till 45 minuters bilresa från en sådan ort, vilket motsvarar en radie på 6.7 till 60 km vid en hastighet av 80 km/h (vilket är den genomsnittliga reshastigheten på statliga vägar i Sverige, se Vägverket, 2005). I propositionen ”Framtidens friluftsliv” används också följande definition (Regeringens proposition 2009/10:238): ”Tätortsnära natur brukar definieras geografiskt som en zon med minst en kilometers radie runt tätorten. Ju större ort desto större zon, eftersom fler då besöker den kringliggande naturen. I Storstockholm omfattar den tätortsnära zonen ett område med 30 kilometers radie runt centrum. Tid och tillgänglighet kan också användas för att definiera

vad som är tätortsnära natur.” Här använder man sig alltså inledningsvis av en ren avståndsbeskrivning, men i de vidare skrivningarna kan man ändå förstå att nyttjandet ges en betydelse eftersom man anser sig behöva en större zon kring större tätorter. På den mindre skalan ryms inom denna radie också det som Boverket (2007b) kallar för ”bostadsnära natur”, nämligen gröna områden och ytor inom 300 meter från bostaden.

När det gäller skog stämmer också ovanstående avgränsningar tämligen väl överens med det som Kardell (1980) beskriver som den ”tätortsnära rekreationsskogen” vilken ligger ”inom bekvämt promenad eller reseavstånd från permanentbostaden”. Ett drygt decennium efter Kardell definierar Skogsstyrelsen (1991) tätortsnära skogsmark som ”... sådan mark som enligt skogsvårdslagen definieras som skogsmark och vars beskaffenhet och belägenhet är sådan att markerna i mycket hög grad utnyttjas för rekreation ...”. I denna definition skriver Skogsstyrelsen bort mindre skogsmarker som ligger inne i tätorten som ”skog i tätort” vilka inte ryms i denna definition eftersom skötseln av dessa områden antas vara mer ”parkliknande” och alltså inte passar in i de skogsskötselråd som kommer senare i skriften. Ett försök att hantera avgränsningen av natur (skog) inne i staden görs av Rydberg och Aronsson (2004) där man menar att ”Skog skulle kunna definieras som trädbevuxna områden med ett naturligt förekommande fältskikt som inte kontinuerligt klipps”. I nutid ger Skogsstyrelsen på sin hemsida följande definition: ”Tätortsnära skog är den skog som finns nära och inom en tätort och vars främsta funktion är att den nyttjas av tätortens befolkning. Det innebär att gränsen för vad som är en tätortsnära skog bestäms mer utifrån det antal människor som utnyttjar skogen än hur långt bort skogen ligger.” (Skogsstyrelsen 2012) Skogsstyrelsen definition inkluderar alltså skog inom tätorten men är i övrigt ganska lik den från 1991 i och med att man knyter definitionen till att skogen nyttjas för rekreation.

Vad gäller begreppet ”friluftsliv” har en officiell definition tillkommit relativt sent i friluftslivets mer än 100-åriga historia; inte förrän i 1999- års friluftsutredning, där man använde sig av en direktöversättning av den norska definitionen: ”Vistelse och fysisk aktivitet utomhus under fritid för att uppnå miljöombyte och naturupplevelse.” (Ds. 1999: 78). Med tiden kom formuleringen om fritid att försvinna och istället tillkom strofen ”utan krav på tävling” till den nuvarande officiella definitionen (www.friluftsradet.se, Fredman *et al*, 2008a): ”Vistelse utomhus i natur- och kulturlandskapet för välbefinnande och naturupplevelser utan krav på tävling”.

De olika definitionerna ger alltså utrymme för en mycket vid tolkning av vad som är tätortsnära friluftsliv när det gäller avstånd, sannolikt avsevärt vidare än vad som normalt brukar avses.

Exempelvis anger Hörnsten & Fredman (2000) att svenskarna i genomsnitt har drygt två kilometer från bostaden till sin närmaste rekreationsskog och skulle föredra att ha den ännu närmare (cirka 1 kilometer).

Svårigheterna med att ringa in friluftslivsbegreppet har inneburit en tradition där olika samhällsaktörer tenderat att tolka olika delar av friluftslivets komponenter som centrala beroende på den egna verksamhetens syfte; inom pedagogisk verksamhet har friluftslivets möjligheter till miljöombyte och naturupplevelse framhävts, medan organisationer med fokus på fritids- och rekreationsfrågor snarare fokuserat på värdet av fysisk aktivitet osv. (Emmelin, 1997). Samhällets företrädare har vid olika tidpunkter i historien betraktat friluftsliv som ett viktigt medel för att uppnå olika syften, och därmed också kommit att förespråka vissa former före andra. Den norske friluftsforskaren Alf Odden (2008) menar att det tätortsnära friluftslivet i Norge länge betraktats som ett ”andra klassens friluftsliv” av de som haft kontroll över begreppsdiskussionen, i huvudsak akademiker och planeringstjänstemän. Enligt Odden är det i första hand det fysiskt krävande och kunskapsbaserade friluftslivet som än idag betraktas som statusfyllt, och ”gott” i Norge - ett friluftsliv som innebär ”lange turer och aktiviteter som krever erfaring, involvering og et relativt høgt ferdighetsnivå” (Odden, 2008: 32). Det som betonats inom norsk friluftspolitik och- planering har alltså varit ett kvalificerat, kunskaps – och tidskrävande friluftsliv, knappast de vardagliga promenaderna i närnaturen.

Även om man inom svensk friluftspolitik, där intresset för tätortsnära respektive landsbygdsanknutet gått i vågor sedan 1940-talet, ofta haft en bredare och mer inkluderande syn går liknande tendenser att se i den svenska akademiska debatten. I Naturvårdsverkets rapport *Planering och förvaltning för friluftsliv* (2005), presenteras en figur där man ur ett så brett perspektiv som möjligt försökt ringa in friluftsliv som akademiskt studieområde i Sverige: Figuren ”... försöker indikera friluftslivets innehåll, karaktärsdrag och avgränsningar” (ibid., s. 18). Utifrån figuren kan man dra slutsatsen att tätortsnära aktiviteter - vardagsnära, motionsbaserade eller ”sportifierade” aktiviteter - såsom picknick/grillning, cykling, solbad, terrängcykling etc., snarast skulle kunna placeras i friluftslivets yttre ”gränsland”.

Idag verkar det emellertid som att sådana ”traditionella” föreställningar om vad som utgör ”egentligt” friluftsliv trots allt är på väg att försvinna bort. Idag intar folkhälsoperspektivet en självklar plats då man motiverar såväl lokala som regionala och nationella satsningar på friluftsliv. Detta sker inte minst mot bakgrund av den senaste naturvårdsskrivelsen *En ny samlad*

naturvårdspolitik (Skr. 2001/02:173) och mot regeringspropositionen *Framtidens friluftsliv* (Regeringens proposition 2009/10:238) där man talar om ett ”inkluderande friluftsliv”, ett friluftsliv som ska göras tillgängligt för alla, genom insatser för såväl ökad fysisk tillgänglighet som mentalt upplevd sådan. Av dessa framgår också att det tätortsnära friluftslivet betraktas som ett särskilt prioriterat område. Utgångspunkten är att det är denna natur som majoriteten av befolkningen vistas i, och att det också är den vardagliga motionen och rekreationen som har störst betydelse för folkhälsan. Med hänsyn till detta har det också blivit angeläget att försöka vidga existerande synsätt kring vilka typer av friluftslivsvanor samhället bör understödja.

Utifrån det förda resonemanget kan vi alltså konstatera att natur för allemansrättsligt friluftsliv i sin genuina form kan betraktas som en kollektiv nytthet. Denna natur är i Sverige fritt tillgänglig genom samhällets försorg, vilket också innebär att den saknar ett marknadspris. Så länge konkurrensen med annan markanvändning och mellan friluftsutövare är liten så är detta inget problem, men i tätortsnära områden finns ofta många motstridiga intressen. Risken är då att värdet av natur för allemansrättsligt friluftsliv underskattas i förhållande till andra satsningar som har ett tydligt marknadsvärde (t.ex. nybyggnationer). Om en sådan underskattning blir för kraftig kan det i sin tur leda till en markanvändning som på sikt riskerar att erodera den resurs som natur för allemansrättsligt friluftsliv utgör i och kring våra tätorter. Vi har i detta kapitel sett att naturens värde för tätortsnära friluftsliv påverkas av bland annat fysiskt avstånd, aktivitetstyp, tidpunkt för friluftslivet (vardag, helg, semester), och demografi (barn, vuxna). Alla dessa faktorer samverkar på ett komplext sätt när det gäller att ge människor behovstillfredsställelse och hälsa av sina naturbesök. Genom att försöka förstå hur dessa faktorer genererar välbefinnande från den tätortsnära naturen, så kan beslutsfattare också bättre förstå vad som skapar värdet av tätortsnära friluftsliv. Därmed bör de också stå bättre rustade för att hantera det på ett bra sätt i förhållande till andra intressen i våra tätorter.

Referenser

- Barnombudsmannen. (2007) *Upp till 18 - fakta om barn och ungdomar*. Barnombudsmannen rapporterar BR 2007:4. Barnombudsmannen & Statistiska centralbyrån.
- Becken, S. (2002) *Analysing International Tourist Flows to Estimate Energy Use Associated with Air Travel*. Journal of Sustainable Tourism, 10 (2), s 114-131.
- Björklid, P. (2005) *Närmiljö- hinder eller resurs? Om trafikens inverkan på barns uppväxtvillkor*. I: Johansson, M & Küller, M (red) *Svensk miljöpsykologi*, s 141-158. Studentlitteratur, Lund.

- Boman, M. & Ezebilo, E.E. (2012) *The value of nature close to home for outdoor recreation in Sweden*. I: Fredman, P., Stenseke, M. & Liljendahl, H., Mossing, A & Laven, D. (red) The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas: Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges. Stockholm, Sweden, August 21–24, 2012. Proceedings. Rapport nr 19, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Bostedt, G. (1997) *Public goods in Swedish forests: Essays on nonmarket valuation and environmental policy*. Silvestria 34 (Doctoral thesis), Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Swedish University of Agricultural Sciences.
- Boverket (2007a) *Landskapets upplevelsevärden i miljömålsarbetet : hur ett uppföljningssystem för landskapets upplevelsevärden kan skapas och administreras*. Boverkets Rapportserie.
- Boverket (2007b) *Bostadsnära natur - inspiration och vägledning*. Boverket Publikationsservice, Karlskrona.
- Brännlund, R. & Kriström, B. (1996) *Miljöekonomi*. Studentlitteratur, Lund.
- Cornes, R. & Sandler, T. (1996) *The theory of externalities, public goods, and club goods*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Emmelin, L., Fredman, P., Lisberg Jensen, E. & Sandell, K. (2010) *Planera för friluftsliv*. Natur, samhälle, upplevelser. Carlsson Bokförlag, Stockholm.
- Fhyri, A. & Hjorthol, R. (2009) *Children's independent mobility to school, friends and leisure activities*. Journal of Transport Geography, 17(5), s 377-384.
- Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L. & Mattsson, L. (2008a) *Friluftslivets ekonomiska värden – en översikt*. Rapport nr. 5, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.). (2008b) *Vilka är ute i naturen? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. I samförfattarskap med: Bladh G., Boman M., Emmelin L., Ernerfeldt Burman L., Fredman P., Haraldson A-L., Henningsson S., Karlsson S-E., Lindhagen A., Lundmark L., Mattsson L., Müller D.K., Norman J., Petersson Forsberg L., Romild U., Sandberg M., Sandell K., Stenseke M., Öhman J. Rapport nr. 1, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.). (2008c) *Vara i naturen - varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. I samförfattarskap med: Bladh G., Boman M., Emmelin L., Ernerfeldt Burman L., Fredman P., Haraldson A-L., Henningsson S., Karlsson S-E., Lindhagen A., Lundmark L., Mattsson L., Müller D.K., Norman J., Petersson Forsberg L., Romild U., Sandberg M., Sandell K., Stenseke M., Öhman J. Rapport nr. 2, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.). (2008d) *Besöka naturen - hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. I samförfattarskap med: Bladh G., Boman M., Emmelin L., Ernerfeldt Burman L., Fredman P., Haraldson A-L., Henningsson S., Karlsson S-E., Lindhagen A., Lundmark L., Mattsson L., Müller D.K., Norman J., Petersson Forsberg L., Romild U., Sandberg M., Sandell K., Stenseke M., Öhman J. Rapport nr. 3, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.). (2008e) *Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. I samförfattarskap med: Bladh G., Boman M., Emmelin L., Ernerfeldt Burman L., Fredman P., Haraldson A-L., Henningsson S., Karlsson S-E., Lindhagen A., Lundmark L., Mattsson L., Müller D.K., Norman J., Petersson Forsberg L., Romild U., Sandberg M., Sandell K., Stenseke M., Öhman J. Rapport nr. 4, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.

- Gibson, J. (1979) *The ecological approach to visual perception*. Houghton Mifflin, Boston.
- Glesbygdverket. (2003) *Glesbygdverket Årsbok 2003*. Edita Norstedts Tryckeri, Stockholm.
- Hardin, G. (2008) *The tragedy of the commons*. Science 162, s 1243-1248.
- Heft, H. (1997) *Affordances and the body: an intentional analysis of Gibson's ecological approach to visual perception*. Journal for the Theory of Social Behaviour, 19(1), s 1-30.
- Hörnsten, L. (2000) *Outdoor recreation in Swedish forests : implications for society and forestry*. Silvestria 169, Acta Universitatis agriculturae Sueciae, SLU.
- Hörnsten, L. & Fredman, P. (2000) *On the distance to recreational forests in Sweden*. Landscape and Urban Planning 51(1), s. 1-10.
- Isemo, A (2011) *Familjerna blir större och de väljer att stanna i stan*. Göteborgs Posten 3 januari 2012.
- Kardell, L. (1980) *Skog för fritid*. SLU, ALA – Arbetsgruppen lantbruk och samhälle nr 5.
- Kardell, L. & Lindhagen, A. (1995) *Stadsliden i Umeå. En friluftsskog mitt i staden*. SLU, Institutionen för skoglig landskapsvård. Rapport 61.
- Lindhagen, A. 1996. *Forest recreation in Sweden. Four case studies using quantitative and qualitative methods*. SLU, Institutionen för skoglig landskapsvård. Rapport 64.
- Lindhagen, A. & Naumburg, J. (2002) *Landskapets upplevelsevärden i miljömålsarbetet : hur ett uppföljningssystem för landskapets upplevelsevärden kan skapas och administreras*. SLU, Institutionen för skogshushållning. Rapport 15.
- Lundholm, E. (2006) *Are movers still the same? Characteristics of interregional migrants in Sweden 1970-2001*. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 98(3), s 336–348.
- Maas, J., Verheij, R.A., de Vries, S. Spreeuwenberg, P. Schellevis, F.G. & Groenewegen, P.P. (2009) Morbidity is related to a green living environment. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 63:967-973.
- Musgrave R.A. & Musgrave, P.B. (1989) *Public finance in theory and practice*. New York: McGraw-Hill.
- Nationalencyklopedin. (2011) *Turist*. <http://www.ne.se/sve/turist>
- Nationalencyklopedin. (2011) *Tillgänglighet*. www.ne.se 2011-12-09
- Nationalencyklopedin. (2012) *Tätort*. <http://www.ne.se/lang/tatort>, hämtad 2012-09-20.
- Naturvårdsverket. (2009) *Statistikprogram för friluftsliv– ett förslag*. Rapport 5975. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Norborg, L. (1995) Sverige. I Nationalencyklopedin. Bd. 17, ss. 498-537.
- Näringsdepartementet (1999): *Statens stöd till friluftsliv och främjandeorganisationer*, Ds: 1999:78
- Odden, A (2008) *Hva skjer med norsk friluftsliv? : en studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970-2000*. Avhandling (ph.d.) - Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim
- Pozar, T. (2009) *Kungsholmen på tillväxt – rekordökning av barn*. Vårt Kungsholmen Direktpress 12 december 2012.
- Regeringens proposition 2009/10:238. *Framtidens friluftsliv*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Regeringens skrivelse 2001/02:173. *En ny samlad naturvårdspolitik*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Rydberg, D. & Aronsson, M. (2004) *Vår tätortsnära natur – en bok om förvaltning och skötsel*. Skogsstyrelsens förlag.

- Saltzman, K (2006): *Challenging Nature: A site for hazardous waste and rare birds* . Ethnologia Scandinavica. 2006, vol. 36, s. 21-36
- Sandberg, M (2012) "*De är inte ute så mycket*". *Den bostadsnära naturkontaktens betydelse och utrymme i storstadsbarns vardagsliv*. (Avhandling) Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet, Göteborg.
- Sandell, K. & Svenning, M. (2011) *Allemansrätten och dess framtid: Utredning om allemansrätten*. Rapport 5975. Naturvårdsverket, Stockholm.
- SCB. (1914) *Statistisk Årsbok för Sverige 1914*. Stockholm: Norstedts.
- SCB. (1996) *Statistisk Årsbok 96*. Stockholm: Norstedts.
- SCB. (2008) *Beskrivning av statistiken, MI0810*. SCB, Stockholm.
- SCB (2012) *Statistisk årsbok för Sverige*. SCB, Stockholm.
- Skogsstyrelsen (1991) *Tätortsnära skogsbruk*. Rapport nr 1.
- Skogsstyrelsen (2012) <http://www.skogsstyrelsen.se/Upptack-skogen/Upplev-skogen/Skog-nara-dig/Tatortsnara-skog/>
- Stenseke, M (2010) *Hur beaktades friluftslivet vid bildandet av Kosterhavets nationalpark?* Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Göteborgs universitet. Rapport nr 13.
- Tillberg, K. (2001) *Barnfamiljers dagliga fritidsresor i bilsamhället: ett tidspussel med geografiska och könsmässiga variationer*. Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Turistdelegationen. (1995) *Turismens begreppsnyckel: En översikt över internationellt rekommenderade begrepp med definitioner för turism*. Turistdelegationen, Stockholm.
- Vägverket, 2005. *Hastigheter och tidluckor 2004*. Publikation 2005:2. Vägverket, 2005.

9. Friluftsliv och miljöengagemang

Daniel Wolf-Watz, Thomas Beery,

Klas Sandell & Johan Öhman

Det är ett allmänt antagande att miljöengagemang och friluftsliv har med varandra att göra. Men är det verkligen så, och i så fall, på vilket sätt? I det här kapitlet kommer vi att ge en översikt över hur svensk och internationell forskning har hanterat frågan kring samspelet mellan miljöengagemang och friluftsliv. Vi kommer också att visa på exempel från vår egen forskning, och framför allt från vårt forskningsprogramms enkätundersökning, *Friluftsliv 07*, om hur samspelet mellan miljöengagemang och friluftsliv yttrar sig när svenska folket tillfrågas.³ Det är viktigt att notera att vi här använder begreppet friluftsliv i bred bemärkelse i enlighet med den officiella definitionen, såsom varande ”vistelse utomhus i natur- eller kulturlandskap för välbefinnande och naturupplevelser utan krav på tävling” (SFS 2003:133). Vidare skiljer vi inte på friluftsliv och naturturism utan ser det senare som den del av friluftslivet som sker på annan plats än hemorten.

Det svenska friluftslivet har under sin drygt 100 år långa historia vuxit fram i samspel med det omgivande samhällets utveckling (Sandell & Sörlin, 2008). Friluftslivet har därför kommit att dela många av de karaktärsdrag som präglat framväxten av det moderna industri- och konsumtionssamhället i övrigt, såsom en upptrappad kommersialisering, ett ökat resande liksom en ständig utveckling och användning av nya tekniker och produkter (Sandell, Arnegård & Backman, 2011). Med det moderna samhället har det svenska friluftslivet därför även kommit att dela en ökad resursanvändning och ett växande tryck på miljö och natur. Icke desto mindre är friluftslivet samtidigt ett uppskattat sätt att uppleva just natur. Exempelvis visar resultat från forskningsprogrammets enkätstudie om svenskars friluftsvanor att näst efter motivet ”avkoppling” så är ”att vara nära naturen” den viktigaste anledningen för människor att på helger och längre ledigheter ägna sig åt friluftaktiviteter (Fredman et al. 2008). Det är i detta sammanhang också viktigt att komma ihåg att friluftslivets utveckling speglar samhället även vad gäller den aktuella diskussionen om miljöpåverkan och hållbar utveckling, vilket senare företeelser som ”hållbar turism” och ”ekoturism” vittnar om (Gössling & Hultman, 2006).

³ Detta syntetiserande bokkapitel bygger på forskning som mer utförligt presenterats på annat håll, framför allt Sandell och Öhman (2010 och 2012); Beery (2012) och Wolf-Watz et al. (2011).

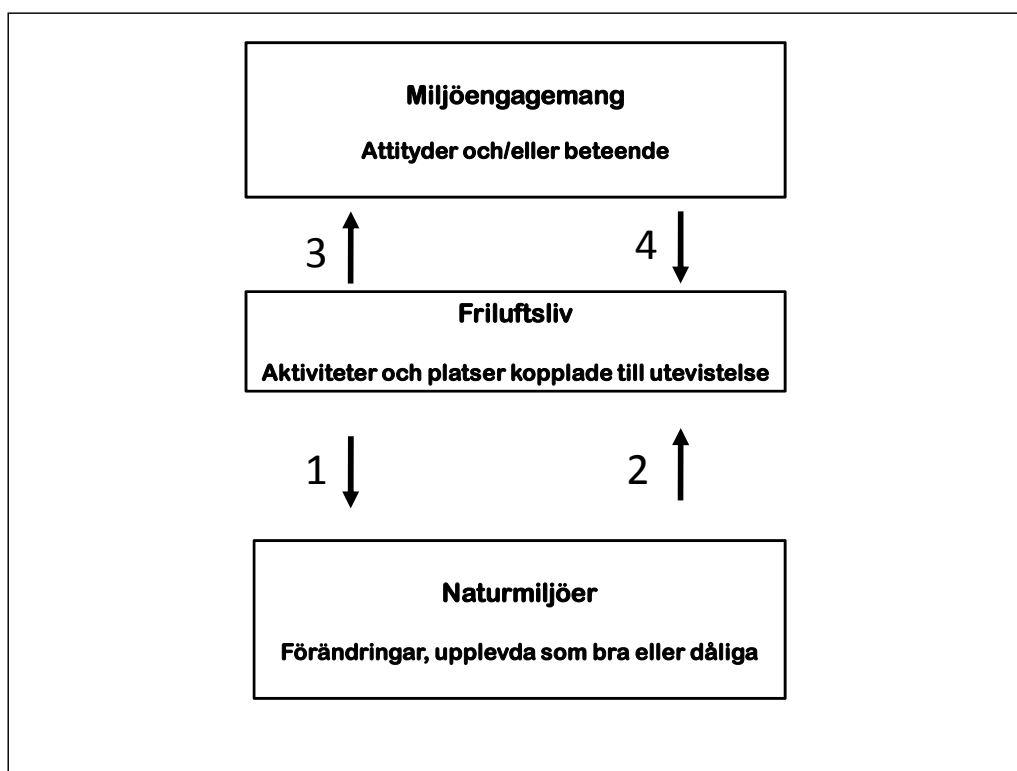
En närmare titt på de idétraditioner som satt sin prägel på friluftshistorien visar också att det alltid funnits en tilltro till friluftslivet som miljöpedagogik. I skolan och inom annan pedagogisk verksamhet sågs friluftslivet redan vid 1900-talets början som ett sätt att påverka inte minst barn och ungdom till att bli ”djurvänner”. Idag ses det som ett viktigt verktyg för att utveckla ett mindre resursslukande och miljöförstörande beteende (Öhman & Öhman, 2008; Sandell & Sörlin, 2008; Mårtensson, Lisberg Jensen, Söderström, & Öhman, 2011; Brügge, Glantz, & Sandell, 2011). Radikalare idéströmningar har ibland även sett friluftslivet som ett uttryck för en direkt kritik mot det moderna samhällets karaktärsdrag, och då inte minst den negativa miljöpåverkan som samhällsutvecklingen fört med sig (Sandell, 2006). Rötterna till detta finns i romantikens civilisationskritik, vilken även utgjorde en viktig del av den idémässiga jordmånen för friluftslivets inledande epok i slutet av 1800-talet (Sandell & Sörlin, 2008). Ett av de mer tydliga moderna exemplen på friluftsliv som samhällskritik är den norska djupekologins tilltro till friluftslivet som radikal miljöpedagogik (Naess, 1973, Kvaløy, 1976; Faarlund, 1990; Sandell, 2006; Henderson & Vikander, 2007).

Friluftslivets ambivalenta relation till det moderna industrisamhället – att vara en produkt av samhället och samtidigt en del i en pedagogik för att kritisera och förändra det – har varit ett återkommande tema under dess framväxt. Relationerna mellan friluftsliv, miljö och miljöengagemang är således många och väcker frågor av betydelse för arbetet med en hållbar utveckling, exempelvis i form av utomhuspedagogikens möjligheter och ekoturismens ramar. – Kan friluftsliv bidra till ett ökat miljömedvetande? Och påverkar miljöengagemang hur man bedriver friluftsliv?

Forskning om friluftsliv och miljöengagemang

Hållbarhet och miljöproblematik är vanliga teman inom såväl nutida samhällsdebatt som nutida forskning. Allt fler av samhällets delar granskas med dessa teman som utgångspunkter och friluftslivet utgör inget undantag. En genomgång av de senaste decenniernas vetenskapliga litteratur kring miljö och friluftsliv visar att forskningen är omfattande och spänner över ett flertal discipliner. Trots det kan man ämnesmässigt skönja fyra övergripande teman (se figur 9:1):

- (1) friluftslivets påverkan på naturmiljön;
- (2) miljöförändringars påverkan på friluftslivet;
- (3) friluftslivets inverkan på grad av miljöengagemang; och
- (4) miljöengagemangets betydelse för friluftslivrelaterade val.

Figur 9:1. Vetenskapligt skrivande om samspelet mellan miljö och friluftsliv i form av fyra övergripande teman.

Det första temat syftar på forskning som riktat in sig på friluftslivets påverkan på ekosystem eller delar av ekosystem. Det kan handla om att störa djurliv, slitage eller nedskräpning (för en översikt se exempelvis Buckley, 2009b). Men det kan även handla om hur och i vilken omfattning friluftsliv kan ha en positiv inverkan genom att incitament skapas för att bevara och skydda naturen. Ett exempel på det senare kan vara de fall där tjuvskytte av utrotningshotade djur har ersatts med guidade turer för besökare i syfte att erbjuda ”upplevelser” av samma djur. Tema nummer två i figur 9:1 handlar om hur förutsättningarna för friluftsliv i sin tur påverkas av miljöförändringar, varav följderna av ett varmare klimat har fått stor uppmärksamhet i senare forskning (se exempelvis Becken & Hay, 2007).

I detta kapitel tittar vi främst på de aspekter på samspelet mellan miljö och friluftsliv som ryms inom det tredje och det fjärde temat i figuren, det vill säga relationen mellan miljöengagemang och friluftsliv. Utgångspunkten för de flesta studier inom detta område har varit friluftslivets eventuella inflytande på människors miljöengagemang (tema nr 3). Ett exempel på detta är den forskning som gjorts kring friluftsliv i form av ekoturism. En tydligt uttalad målsättning för ekoturism är att bidra till att människor blir mer miljöengagerade, och ett antal studier har granskat

om så verkligen är fallet (se exempelvis Buckley, 2009a; Weaver, 2008). Sammanfattningar av forskningsresultaten visar att ett ökat miljöengagemang inte går att ta för givet, men att en väl designad ekoturistisk produkt kan bidra ökad förståelse, fördjupade kunskaper och förändrade attityder (se exempelvis Buckley, 2009a; Powell & Ham, 2008).

Ytterligare ett exempel på forskning som ryms inom detta tema är den kring utomhuspedagogik, inom vilken miljöfostran varit ett centralt motiv ända sedan början av 1960-talet (se Sandell & Öhman, 2010; Öhman & Öhman 2008; Öhman, 2011). Under senare tid har ett stort antal studier gjorts som granskar utomhuspedagogikens betydelse för miljöengagemang (se exempelvis Barrett, 2006; och Chawla, 2008). I en omfattande genomgång av dessa studier, gjord av Rickinson med flera (2004), dras dock slutsatsen att de vetenskapliga bevisen för en positiv koppling mellan utomhuspedagogik och en ökad förståelse för miljöproblematiken är relativt svaga. Effekterna av undervisningen är i hög grad kontextberoende och även relaterade till enskilda elevers tidigare erfarenheter, liksom deras sociala relationer. Genomgången visar också att det ställs en rad krav på den pedagogiska verksamheten för att utevistelsen ska uppfylla sina syften. Det är exempelvis centralt att aktiviteterna är väl planerade, har genomtänkta metoder och att arbetet följs upp ordentligt efteråt. En kritisk aspekt som forskningen pekar på är att eleverna bör vara väl förberedda och införstådda med aktivitetens syfte. Likaså att aktiviteten är anpassad till deras vana av att vara ute, inklusive deras attityder och kunskaper. När det gäller genomförandet framhåller flera forskare vikten av att ställa själva naturmötet i centrum och att alltför ambitiösa uppgifter med arbetsblad och anteckningsböcker riskerar att motverka naturvistelsen syften. En viktig aspekt som man pekar på är balansen mellan en tydlig struktur och en öppenhet för oväntade upptäckter som gör att aktiviteten kan ta nya vägar och att eleverna känner en frihet i den. Forskare har uppmärksammat att elever kan ha skilda behov när det gäller denna balans och t.ex. Kellert (2002) lyfter särskilt fram betydelsen av barns spontana erfarenheter av naturmiljöer. Ytterligare en faktor som bidrar till ett framgångsrikt lärande i detta fall är att uteaktiviteterna inte blir isolerade företeelser utan att de i efterarbetet relateras till det lärande som sker i klassrummet. Vidare kan det konstateras att det finns en uppenbar brist på forskning som med kvalitativa metoder undersöker och beskriver lärandeprocesser där ett samband mellan naturmöte och miljöengagemang etableras (se vidare kapitel 7 i denna bok).

Vid sidan av forskningen kring ekoturism och utomhuspedagogik har en rad studier gjorts där inriktningen varit mot rekreationsrelaterat friluftsliv. Även där saknas tydliga resultat som stödjer antaganden om att utevistelse generellt skapar miljöengagemang. Den mest omfattande genomgången av forskningen på detta område (Hockett, McClafferty, & McMullin, 2004) visar att

sambandet mellan friluftsliv och miljöengagemang i bästa fall kan beskriva som svagt positivt. I många fall har man i studierna utgått från samband mellan miljöengagemang och vissa specifika aktiviteter. Resultaten visar att samband finns men att de varierar mellan olika aktiviteter. Som ett sätt att förklara dessa variationer har studierna föreslagit olika typer av kategoriseringar (för en översikt av dessa se Berns & Simpson, 2009). Starkast samband har man funnit hos människor som ägnar sig åt vad som ofta benämns som ”uppskattande aktiviteter” (appreciative activities), det vill säga de aktiviteter som i första hand handlar om att njuta av naturen såsom fågelskådning, paddling eller vandring. Detta i jämförelse med deltagande i ”konsumerande aktiviteter” (consumptive activities) som innebär att man tar något ifrån naturen såsom vid jakt och fiske, men i princip även bär- och svampplockning.

Men även om forskningen har kunnat visa på vissa samband mellan miljöengagemang och specifika friluftaktiviteter har uppdelningen av aktiviteter i kategorier visat sig problematisk. Både människor och aktiviteter är svårare att kategorisera än vad man kan tro. Trots senare studiers utvecklande av nya och kompletterande kategorier, såsom exempelvis ”störande aktiviteter” (abusive activities) eller ”motoriserade” aktiviteter, eller en fördelning av aktiviteter mellan litet och högt ”resursutnyttjande”, har problemen i analysarbetet bestått. Ett skäl till detta är att människor tenderar att ägna sig åt flera aktiviteter av vilka alla kanske inte ryms inom samma kategori. Dessutom kan aktiviteter bedrivas på flera olika sätt och med olika motiv som grund. Aktiviteten fiske kan exempelvis innebära fiske med nät, flugfiske eller catch and release-fiske, sätt som i praktiken utgör aktiviteter som på flera plan skiljer sig åt. En ur miljöperspektiv ofta kritiserad aktivitet som motorbåtsåkning kan exempelvis ske med väldigt olika syften som fortkörning med kompisar, fisketur eller en familjeutflykt för att uppleva vacker natur. Det är därför rimligt att tro att eventuella kopplingar mellan aktiviteten motorbåtsåkning och miljöengagemang utifrån dessa olika syften ser mycket olika ut. Problem knutna till hur man skall kategorisera olika aktiviteter kan därför vara en del av förklaringen till forskningens bleka resultat. Det finns alltså anledning att fundera vidare på andra sätt att kategorisera friluftsliv. Ett sätt kan vara att fokusera på utövarnas grundläggande landskapsrelationer, där motiven för aktiviteterna får en större roll än utförandet av dessa aktiviteter (jfr. Sandells ekostrategiska begreppsram i t.ex. Emmelin, Fredman, Lisberg Jensen & Sandell, 2010).

Ytterligare ett exempel på studier kring relationen mellan friluftsliv och miljöengagemang är de som fokuserar på människors eventuella samhörighetskänsla (environmental connectedness) med naturen. Denna samhörighetskänsla har i senare forskning lyfts fram som potentiellt betydelsefull för utvecklande av miljöengagemang. Schultz (2001) menar exempelvis att själva grunden för ett

miljöengagemang är knuten till att individer upplever att de är en del av naturen. Enligt Goralnik och Nelson (2011) skulle kopplingen mellan utevistelse, samhörighetskänsla och miljöengagemang kunna se ut så här:

1. Upplevelsen av att naturmiljön är vårt levande sammanhang leder till en känslomässig anknytning till, och en uppskattning av, detta sammanhang.
2. Vi vill bevara det vi känslomässigt knyter an till och uppskattar.
3. Om vi upplever naturmiljön som ett sammanhang varav vi är en del, så handlar vi på ett sätt som gynnar den (s. 189, vår översättning).

Återkommande upplevelser av naturen, exempelvis genom regelbundet friluftsliv, skulle kunna skapa en samhörighetskänsla med omgivningen och därmed i förlängningen ett ökat miljöengagemang. Tanken får visst stöd av forskning som kunnat visa på ett samband mellan samhörighetskänsla med naturen och miljöengagemang (se exempelvis Gosling & Williams, 2010; Mayer & Frantz, 2004; Nisbet, Zelenski & Murphy, 2009). Värderingen av dessa studiers resultat kräver dock ett visst mått av försiktighet. Mayer och Frantz (2004) menar exempelvis att man, i de fall där ett samband hittats, bör fundera på vad i sammanhanget som är orsak och vad som är verkan; den samhörighetskänsla som antas leda till ökat miljöengagemang skulle lika gärna kunna vara ett uttryck för samma miljöengagemang.

Hur forskningen som presenterats ovan ska värderas knyter också an till en pågående diskussion om huruvida det är miljövänliga *attityder* eller miljövänligt *beteende* som bör studeras. Att ha en miljövänlig attityd innebär att man är medveten om miljöproblem och har en uttalad önskan om att bidra till dess lösning. Miljövänligt beteende å andra sidan är de faktiska handlingar som utförs i syfte att hantera och verkligen påverka de upplevda miljöproblemen. Ett vanligt sätt att mäta miljövänliga attityder har varit att använda New-Ecological Paradigm-scale (NEP). NEP-skalan syftar till att uppskatta människors syn på naturen och relationen till den. På senare tid har användandet av NEP-skalan, och dess inriktning på attityder som mått på miljöengagemang, ifrågasatts på grund av den ofta svaga kopplingen mellan attityder och verklig handling. En tydlig inställning leder inte per automatik till ett beteende i enlighet med denna inställning. Som exempel kan nämnas en jämförande studie av ekoturister och vanliga naturturister där ingen skillnad hittades i de olika gruppernas beteende trots att de uppvisade stora skillnader i attityder uppmätta med hjälp av NEP-skalan (Wurzinger & Johansson, 2006). Angående samhörighetskänsla och miljöengagemang konstaterar Gosling & Williams (2010) att samhörighetskänsla med naturen snarare kan relateras till attityder kring beteende eller intentioner för beteende (trädplantering i detta fall), men att ”forskning behövs...för att bättre förstå orsakssambanden mellan känslan av

samhörighet med platser och naturen, miljöengagemang och miljövänligt beteende” (s. 304, vår översättning).

Sammanfattningsvis kan man säga att forskningen hittills inte funnit några starka belägg för att utevistelse och naturmöten per automatik leder till ett ökat miljöengagemang. Och i de fall där resultaten har varit positiva, i bemärkelsen att de kunnat knyta friluftsliv till miljöengagemang, är det viktigt att ställa sig frågan om vad som är orsak och verkan: ger deltagande i ett visst sorts friluftsliv miljöengagemang eller är friluftslivet snarare ett uttryck för ett miljöengagemang som har väckts på annat sätt (t.ex. via samtal, politik eller litteratur)?

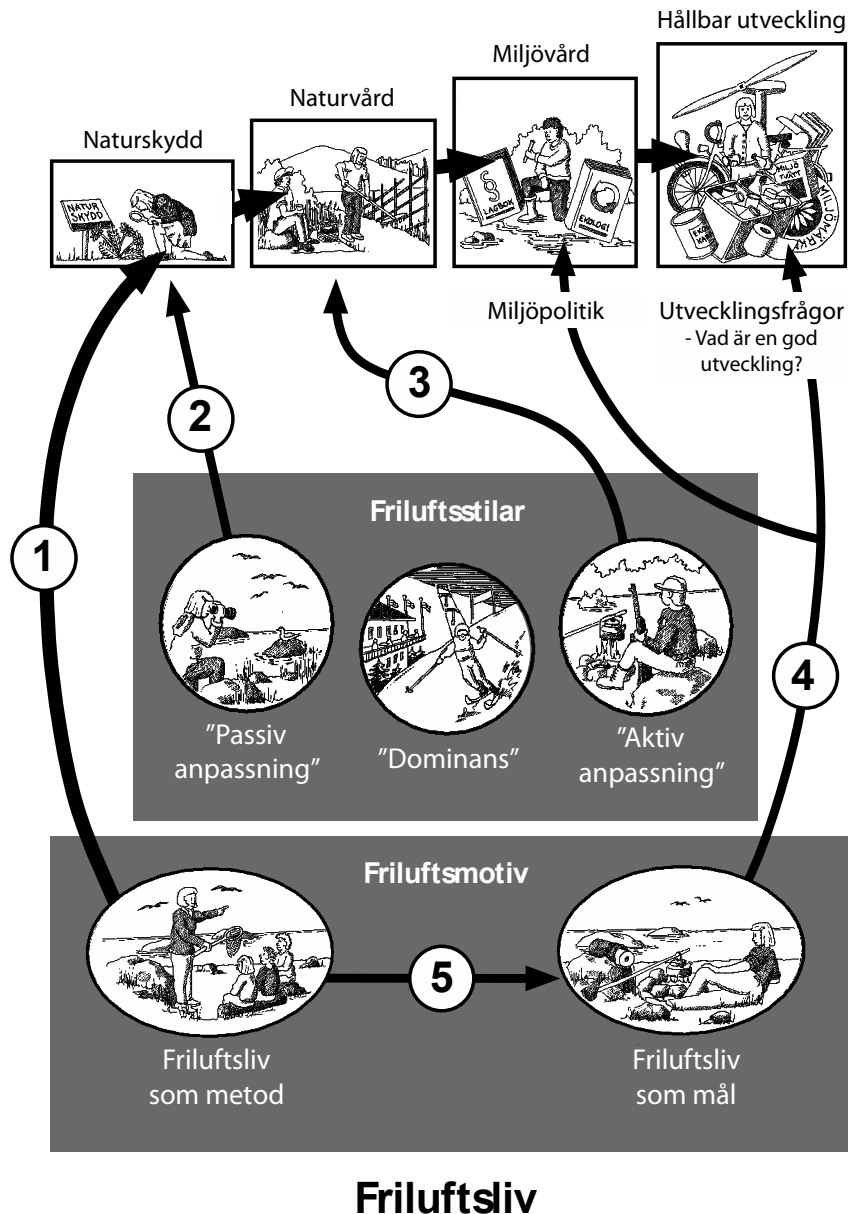
Fem vägar för friluftslivets miljöpedagogik

Utifrån problematiken med tvärsäkra påståenden om friluftsliv som miljöpedagogik diskuterad ovan vill vi nu lyfta fram den samspelsmodell som Sandell tidigare presenterat i Brügge et al. (2011) och tillsammans med Öhman publicerat vetenskapligt (Sandell & Öhman, 2012).

Samspelsmodellen bygger på en nyansering av såväl begreppen ”miljöengagemang” som ”friluftsliv”. Utifrån dessa nyanseringar visar modellen på fem potentiella vägar för friluftslivets roll som miljöpedagogik (Fig 9.2).

Nyanseringen av begreppet ”miljöengagemang” i modellen handlar om att peka på dess bredd och den successiva radikaliserings som inom begreppet speglas av inriktningarna: ”naturskydd”, ”naturvård”, ”miljövård” och ”hållbar utveckling”. På motsvarande sätt nyanseras här begreppet ”friluftsliv” genom att vi dels pekar på skillnaden mellan att se friluftslivet som en metod respektive som ett mål i sig självt (ett egenvärde), och dels genom att skilja på tre alternativa landskapsrelationer hos friluftslivet: ”dominans” (där man låter landskapet underordnas den sökta friluftaktiviteten), ”aktiv anpassning” (där man utgår ifrån ett visst landskap men där friluftaktiviteten aktivt använder och förändrar det, som t.ex. i jakt och fiske), samt ”passiv anpassning” (där utövaren är passiv i den bemärkelsen att denne inte har någon önskan att påverka eller förändra landskapet, utan bara att uppleva och avnjuta det såsom exempelvis i aktiviteter som vandring eller fågelskådning). På detta sätt är kategoriseringen av olika typer av friluftsliv inte begränsad till typ av aktivitet utan lyfter också fram motiv och landskapsrelation.

Miljöengagemang

Figur 9:2. En samspelsmodell för relationen mellan friluftsliv och miljöengagemang, se vidare i texten (Brügge et al., 2011; Sandell & Öhman, 2012). Illustration: Matz Glantz.

Utifrån dessa nyanseringar av miljöengagemang och friluftsliv kan man peka på fem potentiella miljöpedagogiska vägar (se siffrornas placering i Fig. 9.2):

1. Den första vägen avser just den generella möjligheten att använda friluftsliv som en metod för att väcka och fördjupa ett miljöengagemang. Olika friluftsupplevelser görs till utgångspunkter

för diskussion, illustration och reflektion kring människans relation till naturen och kring frågor om livskvalitet och utvecklingsmål. På så sätt skulle friluftsupplevelserna kunna leda till en successiv fördjupning och breddning av miljöengagemanget från ”naturskydd” i riktning mot ”naturvård”, ”miljövård” och ”hållbar utveckling”.

2. Den andra vägen tar passivt beundrande friluftaktiviteter (exempelvis olika former av naturstudier) som utgångspunkt. En sådan friluftsstil skulle kunna inspirera till att vilja skydda enskilda djurarter, växter eller landskapsområden från mänsklig påverkan i enlighet med naturskyddets synsätt: det man tycker om vill man bevara. Här är det viktigt att inte glömma den inspiration man kan finna i ”ställföreträdande” beundrande friluftsliv i form av naturprogram på TV och natur- och friluftstidskrifter.
3. Ett mer aktivt nyttjande friluftsliv (exempelvis jakt och fiske) kan potentiellt vara en väg mot ett mer naturvårdande perspektiv, dvs. att man önskar vårda naturen för att kunna fortsätta bruka den på det sätt man gör. Det kan dock finnas skäl att tro att ett sådant aktivt landskapsnyttjande friluftsliv utan mer övergripande humanekologiska kopplingar (om människa - natur - samhällsutveckling) i första hand handlar om lokala förutsättningar för nyttjande och inte inspirerar till ett mer generellt miljöengagemang.
4. Den fjärde vägen har friluftslivet som mål i sig som utgångspunkt. Friluftsmotiv i linje med detta kan, vid sidan av miljöpolitikens diskussioner om olika vägar till en bättre miljö (exempelvis kring behovet av lagstiftning och ekonomiska styrmedel, liksom resonemang om hållbar utveckling) fungera som viktig inspirationskälla för ett mer omfattande miljöengagemang. Kanske kan denna friluftsinpiration även verka stabiliserande i förhållande till miljödiskussionernas ständiga lappkast om vad som är miljövänligt och inte. ”Friluftsliv som mål” poängterar också värden som kan ställas i kontrast till den konventionella utvecklingssynens materiella konsumtionsfixering (jfr diskussionen om djupekologi inledningsvis i detta kapitel).
5. Den femte vägen syftar på att friluftsliv, använt som ”en metod” (av den medvetne pedagogen), även kan inkludera möjligheten att väcka perspektivet ”friluftslivet som mål”. Då handlar det om möjligheten att upptäcka friluftslivet som en livskvalitet och ett livsideal vilket kan ge underlag för ett miljöengagemang med djup och långsiktighet långt bortom vad faktainformation och politisk debatt kan ge. Som friluftspedagog gäller det då att fånga ögonblicket där naturkontaktens egenvärden ges en plats i de friluftaktiviteter som i övrigt motiveras med andra syften (naturkunskap, självtillit etc.).

Studier av miljöengagemang och friluftsliv i Sverige

Efter att ha fördjupat oss i olika sätt att förstå friluftslivets betydelse för miljöengagemang presenteras nedan en studie som tar det motsatta perspektivet som utgångspunkt – hur påverkar miljöengagemang det sätt på vilket man bedriver friluftsliv? Inom ramarna för forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring publicerades 2011 en studie vars syfte var att få en bred bild av hur relationen mellan miljöengagemang och friluftsliv ser ut i Sverige idag (Wolf-Watz et al., 2011). Studien som nedan presenteras i sammanfattad form riktade i första hand in sig på tre frågor:

- Vilka är de miljöengagerade?
- Utmärker sig miljöengagerade i friluftslivet jämfört med andra?
- Hur starkt är sambandet mellan uttalat miljöengagemang och deltagande i olika friluftaktiviteter?

De data som användes kom från den tidigare nämnda enkäten om svenskars friluftsliv (frågorna hittas exempelvis i Fredman et al. 2008), och i enlighet med resonemanget ovan mättes respondenternas beteende – åtminstone i form av en självuppskattning av beteendet – och inte attityder. Miljöengagemanget mättes genom de svar respondenterna gav på frågan: ”Vilket av följande gör du av miljöskäl”:

(i) Jag väljer att gå, cykla och nyttja kollektivtrafik istället för att ta bil.

(ii) Jag sorterar hushållsavfall.

(iii) Jag äter ekologiskt odlad mat.

(iv) Jag handlar miljömärkta varor.

Svarsalternativen ”mycket sällan”, ”ganska sällan”, ”ganska ofta” och ”mycket ofta” numrerades och adderades för att ge ett sammanlagt värde på ett index från 0-12, där de miljöengagerade sorterades ut som de respondenter vars svar innebar ett resultat över summan 7. För att få en bild av vilka de miljöengagerade är analyserades den utsorterade gruppen mot en rad sociodemografiska variabler, vilket gav signifikanta resultat för kön, utbildning, boende och antal barn i hushållet.

Sammanfattningsvis visar studien att gruppen miljöengagerade i stor utsträckning utgörs av högutbildade kvinnor som bor i städer med fler än 50 000 invånare, med undantag för de som har yngre barn i hushållet. Studien visar vidare att miljöengagerade tydligt utmärker sig i friluftslivet.

I en jämförelse mellan gruppen miljöengagerade och de övriga ägnar de förstnämnda sig *mer* åt friluftsliv och de har också oftare fritidshus. För dem är ”att vara nära naturen” vanligare som motiv för friluftsliv och närheten till natur har också större inverkan på beslut om var de vill bosätta sig. På två intressanta punkter skiljer sig de miljöengagerade och övriga inte åt: båda grupperna spenderar lika mycket pengar på sitt friluftsliv och ingen av grupperna tvekar att förflytta sig längre sträckor för att komma ut i naturen. Tvärtom menar bägge grupperna att det är viktigt för dem att resa bort från sin vanliga omgivning när det är dags för friluftsliv. Att miljöengagerade inte drar sig för att resa för sitt friluftsldkande kan tyckas paradoxalt med tanke på den pågående debatten kring transporternas del i klimatförändringarna.

I valet av de specifika friluftsaktiviteterna återspeglas miljöengagemanget däremot tydligare; de miljöengagerade ägnar sig gärna åt aktiviteter som till synes har liten miljöpåverkan. Populärt är att vandra i skog och i fjäll, cykla, åka längdskidor, paddla kajak och ägna sig åt naturstudier såsom fågelskådning. Jakt och snöskoteråkning väljer de att inte ägna sig åt, men noterbart är samtidigt att de till karaktären liknande aktiviteterna fiske och att åka motorbåt inte visade något negativt samband.

I en annan studie av forskningsprogrammets enkätmaterial ger Beery (2012) ytterligare dimension åt samvariationen mellan typ av aktivitet och miljöengagemang. Studien tar samhörighetskänsla med naturen (se resonemang ovan) som utgångspunkt och visar att tydligt positiva korrelationer finns för åtta aktiviteter: vandring i skog och mark, nöjes- och motionspromenader, promenader med hund och stavgång, men även de som ägnar sig åt trädgårdsarbete, ofta har picknick eller grillar i naturen, de som ägnar sig åt naturstudier olika former och de som mediterar i naturen. Alla representerar aktiviteter som skulle kunna bedrivas nära hemmet, är billiga och inte kräver en hög grad av tekniskt kunnande – fyra är helt enkelt olika typer av vandringsaktiviteter. Att de miljöengagerade trots detta inte spenderar mindre pengar på sitt friluftsliv än andra kan möjligen förklaras med deras benägenhet att resa. Sammantaget indikerar denna benägenhet att det inte bara är av betydelse vilken aktivitet man ägnar sig åt, utan också *var* man gör det.

Några slutsatser

Så här i slutet av detta kapitel kan vi konstatera att friluftsliv och miljöengagemang är sammanlänkade på flera sätt. Studierna som presenterats ovan visar tydligt att miljöengagemanget kopplar till ett visst sorts friluftsliv; bortser man från de vanligt förekommande transporterna kan man säga att miljöengagerade ägnar sig åt enkla, relativt teknikfria aktiviteter med liten påverkan

på miljön. Det är lätt att tänka sig att ett enkelt friluftsliv ingår som ett sätt att inför andra och sig själv uttrycka en miljövänlig livsstil, även om detta friluftsliv inkluderar en del resande.

Om det framstår som enkelt att visa på att miljöengagemang hänger ihop med ett visst sorts friluftsliv är det desto mer osäkert om och på vilket sätt friluftsliv ger miljöengagemang. Men även om forskningen inte kan belägga enkla och entydiga samband så finns det ändå skäl att tro att friluftsliv i vid bemärkelse (naturkontakt, naturturism, utomhuspedagogik etc.) kan spela en roll när det gäller att väcka, vidmakthålla och fördjupa ett miljöengagemang. Viktigt här är att väga eventuella krav på tvärsäkra orsak-verkan samband mot frågans komplexitet (t.ex. var ligger naturen?, vad är friluftsliv?, vad är att vara miljöengagerad?, hur kan friluftsliv som inspirationskälla isoleras från andra influenser som exempelvis litteratur, skolundervisning eller TV-program?). Forskningen pekar dock på att det är ett misstag att tro att det handlar om någon självklar automatik där allt friluftsliv är ”bra” för miljöengagemanget. För den fortsatta forskningen är det bl.a. viktigt att nyansera både begreppet ”friluftsliv” och ”miljöengagemang”, förslagsvis i linje med den samspelsmodell som presenterades ovan. Här gäller det att arbeta vidare på möjligheten att kategorisera friluftslivets hur, var och varför – alltså vad är det för friluftsliv som verkar ha, respektive inte verkar ha, betydelse för miljöengagemang, och i vilka sammanhang? Det är också viktigt att vidare problematisera olika innebörder av ”miljöengagemang” och där inte minst fokusera på konkreta handlingar som faktiskt påverkar uttag av resurser, energianvändning och återcirkulation.

Vad som framstår som intressanta riktningar för fortsatt forskning är frågor kring friluftslivets motiv och landskapsrelationer, vilket bland annat lyfts fram av temat ”samhörighetskänsla med naturen” och i samspelsmodellen presenterad ovan. Det här är också något som våra respondenter i forskningsprogrammets enkätundersökning gav stöd för när man så tydligt lyfte fram friluftslivets betydelse för djupdimensioner av människans humanekologiska situation som: ”att vara nära naturen”, att friluftslivet ger ”ökade insikter om naturens samspel” och en känsla av att själv vara en del av denna natur. De svaga kopplingarna mellan olika former av utevistelse och miljöengagemang pekar dock på betydelsen av forskningsansatser som kombinerar naturkontakt med sociokulturella perspektiv. Relationen mellan friluftsliv och miljöengagemang bör ses inte så mycket som ett orsakssamband utan mer som ett dynamiskt samspel mellan individers sociala identitet, deras inbördes relationer och förhållningssätt till naturlandskapet (Wolf-Watz, 2011).

Utifrån ett pedagogiskt perspektiv behövs mer forskning om på vilket sätt relationen mellan friluftsliv och miljöengagemang är avhängigt den pedagogiska kontexten och situationen, det vill säga lärandets individuella, sociala och kulturella förutsättningar. Det handlar till exempel om att

undersöka hur lärandet är kopplat till den enskilda individens tidigare erfarenheter av naturmöten och vilka vanor som finns av att vistas utomhus: man behöver bättre studera betydelsen av den kommunikation som sker mellan de människor som medverkar i mötet, och de erfarenheter, upplevelser och attityder som de ger uttryck för. Dessutom bör man klargöra innebörden av de sammanhang som naturmöten sker i, med vilket förhållningssätt till landskapet aktiviteterna genomförs, vilka motiv man har och vilken utrustning och vilka fortskaffningsmedel man använder sig av, etcetera.

Samtidigt är friluftslivet i ständig förändring och präglas, som inledningsvis påpekades, hela tiden av det industrialiserade konsumtionssamhälle det är en del av. Därigenom riskerar friluftslivet alltid att successivt impregneras av de negativa miljökonsekvenser som följer med detta samhälle. Därför kvarstår friluftslivets ambivalenta relation till en i stora stycken miljöfientlig samhällsutveckling; friluftslivet är både en del av miljöförstörelsen och en del i en pedagogik för att hindra den.

Referenser

- Barrett, M. J. (2006). *Education for the environment: action competence, becoming, and story*. Environmental Education Research, 12(3–4), 503–511.
- Becken, S., & Hay, J. H. (2007). *Tourism and Climate change: Risks and Opportunities*. Clevedon: Channel View Publications.
- Beery, T. (2012). *Nordic in nature: friluftsliv and environmental connectedness*. Environmental Education Research, DOI:10.1080/13504622.2012.688799
- Berns, G. N., & Simpson, S. (2009). *Outdoor Recreation Participation and Environmental Concern: A research Summary*. Journal of Experiential Education, 32, 79-91.
- Brügge, B., Glantz, M., & Sandell, K. (red.) (2011). (4e reviderade uppl.). *Friluftslivets pedagogik: en miljö- och utomhuspedagogik för kunskap, känsla och livskvalitet*. Stockholm: Liber.
- Buckley, R. C. (2009a). *Ecotourism. Principles and Practices*. Wallingford UK: CAB International.
- Buckley, R. C. (2009b). *Evaluating the Net Effects of Ecotourism on the Environment: a Framework, First Assessment and Future Research*. Journal of Sustainable Tourism. iFirst, 1-30.
- Chawla, L. (2008). Participation and the ecology of environmental awareness and action. In A. Reid, B. B. Jensen, J. Nikel & V. Simovska (Eds.), *Participation and Learning Perspectives on Education and the Environment, Health and Sustainability* (pp. 90–110). Dordrecht, The Netherlands: Springer.
- Emmelin, L., Fredman, P., Lisberg Jensen E., & Sandell, K. (2010). *Planera för friluftsliv: Natur, samhälle, upplevelser*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Faarlund, N. (1990). *Om møtet med fri natur som metode i miljøundervisningen*. Mestrefjellet, 37, 21-23, Hemsedal, Norge.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U., & Sandell, K (red.) (2008). *Vara i naturen - varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Rapport No. 2. Östersund: Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring.
- Goralnik, L., & Nelson, M. (2011). *Framing a philosophy of environmental action: Aldo Leopold, John*

- Muir, and the importance of community. *The Journal of Environmental Education*, 42(3), 181-192.
- Gosling, E., & Williams, K. (2010). *Connectedness to nature, place attachment and conservation behaviour: Testing connectedness theory among farmers*. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 298-304.
- Gössling, S., & Hultman, J. (eds.) (2006). *Ecotourism in Scandinavia: Lessons in Theory and Practice*, Wallingford: CABI.
- Henderson, B., & Vikander, N (eds.) (2007). *Nature First: Outdoor Life the Friluftsliv Way*. Natural Heritage Books, Toronto.
- Hockett, K. S., McClafferty, J. A., & McMullin, S. L. (2004). *Environmental concern, resource stewardship, and recreational participation: A review of the literature* (No. CMI-HDD-04-01). Virginia Tech, College of Natural Resources: Conservation Management Institute.
- Kellert, S. R. (2002). *Experiencing Nature: Affective, Cognitive, and Evaluative Development*, in *Children and Nature: Psychological, Sociocultural, and Evolutionary Investigations*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Kvaløy, S. (1976). *Ekologisk kris - natur och människa*. Stockholm: LT. (Incl. an English summary).
- Mayer, F. S., & Frantz, C. M. (2004). *The connectedness to nature scale: A measure of individuals' feeling in community with nature*. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 503-515.
- Mårtensson, F., Lisberg Jensen Ebba., Söderström, M., & Öhman, J. (2011). *Den nyttiga utevistelsen? Forskningsperspektiv på naturkontaktens betydelse för barns hälsa och miljöengagemang*. Rapport för Naturvårdsverket No 6407. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Nisbet, E., Zelenski, J., & Murphy, S. (2009). *The nature relatedness scale: Linking individuals' connection with nature to environmental concern and behavior*. *Environment and Behavior*, 41(5), 715-740.
- Naess, A. (1973). *Ekologi, samhälle och livsstil: utkast till en ekosofi*. Stockholm: LT.
- Powell, R.B., & Ham, S.H. (2008). *Can ecotourism interpretation really lead to pro-conservation knowledge, attitudes and behavior? Evidence from the Galapagos Islands*. *Journal of Sustainable Tourism*, 16, 4.
- Rickinson, M., Dillon, J., Teamey, K., Morris, M., Choi, M.Y., Sanders, D., & Benefield, P. (2004). *A Review of Research on Outdoor Learning*. Shropshire: Field Studies Council Publications.
- Sandell, K. (2006). *Friluftsliv, platsperspektiv och samhällskritik*. I Mårald, E., & Nordlund, C. (red.), *Topos: Essäer om tänkvärda platser och platsbundna tankar*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Sandell, K., Arnegård, J., & Backman, E. (red.) (2011). *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Lund: Studentlitteratur.
- Sandell, K., & Sörlin, S. (red.) (2008). (2a reviderade uppl.). *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftslif' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Sandell, K., & Öhman, J. (2010). *Educational potentials of encounters with nature: reflections from a Swedish outdoor perspective*. *Environmental Education Research*, 16(1), 113 - 132.
- Sandell, K., & Öhman, J. (2012). *An Educational Tool for Outdoor Education and Environmental Concern*. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, DOI:10.1080/14729679.2012.675146.
- Schultz, P.W. (2001). *The structure of environmental concern: Concern for self, other people, and the biosphere*. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 1-13.
- SFS (2003:133). *Förordning om Statsbidrag till friluftsförbund*. Källa: Rixlex Utfärdad 2003-04-10.
- Weaver, D. B. (2008). *Ecotourism*. Wiley: Milton.

- Wolf-Watz, D. (2011). *Outdoor recreation and environmentalism: social and spatial perspectives*. Licentiatavhandling, Karlstad: Karlstads universitet.
- Wolf-Watz, D., Sandell, K., & Fredman, P. (2011). *Environmentalism and Tourism Preferences: A Study of Outdoor Recreationists in Sweden*. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 11(2), 190-204.
- Wurzinger, S. & Johansson, M. (2006). *Environmental Concern and Knowledge of Ecotourism among Three Groups of Swedish Tourists*. *Journal of Travel Research*, 45, 217.
- Öhman, J (2011). *Pedagogiska perspektiv på barns naturkontakt*. I F. Mårtensson, E. Lisberg Jensen, M. Söderström, & J. Öhman, *Den nyttiga utevistelsen? Forskningsperspektiv på naturkontaktens betydelse för barns hälsa och miljöengagemang*. Naturvårdsverket rapport 6407, s 119-138.
- Öhman, M. & Öhman, J. (2008). *Friluftsliv för hälsa och livskvalitet*. I Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftslif' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*, s.102-117. Stockholm: Carlssons bokförlag.

10. Friluftslivet i samhällsekonomin

Peter Fredman, Mattias Boman, Linda Lundmark,
Bo Svensson & Kreg Lindberg

Inledning

Människors intresse för friluftsliv kan ta sig många olika uttryck i form av upplevelser, aktiviteter, samvaro, utrustning, resor och boende. Det innebär att vi som friluftsutövare inte bara finner nytta och nöje av vistelser ute i naturen, utan i de flesta fall också blir konsumenter av olika varor och tjänster. Ur ett samhällsekonomiskt perspektiv innebär det att friluftsliv omfattar konsumtion av såväl marknadsprissatta (t.ex. utrustning, transporter, boende och mat) som icke-marknadsprissatta (t.ex. upplevelser av och fri tillgång till attraktiva naturområden) varor och tjänster. Dessa båda kategorier skiljer sig åt i flera avseenden. Vår konsumtion ur den förstnämnda kategorin resulterar i ekonomiska transaktioner som blir synliga i det samhällsekonomiska systemet, medan den senare kategorin skapar upplevda värden som inte har ett lika självklart kommersiellt värde. Likväl kan de vara mycket betydelsefulla ur ett samhällsekonomiskt perspektiv.

Exempel på icke marknadsprissatta nyttigheter är t.ex. förekomst av ren luft, växter och djurs existens, eller möjligheten till en vacker utsikt. Det monetära värdet av dessa nyttigheter kan mätas genom att exempelvis observera människors beteende eller ställa frågor om betalningsvilja, d.v.s. man skapar då en hypotetisk marknad där den svarande ombeds att ange sin maximala betalningsvilja för en förändring i tillgången av en viss nytta (se Brännlund & Krström, 1998, eller Alberini & Kahn, 2009). Marknadsprissatta nyttigheter har däremot ett pris som uppstår då utbud och efterfrågan möts. Många utövare av friluftsliv har kostnader i termer av exempelvis utrustning, resor, liftkort eller hyra av en guide. Summan av dessa representerar emellertid bara en del av friluftslivets totala ekonomiska värde, på liknande sätt som det pris vi betalar för marknadsprissatta varor och tjänster i allmänhet bara utgör en del av det fulla värdet som vi tillskriver dem. Differensen mellan vad vi maximalt är beredda att betala (betalningsviljan) och kostnaden blir då ett så kallat konsumentöverskott. Medan kostnaderna är ett mått på friluftslivets direkta ekonomiska betydelse representerar konsumentöverskottet människors upplevda ekonomiska värde ("netto", utöver de direkta kostnaderna) från exempelvis konsumtion av friluftsliv. Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att människor deltar i friluftsliv då

betalningsviljan överstiger kostnaderna. Lägg därtill att den direkta konsumtionen för friluftsliv resulterar i positiva effekter på den svenska ekonomin i termer av förädlingsvärden och sysselsättning.

Kunskap om friluftslivets olika värden är viktig ur flera perspektiv. Vår ekonomi blir i allt högre grad beroende av tjänsteföretag, inte minst inom turism och upplevelser, och naturen utgör ett viktigt motiv för mycket resande vilket ofta kommer till uttryck genom olika friluftsaktiviteter. Vi behöver därför kunskap om friluftslivets ekonomiska bidrag inom såväl turistnäringen som varuproducerande branscher inom fritidssektorn (Ryan, 2003), och ur ett samhällsekonomiskt perspektiv är det viktigt att kunna kvantifiera friluftslivets upplevda värden när beslut ska fattas som påverkar människors möjligheter att utöva friluftsliv, exempelvis vid utbyggnad av infrastruktur, vattenreglering och skogsavverkning (Loomis & Walsh, 1997). I det här kapitlet ska vi därför ge exempel på de värden friluftslivet representerar avseende både marknadsprissatta och icke marknadsprissatta nyttigheter. Det bygger i huvudsak på studier gjorda inom ramen för Friluftsliv i förändring, inklusive den sammanställning över ekonomiska värden som publicerades tidigt i programmet (se Boman m.fl., 2013; Boman & Ezebilo, 2012; Fredman m.fl. 2008a och 2012). Vi inleder med att diskutera den konsumtion som friluftslivet i Sverige genererar för att därefter titta närmare på de värden som finns utöver de faktiska kostnaderna. Skog och fjäll är två viktiga miljöer för friluftsliv i Sverige, och jakt och fiske är två viktiga aktiviteter, något som återspeglas i den forskning som här presenteras. Avslutningsvis diskuterar vi vilka faktorer som påverkar storleken på friluftslivets ekonomiska värden jämte friluftslivets roll i den svenska ekonomin i termer av förädlingsvärden och sysselsättning.

Konsumtion för friluftsliv

Deltagande i friluftsliv genererar konsumtion i en rad olika samhällssektorer, dels i form av direkta ekonomiska utgifter, dels genom de ekonomiska effekter och arbetstillfällen som dessa genererar i den svenska ekonomin. En studie gjord av Fredman, Svensson, Lindberg och Holmstedt (2010) visar bland annat att det är vanligast med ekonomiska utgifter för enkla vardagsnära aktiviteter som att ströva i skog och mark (t ex för att titta på naturen, plocka svamp och bär), promenader, picknick, cykling och bad. Undersökningen gjordes i form av en internetbaserad panelstudie där 6000 svenskar från 16 år och uppåt intervjuades om sina utgifter för friluftsliv. Intervjuerna delades upp på tre tidsperioder (januari – april, maj – augusti, och september – december) under år 2009 för att fånga friluftslivets säsongsvariationer och samtidigt öka precisionen i mätningarna.

Studien tog sin utgångspunkt i samma 43 friluftsfaktiviteter som redovisas i kapitel 2 och frågorna avsåg utlägg för både eget utövande och andras utövande (t.ex. make/maka, barn, övriga familjemedlemmar och vänner) för att få en heltäckande bild av konsumtionens storlek i Sverige.

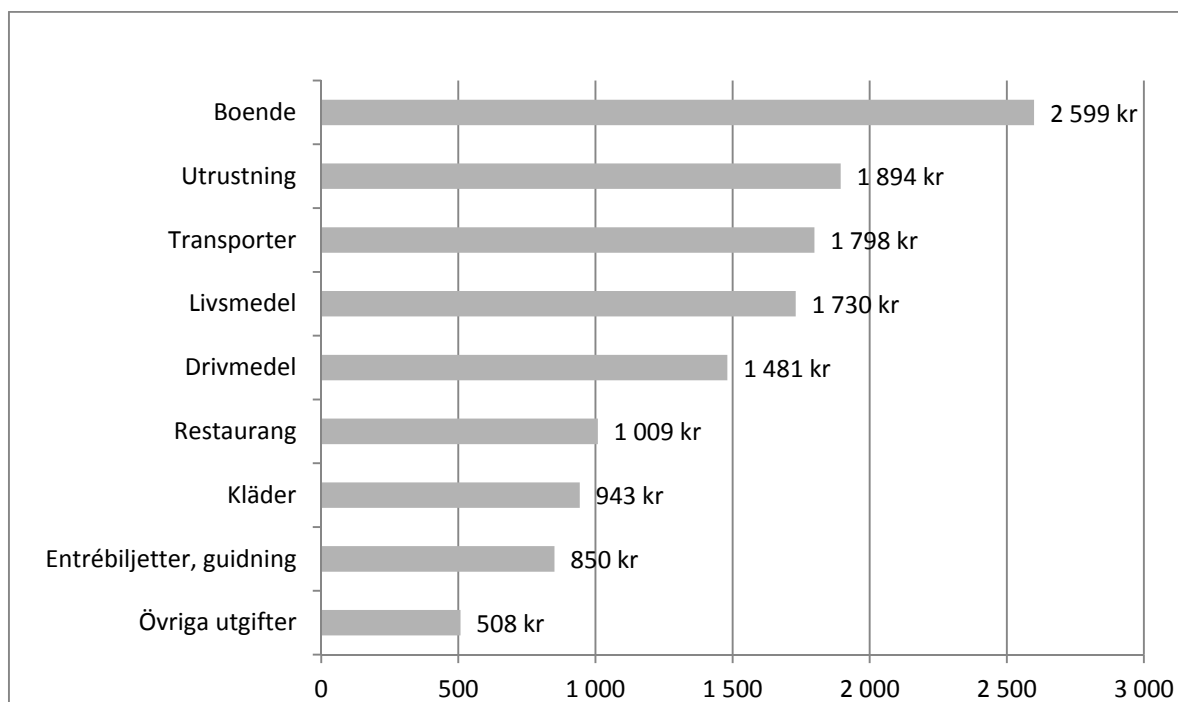
Totalt spenderade svenskarna ca 96 500 miljoner kr på friluftsfaktiviteter under 2009, varav ca 72 300 miljoner i Sverige. Som framgår av tabell 9.1 så spenderade svensken i genomsnitt ca 12 800 kr på sitt friluftsliv, varav 9 600 kr var i Sverige (5 800 kr i regionen där respondenten bor och 3 800 kr i övriga Sverige). Detta innebär att cirka tre fjärdedelar av de totala utgifterna sker i Sverige och en fjärdedel utomlands. Genom att multiplicera de genomsnittliga beloppen med Sveriges befolkning (7 537 631 personer) i det åldersintervall som studien omfattar så erhöles det sammanlagda belopp som svenskarna spenderat på friluftsliv under ett år. Värt att notera är att en liknande utgiftsfråga ställdes i undersökningen ”Friluftsliv 07” (se kapitel 2) och det medelvärdet var av samma storleksordning som här redovisas (Boman m.fl. 2013), vilket stärker resultatens trovärdighet.

Tabell 10.1. Ekonomiska utgifter för friluftsliv (per person och totalt). Källa: Fredman m.fl. 2010

	Medelvärde per person (kr)	Totalt (miljoner kr, mkr)	Andel
I regionen där du bor*	5 800 kr	43 400 mkr	45 %
I övriga Sverige	3 800 kr	28 900 mkr	30 %
Sverige totalt	9 600 kr	72 300 mkr	75 %
Utomlands	3 200 kr	24 200 mkr	25 %
TOTALT	12 800 kr	96 500 mkr	100 %

* Högst 10 mil från bostaden

I figur 10.1 redovisas utgifternas storlek fördelat på de olika utgiftskategorierna (i Sverige och utomlands sammantaget och för hela 2009). Största kategorin utgörs av boende (20 % av utgifterna) följt av utrustning (15 %), transporter (14 %) och livsmedel (14 %). Värt att notera är att utrustning och kläder tillsammans (22 % av utgifterna) utgör en större utgiftspost än boendet vilket rimmar väl med den ovan noterade tillväxten inom outdoor-segmentet. Noteras bör också att den minsta utgiftsposten – entrébiljetter, guidning, medlems- och deltagaravgifter (7 % av utgifterna) – bekräftar bilden av att tjänster och produkter direkt kopplade till själva naturupplevelsen utgör en förhållandevis liten del av friluftslivets ekonomi. Om vi summerar de sammanlagda utgifterna för respektive årstid så finner vi att de svarande i genomsnitt spenderar ca 4 200 kr under perioden januari-april, 4 800 kr under perioden maj-augusti och 3 800 kr under september-december.

Figur 10.1. Ekonomiska utgifter per kategori (kr/person). Källa: Fredman m.fl. 2010

Naturupplevelsen – värd mer än utgiften

En s.k. betingad värdering (Eng. Contingent valuation) gjordes i den ovan refererade studien (Fredman m.fl., 2010), för att ta reda på hur mycket svenskarna värderar deltagandet i friluftsliv, mätt i ekonomiska termer, utöver det belopp de faktiskt spenderar för sitt deltagande. Det innebar att personerna som svarade på enkäten ombads att uppskatta hur mycket högre kostnader man maximalt skulle ha varit beredd att acceptera för det friluftsliv man utövat under den aktuella undersökningsperioden. Detta motsvarar ett ungefärligt mått (uttryckt i kronor) på det värde man tillmäter friluftsliv utöver de utgifter man har (d.v.s. konsumentöverskottet). Beräkningarna visade att den genomsnittliga värderingen utöver de kostnader man redan har för friluftsanskaffningar är ca 4 800 kr för de personer som hade någon form av utgift för friluftsanskaffningar, medan motsvarande konsumentöverskott för de som inte har några utgifter för friluftsanskaffningar är ca 3 800 kr. Genom att multiplicera dessa värden med antalet personer i Sverige i den åldergrupp studien omfattar så visar det sig att den totala värderingen (konsumentöverskottet) utöver de utgifter svenskarna har för friluftsanskaffningar uppgår till ca 33 400 miljoner kr, dvs. cirka en tredjedel av de faktiska utgifterna.

Värden i skog och fjäll

Drygt halva Sverige är täckt av skogsmark (SCB, 2012), och skogens betydelse ur rekreationssynpunkt är därför av särskilt intresse. Närmare 80 % av befolkningen ger sig dessutom ut i skogen åtminstone någon gång per år (SCB, 2007). Skogsrekreationens värde beror bl.a. på själva skogsmiljöns tillgänglighet och egenskaper, exempelvis trädslagsblandning och skogens ålder. Dessutom spelar det naturligtvis roll i vilken omfattning eller ”mängd” som denna rekreation kan åtnjutas. I SCBs miljöräkenskaper för skog så uppskattas antalet skogsbesök per person och år till cirka 60 (SCB, 2001). Samtidigt har det genomförts ett antal studier där man på olika sätt och i olika landsdelar sökt uppskatta svenskarnas värdering, eller betalningsvilja, för sin skogsrekreation. I norra Sverige fann Mattsson & Li (1993) att den årliga betalningsviljan för skogsrekreation i Västerbotten uppgick till cirka 7 720 kr/person och år, vid en besöksfrekvens om 100 besök per år. Detta innebär med andra ord att Västerbottningen i genomsnitt värderade sitt skogsbesök till cirka 80 kronor. I sydligaste Sverige visar studier att resekostnaden för ett skogsbesök i Skåne och Blekinge uppgick till cirka 50 kr/besök, däremot var man i genomsnitt beredd att betala upp till 220 kronor för ett besök (se Norman m.fl., 2011 samt Fredman m.fl., 2012). I den här delen av landet uppgick besöksfrekvensen till cirka 40 besök per år i genomsnitt. Detta innebär alltså en årlig värdering av skogsrekreationen om cirka 8 700 kr. Dessa studier indikerar att det tycks finnas en regional variation i besöksmönstren, med en högre besöksfrekvens i norra Sverige än i södra. Å andra sidan tycks man i södra Sverige värdera det enskilda skogsbesöket högre än i norra. I SCBs miljöräkenskaper använder man en värdering per skogsbesök som ligger lägre än ovanstående skattningar, cirka 60 kr per besök. Icke desto mindre beräknas det totala årliga värdet av dessa skogsbesök (373 miljoner besök, inklusive jakt) vara av samma storleksordning som virkesproduktionens årliga värde, omkring 20 miljarder kronor per år. (SCB, 1996).

Från enkäten ’*Friluftsliv 07*’ vet vi att naturområden inom 10 mil från bostaden i hög grad besöks i proportion till deras areella omfattning, fjällen undantaget (SCB, 2012). Sålunda anger majoriteten, 45 %, att de besöker skog. Därefter är det vanligast att besöka områden med sjöar och vattendrag (11 %), skärgård (9.5 %) och hav (7.5 %). Drygt 6 % anger att de brukar besöka ängsbetes och hagmarker. Övriga naturmiljöer som fjäll, parker, öppna gräsytor åker och bebyggelse besöks av mellan en halv och tre procent av svenskarna. Det genomsnittliga avståndet var drygt 15 km, medan medianen var 5 km. Majoriteten hade besökt området upp till 3 gånger per månad (36 gånger per år), och i genomsnitt besöktes området cirka 70-80 gånger per år. För hälften av de svarande var den totala kostnaden 40 kr eller mindre per besök medan motsvarande betalningsvilja

för att fortsatt besöka naturområdet uppgick till 100 kronor per besök (Fredman m.fl, 2008b). Om man ser till den del av de svarande som hade tillbringat upp till ett dygn i området vid ett genomsnittligt besök så uppgick den genomsnittliga kostnaden för dem till cirka 70 kr per besök medan den totala värderingen (betalningsviljan) uppgick till i genomsnitt närmare 170 kr per besök (Boman & Ezebilo, 2012).

Även om mycket av friluftslivet nära hemmet utövas i anslutning till skog och vatten så utgör fjällen en högt värderad rekreationsmiljö för många. Men då de allra flesta svenskar bor långt från fjällområdet innebär det att en stor del av det totala friluftslivet sker i form av turism. Enligt SCB uppgår knappt 10 procent av den vuxna befolkningen att de fjällvandrat under ett år (se kapitel 3). Heberlein m.fl. (2002) har visat att 43 procent av alla vuxna svenskar har besökt fjällen under en femårsperiod. Vinteraktiviteter som utförsåkning dominerar i de södra fjällen (Dalarna och Jämtland) medan sommarturismen i form av vandring, fiske mm dominerar i norr (Västerbotten och Norrbotten). Forskning kring svenskarnas ekonomiska utgifter i samband med besök i fjällen visar bland annat att utförsåkare i genomsnitt spenderar cirka 60 % mer (4 710 kr) jämfört med vandrare (2 990 kr) och ungefär 25 % mer jämfört med snöskoteråkare (3 790 kr) per besök (belopp från Fredman (2008) omräknade till 2009 års priser i Fredman m.fl. (2012)). Det är framför allt utgifter för liftkort, skidskola, guidning och lokala transporter som utmärker utförsåkarna jämfört med övriga grupper. Betalningsviljan, dvs. vad man maximalt är villig att betala för besöket i svenska fjällen innan man beslutar sig för att inte göra det, uppgår till 5 290 kr per person och besök för utförsåkarna, 4 020 kr för vandrarna och 4 250 kr för snöskoteråkarna. Det innebär att vandrarna i genomsnitt har ungefär dubbelt så stort konsumentöverskott jämfört med utförsåkare och snöskoteråkare.

Vad representerar då dessa belopp omräknat för alla svenskar som besöker fjällen?

Uppskattningar av Heberlein och Fredman (2000) gör gällande att 1 398 000 åker utför i svenska fjällen, 176 000 svenskar vandrar och 431 000 kör snöskoter minst en gång under en femårsperiod. Lågt räknat blir då det totala värdet (i genomsnitt per år) ca 1 500 miljoner kr för utförsåkning, 140 miljoner kr för vandring och 365 mkr för snöskoteråkning. Motsvarande ekonomiska utgifter hos respektive grupp blir då 1 300 miljoner kr för utförsåkning, 104 miljoner kr för vandring, samt 326 miljoner kr för snöskoteråkning. Det ska naturligtvis tilläggas att beräkningar av detta slag blir ungefärliga och ska hanteras med viss försiktighet.

Jakt och fiske

Antalet jägare i Sverige (mätt som antalet jaktkortslösare) uppgår till cirka 270 000-280 000 (Ericsson m.fl., 2008; Mattsson m.fl., 2009). Det genomsnittliga antalet jaktdagar per jägare har ökat från 20 dagar jaktåret 1986/87 till 26 dagar jaktåret 2005/06. För landet som helhet innebär detta en ökning från cirka 6 miljoner jaktdagar till drygt 7 miljoner. Mest tid läggs på älgjakt (Boman m.fl., 2011), rådjursjakt och harjakt. Räv, grävling och vildsvin jagas i högre utsträckning idag än för några decennier sedan (Mattsson m.fl., 2009). Genomsnittsjägaren värderade sin jakt till cirka 11 200 kronor jaktåret 2005/06, medan motsvarande siffra två decennier tidigare uppgick till cirka 8 200 kronor. Denna ökning av jaktvärdet innebär att det aggregerade årliga jaktvärdet av all jakt i Sverige har ökat under de två decennierna (från cirka 2,45 till 3,13 miljarder kronor) trots att antalet jägare minskat. Man kan också konstatera att jägarnas ”mervärde”, eller konsumentöverskott, av sin jakt minskat, eftersom det har blivit dyrare att jaga (Boman & Mattsson, 2012). År 2005/06 var mer än 60 procent av den totala värderingen jaktkostnad, medan motsvarande siffra två decennier tidigare var cirka 40 procent. Jaktens värde domineras av rekreationskomponenten. Även om köttet är viktigt så utgjordes två tredjedelar av det totala jaktvärdet (betalningsviljan) av rekreationsupplevelsen, både 1986/87 och 2005/06. Sammanfattningsvis kan man alltså konstatera att det aggregerade jaktvärdet är högre nu än för två decennier sedan. Samtidigt har det totala antalet jaktdagar ökat och antalet jägare har minskat (Mattsson m.fl., 2009; Boman m.fl., 2011).

Fritidsfiske, eller fiske med handredskap, är en betydligt större friluftsansaktivitet än jakten åtminstone när det gäller själva utövandet. Antalet svenskar (i åldern 16-74 år) som åtminstone någon gång per år har sportfiskat uppgår till ca 1,2 miljoner (Fiskeriverket, 2006). Tidiga norska studier (Strand, 1981; Navrud 1984; Scancke 1984) visade några viktiga faktorer som påverkar sportfiskets värde: lax har ett högre värde för sportfiske än öring; större genomsnittlig storlek på fiskarna påverkar värdet positivt; ju mer fisk ett vattendrag håller desto högre värde har det för sportfiske. Enligt Fiskeriverket (2007) så uppgår fritidsfiskarnas sammanlagda värdering av sitt fiske till 2,5 miljarder kronor, medan utgifterna uppgår till 1,7 miljarder kronor. Detta antyder att kostnadernas andel av den totala värderingen är av samma storleksordning för fiske som för jakt.

Faktorer som påverkar friluftslivets ekonomiska värden

Vad är det då för faktorer som påverkar konsumtionen av varor och tjänster, och vår värdering av friluftsutövande? Den ovan refererade studien kring svenskarnas ekonomiska utgifter för friluftsliv (Fredman m.fl. 2010) visar att män i genomsnitt har högre utgifter för friluftaktiviteter än kvinnor. Utgifterna är störst för medelålders personer och betydligt lägre för äldre. Personer med högre utbildning och högre inkomst har också högre utgifter för friluftaktiviteter jämfört med personer med lägre utbildning och lägre inkomst. Om det finns barn och/eller ungdomar (0-18 år) i hushållet leder det till högre utgifter för friluftsliv jämfört med hushåll utan barn och ungdomar. När det gäller den totala värderingen av friluftsliv (betalningsviljan) visar studien att den är positivt korrelerad med höga utgifter för friluftsliv, hög inkomst, män, låg ålder samt stor naturkontakt som barn.

Avståndet till naturen och dess tillgänglighet har också en stor betydelse, inte minst för människors värdering av sina friluftsmöjligheter. Hörnsten & Fredman (2000) har visat att 40 procent av svenskarna vill ha en rekreationsskog närmare sin bostad än vad som idag är fallet. När det gäller friluftsliv längre bort från bostaden i form av turism så finns det åtskilliga studier, både i Sverige och utomlands, som visar på betydelsen av transportsätt, resans längd och dess syfte som förklaring på de ekonomiska utgifternas storlek. Studier över turism i svenska fjällen visar bland annat att besökets längd är en avgörande faktor för de sammanlagda utgifternas storlek, vilket innebär att de totala utgifterna blir större om antalet besökare är fler (och stannar kortare period) jämfört med färre besökare som stannade en längre period. Värt att notera är också att vandrarna, den grupp som har lägst utgifter på destinationen, spenderar mest på att transportera sig till och från fjällen, och utförsåkarna minst (Fredman, 2008). Vad gäller snöskoteråkare så innebär stora avstånd mellan boende och lämpliga leder samt höga ledavgifter att marknadsandelen reduceras till ca 40 % jämfört med en destination utan några avstånd mellan boende och leder samt utan ledavgifter. För skidåkare har däremot avståndet till leden mindre betydelse, medan en eventuell avgift kan reducera marknadsandelen till en tiondel jämfört med ett fritt tillgängligt skidområde (Lindberg & Fredman, 2005).

Generellt kan sägas att värdet av friluftsliv ökar då utbudet på rekreativsmöjligheter tar hänsyn till olika besökares preferenser genom exempelvis en mer efterfrågestyrd planering (Fredman & Emmelin, 2001). Samma sak kan sägas om naturens utseende och tillgången på naturresurser. Forskning kring skogens skötsel visar att friluftslivsvärdet i Västerbottens län skulle kunna öka genom att reducera mängden kalhuggning och istället öka omfattningen av naturlig föryngring genom fröträd eller s.k. skärmställningar. Mindre mängd gran och mer lövträd visade sig också ha

en positiv effekt på skogens värde för friluftslivet (Mattsson & Li, 1994; Holgén m.fl., 2000). På liknande sätt har man i sydligaste Sverige visat att en ökning av andelen ädel lövskog skulle ha en positiv effekt på rekreationsvärdet (Norman m.fl., 2011). Andra studier har visat att friluftslivsvärdet ökar om kalhyggenas storlek minskar (även om dessa blev fler), en större andel lövträd samt ett tätare nät av skogsbilvägar i norra Sverige (Bostedt & Mattsson, 1995). Som ytterligare ett exempel kan nämnas att jaktens friluftslivsvärde är beroende av hur mycket vilt som finns. Till exempel kan man förvänta att jaktvärdet av älg ökar (men med avtagande ökningstakt) ju fler älgar det finns per arealenhet (Mattsson, 1990).

Friluftsliv – en viktig del av den svenska ekonomin

Den genomgång vi nu har gjort av friluftslivets ekonomi i termer av direkta utgifter och upplevda värden visar på betydande belopp i flera avseenden. Från Figur 10.1 kan vi urskilja tre huvudsakliga utgiftskategorier – boende och transporter, restaurang och livsmedel samt utrustning och kläder. Medan de första två kategorierna i hög grad hör hemma i en växande turistnäring, utgör den senare kategorin (utrustning och kläder) en del av en tillika kraftigt expanderande outdoor-industri (se Fredman m.fl. 2008a). Man kan alltså lite förenklat säga att friluftslivets ekonomiska fotavtryck finns i dessa två sektorer – turism och outdoor. Endast en mindre del av de samlade utgifterna går till tjänster direkt kopplat till utövande av friluftaktiviteter som exempelvis hyra, liftkort och guider, även om det kan se annorlunda ut för specifika aktiviteter. Fredman (2008) visar t.ex. att ca en fjärdedel av utförsåkarnas utgifter på destinationen återfinns i denna kategori, och för många jägare utgör markarrendet en betydande utgift.

Vi bör emellertid även säga något om osäkerheten i dessa skattningar, vilket kan illustreras med ett exempel. Låt oss utgå från de cirka 7 miljoner svenskar i åldersspannet 16-84 år som brukar vara föremål för olika vetenskapliga undersökningar kring friluftsliv. Antag nu att dessa värderar sina vardagliga skogsbesök till en av de lägre siffrorna från ovan redovisade studier och att de har en motsvarande låg besöksfrekvens, dvs. 50 kr i resekostnad per besök och en besöksfrekvens på 40 gånger per år. Multiplicerar man kostnaden per besök med besöksfrekvensen så blir detta 2000 kr på årsbasis. Räknar man upp detta belopp med samtliga individer så får man en totalsumma på cirka 14 miljarder kronor per år (vilket ska jämföras med SCBs siffra på 20 miljarder). Tar vi en av de högre redovisade värderingarna, 8 700 kr per person och år, så kommer man upp i en totalsiffra på 61 miljarder. Vi kan alltså konstatera att enbart rekreation i skog kan värderas till mellan 14 och 60 miljarder kronor per år beroende på hur man räknar. I undersökningen ”Friluftsliv -07” (se

kapitel 2) uppskattades de genomsnittliga utgifterna för friluftsliv till 11 000 kr per person och år, vilket ligger mycket nära det värde som redovisas ovan i tabell 10.1 och således stärker trovärdigheten i dessa resultat.

Förädlingsvärden och sysselsättning

En uppenbar följdfråga när man talar om direkt konsumtion kopplad till friluftsutövande är vad denna konsumtion innebär för svensk ekonomi? Genom att analysera s.k. multiplikatoreffekter går det att beräkna både indirekta ekonomiska värden av en viss konsumtion och motsvarande sysselsättningseffekter. Om exempelvis en skidåkare ”för ändamålet” övernattar på hotell så genererar denna övernattningsen inkomst för hotellet, dvs. det värde vi mätt genom att fråga utövaren om dennes konsumtion för boende. Hotellet å sin sida köper tjänster av underleverantörer och betalar sina anställda löner. De anställda använder inkomsten för olika typer av konsumtion och skapar därmed ett värde i andra delar av ekonomin. Detta är ett exempel på en multiplikatoreffekt. Underleverantören har som regel också personal anställd och då uppstår samma effekt där, dvs. konsumtion genereras i flera led i samhällsekonomin. Företag och anställda betalar också skatt, pengar som används för vägar, skolor och annan offentlig service. Samma princip som ovan gäller för de arbetstillfällen som blir resultatet av svenskarnas konsumtion av friluftsliv. Tag som exempel turister som köper hotellnätter för en miljon kronor. Detta resulterar i knappt 1,3 arbetstillfällen i hotellnäringen direkt, men för att kunna producera dessa hotellnätter behöver näringen insatsvaror och tjänster som köps av underleverantörer. Om man följer alla dessa leveranser längs hela förädlingsvärdekedjan så resulterar de i ytterligare knappt ett halvt årsarbetstillfälle och den totala sysselsättningseffekten av en miljon spenderat på hotell blir ca 1,7 arbetstillfällen.

Baserat på de ca 72 300 miljoner kronor som svenskarna sammanlagt spenderar på friluftsliv i Sverige kan utifrån ovanstående principer friluftslivets förädlingsvärde (bidrag till BNP) beräknats med hjälp av de olika utgiftskategorier som redovisas i figur 10.1 (se även Fredman m.fl. 2010). Förädlingsvärdet uppgår då till 34 300 miljoner kronor fördelat på boende (8 760 mkr), livsmedel (5 860 mkr), utrustning (4 490 mkr), transporter (4 260 mkr), restaurang (3 020 mkr), entré, guidning och hyra (2 910 mkr), kläder (2 330 mkr), övriga utgifter (1 520 mkr) samt drivmedel (1 170 mkr). Med samma beräkningsmodell kan friluftslivets effekter på sysselsättningen i Sverige uppskattas till 75 600 arbetstillfällen. Den största sysselsättningen skapas från konsumtion av boende (23 400 arbetstillfällen), livsmedel (12 400 arbetstillfällen) och som en följd av inköp av utrustning (8 600 arbetstillfällen).

En intressant aspekt på friluftslivets konsumtion (som även diskuteras i efterföljande kapitel) är var utgifterna sker geografiskt och när konsumtionen blir en del av turismens ekonomi. Vi ser från tabell 9.1 ovan att en knapp majoritet av utgifterna (55 %) sker utanför regionen där respondenten bor (mer än 10 mil från bostaden inom Sverige eller utomlands), vilket alltså innebär att en stor del av konsumtionen kopplat till friluftsliv sker i form av turism. Den inhemska turismen är i detta avseende något större än svenskarnas internationella turism, vilket naturligtvis har en positiv effekt på Sveriges ekonomi. Varje resa vi gör utomlands innebär ett läckage av pengar ut ur landet, vilket i sin tur innebär ett lägre förädlingsvärde. Å andra sidan innebär varje besökare från andra länder ett tillskott för den svenska ekonomin på motsvarande sätt. Beräkningar av Tillväxtverket (2011) gör gällande att utländska besökare spenderade drygt 90 miljarder kronor i samband med besök i Sverige under år 2011. Besökarna från övriga världen och USA spenderade mest, cirka 15 000 SEK i genomsnitt per person medan besökare från Danmark, Finland, Norge och Polen spenderade mellan drygt 2 000 och 4 000 SEK i genomsnitt per person. Hur stor andel av denna konsumtion som kan härledas till friluftsliv eller aktiviteter i naturmiljöer finns tyvärr ingen uppgift om.

Friluftslivets ekonomiska värden i relation till andra samhällssektorer

Om friluftslivets bidrag till den svenska ekonomin, via svenskarnas konsumtion för friluftsliv, uppgår till 34 300 miljoner kronor årligen så utgör det cirka en procent av BNP (multiplikatoreffekter inkluderat). Men som vi tidigare visat så är friluftslivets bidrag till den totala välfärden större än vad som visar sig i marknadstransaktioner och nationalräkenskaper. Friluftsliv som sådant är ju en komplex produkt som kan bestå av en mängd olika typer av aktiviteter som sker i olika miljöer med olika upplevelser och kostnader som följd, något som dessutom kan variera avsevärt från individ till individ. Om den totala värderingen av friluftslivet utöver utgifterna uppgår till 33 400 miljoner kronor så innebär det att utövarnas totala värdering av allt friluftsliv i Sverige uppgår till storleksordningen 100 miljarder kronor per år. Detta totalbelopp kan t.ex. ställas i relation till skattningen från SCB (2001) av delkomponenten rekreation i skogen (20 miljarder kronor per år), fisket (2,5 miljarder per år) eller jakten (drygt 3 miljarder per år). Även om siffrorna inte är direkt jämförbara så visar de att friluftslivets totala värde utgörs av en mängd olika typer av friluftsliv med olika värden. Aktiviteter som ger mer blygsamma direkta ekonomiska avtryck (t.ex. vandring) kan i ett välfärdsekonomiskt perspektiv representera betydligt större värden, något som är viktigt att ta hänsyn till i samhällsplaneringen, inte minst då olika intressen ställs mot varandra i landskapet. Exempelvis kan den fysiska aktivitet som genereras via bostadsnära friluftsområden potentiellt ha stor betydelse för folkhälsan (Norman m.fl., 2010; Bolin & Lindgren, 2006) och därmed skapa besparingar i sjukvårdssektorn. Ur ett samhällsekonomiskt

perspektiv kan det alltså vara kostnadseffektivt att främja friluftsliv (Hagberg, 2012). Att jägarna har minskat sitt mervärde av jakten, liksom att utförsåkarna erhåller ett betydligt mindre mervärde av sin aktivitet än vad fjällvandrarerna gör, kan å andra sidan vara ett uttryck för friluftslivets ökade kommersialisering. Mycket talar för att vi i allt högre grad konsumerar våra friluftsupplevelser i termer av resor, kläder och utrustning, något som sätter allt tydligare avtryck i den svenska ekonomin.

Referenser

- Alberini, A. & Kahn, J.R. (2009). *Handbook on contingent valuation*. Edward Elgar, Cheltenham, UK.
- Bolin, K. & Lindgren, B. (2006). *Fysisk inaktivitet – - produktionsbortfall och sjukvårdskostnader*. Hämtad 2012-12-11 från <http://www.svensktfriluftsliv.se/media/FYSISKINAKTIVITET1.pdf>.
- Boman, M. & Ezebilo, L. (2012). *The value of nature close to home for outdoor recreation in Sweden*. I P. Fredman, M. Stenseke, H. Liljendahl, A. Mossing & D.Laven (Red.) MMV Sixth, The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas. Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges, Stockholm, Sweden, August 21–24, 2012 (pp. 340-341). Rapport nr 19, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Boman, M., Fredman, L., Lundmark, L. & Ericsson, G. (2013). *Outdoor recreation – a necessity or a luxury? Estimation of Engel curves for Sweden*. Manuscript submitted to Journal of Outdoor Recreation and Tourism.
- Boman, M. & Mattsson, L., Ericsson, G. & Kriström, B. (2011). *Moose hunting values in Sweden now and two decades ago: The Swedish hunters revisited*. Environmental and Resource Economics 50:515–530.
- Boman, M. & Mattsson, L. (2012). *The hunting value of game in Sweden: Have changes occurred over recent decades?* Scandinavian Journal of Forest research 27: 669-674.
- Bostedt, G. & Mattsson, L. (1995). *The value of forests for tourism in Sweden*. Annals of Tourism Research, 22:671-680.
- Brännlund, R. & Kriström, B. (1998). *Miljöekonomi*. Studentlitteratur, Lund.
- Ericsson, G., Serup, B. & Heberlein, T. (2008). *Jägarna behövs i viltförvaltningen*. Miljötrender 2 :12-14.
- Fiskeriverket (2006) *Resurs- och miljööversikt: Fiskbestånd och miljö i hav och sötvatten*. Fiskeriverket, Göteborg.
- Fiskeriverket (2007) *Fritidsfiske och fritidsfiskebaserad verksamhet*. Rapport. www.fiskeriverket.se.
- Fredman, P. & Emmelin, L. (2001) Wilderness purism, willingness to pay and management preferences: a study of Swedish mountain tourists. Tourism Economics, 7:5-20.
- Fredman, P. (2008). *Determinants of Visitor Expenditures in Mountain Tourism*. Tourism Economics, 14(2):297-311.
- Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L. & Mattsson, L. (2008a) *Friluftslivets ekonomiska värden – en översikt*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 5, september 2008. www.friluftsforskning.se

Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.). (2008b) *Besöka naturen - hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. I samförfattarskap med: Bladh G., Boman M., Emmelin L., Ernerfeldt Burman L., Fredman P., Haraldson A-L., Henningsson S., Karlsson S-E., Lindhagen A., Lundmark L., Mattsson L., Müller D.K., Norman J., Petersson Forsberg L., Romild U., Sandberg M., Sandell K., Stenseke M., Öhman J. Rapport nr. 3, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.

Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L. & Mattsson, L. (2012) Research note: *Economic Values in the Swedish Nature-based Recreation Sector*. A synthesis. *Tourism Economics*, 18 (4), 903–910.

Fredman, P., Svensson, B., Lindberg, K. & Holmstedt, A. (2010) *Ekonomiska värden i svenskt friluftsliv - en enkätundersökning*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 14, Oktober 2010.
www.friluftsforskning.se

Hagberg, L.A. (2012) *Bör samhället satsa på friluftsliv?* *Socialmedicinsk tidskrift*, 3:277-279.

Heberlein, T.A. & Fredman, P. (2000) *Swedish Participation and Non-Participation in Mountain Tourism*. Working paper 2000:4. European Tourism Research Institute, Östersund.

Heberlein, T.A., Fredman, P. & Vuorio, T. (2002) *Current Tourism Patterns in the Swedish Mountain Region*. *Mountain Research and Development*, 22(2), pp 142-149.

Holgén, P., Mattsson, L. & Li, C.Z. (2000) *Recreation values of boreal forest stand types and landscapes resulting from different silvicultural systems: An economic analysis*. *Journal of Environmental Management*, 60:173-180.

Hörnsten, L. & Fredman, P. (2000) *On the distance to recreational forests in Sweden*. *Landscape and Urban Planning*, 51:1-10.

Lindberg, K. & Fredman, P. (2005). *Using Choice Experiments to Evaluate Destination Attributes: The Case of Snowmobilers and Cross-Country Skiers*. *TOURISM*, Vol. 53, No. 2, pp. 127-140.

Loomis, J.B. & Walsh, R.G. (1997). *Recreation Economic Decisions: Comparing Benefits and Costs*. Venture Publishing, State College, Pennsylvania.

Mattsson, L. (1990) *Moose management and the economic value of hunting – Towards bioeconomic analysis*. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 5: 574-581.

Mattsson, L. & Li, C.Z. (1993) *'The non-timber value of northern Swedish forests: An economic analysis'*, *Scandinavian Journal of Forest Research*, 8:426-434.

Mattsson, L. & Li, C.Z. (1994) *How do different forest management practices affect the non-timber value of forests? – An economic analysis*. *Journal of Environmental Management*, 41:79-88.

Mattsson, L., Boman, M. & Ericsson, G. (2009) *Jaktens ekonomiska värden då och nu*. *Vilt och Fisk Fakta* 2, 6s.

Navrud, S. (1984) *Ökonomisk verdsetting av fritidsfisket i Hallingdalselva i Gol kommune*. Agricultural University of Norway, Department of Economics, M.Sc. thesis.

Norman, J., Annerstedt, M., Boman, M. & Mattsson, L. (2010). *Influence of outdoor recreation on self-rated human health: comparing three categories of Swedish recreationists*. *Scandinavian Journal of Forest Research* 25: 234-244

Norman J., Mattsson L. & Boman M. (2011). *Rekreativsvärden i Skånes och Blekinges skogar – hur viktig är ädellövskogen?* *Fakta Skog* 2, 4s.

Ryan, C. (2003). *Recreational tourism. Demand and impacts*. Channel View Publications, Clevedon, UK. 357 p.

Scancke, E. (1984) *Fisket i Tinnelva*. Oslo University, Department of Economics, M.Sc. thesis.

SCB, (2001) *Environmental Accounts for Forest: Test of a proposed framework for Non-ESA/SNA Functions*. SCB, Stockholm.

SCB, (2007) *Fritid 2006-07*. SCB, Stockholm.

SCB, (2012) *Statistisk årsbok för Sverige 2012*. SCB-Tryck, Örebro.

Strand, J. (1981) *Beregning av samfunnsøkonomisk verdi av fisket i Gaula-vassdraget*. Oslo University, Department of Economics, Mimeo.

Tillväxtverket, (2011) *Resultat från den nationella gränsundersökningen IBIS 2011, inkommande besökare i Sverige*. Rapport 0124, Stockholm.

11. När friluftsliv blir naturturism

Linda Lundmark, Patrick Brouder,
Peter Fredman & Dieter K. Müller

Introduktion

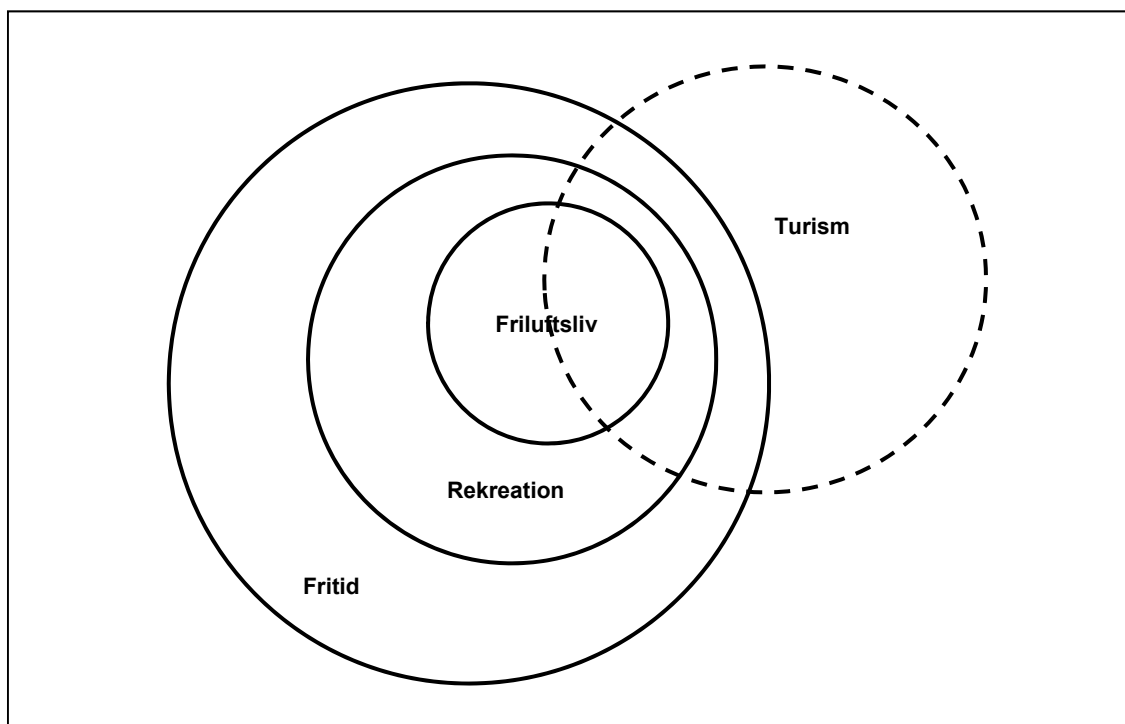
Var någonstans man ägnar sig åt friluftsliv i förhållande till sin bostad kan tyckas irrelevant men faktum är att denna geografiska dimension får konsekvenser för åtskilliga aspekter av stor betydelse för friluftslivet. Det påverkar vilka typer av aktiviteter vi har möjlighet att ägna sig åt, när vi kan göra det och på vilket sätt. Att ägna sig åt friluftsliv utanför sin vanliga omgivning innebär som regel en högre grad av efterfrågan på tjänster och produkter i termer av transporter, förtäring, boende och kunskap om platsen man besöker. I detta kapitel försöker vi svara på frågan om när friluftsliv blir naturturism, men också resonera kring förutsättningar för och konsekvenser av detta med utgångspunkt från en platsbunden allmänt tillgänglig naturresurs. Det geografiska perspektivet ger också upphov till resonemang om planering, destinationsutveckling, vinnare och förlorare i geografin, om regional tillväxt och en diskussion om när naturturismen blir lönsam lokalt, regionalt och nationellt samt kring framtida förändringar och utmaningar. Huvudfrågan som diskuteras i detta kapitel är vilka blir konsekvenserna när friluftsliv blir naturturism. De frågor vi ställer oss mer specifikt är: *När blir friluftsliv naturturism? Vilka konsekvenser för planering och investeringar har det att friluftsutövare blir turister? Hur skiljer sig möjligheterna för turism i olika geografiska områden och vilken betydelse har det för regional utveckling? Dessutom berörs frågan om vilka trender som är viktiga för framtida utveckling inom friluftsliv och naturturism.*

Vad är friluftsliv i förhållande till naturturism?

Utgångspunkten för merparten av innehållet i den här boken är friluftsliv som begrepp och företeelse (se även kapitel 1) utifrån den definition som bl.a. Naturvårdsverket ställt sig bakom; *Vistelse utomhus i natur- och kulturlandskapet för välbefinnande och naturupplevelser utan krav på tävling*. Det säger sig självt att begreppet är brett och spänner över en rad aktiviteter, i olika sammanhang och på olika tänkbara platser. De flesta människor ägnar sig åt friluftsliv i särskilda

syften eller för att nå specifika mål – exempelvis rekreation, naturupplevelser, socialt umgänge, lära sig nya saker, fysisk aktivitet, spänning, avkoppling, miljöombyte, utforska nya platser etc. – något som i sin tur resulterar i någon form av ”utbyte” (t.ex. välbefinnande eller bättre hälsa), vilket i vid mening kan betraktas som ett värde för individen och samhället (Manning, 2011). Människors intresse för utomhusupplevelser kan alltså ta sig många olika uttryck i form av aktiviteter, resor, sociala nätverk och konsumtion av varor och tjänster, vilket innebär att friluftsliv har nära relationer till bland annat fritid, idrott, turism, folkhälsa, regional utveckling och livskvalitet (Emmelin m.fl., 2010).

För detta kapitel är det av särskilt intresse att titta närmare på relationen mellan friluftsliv som företeelse, turism och regional utveckling. Som utgångspunkt för resonemanget kan vi ta figur 11:1 som illustrerar relationen mellan friluftsliv och turism, där det förra kan ses som en delmängd av den rekreation vi ägnar oss åt på fritiden. Observera att cirklarnas storlek inte representerar några absoluta värden, de används för att illustrera de principiella relationerna mellan fritid, rekreation, friluftsliv och turism.

Figur 11:1. En principiell illustration av relationen mellan fritid, rekreation, friluftsliv och turism.

Källa: Emmelin m.fl. (2010)

Turism kan i generella termer beskrivas som människors vistelser och aktiviteter bortanför den vanliga hem och arbetsmiljön. Turism som begrepp omfattar resor både i tjänsten och på fritiden, men av uppenbara skäl (då vi talar om friluftsliv) har detta kapitel tyngdpunkten åt det senare. Det finns gott om litteratur, både vetenskaplig och mer praktiskt inriktad, som beskriver vad turism är och hur den kan definieras (se t.ex. Weaver & Lawton, 2002; Tribe, 1997; Hall & Page 2006). Kännetecknande för turism är att den omfattar; (i) människors förflyttning och vistelser på olika destinationer; (ii) resan till destinationen och vistelsen på destinationen, inklusive de aktiviteter man där ägnar sig åt; (iii) resan och vistelsen sker bortanför individens normala bostads- och arbetsplats; (iv) vistelsen på destinationen är av tillfällig art; samt (v) att destinationen besöks för annat syfte än permanent boende eller arbete på platsen. Av denna beskrivning ligger det nära till hands att betrakta turism som en fritidsaktivitet där syftet är rekreation i någon form. Det faktum att människor vistas utanför sin vanliga omgivning skapar som regel en efterfrågan på varor och tjänster, och ur ett kommersiellt perspektiv kan turism också ses som en form av flyttad konsumtion. De flesta definitioner av turism inkluderar även arbetsrelaterade besök (tjänsteresor) liksom besök hos släkt och vänner. Det är också viktigt att skilja mellan turism och resande. All turism omfattar någon form av resande, men allt resande är inte turism.

De tolkningar och definitioner av turism som tillämpas av svenska myndigheter bygger på den begreppssamling som sammanställs av World Tourism Organization (www.unwto.org) som är ett FN organ för turismfrågor. Ansvarig myndighet för turism i Sverige är Tillväxtverket, och nu gällande definition av turism formuleras enligt följande (Tillväxtverket, 2011): *Turism omfattar människors aktiviteter när de reser till och vistas på platser utanför sin vanliga omgivning för kortare tid än ett år för fritid, affärer eller andra syften.* Turismnäringen är ett samlingsbegrepp som utgörs av summan av de verksamheter i olika branscher som är riktade till och konsumeras av människor när de reser till och vistas på platser utanför sin vanliga omgivning (för en beskrivning av svensk turism och turismnäring, se Lundmark m.fl., 2011).

Om människor som reser och vistas på platser utanför sin vanliga omgivning betraktas som turister så bör de turister som vistas i naturpräglade miljöer med andra ord kunna betraktas som naturturister. Naturturism är ett begrepp som intuitivt är enkelt att förstå och används flitigt, men som är svårare att fånga i mer exakta termer. Fredman m.fl. (2009) har i en utredning kring naturturismens omfattning och statistik föreslagit en definition där naturturismen betraktas som en underkategori till turismen generellt (se även Fredman & Tyrväinen, 2011): *Naturturism omfattar människors aktiviteter när de vistas i naturområden utanför sin vanliga omgivning.* I konsekvens med Tillväxtverkets resonemang blir då *naturturismnäringen ett samlingsbegrepp som utgörs av*

summan av de verksamheter i olika branscher som är riktade till och konsumeras av naturturister.

Det innebär alltså att utbudet av naturturism, i likhet med övrig turism, kommer att definieras utifrån ett efterfrågeperspektiv.

Om vi nu återvänder till figur 11:1 så ligger det nära till hands att identifiera naturturismen i skärningen mellan friluftsliv och turism. Det innebär att friluftsliv och naturturism som företeelser sammanfaller i hög grad, särskilt ur ett konsument (utövande) perspektiv: Den som vistas på platser utanför sin vanliga omgivning med huvudsakligt syfte att vistas i och uppleva någon form av naturmiljö är som regel utövare av friluftsliv, och omvänt den som utövar friluftsliv utanför sin vanliga omgivning är som regel att betrakta som naturturist. Att utöva friluftsliv, och i synnerhet om det innebär att resa till och vistas utanför sin vanliga omgivning, medför som regel efterfrågan på varor och tjänster. Man behöver transportera sig, äta, kanske övernatta och vistelser i främmande miljöer kanske innebär att man deltar i guidade turer, köper kartor och guideböcker mm. Sådan konsumtion ger upphov till ekonomiska effekter i den region där utgifterna sker. Den innebär också ett utrymme att utveckla mer profilerade produkter och tjänster som vänder sig till friluftsutövare och naturturister. Sett ur ett producentperspektiv kan således naturturism betraktas som en form av kommersiellt organiserat friluftsliv. Vistelse i naturen utanför den vanliga omgivningen innebär också som regel att andra aktörer, som normalt inte brukar räknas till turismnäringen, exempelvis myndigheter, markägare och intresseorganisationer, indirekt blir en del av det naturturistiska utbudet eftersom den sker i ett natur- och kulturlandskap som i hög grad påverkas av dessa. Det kan gälla förvaltning och utformning av nationalparker, naturreservat, vandringsleder, skogsskötselmetoder, natur- och viltvård, men också information om naturen samt utformning och tillsyn av regler och lagar. Relationen mellan friluftsliv och naturturism kan sammanfattas med hjälp av några centrala teman hämtade från boken *Planera för friluftsliv* (Emmelin m.fl., 2010);

Förflyttning från den vardagliga miljön?

- Friluftsliv: Ofta inte, men det är heller inte ovanligt.
- Turism: Alltid, utifrån vedertagna definitioner.

Är verksamheten kommersiell?

- Friluftsliv: Kan vara, men ofta inte i högre grad än det vardagliga livet.
- Turism: Det är det i regel och ofta på ett mycket påtagligt sätt.

Bygger verksamheten på och stimulerar naturintresse?

- Friluftsliv: Lyfts i regel fram som ett centralt element.
- Turism: Kan förekomma och är ibland själva profilen men är oftast inte i fokus.

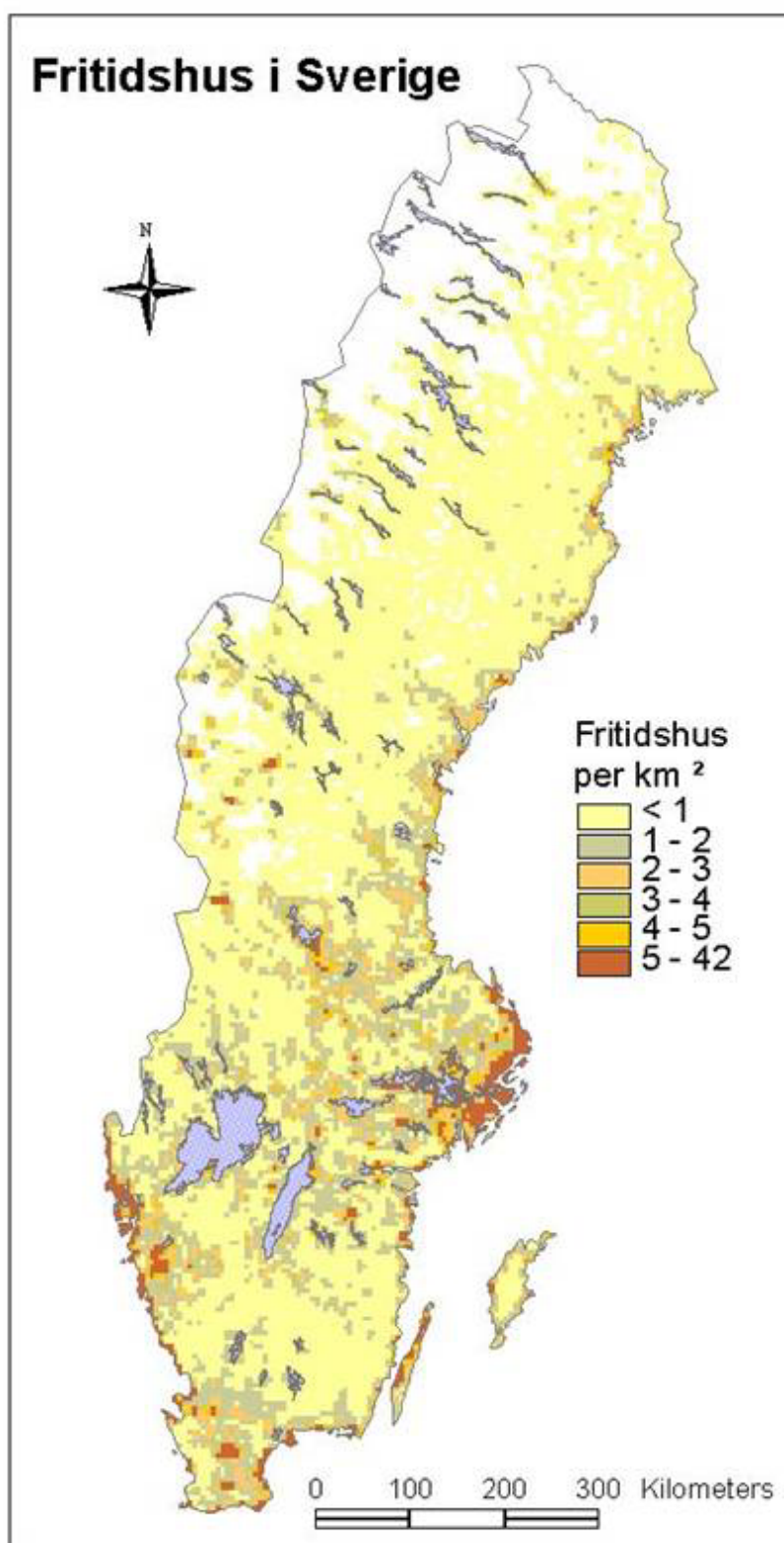
Fritidshus – en arena för friluftsliv och naturturism

Fritidshuset en viktig arena för svenskarnas möjligheter att utöva friluftsliv (Müller m.fl., 2010). Hela 54% av alla svenska har direkt eller indirekt tillgång till ett fritidshus och sammanlagt 73% av de svarande i den ovan citerade undersökningen anser att friluftslivet är en mycket viktig eller viktig anledning till att ha tillgång till fritidshus, medan knappt 10% anser friluftslivet som mycket oviktigt eller oviktigt. Fritidshus som företeelse är extra intressant då vi betraktar gränsområdet mellan friluftsliv och naturturism. Svenskarnas resor till sina fritidshus kan i stor utsträckning betraktas som en form av naturturism som ger tydliga mönster i geografin eftersom fritidshusen inte ligger jämnt utspridda över ytan. Vid sidan om kustområden är det i synnerhet fjällorterna som är viktiga fritidshusområden (Figur 11:2).

Lokaliseringen av fritidshus styrs i första hand av närheten till permanentbostaden, i andra hand av lokaliseringen av attraktiva miljöer såsom kust, sjö och fjäll (Marjavaara & Müller, 2007). I synnerhet fjällområden lockar långväga fritidshusturister och då speciellt alpina centra med möjligheter till skidåkning under vintern och vandring under sommaren (Lundmark & Marjavaara, 2005; Müller, 2006). De flesta ägare har dock nära till sina fritidshus (Müller, 2006). För 25% av ägarna ligger fritidshuset inom 8 km avstånd från permanentbostaden, 50% har huset inom 32 km och 75% inom 93 km. Genomsnittsavståndet på 87 km antyder dock att de resterande fritidshusen ligger mycket längre ifrån permanentbostaden, vilket betyder att fritidshusturism är såväl en regional form av närrecreation som en form av det som vanligtvis anses vara turism.

En fördel med fritidshusturister för lokalsamhället är i detta sammanhang att de är lojala kunder som återvänder till turistorten utan stora marknadsföringsinsatser. Därutöver lånas fritidshuset av vänner och bekanta vilket leder till att antalet nätter som tillbringas i fritidshuset ofta är stort. En studie bland fritidshusägare i Sverige 2009 har visat att ägarna i genomsnitt stannar mer än 70 nätter per år i fritidshuset (Müller m.fl., 2010). Därutöver används husen av andra än ägarhushållet för ytterligare 36 nätter som dels dock överlappar med ägarhushållens vistelser. Fritidshus är också attraktiva mål för dagsutflykter.

Ett problem som ofta påtalas i samband med fritidsboende är bristen på regionalekonomiska effekter. Föreställningen att fritidshusägare tar med sig alla förnödenheter hemifrån är vanlig. Studier har dock visat att fritidshus tvärt om i hög grad kan bidra till ökade regionala intäkter (Jansson & Müller, 2003). I undersökningen från 2002 uppskattades t.ex. att fritidshusägare i Tärna församling årligen spenderade mer än 25 miljoner kronor i området vilket motsvarade ett tillskott på ca 86 fastboende hushåll. Utgifterna rörde dock inte i första hand turistiska aktiviteter utan avsåg i huvudsakligen dagligvaror, byggmaterial och hantverkstjänster. På så vis bidrar fritidshusturism till att säkerställa överlevnaden av butiker och service. En av de största begränsningarna för fritidsboendets regionalekonomiska effekter är dock att många fritidshusområden i synnerhet på den landsbygd som också lockar med friluftslivsmöjligheter saknar butiker som tillåter fritidshusturister att spendera pengar vilket skapar ett sorts moment 22 där bristen på butiker för konsumtion leder till betydligt mindre effekter av fritidshusturismen lokalt och regionalt än vad som skulle kunna vara möjligt.

Figur 11:2. Karta Fritidshus

Indirekta ekonomiska effekter och regional utveckling

Två av de mest betydelsefulla samhällsförändringarna under 1900-talet har varit globaliseringen och urbaniseringen. För friluftslivet har det betytt att efterfrågan på natur och naturupplevelser, rekreation och turism i ökande grad kommer från storstadsområden och blir allt mer internationell. Detta gör att friluftslivet i allt större utsträckning är en tätortsnära verksamhet medan turismen å andra sidan blir mer knuten till perifera områden som har god tillgång till attraktiv natur men samtidigt är mer otillgängliga i termer av tid och kostnad. Dessa samhällsprocesser har flera konsekvenser för regional utveckling och potentialen för turismföretagande. Till exempel har de betydelse för hur efterfrågan på olika aktiviteter och naturtyper ser ut vilket får geografiska konsekvenser. Detta betyder också att företag på olika platser har olika ekonomiska förutsättningar för naturturism då efterfrågans geografi har förändrats. Lundmark (2009) visar bland annat att efterfrågan från storstadsområdena i Sverige på friluftsliv och naturbaserade turismverksamheter inte är så hög som förväntat jämfört med andra områden och att efterfrågan till stor del kommer från de medelstora (50 000-200 000 invånare) och mindre städerna (upp till 50 000 invånare). Dessutom tror bara en mindre andel, knappa 40%, av alla vuxna svenskar att de i högre utsträckning än i dag kommer att betala för guidade turer, paketresor och liknande, med anknytning till friluftsliv i framtiden (Lundmark, 2009).

I många sammanhang är ekonomisk utveckling kopplad till friluftsliv och naturturism något som förväntas ske genom en växande skara naturturismföretag – en bransch som präglas små livsstilsföretag, ofta belägna i perifera områden (Lundmark & Müller, 2010; Lundberg & Fredman, 2011). Det är förvisso sant att dessa företag är de som tydligast kan kopplas till naturturism men det betyder inte att det är där de största intäkterna från naturturism görs. Precis som med mycket annan turism kommer de stora förtjänsterna helt andra affärsidkare till godo så som restauranger eller bensinmackar (Tillväxtverket, 2011). Detta beror på att turismnäringen i sig själv har en komplex struktur, eftersom den är ett samlingsbegrepp som utgörs av aktiviteter i olika branscher, som exempelvis rese-, hotell- och flygbranschen, som är riktade till och konsumeras av turister. Gemensamt för verksamheterna är att de levererar varor och tjänster avsedda för människor som utövar turism. Turismen och turismföretagen ger också indirekta effekter på andra verksamheter som i större eller mindre utsträckning kan sägas vara en del av turistnäringen. Detta gäller exempelvis hotell, restauranger och butiker för exempelvis utrustning, mat och kläder. En annan viktig faktor som påverkar den ekonomiska utvecklingen lokalt och regionalt är huruvida turisterna väljer att konsumera naturen på egen hand eller via ett turismföretag.

För regioner som vill utvecklas genom naturturism är det viktigt att veta om regionen är attraktiv endast för sina egna innevånare eller om också naturturister attraheras av att resa dit. Detta beror på att ett positivt flödesnetto av människor och pengar till en region genererar tillväxt, samt att turister ofta bidrar till andra lokala branscher än vad lokalboende friluftsutövare gör. Ytterligare en anledning till att de indirekta ekonomiska värdena som genereras av naturturism är viktiga att ta med i beräkningen är att de mervärden som generas i andra branscher annars inte räknas. Hit hör till exempel friluftaktiviteter som inte har förpackats och sålts som produkter som ändå konsumeras av turister och den konsumtion som genereras inom detaljhandeln exempelvis. De turister som kommer till naturresursrika områden kommer då indirekt att bidra till regional utveckling, trots att de inte utgör naturturister genom konsumtion hos ett naturturismföretag.

För turismnäringen är det klart att man framförallt vill att turister ska engagera turismföretag och inte resa på egen hand. Ekoturismföreningen menar att resor som företas på egen hand ger ett avsevärt mindre ekonomiskt avtryck än om de organiseras av resebranschen (Ekoturismföreningens hemsida 2011-10-20). Frågan är om det verkligen förhåller sig på detta sätt? Då har man inte räknat med de kringeffekter som skapas av människor som reser på egen hand. För regional utveckling måste man komma ihåg att dessa turister fortfarande bidrar till den lokala ekonomin genom annan konsumtion i till exempel hotell- camping och detaljhandelssektorerna. Fredman, Svensson, Lindberg och Holmstedt (2010) har exempelvis beräknat att svensken i genomsnitt lägger 12 800 kr per år på utgifter relaterat till friluftsliv. Av dessa hamnar 45% i regionen där man bor, 30% i övriga Sverige och 25% utomlands (se vidare kapitel 10).

För att turismföretag ska kunna utvecklas och skapa tillväxt krävs att naturen kan förpackas och säljas som en turismprodukt, dvs. att naturmiljöer kan omformas till produkter som utgör varor och tjänster vilka kan säljas av företag till turister (Arnould m.fl., 1998). Dessa produkter måste på så sätt göras attraktiva för att bli konkurrensmässiga och kommersiellt gångbara på både den inhemska och utländska marknaden. För att få reda på vilka ekonomiska effekter dessa företag har för regional tillväxt, måste vi veta vilka företagen är, hur stor omsättning de har, vilka länkar de har inom och utom regionen samt vilka de anställer och formerna för anställning. Lokal arbetskraft och helårsanställda är alltid bättre för en region än säsongsanställda distansarbetare. Det är dock svårt att uppskatta det ekonomiska värdet av den organiserade naturturismen specifikt, och därför behövs bättre kunskap om de indirekta ekonomiska värdena. I forskning på nationell nivå i vårt grannland Finland sägs naturen vara det viktigaste skälet för turister att komma, och naturturismen står för cirka 20 procent av den totala omsättningen av utländsk turism på nationell nivå (Rinne &

Saastamoinen, 2005). En mycket ungefärlig uppskattning av det ekonomiska värdet av naturturism i Sverige är cirka 23 miljarder svenska kronor (Fredman m.fl., 2008), baserad på landets turistattraktioner och därmed exklusive flera viktiga naturturismsegment som fritidshusturism, jakt och fiske.

Offentligt eller privat? Investeringar, planering och samhällsnytta

En intressant fråga att ställa sig är vad som händer utifrån ett samhällsperspektiv när friluftslivet blir naturturism? Ser vi till friluftslivet finns sannolikt stora vinster för samhället genom relativt små investeringar. Det kan gälla allt från barns lärande till fysisk och psykisk hälsa (se kapitel 7, och 3 i denna bok). Den enkätundersökning som forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring genomfört ”*Friluftsliv 07*” (se kapitel 2) visar bland annat att den självuppskattade hälsan minskar om människor inte har möjlighet att utöva friluftsliv. En majoritet av svenska folket anser att det är samhället som ska ansvara för att viss infrastruktur finns som gör naturen tillgänglig. I samma undersökning framgår till exempel att 65% av Svenska folket anser att vandrings- och skidleder ska finansieras med hjälp av skatter, och 70% tycker att det är positivt eller mycket positivt att det finns iordningställda lägerplatser och vindskydd. Utifrån ovanstående resonemang kring gränsdragningen mellan friluftsliv och naturturism blir frågan; På vilket sätt bör samhället tolka sitt ansvar för att planera och investera i människors möjligheter till friluftsliv och i vilken utsträckning bör privata intressen ta ett större ansvar för naturturisternas behov?

Både friluftslivet och naturturismen skapar efterfrågan på resurser och service hos ett antal olika aktörer. Att naturresurser i form av till exempel skog, hav och fjäll utgör själva basen för friluftsliv och naturturism är självklart. Samtidigt innebär många former av friluftsliv att krav ställs på transportsektorn, möjligheter till övernattnings och att få något att äta. Ledmarkeringar, informationsskyltar och annat är ytterligare behov som människor har när de beger sig ut i naturen. Vem som ska tillhandahålla dessa tjänster är inte givet i skärningen mellan privat och offentligt. Den privata produktionen kan innefatta till exempel guidning, campingplatser och vandrarhem. Den offentliga produktionen omfattar t.ex. naturreservat, nationalparker och vandringsleder. Det finns också många exempel på kombinationer när exempelvis ett aktivitetsföretag inom naturturism säljer sina tjänster och hyr ut utrustning men samtidigt använder offentligt finansierade leder och vindskydd.

Varför är det då viktigt att diskutera det offentliga ansvaret kontra privata initiativ när investeringarna kanske ser lika ut oberoende av vem som gör dem eller vem som nyttjar dem? En viktig utgångspunkt ligger naturligtvis i skillnaden mellan kommunernas ansvar för den egna befolkningen när det gäller att tillgodose tillgänglighet för friluftsliv kontra kommunens ansvar när det gäller naturturism, dvs. icke-lokala besökare som utövar friluftsliv. På samma sätt kan man diskutera svenska statens ansvar för medborgarnas möjligheter att utöva friluftsliv kontra insatser för inkommande turister. Om kunden är en lokalboende eller turist kanske inte spelar så stor roll för företagen, de ger ju i båda fallen en lika stor intäkt. Ur ett regionalt eller lokalt utvecklingsperspektiv är det dock viktigt att göra denna åtskillnad eftersom det får konsekvenser för hur den offentliga sektorn kan räkna hem de investeringar som görs. I huvudsak är det för regionen, eller kommunen, viktigt att inflödet av kapital är större än utflödet, och att inflödet är större än den summa som kommunen eller regionen investerat för att den regionala tillväxten ska bli positiv. På nationell och EU nivå gäller att det ska uppstå positiva omfördelningseffekter, det vill säga att störst inflöde bör ske till kommuner och regioner som bäst behöver det. Målsättningen är delvis en annan för företagen. För naturturismen blir detta förhållande mer komplicerat eftersom det ofta är privata företag som ska utveckla och hantera vinsten från en allmän nytta som är till för alla – frågan blir då vem som ska göra de investeringar som krävs när vinsten i stor utsträckning hamnar hos en privat företagare, som också i många fall inte beskattas i regionen som de verkar i. Dessutom kan offentliga investeringar ligga i konflikt med privata intressen genom att det uppstår konkurrens mellan en privat aktör med vinstintresse och en offentlig resurs som finansierats med skattemedel.

Utveckling av naturturism har i hög grad uppmuntras i den svenska regionalpolitiska retoriken och olika handlingsplaner. Men storleken på den positiva potentialen hos naturturism för regional utveckling och landsbygdens företagande kan ifrågasättas. Lundmark och Müller (2010) visar att tillgång och efterfrågan har svårigheter att mötas. Från utbudssidan finns det stora variationer i tillgänglighet och i produkters kvalitet, vilket begränsar möjligheten att faktiskt livnära sig från naturbaserad turism. Ett exempel på en offentlig strategi för att skapa tillväxt genom naturturism ser vi i viljan att koppla ihop skyddad natur och ökad efterfrågan på naturturismprodukter. Även nationalparker och naturreservat motiveras ofta idag med att de bidrar till regional utveckling (Naturvårdsverket 2005). Utvecklingen av nationalparker och andra skyddade områden har i stor utsträckning främjats på grund av dess potential för regional utveckling med anknytning till naturturism i perifera och glest befolkade områden. Argumentet baseras på ekonomiska och sociala fördelar som observerats i och kring nationalparker i USA och Storbritannien. Denna utveckling tror man också kommer att ske i svensk kontext i form av en ökad turism som också

bidrar till en förbättrad arbetsmarknad. Forskning har visat på att inrättande av t.ex. nationalparker kortsiktigt innebär fler besökare (Weiler & Seidl, 2004; Fredman m.fl., 2007), men det är mer oklart hur besöksantalen ser ut på lång sikt och vilka effekterna blir i ett bredare regionalt perspektiv. I en studie av Lundmark, Fredman och Sandell (2010) analyserades möjligheten för en sådan utveckling både i ljuset av politiska visioner om en positiv regional och lokal utveckling och från synvinkeln att skyddet av marken gör det svårare för glesbefolkade kommuner i Sverige att blomstra. Resultaten visar att andra faktorer än de skyddade områdena förklarar utvecklingen av en arbetsmarknad relaterad till turism. De faktorer som har störst positiv betydelse för turismsysselsättning är befolkningstillväxt och närhet till skidliftar. Positiv befolkningsutveckling är också relaterad till en positiv förändring i antalet sysselsatta i skogssektorn. Värt att nämna är att studien i sig inte fokuserar på nytillkomna skyddade områden där turism varit en del i etableringsstrategin, utan inkluderar i hög grad äldre reservat och parker där näringsverksamhet många gånger har varit ett lågt prioriterat perspektiv (ibland rent av motarbetats). Vad som sker i anslutning till de relativt nya naturskyddade områdena i Sverige är för tidigt att uttala sig om. Vi kan sammanfattningsvis konstatera att möjligheterna för naturturism att skapa nya företag och bidra till sysselsättning ser olika ut och skiljer sig avsevärt i geografin, samt att kunskapen därom är påtagligt bristfällig. Politiker och bidragsgivare handlar ofta mer eller mindre i blindo i sina goda ambitioner att stödja utvecklingen av naturturism.

Framtiden för naturturism i Sverige

Att anlägga ett framtidsperspektiv på naturturismen och dess potential för lokal och regional utveckling är förstås vanskligt i den bemärkelse att vi aldrig kan vara riktigt säkra på vilken utveckling som det kan bli tal om. Däremot är det ändå viktigt att fundera över vilka trender som vi kan ana idag och vilka eventuella konsekvenser det kan få inom en inte alltför avlägsen framtid. Anledningen är bland annat att samhället behöver ha beredskap i form av offentlig planering, men också för att entreprenörer och andra aktörer inom naturturismnäringen ska vara tidigt ute och förutspå kommande efterfrågan och andra omständigheter som påverkar deras möjligheter och potential för utveckling. För framtiden finns ett antal viktiga faktorer som påverkar vårt utövande av friluftsliv liksom vår konsumtion i form av naturturism. Dessa är bland andra klimatförändringens effekter på var och när vi utövar aktiviteter samt övergripande samhällstrender och deras påverkan på vilket sätt vi utövar aktiviteterna. Denna utveckling får också geografiska konsekvenser eftersom den förändrar våra resmönster och lägger grunden för vilka möjligheterna kommer att vara i framtiden och vilka former denna utveckling kommer att ta.

Effekterna av klimatförändring på utbudet och efterfrågan av naturturismen har i första hand diskuterats utifrån vinterturismens upplevda sårbarhet (Lundmark, 2010). Förändringar i volymen av resenärer, när människor reser under året, valet av destination och nya semesterupplevelser blir alltmer utpräglad (Aall och Hoyer, 2005) samt ökade kostnader för resor, särskilt flygresor (Gössling & Hall, 2008), vilket kan ha en stor betydelse för Sveriges turistnäring, inte minst den naturbaserade. Det innebär att olika regioner, särskilt i periferin, kommer att ha ett ökat behov av "planerad anpassning" (Carter & Kankaanpää, 2003) och top-down styrda strategier i framtiden. Med en genomsnittlig temperaturökning på 2-4 °C och en ökad nederbörd med cirka 8% till mitten av seklet (ACIA, 2004) kommer vi att få varmare vintrar med fler frys-tö cykler och mer nederbörd i form av regn, och då framstår framtiden för vinterturismen generellt i dyster dager (Brouder & Lundmark, 2011). Det finns dock geografiska skillnader hur detta kommer att drabba turistnäringen (Bodén, 2007). Inlandet i Sverige kan få fördelar, som i norra Finland, genom den konkurrensfördel som uppstår på grund av relativt sämre villkor i de europeiska alperna (Saarinen & Tervo, 2006). Denna "förskjutning av turistmål mot högre latituder och höjder" (Hamilton m.fl., 2005) ger hopp för vissa delar av Sverige. Moen och Fredman (2007) räknar med stora monetära förluster i den svenska skidåkningsindustrin på lång sikt men ser också en tydlig expansion i områden med mer säkra vinterförhållanden samt en utveckling av året runt turism som framtida anpassningsstrategi. Sannolikt är det så att vi med större säkerhet kan förutsäga hur klimatet kommer att se ut inom en given framtid än de effekter som detta ger på samhället, och då inte minst turismen.

Förutom den påverkan som klimatförändringen kommer att ha på våra aktiviteter finns också en del andra viktiga samhällstrender som får effekt för friluftsliv och naturturism. De trender inom aktivitetsvalen som man kan tala om i ett svenskt perspektiv som kan bli betydelsefulla i framtiden är exempelvis den ökande motoriseringen av friluftslivet men också mer extrema, äventyrsinriktade och utrustningskrävande aktiviteter som också innebär större potential för kommersialisering. Man kan också tala om en ökad sportifiering och individualisering av aktivitetsutövningen som en del av den generella samhällstrenden (Sandell m.fl., 2011). Ur ett ekonomiskt utvecklingsperspektiv är högre efterfrågan på kommersiella naturturismverksamheter bra för områden med rika naturtillgångar, alltså de mer perifera regionerna, eftersom den ökar potentialen för turismen (Lundmark, 2009). När det gäller egenskaperna hos dessa verksamheter innebär det också högre investeringskostnader i form av infrastruktur (t.ex. vandrings-, skid- och skoter leder, anläggningar för konstsnö), men på sikt också byggnader för till exempel för inomhusskidåkning. Detta medför att verksamheten blir allt mer kapitalintensiv. Wall Reinius

(2009) drar slutsatsen att attraktionen hos de Svenska fjällen redan idag i hög grad beror på byggd infrastruktur och tjänster.

Vad en fortsatt efterfrågan på ett mer kapitalintensivt utbud kommer att innebära i den närmaste framtiden återstår att se. Till exempel kan det innebära att man för att möta den nya efterfrågan kräver att offentlig mark omfördelas och tas i bruk för att utveckla nya friluftslivsanläggningar inriktade på särskilda aktiviteter med speciella behov av infrastruktur (t.ex. paintball, jibbing eller zipline). Detta skulle kunna inkludera att man i högre grad måste möjliggöra viss turisminfrastruktur inom nationalparker, eller omvandla gamla industriområden till nya friluftsområden nära samhällen där sådana områden finns. Ett exempel där detta har skett är Rynningeviken utanför Örebro. Turismens starka tillväxt har varit ett svar på både minskande alternativa möjligheter för ekonomisk utkomst och ökad efterfrågan i perifera områden (Müller & Ullrich, 2007). Från ett geografiskt perspektiv kan tendensen för ytterligare urbanisering påverka turismutvecklingen genom att en allt större stadsbefolkning vill uppleva friluftsliv i både naturliga och artificiella miljöer i närheten av staden vilket betyder att företagslokaliseringen påverkas. I kontrast till detta kan man också tänka sig en ökad polarisering i efterfrågan där andra grupper vill uppleva strikt orörda av människan opåverkade vildmarksområden, ofta i ett globalt perspektiv.

Referenser

- Aall, C. & Hoyer, K.G. (2005) *Tourism and climate change adaptation: the Norwegian case*. In Hall, C.M., & Higham, J. (eds.), *Tourism, Recreation and Climate Change* (pp.209-221). Channel View Publications
- ACIA (2004) *Impacts of a Warming Arctic: Arctic Climate Impact Assessment*. Cambridge University Press
- Arnould, E. J., Price, L.L. & Tierney, P. 1998. *The wilderness servicescape: An ironic commercial landscape*. In J.F. Sherry (Ed.), *ServiceScapes: The concept of place in contemporary markets*, pp.403-438. NTC Business Books.
- Bodén, B. (2007) *Naturbaserad turism och klimatförändring*, ETOUR Rapport 2007:17. ETOUR
- Brouder, P. & Lundmark, L. (2011) *Climate change in Northern Sweden: intra-regional perceptions of vulnerability among winter-oriented tourism businesses*, *Journal of Sustainable Tourism*, 19 (8), 919-933.
- Carter, T. & Kankaanpää, S. (2003) *A Preliminary Examination of Adaptation to Climate Change in Finland*. Finnish Environment Institute
- Emmelin, L. Fredman, P. Sandell, K. & Lisberg Jensen, E. 2010. *Planera för friluftsliv – Natur, samhälle, upplevelser*. Carlsson bokförlag. 414 s.
- Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L. & Mattsson, L. 2008. *Friluftslivets ekonomiska värden – en översikt*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 5, september 2008. www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Hörnsten Friberg, L. & Emmelin, L. 2007. *Increased Visitation from National Park Designation*. *Current Issues in Tourism*, 10(1):87-95.

- Fredman, P., Svensson, B., Lindberg, K. & Holmstedt, A. 2010. *Ekonomiska värden i svenskt friluftsliv - en enkätundersökning*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 14, Oktober 2010. www.friluftsforskning.se
- Fredman, P. & Tyrväinen, L. 2011. *Frontiers in Nature-based Tourism. Lessons from Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Routledge, London and New York. 227 p.
- Fredman, P., Wall Reinius, S. & Lundberg, C. 2009. *Turism i natur. Definitioner, omfattning, statistik*. Turismforskningsinstitutet ETOUR, Mittuniversitetet, Östersund. Rapport R2009:23. 126 sid.
- Gössling, S. & Hall, C.M. (2008) *Swedish Tourism and Climate Change Mitigation: An emerging conflict?*. Scandinavian Journal of Hospitality & Tourism, 8 (2), 141-158.
- Hall, C.M. & Page, S.J. 2006. *The Geography of Tourism and Recreation. Environment, Place and Space*. 2nd ed. Routledge, New York, 427 s.
- Hamilton, J.M., Maddison, D.J., & Tol, R.S.J. (2005) *Climate change and international tourism: a simulation study*. Global Environmental Change, 15 (3), 253–266.
- Jansson B. & D.K. Müller (2003): *Fritidsboende i Kvarken*. Umeå: Kvarkenrådet.
- Lundberg, C. & Fredman, P. 2011. *Critical Success Factors and Constraints among Nature-Based Tourism Entrepreneurs*. Current Issues in Tourism, iFirst article: 1-23.
- Lundmark L. (2009) *Efterfrågan på naturturism. Nuläge och potential för regional utveckling*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, 11.
- Lundmark, L. (2010) *A holiday on ice on hold? Nature-based tourism and climate change in the Nordic north*, in C.M. Hall & J. Saarinen (eds.) *Tourism and change in polar regions*, pp. 177-196. Routledge
- Lundmark, L., Fredman, P., Sandell, K. (2010) *National parks and protected areas and the role for employment in Tourism, Forestry and Forest Sector: A Swedish case*, Ecology and Society 15(1): 19,
- Lundmark, L., Müller, D.K. (2010) *The Supply of nature-based tourism activities in Sweden*, TOURISM 58 (4), 379-393.
- Lundmark, L., Marjavaara R., Müller, D.K. (2011) *Turismen i Sverige. Branscher och aktörer*. Liber, Malmö.
- Lundmark, L. & Müller, D.K. (2010) *The supply of nature-based tourism activities in Sweden*, Tourism, 58 (4), 379-393.
- Manning, R.E. 2011. *Studies in Outdoor Recreation. Search and Research for satisfaction*. Oregon University Press.
- Marjavaara R. & D.K. Müller (2007): *The Development of Second Homes' Assessed Property Values in Sweden 1991-2001*. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism 7(3), 202-223
- Moen, J. & Fredman, P. (2007) *Effects of Climate Change on Alpine Skiing in Sweden*. Journal of Sustainable Tourism, 15 (4), 418-437.
- Müller D.K. (2006): *The attractiveness of second home areas in Sweden: a quantitative analysis*. Current Issues in Tourism 8(4&5), 335-350.
- Müller D.K. (2010) *Second homes in Sweden: between common heritage and exclusive commodity*. In B. Hermelin & U. Jansson (eds.), *Placing Human Geography: Sweden through Time and Space* (pp.185-207). Ymer 130. Stockholm: SSAG.
- Müller, D.K. & Ullrich, P. (2007) *Tourism development and the rural labour market in Sweden, 1960-1999*, in D.K. Müller & B. Jansson (eds.) *Tourism in peripheries: perspectives from the far north and south*, pp. 85-108. CABI Publishing.

Müller D.K., U. Nordin & R. Marjavaara (2010) *Fritidsboendes relationer till den svenska landsbygden*. GERUM - kulturgeografisk arbetsrapport 2010-04-15. Umeå: Kulturgeografiska institutionen.

Naturvårdsverket (2005) *Skyddad natur – en motor för regional och lokal utveckling. En främjande utvärdering av arbetet för hållbar regional utveckling genom skötsel och nyttjande av skyddade områden*. Rapport 5504.

Rinne, P. & Saastamoinen, O. (2005). *Local Economic Role of Nature-based Tourism in Kuhmo Municipality, Eastern Finland*. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 5(2), 89–101.

Saarinen, J. & Tervo, K. (2006) *Perceptions and Adaptation Strategies of the Tourism Industry to Climate Change: the case of Finnish nature-based tourism entrepreneurs*. International Journal of Innovation and Sustainable Development, 1 (3), 214-228.

Sandell, K. Arnegård, J. & Backman, E. (2011). *Friluftssport och äventyrsidrott. Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Lund: Studentlitteratur.

Tillväxtverket, 2011. *Fakta om svensk turism. Turismens effekter på ekonomi, export och sysselsättning samt volymer, beteenden, utbud och efterfrågan*. Fakta & Statistik. Stockholm. 71 s.

Tribe, J. (1997). The Indiscipline of Tourism. Annals of Tourism Research, 24 (3): 638-657.

Wall Reinius, S. (2009). *Protected attractions. Tourism and wilderness in the Swedish mountain region*. Academic dissertation. Meddelande 140, Department of Human Geography, Stockholm University.

Weiler, S. and Seidl, A. (2004) *What's in a name? Extracting econometric drivers to assess the impact of national park designation*. Journal of Regional Science 44 (2), 345–262.

Weaver, D. & Lawton, L. (2002). *Tourism Management*. 2nd edition, John Wiley and Sons, Australia Ltd. 480 p.

Internet

Ekoturismföreningens hemsida www.ekoturismforeningen.se 20111020

12. Friluftslandskapets planering och tillgänglighet

Lena Petersson Forsberg, Klas Sandell &
Lars Emmelin

Varför planera för friluftsliv?

Friluftsliv värderas högt av många

Möjligheten att utöva friluftsliv är av stort värde för många människor och många värderar det så högt att det påverkar deras val av bostadsort och bostadsområde (Fredman et al, 2008a; Peterson Forsberg, 2012). Tillgången till natur för friluftsliv är en så viktig fråga att Regeringsformen garanterar att ”Alla ska ha tillgång till naturen enligt allemansrätten”. Men paradoxalt nog kan allemansrätten också vara ett problem genom att inge en känsla av att det finns obegränsade markresurser för friluftslivet och i plankonflikter kan argumentet ”friluftslivet kan alltid flytta någon annanstans” se ut som en enkel utväg (Petersson Forsberg, 2012). I offentlig policy och olika myndighetsdokument motiveras vikten av friluftslivet bland annat med kopplingen till folkhälsa och betydelsen för ökat miljöengagemang samt att friluftslivets kommersiella form, naturturismen, förväntas bidra till bibehållen eller rent av stärkt lokal ekonomi. I flera officiella dokument uttrycks även att kommunerna, bland annat genom sin fysiska planering, ska främja friluftsliv och tillhandahålla tillgänglig rekreationsnatur (se exempelvis Regeringen, 2009b; Statens Folkhälsoinstitut, 2009; Regeringen, 2002; Kulturdepartementet, 1999; och Nordiska Ministerrådet, 1987). Att det är en offentlig angelägenhet att göra natur för friluftsliv tillgänglig har starkt stöd i opinionen (Peterson Forsberg, 2012). En illustration till detta är att drygt 80 % av ett representativt urval av befolkningen anser att det är viktigt att samhället satsar resurser för att underlätta människors möjligheter till naturupplevelser och nästan 70 % anser att det är kommunens ansvar att skydda markområden för friluftsliv (Fredman et al, 2008c; Petersson Forsberg, 2012).

Minskad tillgång på friluftsnatur

I många tätorter saknas grönområden inom 300 meter från bostaden (SCB, 2010) och andelen tätortsnära natur fortsätter att minska till följd av exploatering (SCB, 2008). Minskningen av andelen tätortsnära natur sker ofta som en följd av den rådande planeringsdoktrin som förordar förtätning med hållbarhetsargument (Petersson Forsberg, 2012). Även om tillgång till natur är en mera sammansatt fråga än enbart juridisk och fysisk tillgänglighet (Nash, 1982; Sandell, 1997; Jenkins & Pigram, 2003:1; Emmelin et al., 2010:189-190, 350-351) är det motiverat att ställa frågan om och i så fall hur den kommunala fysiska planeringen kan fungera som verktyg för att främja friluftsliv och naturturism. Detta bör diskuteras i relation till allmänhetens höga förväntningar på möjligheterna att utöva friluftsliv och den höga tilltro till planering som uttrycks i offentlig policy och myndighetsdokument.

Forskning om friluftsliv i kommunal fysisk planering

För att ge kunskapsunderlag för diskussionen om friluftslivet i kommunal fysisk planering har forskningsprojektet "Fysisk planering för friluftsliv" genomförts vid Blekinge Tekniska Högskola under åren 2007-2011. Detta kapitel är i huvudsak grundat på den doktorsavhandling (Petersson Forsberg, 2012) som är ett av projektets viktigaste resultat. Undersökningarna har skett i form av enkäter och intervjuer samt studier av lagstiftning, myndighetsdokument och planeringsdokument. Den planeringslagstiftning som har studerats är främst Plan- och bygglagen, PBL ("gamla" PBL, SFS 1987:10 och "nya" PBL, SFS 2010:900 som trädde ikraft 2 maj 2011) och Miljöbalken, MB (SFS 1998:808). Enkäterna har riktats till två olika grupper, dels allmänheten genom den nationella enkäten 'Friluftsliv 07' som beskrivits i kapitel 2 och med en kompletterande översampling i Blekinge skärgård och kustzon och dels planeringstjänstemän i samtliga Sveriges 290 kommuner genom en webbaserad enkät som utfördes med stöd av Sveriges Kommuner och Landsting, SKL. Till detta kommer analys av planeringsdokument, främst översiktsplaner, och intervjuer med planeringstjänstemän i 11 kommuner i tre av forskningsprogrammets fallstudieområden, Järvafältet, Blekinge skärgård och kustzon samt Söderåsen i Skåne (Petersson Forsberg, 2012).

Friluftsliv i kommunal fysisk planering

Friluftsliv i planeringslagstiftningen – starkt skydd vid första anblicken

Det kan framstå som om friluftslivet som intresse har ett starkt skydd i den kommunala fysiska planeringen och i Plan- och bygglagen och Miljöbalken. Friluftsliv omnämns indirekt i PBL som

allmänt intresse och i MB som riksintressen och som ett av strandskyddets två syften. Planeringslagstiftningen har dock karaktären av process- och ramlag och flera tolkningsbara formuleringar i regelverket gör att utfallet av planeringsbeslut ingalunda är självklart och att varje aktör, med makt att påverka, kan sätta sin prägel på utfallet. Ett exempel är strandskyddslagstiftningen som efter förändringen 2009/2010 anger de ”särskilda skäl” som måste finnas för att motivera till dispens från strandskydd i samband med bygglov eller upphävt strandskydd i samband med detaljplanläggning. Formuleringar i flertalet av dessa särskilda skäl öppnar dock för tolkning om dess betydelse och tillämpning. Det är uppenbart att enskilda markägare, naturvårdens och friluftslivets organisationer, kommunala planerare eller staten kan ha påtagligt olika uppfattningar om när ett område ”saknar betydelse för strandskyddets syften” eller är ”väl avskilt” från stranden av exempelvis en väg. Likaså är det självklart att bedömningarna kan variera starkt när det gäller om en verksamhet ”måste ligga vid vattnet” eller ”inte kan tillgodoses utanför området” eller ”är ett angeläget allmänt intresse”. Lydelserna i lagtexten behöver en rättslig tolkning t.ex. genom prejudicerande fall för att det ska gå att säga något om dess styrande effekt i sin nuvarande lydelse. En viktig sida av tillståndsgivning är ”förutsägbarhet” och uttrycket ”annat mycket angeläget intresse” kan för en lekman förefalla ge mycket stort tolkningsutrymme – eller rent av utrymme för godtycke. I skrivande stund (hösten 2012) finns ännu inte något rättsfall där detta motiv prövats medan däremot en vägs avskiljande effekt har prövats i Mark- och miljödomstolen (mål M215-11, 17 juni 2011). Bedömningen har skett utifrån unika förutsättningar på platsen och exemplet visar att verklighetsbeskrivningen kan variera och påverkas av betraktarens syfte. Vägen i fråga beskrivs av SKL som ”en asfalterad länsväg som bland annat trafikeras av bussar i linjetrafik och med tillåten hastighet om 70 km/h” medan samma väg i domslutet efter syn på platsen beskrivs som ”en förhållandevis smal asfalterad väg utan markerad mittlinje där viss vaksamhet krävs vid möte.” (Svea hovrätt, 2011-06-17). Med bland annat detta fall som exempel har SKL hävdatt att tillämpningen av den nya strandskyddslagstiftningen i många fall är alltför restriktiv och att besluten är godtyckliga. Detta får negativa konsekvenser för kommuner med lågt exploateringsstryck och mycket stränder, menar SKL (SKL, 2012-02-01). Efter förändringen av strandskyddet 2009/2010 krävs en s.k. *fri passage* för allmänheten men lagtexten nämner ingen meterangivelse. Propositionen om förändrat strandskydd (2008/09:119 s 112) och den handbok som Naturvårdsverket och Boverket gemensamt tagit fram anger att den fria passagens bredd ska beräknas utifrån platsens förutsättningar men bör dock aldrig understiga några tiotal meter så att människor obehindrat ska kunna röra sig där (Naturvårdsverket och Boverket, 2012:88).

I Sverige hanteras friluftslivet utspritt i flera olika lagar, vilket skulle kunna ses som en svaghet för intresset. Norge har sedan lång tid en separat lagstiftning om friluftslivet, i dagligt tal betecknad som "Friluftsløven" (eller mer formellt Lov om friluftslivet 1957-06-28-16; senast ändrad i juni 2012). Lagen reglerar framförallt allemansrättens omfattning. Det är påfallande att den motiveras med betydelsen av friluftslivet för hälsa, trivsel och miljövänliga aktiviteter, inte med friluftslivet som egenvärde eller kulturyttring. Den ger kommunen en relativt stor roll i frågor om reglering av allemansrätten när det gäller möjligheter att utfärda bestämmelser och restriktioner i områden som används mycket, inlösen av områden med starkt besöksstryck osv. Lagen försöker också definiera "god ferdselskultur".

Vag terminologi

Begreppet "friluftsliv" används inte i PBL men det finns skrivningar, såsom *möjligheter till lek, annan utevistelse, rekreation* etc. som kan motsvara friluftsliv. Det finns även en koppling till MB där begreppet friluftsliv används. I PBL 2 kap. "Allmänna och enskilda intressen" nämns bland annat natur- och kulturvärde, resurssnålhet, begränsad klimatpåverkan, åtgärder för människors hälsa och säkerhet och tillgänglighet som intressen. Men här nämns även: gator och vägar, torg, parker och andra grönområden, lämpliga platser för lek, motion och annan utevistelse, samt möjligheter att anordna en rimlig samhällsservice och kommersiell service. I nya PBL förefaller *lämpliga platser för lek, motion och annan utevistelse* ha fått en högre status då det förts upp i listan enligt ovan. Lydelsen fanns visserligen med i gamla PBL, men då som eftertext till en lista som bestod av 7 punkter. Ändringar av lagtext eller skillnader mellan olika lagar när det gäller uppräknings, val av termer och så vidare behöver inte vara resultatet av djupsinniga överväganden. Att ordet friluftsliv inte nämns i PBL kan därför vara en tillfällighet som skapar oklarhet.

Problemen med vag eller oklar terminologi blir särskilt tydliga när de kopplas till geografiskt utpekade områden. När det gäller friluftslivet är det särskilt "riksintressen" och "landsbygdsutveckling i strandnära områden", s.k. LIS områden, som kan skapa osäkerhet.

Riksintressesystemet, dvs. olika samhällssektors utpekade och geografiskt avgränsade intresseområden, har blivit kraftigt ifrågasatt för att det anses innehålla flera svagheter vid tillämpningen i planeringen av mark och vatten. Till svagheterna hör att de är utritade med grov penna och baseras på bristfälligt och föråldrat kunskapsunderlag, inte minst gällande de utpekade områdena för friluftsliv, vilket försvårar bedömningen huruvida den planerade åtgärden utgör *påtaglig skada* på riksintresset eller inte. Riksintresseområdena kan delas in i två olika kategorier; som områden där andra intressen stoppas ("stoppområden") eller som områden där avvägning mot

andra intressen kan ske ("intresseområden"). Synen att riksintresseområden alltid är stoppområden förekommer emellertid också, vilket kan ses som ett problem (Dunér, 2009). Riksintressen blir dock inte fastställda förrän ett juridiskt bindande planbeslut har tagits. Detta innebär att de är förhandlingsbara till sitt innehåll och geografiska utbredning ända fram till dess, men flertalet kommuner verkar vara omedvetna om detta och agerar därmed som om ansvarig myndighets "utpekande" av riksintresse inte kan ifrågasättas (Dunér, 2009). En del i problematiken sägs också vara att tillämpningen delas mellan MB och PBL som sinsemellan är mycket olika och kan sägas vara sprungna ur två skilda paradigmer eller kulturer grundade i miljöförvaltningarnas expertkultur respektive planeringens avvägningstraditioner (för en diskussion av skillnaderna mellan ett "miljöparadigm" och ett "planparadigm" se exempelvis Emmelin & Lerman, 2006).

Översiktsplanen har en viktig roll i regleringen av riksintressena (Dunér, 2009). Det kan därmed även ses som en svaghet att den inte är juridiskt bindande och att en mycket hög andel av Sveriges kommuner har en inaktuell kommunomfattande översiktsplan och att aktualitetsprövningarna är få (Petersson Forsberg, 2009). Under 2011 antogs dock 26 fördjupningar och 53 tillägg till kommunomfattande översiktsplaner (Boverket, 2012:35-39) vilket kan anses förbättra situationen något. Ett skäl för kommunerna att förbättra sin översiktliga planering kan särskilt ses i samband med vindkraftsutbyggnaden och kommunernas tämligen nyvunna möjlighet att med stöd av strandskyddslagstiftningen peka ut s.k. LIS-områden (Boverket, 2011:18). Någon översyn av riksintressena för friluftsliv har inte gjorts sedan 1987 (Naturvårdsverket, 2005) men Naturvårdsverket har nyligen fått i uppdrag att göra detta vilket ska redovisas till Miljödepartementet senast 28 februari 2014 (Miljödepartementet, 2011). Beträffande riksintressesystemet har en offentlig utredning levererat sitt slutbetänkande (Miljöprocessutredningen, 2009) men när en proposition som eventuellt tar tag i problemet kan förväntas är i skrivande stund (hösten 2012) oklart.

Friluftslivet i planprocessen – ett av flera allmänna och enskilda intressen

En av den kommunala fysiska planeringens viktigaste uppgifter är att avväga mellan olika intressen i markanvändningsfrågor. Friluftsliv är ett av flera allmänna och enskilda intressen som ska beaktas i planering. Mångtydigheten i begreppet *allmänt intresse* är dock ett problem bland annat när det gäller planering för friluftsliv. Samtidigt som det i hög grad anses vara föreställningen om ett allmänintresse som motiverar statlig och kommunal planering har begreppet kraftigt ifrågasatts under senare decennier (Campbell & Marshall, 2002). Det har blivit populärt att ifrågasätta begreppets existens helt, men det råder även oenighet om det kan sägas finnas *ett* entydigt och överordnat allmänintresse eller om det finns *flera konkurrerande* allmänna intressen

(Moroni, 2006; Schumpeter, 2001; Schön, 1983). Utifrån lydelser i PBL kan det hävdas att flera konkurrerande allmänna intressen erkänns i den fysiska planeringen. Flera av dem kan stå i konflikt med varandra i betydelsen att de kan konkurrera om samma markområden eller störa varandra. Ska till exempel buller från gator och vägar tillåtas störa grönområden eller ska strävan efter ostörda grönområden motivera begränsningar av trafiken? Även om lagtexten är grunden måste tolkning av vaga begrepp ta stöd i rättsfall och förarbeten till lagen. Även lagtextens disposition kan ha betydelse. I nya PBL är rubriken för 2 kap. formulerad ”*Allmänna och enskilda intressen*”. I gamla PBL löd motsvarande rubrik: ”*Allmänna intressen som skall beaktas vid planläggning och vid lokalisering av bebyggelse, m.m.*”. Någon distinktion mellan allmänna och enskilda intressen görs inte i lagtexten men det kan tolkas som att lagstiftaren har intentionen att genom den förändrade rubriken ge de enskilda intressena en starkare ställning, vilket också stöds av *proportionalitetsprincipen*. Proportionalitetsprincipen innebär att det alltid ska finnas en rimlig balans mellan nyttan av ett beslut i en fråga och de konsekvenser som beslutet får för motstående enskilda intressen (Regeringen, 2009a:413) och principen har fått ökad tyngd genom EU-inträdet. Eftersom nya PBL infördes helt nyligen är det dock ännu alltför tidigt att kunna säga något om vare sig juridisk tolkning eller tillämpningen i kommunerna angående denna förändring av lagtexten.

Landskapets nyttjande och tillgänglighet

Friluftsliv och allemansrätt

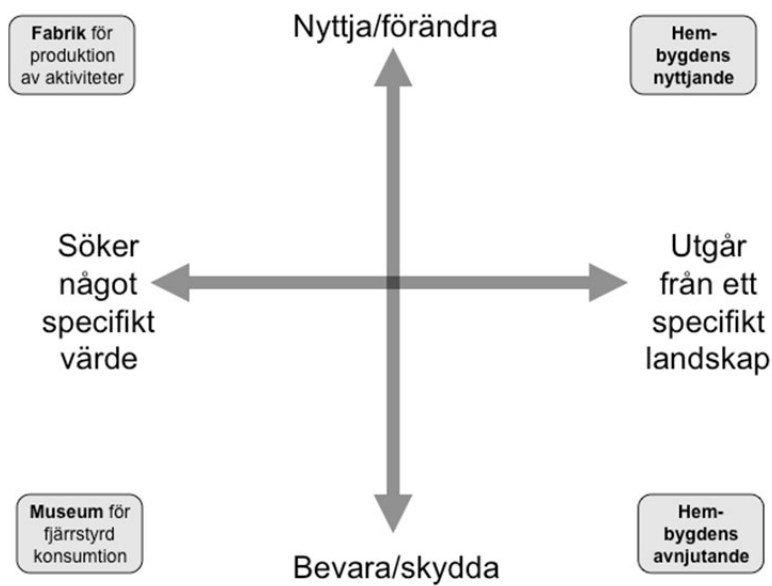
Som tidigare nämndes används begreppet ”friluftsliv” inte i PBL men där finns skrivningar, såsom *möjligheter till lek, annan utevistelse, rekreation* etc. som kan motsvara delar av friluftslivsbegreppet. Här har vi alltså ännu en aspekt på vagheten i friluftslivets ställning i fysisk planering – nämligen vad som kan anses vara ”friluftsliv”. Som många andra definitionsfrågor har även frågan om vad som är friluftsliv många dimensioner (se vidare i t.ex. Sandell & Sörlin, 2008; Emmelin et al.2010). Ett av bestämningsdiskussionens teman är i vilken utsträckning som det finns en särskild Nordisk friluftstradition (Tordsson, 2003; Henderson & Vikander, 2007; Sandell & Sörlin, 2008) och här är allemansrätten av särskilt intresse när det gäller fysisk planering.

Allemansrätten är av den största betydelse för allmänhetens friluftsliv i Sverige och den har en mycket stark ställning. Exempelvis anser omkring 95 % av Sveriges vuxna befolkning att den är viktig att försvara, omkring 90 % svarar rätt på en handfull kunskapsfrågor om den grundläggande allemansrättens innehåll och allemansrätten anses som viktig för de egna utomhusaktiviteterna av

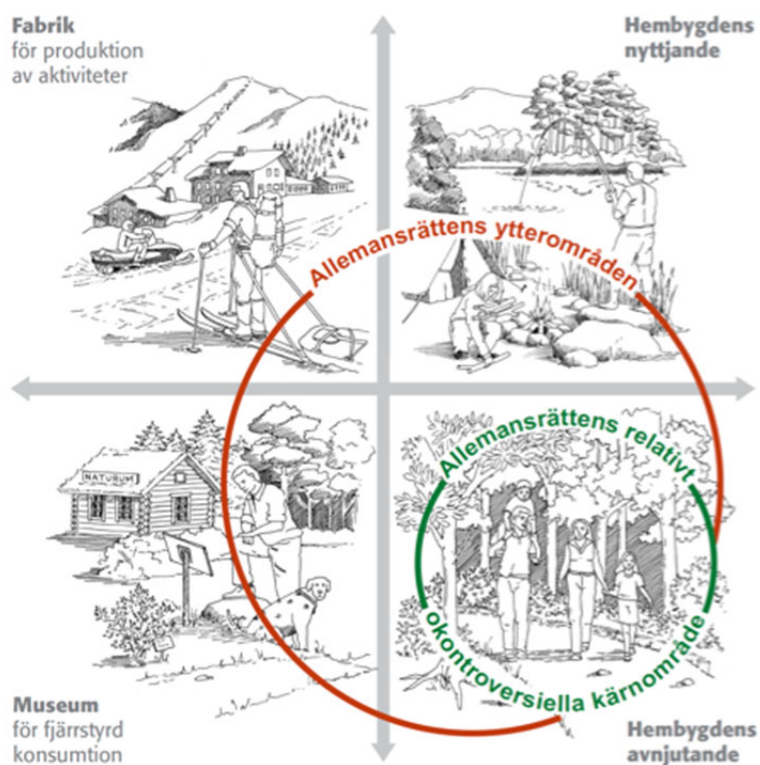
nästan 80 % (Fredman et al., 2008b; Sandell, 2011). Allemansrätten innebär en inskränkning i äganderätten och kan i korthet tolkas som ett "friutrymme" mellan olika gränsgränser gentemot vad som enligt olika lagrum inte är tillåtet (Sandell, 2011). I princip avgränsas allemansrättens frirum av de krav som reses av: (i) hemfriden; (ii) att inte åstadkomma ekonomisk skada; (iii) naturskyddets krav på respekt för fridlysningar, tillträdesförbud etc.; samt (iv) det existerande landskapsbruket (jord- och skogsbruk, infrastruktur, bostäder, industriområden etc.) och de konsekvenser som detta medför för fysisk tillgänglighet och landskapets attraktivitet för rekreation. Både organiserade och kommersiella verksamheter kan nyttja allemansrätten som en grund för sin verksamhet även om det organiserade nyttjandet, både kommersiellt och icke-kommersiellt, har tydligare krav på förkunskaper, platsval och hänsyn i förhållande till naturlandskapet. Regelverket ger även myndigheter möjligheter till reglering och krav på föransökan för organiserad kommersiell verksamhet. Det ligger dock en principiell problematik i att dessa regleringar och krav ligger i *miljöbalken* vilket innebär att det alltså i princip är påverkan på naturmiljön som i första hand avses, inte t.ex. störningar för markägare, andra friluftsutövare eller lokalbefolkning. Naturlig tystnad, som är mycket viktigt för många friluftslivsutövare (Fredman et al., 2008c; Petersson Forsberg, 2012) är till exempel inte en miljö kvalitet som skyddas även om rekommendationer om bullervärden också finns för friluftsområden. Det finns dock anledning att följa utvecklingen med nyligen införda krav på bullerkartering och åtgärdsprogram för områden även utanför de tre storstäderna (se exempelvis Naturvårdsverkets hemsida, 2012-09-28). Även miljö kvalitetsmålen är under revidering (se exempelvis Naturvårdsverket, 2011). I vilken grad miljö kvalitetsmål har en skyddsverkan kan dock diskuteras (Emmelin & Lerman, 2006; 2008).

Perspektiv på landskapets nyttjande

Många olika perspektiv möts i diskussionerna om det fysiska landskapet och det allemansrättsliga landskapsperspektivet är av särskilt intresse när det gäller skärningen mellan fysisk planering och friluftsliv. Figuren (Figur 12:1) utgår ifrån två motsatspar och är ett försök att vara en begreppsram över viktiga landskapsstrategiska val, bl.a. för rekreationslandskapet. Denna "ekostrategiska" begreppsram började utvecklas i forskning kring resursfrågor i jordbruk i Tredje världen (Sandell, 1988) men har därefter framför allt använts för diskussioner av friluftsliv, naturturism, reservat, allemansrätt och utomhuspedagogik (t.ex. Sandell, 2005, Emmelin et al., 2010)

Figur 12:1. En ekostrategisk begreppsram för analys av olika principiella förhållningssätt till natur och landskap, se vidare i texten.

Figur 12:2. Allemansrättens inplacering i ett förslag på fyra huvudsakliga förhållningssätt till landskapet, se vidare i texten (Illustration: Matz Glantz).

I figuren (Figur 12:2) har vi kompletterat principfiguren (Figur 12:1) med vad som kan uppfattas som dels allemansrättens *kärnområde* och dels dess *ytterområden* (Sandell, 2011).

Allemansrättens "ytterområden" gäller gränzonen mot "hembygdens nyttjande" som handlar om hur långt allemansrättens möjligheter sträcker sig när det gäller att i viss mån även aktivt nyttja landskapet (plocka blommor, bär och svamp, plocka ved till en lägereld etc.). Det finns även en gränzon som gäller allemansrättsligt nyttjande i riktning mot "landskapet som fabrik för aktiviteter". En viktig fråga i den gränsen är möjligheter att ta betalt för tillrättagande och anläggningar där skillnaden mellan att ha möjlighet att nyttja dessa och tvånget att betala för dem inte alltid är självklar; ska man t.ex. se på vildmarkspass för kanotleder och avgifter för skidspår ungefär på samma sätt som en "green fee" för en golfbana? När ett landskap i stor utsträckning blir en "fabrik" för produktion av vissa specificerade aktiviteter utestängs ofta också med fysisk nödvändighet mycken annan användning av området även om det inte handlar om inträden eller förbud. Vi har också den del av allemansrättens gränzon som vetter mot det museala perspektivet i figuren. Även här kan det vara fråga om kommersiella aspekter som inträden till reservat eller friluftsmuseer, men mer aktuellt är olika begräsningar av tillträdet som motiveras med i vilket skick som just detta område skall bevaras. Exempelvis tillträdesförbud under vissa delar av året, totalt eldningsförbud, förbud mot att tälta eller bara tältning på särskilt anvisade platser. Allemansrätten medför att denna typ av regleringar i Sverige ofta måste ske i form av föreskrifter i reservat.

Den Europeiska landskapskonventionen som ratificerades i november 2010 (Riksantikvarieämbetets hemsida, 2012-09-03) kan ses i det landskapsperspektiv vi här diskuterar. Ett av konventionens mål är att stärka lokalt inflytande och betona medborgardialog runt landskapsvärden. Man kan se det som att den högra sidan i figuren värderas upp dvs. det specifika landskapet och dess aktörer i förhållande till den traditionella landskapsvårdens betoning av specifika och utvalda värden.

Ett intresse för att begränsa allemansrätten har under senare år kommit från markägarorganisationer (Sandell & Svenning, 2011) samtidigt som vi ovan noterade att den har ett mycket starkt stöd hos allmänheten (Fredman et al, 2008b; Sandell & Fredman, 2010). För att komma tillrätta med kritiken från markägarhåll mot allemansrätten i sin nuvarande form finns också ett antal förslag om preciseringar och förbättringar (Sandell & Svenning, 2011).

Allemansrätten kan dock även innebära att behovet att säkerställa arealer kan underskattas eller negligeras i den kommunala planeringen (Petersson Forsberg, 2012). En minskad tillgång till tätortsnära allemansrättslig mark skulle möjligen kunna stimulera kommunerna att i högre grad

planera för friluftslivets markanvändning. I första hand skulle det sannolikt betyda utökade stigsystem, vandringsleder och förbättrad kollektivtrafikförsörjning till några utvalda tätortsnära naturområden som är juridiskt och ekonomiskt säkerställda i form av reservat. Många aktiviteter som svamp- och bärplockning skulle dock vara svårt att säkerställa om allemansrätten så som vi känner den försvann. Vi får heller inte underskatta de mycket breda kvaliteter i termer av miljöpedagogik, förståelse för landsbygdens villkor, identitet och frihet som allemansrätten innebär (Sandell, 2011). Den relativt omfattande allemansrätt som vi finner i Sverige gör också att planeringsmodeller och forskningsresultat från områden där allmänhetens tillträde till naturen är mer begränsad och reglerad, t.ex. Nordamerika, måste kritiskt betraktas utifrån allemansrättens förhållanden innan de tillämpas i Sverige (Hammitt et al. 1993; Emmelin 1997, Emmelin et al., 2010).

Friluftslivets ställning som intresse i kommunal planering

Som nämndes inledningsvis har friluftslivets ställning i den kommunala fysiska planeringen undersökts i en enkät till samtliga Sveriges 290 kommuner (Petersson Forsberg, 2009; 2012). Resultaten visar att friluftslivets och naturturismens ställning i kommunal planering varierar mellan kommuner men också mellan planeringsnivåer. En betydande majoritet av kommunerna (ca 92 %) använder friluftsliv och naturturism i sin marknadsföring samt betonar dess värde i policydokument och i översiktsplaner. Men i juridiskt bindande planbeslut prioriteras ofta i stället exploateringsmöjligheterna. Intervjuer med kommunala planeringstjänstemän visar att avvägningsbeslut som utfaller till friluftslivets nackdel kan motiveras av att ”det finns så mycket grönt” och att friluftsliv därmed bedöms kunna ske någon annanstans än där man vill exploatera. Som diskuterades ovan kan allemansrätten vara en argumentationsgrund för detta synsätt. Vidare kan konstateras att närmare tre av fyra kommuner saknar fördjupade översiktsplaner som särskilt beskriver förutsättningar för friluftsliv och endast cirka 6 % av kommunerna har friluftslivsplaner. Detta kan sättas i relation till att näringslivsplaner, grönsplaner, naturvårdsplan och/eller miljöplaner finns i ungefär en tredjedel av kommunerna. Undersökning av planeringsdokument, främst översiktsplaner, visar även att friluftsliv ofta behandlas utspritt på flera ställen i dokumenten. Om detta ska ses som en svaghet eller en styrka för friluftslivet är dock inte entydigt men det innebär att friluftsliv ofta inte får någon samlad behandling. Det kan också konstateras att nästan var tionde kommun saknar tjänsteman med ansvar för friluftsliv. Som indikatorer för friluftslivets ställning i kommunal översiktlig planering har även undersökts om förekomst eller behov av s.k. ”tysta områden” uttrycks i planerna. Tysta områden behandlas bara i ungefär var tredje kommun. Även konsekvenser av klimatförändringar kan potentiellt ha påverkan på friluftslivet men det vanligaste svaret är att detta inte bedöms. Det är friluftsliv och naturvistelse

som allmänintresse för kommunens medborgare som oftast behandlas i de undersökta planerna och ofta kopplas det till föreställningen om *folkhälsa* och ibland till *det goda boendet*. Begreppet *naturturism* har påträffats endast en gång i en av de 11 undersökta översiktsplanerna. I några av dem nämns dock naturens betydelse för besöksnäringen.

I plandokumentet kan även ses uttryck för den rådande planeringsdoktrinen om *den täta blandstaden* som motiveras med allmänna hållbarhetsargument vilket ger den genomslag oavsett saklig grund. En förtätning som sker utan reflektion över balansen mellan miljömässiga fördelar med en kompakt stad och en god livsmiljö, kan dock medföra att grönytor lämpliga för rekreation och andra ekosystemtjänster försvinner utan någon saklig avvägning. I de översiktsplaner som undersökts är det till exempel sällan som förtätningsåtgärder diskuteras i förhållande till behovet av grönområden i städer och tätorter. Detta sker i så fall i sektorsplaner för grönstruktur. Det är dock inte ovanligt att kommuner förordar både förtätning och utglesning. (Petersson Forsberg, 2012)

Allmänhetens syn på friluftsliv

Allmänheten har höga förväntningar på möjligheterna att utöva bostadsnära friluftsliv. Som nämndes inledningsvis värderar människor rekreationsnatur högt, många (ca 40 %) till och med så högt att det påverkar deras val av bostadsort och/eller bostadsområde (Fredman et al., 2008a; Petersson Forsberg, 2012). Allmänheten anser även i mycket hög grad (nästan 70 %) att det är kommunernas och statens ansvar att skydda mark som är lämplig för friluftsliv. Allmänhetens kännedom om medborgardeltagandet i den egna kommunens planering är dock relativt svag och många (ca 40 %) har valt svarsalternativet *vet ej* på denna fråga (Fredman et al., 2008c; Petersson Forsberg, 2012). Resultaten visar också att det finns ett behov av att planeringen agerar för att skydda rekreationsnatur. Cirka en sjättedel av de svarande i den nationellt täckande enkäten uppger att de saknar lämpliga områden för friluftsliv. Motsvarande siffra för Blekinge skärgård och kustzon är betydligt lägre där ungefär var 20:e respondent svarar detsamma. Båda respondentgrupperna är dock eniga om att kommunerna behöver bli bättre på att skydda naturområden från buller. Blekingerespondenterna vill även gärna se att fler naturområden blir tillgängliga med kollektivtrafik. Planeringen behöver också visa en bättre beredskap inför klimatförändringarnas konsekvenser för friluftsliv eftersom många respondenter uttrycker en oro över negativa konsekvenser men nästan 60 % av kommunerna uppmärksammar inte detta i den översiktliga planeringen (Petersson Forsberg, 2009; 2012:170, 134).

Om att stärka friluftslivet i planeringen

Som sammanfattning av diskussionen ovan kan man hävda att friluftsliv står retoriskt starkt i regelverk och policy för miljövard och planering men relativt svagt i den konkreta kommunala planeringen. Mot bakgrund av den betydelse som friluftsliv ges officiellt och som forskningsprogrammet på olika sätt pekat på är det motiverat att föreslå åtgärder för att förbättra friluftslivets ställning som allmänintresse i den fysiska planeringen. Det stöd för friluftsliv som finns i stora grupper av befolkningen gör det rimligt att se stöd för friluftslivet som en demokratifråga oavsett argument om folkhälsa och regional attraktivitet och utveckling.

Som konstaterats finns alltså flertalet tolkningsmöjligheter i planeringslagstiftningen och det kan i planeringsprocessen ske avvägningar mellan olika intressen som inte nödvändigtvis faller ut till friluftslivets fördel. Det centrala begreppet *allmänt intresse* är också mycket mångtydigt. Tendenser att översiktlig planering generellt är på väg att stärkas kan ses som positivt för friluftslivet medan den rådande planeringsdoktrinen om den täta staden och tendensen till stärkt enskilt intresse kan verka negativt för friluftslivets intresse. Detta ska ses i relation till en viss upplevd brist på lämpliga naturområden för friluftsliv och önskemål om fler ”tysta” naturområden. Det kan därmed hävdas att den kommunala fysiska planeringen är ett potentiellt viktigt men idag tämligen trubbigt verktyg för att främja friluftsliv.

Vi ska här inskränka oss till att diskutera tänkbara åtgärder för att stärka friluftslivet som intresse i den kommunala planeringen. Det är viktigt att komma ihåg att planeringen visserligen kan medverka till att lämpliga områden för friluftsliv prioriteras i konflikter om markanvändning, särskilt i och i närheten av tätorter, men att många andra faktorer bestämmer om det verkligen finns tillgång till attraktiva friluftslivsområden. Planeringen av landskapet när det gäller friluftsliv måste syfta till att säkerställa arealer men också till att bibehålla eller förbättra tillgänglighet och kvalitet. När planeringen verkligen anlägger ett helhetsperspektiv på landskapet kan den också bidra till att säkra ett väl fungerande mönster i landskapet av olika verksamheter och nyttjanden t.ex. minimera störningar på värdefulla arealer, hantera barriäreffekter och andra tillgänglighetshinder (Emmelin et al. 2010). Emellertid måste man också komma ihåg att jord- och skogsbrukets markanvändning och förändringar i driftsformer är en av de allra viktigaste faktorer som omvandlar landskapet och där planering har ringa påverkan. Inom ramen för ”pågående markanvändning” kan dramatiska förändringar ske.

Vi ska här diskutera tre typer av tänkbara åtgärder med relation till planering. För det första lagstiftning och policy, för det andra olika former av stöd för kommunernas planering, exempelvis kunskapsunderlag, och för det tredje information och utbildning.

Lagstiftning och policy

MER DISTINKT BEGREPPSDEFINITION

Att tydligare definiera friluftslivets och planeringens begrepp såsom exempelvis *friluftsliv* och *allmänt intresse* betyder inte med automatik att friluftslivets ställning stärks eller att planeringen för friluftsliv blir bättre. Det är emellertid problematiskt när olika delar av regelverket använder olika termer eftersom det uppstår oklarhet om detta återspeglar verkliga skillnader eller beror av tillfälligheter. I synnerhet i juridiska prövningar kan entydiga begrepp ge en mer rättssäker bedömning. Ett exempel som vi pekat på är strandskyddslagstiftningens särskilda skäl för dispens och upphävande av strandskyddet, som framstår som oklara och kunna ge upphov till varierande tolkningar (Petersson Forsberg, 2012:104-105). En mer distinkt begreppsapparat kan underlätta hanteringen av friluftsliv i planeringen men också utesluta både aktiviteter och värden. Tydligare begrepp tvingar på gott och ont också till tydligare ställningstaganden rörande vilka former av friluftsliv som ska ses som allmänintresse (jfr t.ex. Sandell, Arnegård & Backman, 2011), vilket inte minst framgår av diskussionen om den norska friluftslivslagstiftningen nedan (Emmelin, 1997).

FÖRÄNDRINGAR I NUVARANDE REGELVERK

Skulle en förändrad lagstiftning kunna stärka friluftslivet som intresse och hur omfattande skulle förändringen i så fall behöva vara? Skulle exempelvis en i lagtexten preciserad meterangivelse av strandskyddets ”fria passage” stärka friluftslivet? Det skulle vara lätt att föreslå att den fria passagen preciseras med en generös meterangivelse; och ”generös” då sett ur friluftslivsintressets perspektiv. Även uppräknningen av särskilda skäl för dispens från och upphävande av strandskydd skulle kunna preciseras mer och få en mindre medgivande formulering. Men den planeringslagstiftning som diskuterats, främst PBL och MB, visar tecken på kompromisser mellan politiska värderingar. Detta visar sig i form av oklara formuleringar vilket därmed öppnar upp för olika tolkningar av lagtextens betydelse och tillämpning. Det vore naivt att tro att det skulle kunna antas förändringar i nuvarande planeringslagstiftning som inte skulle uppvisa samma tecken på politisk kompromiss. Sannolikheten är nog snarare stor att det enskilda intresset vid en förändring flyttar fram sina positioner ytterligare.

SEPARAT "FRILUFTSLAG" LIKT NORGES "FRILUFTSLOV"?

Fördelarna med en separat lagstiftning, likt Norges "friluftslav", kan förutom symbolvärdet vara att markera friluftsliv som ett allmänintresse som inte är inordnat i naturvården. Detta bl.a. genom att skapa bättre instrument för särskilda friluftsområden och hantera eventuella preciseringar och andra behov knutna till allemansrätten (jfr förslag framförda av Sandell & Svenning, 2011).

Samtidigt bör man notera att en reglering också innebär en viss fyrkantighet; Friluftslaven förbjuder t.ex. att man färdas över "inmark" annat än när denna är frusen eller snötäckt dock alltid mellan 30/4 och 14/10. De norska begreppen "inmark" respektive "utmark" har ingen riktig svensk motsvarighet men "inmark" är i huvudsak odlad mark, skogplanteringar och liknande. Det bör också noteras att statsförvaltningen har en särskild gren "Statens Naturopsyn" för övervakning och vägledning för både naturvård och friluftsliv att jämföra med den splittrade eller regionalt närmast obefintliga tillsynen i Sverige.

STÄRKA FRILUFTSLIVET SOM ALLMÄNINTRESSE

För närvarande pågår ett arbete med att ta fram mål för friluftspolitiken i ett samarbete mellan myndigheter och organisationer med Naturvårdsverket som samordningsansvarig. Även om allmänna mål av samma typ som miljö kvalitetsmålen inte är bindande för kommunernas planering och inte heller kan ses som instrument för egentlig målstyrning (Emmelin & Lerman, 2008) kan det vara av värde att formulera mål för att tydligare uttrycka friluftslivets ställning som allmänintresse. Dels kan målen användas av friluftslivets organisationer dels kan de fungera som påminnelse för den kommunala planeringen. Kvantifierade och tidssatta mål innebär att vissa aspekter som är möjliga att mäta framhävs. En ökande flora av allmänna mål för olika politikområden riskerar emellertid att minska värdet som markör.

Det är för närvarande oklart vad som kommer att ske med riksintressena som instrument i planeringen. När det gäller funktionen av *riksintresset friluftsliv* kan man konstatera att bättre kunskapsunderlag, klarare och bättre underbyggda utpekanden och avgränsningar behövs om de ska fylla någon viktig funktion i planeringen.

Vi har ovan pekat på att den Europeiska landskapskonventionen skulle kunna användas för att stärka friluftslivets ställning bl.a. genom betoningen av medborgardialoger om landskapets värden. Det är ännu för tidigt att säga något mera konkret om konventionens praktiska betydelse men den kan ses som ett möjligt redskap. Arbetet med att utse *årets friluftskommun*, som innebär en systematisk insamling av uppgifter från alla kommuner (se exempelvis Naturvårdsverket, 2012), innebär sannolikt också att kommunala förvaltningar uppmärksammas på friluftslivet.

Kunskapsunderlag, information och utbildning

FÖRSTÄRKA OCH FÖRA SAMMAN UTSPRITT KUNSKAPSUNDERLAG OCH RIKTLINJER FÖR FRILUFTSLIV

Friluftslivet som allmänintresse kan framhävas genom att generella värdebeskrivningar, ställningstaganden och riktlinjer får en sammanhållen text i översiktsplanerna. En planering och förvaltning som bättre baseras på kunskap om den faktiska situationen, framförallt när det gäller tätortsnära områden, är nödvändig för friluftslivets intressen men också för att minska olägenheter för markägare. Generellt måste behovet av bättre kunskapsförsörjning på området lyftas fram inte minst gällande kvantitativa och kvalitativa undersökningar som fångar upp aktiviteter, motiv och preferenser över tid och på olika skalnivåer från nationellt till lokalt (se förslag i Naturvårdsverket, 2009; och Sandell, Fredman & Stenseke, 2011). Det är också viktigt att påminna om att möjligheterna till friluftsliv inte bara beror av att lämpliga arealer avsätts. Landskapets mönster ger upphov till barriäreffekter, störningar osv. och ett helhetsgrepp krävs på friluftslivets intressen i landskapet. En sektorsplan, exempelvis en ”friluftslivsplan”, kan underlätta en samlad överblick och fungera som kunskapskälla men det är samtidigt viktigt att detta återspeglas i kommunens ordinarie planer. En samlad överblick kan dock, om den inte kombineras med prioriteringar och ställningstaganden, möjligen förstärka tendensen att friluftsliv prioriteras ner i de enskilda fallen som en följd av känslan att ”det finns så mycket grönt”.

STÄRKA FRILUFTSLIVETS STÄLLNING I PLANPROCESSERNA

En enklare, och därmed kanske också snabbare, planeringsprocess är ett uttalat mål med den nya PBL. Snabbare planeringsprocesser är främst ett krav från olika former av exploatörsintressen som byggande, infrastruktur dvs. en blandning av allmänna och enskilda intressen. Snabbare processer kan emellertid innebära att allmänna intressen som friluftslivet, som ofta saknar välorganiserade förespråkare eller tydlig ekonomisk betydelse, står svagare. Vissa kommuner genomför regelbundna möten med olika intressegrupper för att informera om pågående planarbete och få in synpunkter på ett tidigt stadium. Detta kan vara ett sätt att effektivisera planeringsprocesser genom att undvika senare motsättningar och överklaganden.

Vi kan även konstatera att allmänheten har en begränsad kännedom om och engagemang i medborgardeltagande i kommunens planering för friluftsliv. Detta kan bero på begränsad kommunikation om planeringen från kommunernas sida eller att människor inte engagerar sig i kommunens planering så länge de är någorlunda nöjda med sina möjligheter att utöva friluftsliv. Bristande engagemang i planeringen är inte specifikt för friluftslivsfrågorna. Generella åtgärder för

att öka deltagande är att förlägga planeringsprocessens möten på tidpunkter när medborgarna har möjlighet att delta och/eller att hålla fler möten i mindre forum där fler känner sig motiverade att delta och yttra sig. När det gäller översiktlig planering ska enligt PBL förutom länsstyrelse, berörda kommuner, regionplaneorgan, andra myndigheter etc. även *kommunens medlemmar*, sammanslutningar och *enskilda i övrigt som har ett väsentligt intresse av förslaget* beredas möjlighet att delta i samrådet. Samrådet ska syfta till att få fram ett så bra beslutsunderlag som möjligt och att ge möjlighet till insyn och påverkan. Motsvarande uttrycks även gällande samrådet för detaljplaner. För friluftslivet är det sannolikt också viktigt att olika organisationer/aktörer aktiverar sig och också ökar sina kunskaper om planeringens möjligheter och utmaningar. Paraplyorganisationen Svenskt Friluftsliv skulle här kunna ha en viktig roll.

SAMVERKAN MED NATURVÅRDEN

Den offentliga naturvården avsätter och förvaltar betydande arealer som, något varierande beroende på skyddsvärden och intressekonflikter, har stor betydelse för friluftslivet. Möjligheterna för kommunerna att initiera reservatsbildning med friluftslivsmotiv har sannolikt en god potential och kan vara viktig speciellt i tätortsnära områden där konflikter runt allemansrättsligt utnyttjande av mark kan vara stora. De så kallade LONA-medlen har i betydande utsträckning gått till friluftslivsprojekt och samverkan mellan lokala ideella krafter och kommunerna har ett värde i sig (Nordenstam & Eckerberg, 2011).

EN MER NYANSERAD DISKUSSION OM "DEN TÄTA STADEN"

I dagsläget är "den täta blandstaden" en planeringsdoktrin som tillämpas tämligen oreflekterat och det skulle behövas en mer nyanserad och kunskapsbaserad diskussion. Kommunerna uttrycker i sina översiktsplaner ofta ställningstaganden för förtätningsåtgärder medan förtätningens negativa konsekvenser, exempelvis hur möjligheterna till rekreation i närnatur påverkas, sällan diskuteras i dessa planer (Petersson Forsberg, 2012). Det faktiska kunskapsunderlaget för förtätningsdoktrinen framstår som relativt oklart, inte minst när det gäller människors preferenser. Däremot kan man notera att önskemål om möjlighet till friluftsliv och naturkontakt är påfallande stabila över tid i många industriländer (Eichberg & Jespersen, 1986; Manning, 1999; Tordsson, 2003; Sandell & Sörlin, 2008).

UTBILDNINGSINSATSER

Det är berättigat att diskutera vad som kan åstadkommas med utbildningsinsatser och vilka som i så fall ska utbildas. Utbildning av planeringstjänstemän och beslutande politiker gällande friluftslivets värden kan troligen räcka en bit på väg för att stärka friluftsliv och naturturism som

intressen i avvägningen mot andra intressen. Men det är ändå inte säkert att friluftslivet prioriteras p.g.a. att de kan ha andra värderingar som gör sig gällande i avvägningarna mot andra intressen (Emmelin et al., 2010; Heberlein, 2012). Flera av de åtgärder som diskuteras baseras på tanken om att ökad insikt i och kunskap om ett flertal olika aspekter, exempelvis den täta stadens och klimatförändringarnas konsekvenser, kan få positiva effekter för friluftslivet. Om utbildning av allmänheten ska syfta till att få ut fler i naturen och att de som besökare där ska veta hur de ska uppföra sig behöver diskussionen föras i en kontext där exempelvis en ökad konkurrens från andra aktiviteter, begränsade ekonomiska resurser och tidsbrist är påverkande faktorer. Även här är det relevant att ställa frågan om det är kunskap eller värderingar som styr människors handlande.

FORTSATT FORSKNING SOM BAS FÖR PLANERING OCH FÖRVALTNING

Flera av de åtgärder som vi här för fram skulle kräva en fortsatt friluftsforskning för att sätta diskussion och samråd liksom planering och förvaltning på en bättre kunskapsgrund, något som t.ex. är påtagligt när det gäller diskussionen om riksintresseinstrumentet för friluftsliv. Förslag om forskning av direkt betydelse för planering och förvaltning förs också fram som ett resultat av forskningsprogrammet som helhet (se kapitel 15, och Sandell, Fredman & Stenseke, 2011). Vi har ovan påpekat betydelsen av att planering kompletteras med åtgärder för uppföljning och förvaltning. Forskningen måste därmed också behandla såväl kommunernas, naturvårdens och de areella näringarnas förvaltning av mark av betydelse för friluftslivet.

Referenser

- Boverket (2011) *Boverkets uppsiktsrapport planering och byggande under 2010*, Boverket, Karlskrona.
- Boverket (2012) *Plan- och bygglagen i praktiken 2011- spaningar visar på utmaningar och möjligheter*, Boverket rapport 2012:6, Karlskrona.
- Campbell, H & Marshall, R (2002) Utilitarianism's bad breath? A re-evaluation of the public interest justification for planning, Ur *Planning Theory* 2002, volume 1(2), pp 163-187.
- Dunér, M (2009) *Synpunkter på riksintressen*, Skrivelse till Ulf Andersson ordföranden i Miljöprocessutredningen, 2007:04, i egenskap av adjungerad professor i fysisk planering (BTH), daterat 15 mars 2009 i Karlshamn.
- Eichberg, B.H. & Jespersen, E (1986) *De grønne bølger, træk af natur- og friluftslivets historie*, Bavnepanke.
- Emmelin, L (1997) *Turism – friluftsliv – naturvård - Ett triangeldrama*, Mitthögskolan, Institutionen för turismvetenskap, rapport 1997:1.
- Emmelin, L; Fredman, P; Lisberg Jensen, E & Sandell, K (2010) *Planera för friluftsliv: Natur, samhälle, upplevelser*, Carlssons bokförlag, Stockholm.

- Emmelin, L & Lerman, P (2006) *Styrning av markanvändning och miljö*, Ansvarskommitténs skriftserie ISSN 1653-5502, Statens offentliga utredningar.
- Emmelin, L & Lerman, P (2008) Environmental quality standards as a tool in environmental governance – the case of Sweden in Schmidt, M. Glasson, J. Emmelin, L. & Helbron, H. [eds.] *Standards and Thresholds for Impact Assessment*. Springer Verlag.
- Fredman, P; Karlsson, S-E, Romild, U & Sandell, K (red.) (2008a) *Vara i naturen – varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*, Rapport No. 2, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P; Karlsson, S-E, Romild, U & Sandell, K (red.) (2008b) *Besöka naturen - hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*, Rapport No. 3, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P Karlsson, S-E, Romild, U & Sandell, K (red.) (2008c) *Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*, Rapport No. 4, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Hammitt, W.E., Kaltenborn, B., Vistad, O.I., Emmelin, L. & Teigland, J. (1993) Common Access Tradition and Wilderness Management in Norway - a Paradox for Managers, Ur *Environmental Management* vol 16; no 2, pp 149-156.
- Heberlein, T (2012) *Navigating Environmental Attitudes*, Oxford University Press, USA.
- Henderson, B & Vikander, N (eds.) (2007) *Nature First: Outdoor Life the Friluftsliv Way*, Natural Heritage Books, Toronto.
- Jenkins, J. M. & Pigram J. J. (red) (2003) *Encyclopedia of Leisure and Outdoor Recreation*, Routledge.
- Kulturdepartementet (1999) *Promemoria Statens stöd till friluftsliv och främjandeorganisationer*, DS 1999:78.
- Manning, R. E. (1999) *Studies in Outdoor recreation. Search and research for Satisfaction*, 2:a upplagan, Miljödepartementet (2011) *Regleringsbrev för budgetåret 2012 avseende Naturvårdsverket*, Regeringsbeslut I:27 2011-12-22,
- Miljöprocessutredningen (2009) *Områden av riksintresse och Miljökonsekvensbeskrivningar, Slutbetänkande av Miljöprocessutredningen SOU 2009:45*, Stockholm 2009.
- Moroni, S (2006) Planning, Evaluation and the Public Interest, Ur Alexander, E.R (2006) *Evaluation in Planning: Evolution and Prospects*, Ashgate Publishing Company, Brookfield, VT, USA.
- Nash, R (1982) *Wilderness and the American Mind* (3:e upplagan) Yale University press.
- Naturvårdsverket (2005) *Riksintresse för naturvård och Friluftsliv, handbok med allmänna råd för tillämpningen av 3 kap. 6 § andra stycket Miljöbalken*, Handbok 2005:5, Naturvårdsverket, Stockholm. [Elektronisk]: Tillgänglig <[http:// www. Naturvardsverket.se/bokhandeln](http://www.naturvardsverket.se/bokhandeln)>.
- [Läst 2007-08-24]
- Naturvårdsverket (2009) *Statistikprogram för friluftsliv: Ett förslag*, Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverket (2011) *Miljömålen på ny grund, Naturvårdsverkets utökade årliga redovisning av miljökvalitetsmålen 2011, Reviderad version av rapport 6420, Rapport 6433*, maj 2011.
- Naturvårdsverket (2012) *Sveriges friluftskommun 2012*, rapport 6475 mars 2012, Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverkets hemsida (2012-09-28) *Vår rapportering av åtgärdsprogram enligt förordningen om omgivningsbuller* [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Verksamheter-med->

miljöpaverkan/Buller/Forordningen-om-omgivningsbuller-och-EUs-bulldirektiv/Var-rapportering-av-atgardsprogram/ [Läst 2012-09-28]

Naturvårdsverket & Boverket (2012) Strandskydd - en vägledning för planering och prövning, Handbok 2009: 4, utgåva 2 [Elektronisk] Tillgänglig:

<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-0175-9.pdf>.

Nordenstam, A & Eckerberg, K (2011) *Kommunalt naturskydd i lokala naturvårdssatsningen (LONA)*, Naturvårdsverkets rapport 6392, februari 2011.

Nordiska ministerrådet (1987) *Naerrekreation - friluftsliv og fysisk planlaegning i Norden*, Miljørapport 1987:4, NORD 1987:15.

Petersson Forsberg, L (2009) *Friluftsliv och naturturism i kommunal planering - delresultat från en webbaserad enkätundersökning våren 2008*, Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr 8, Finns även som forskningsrapport 2009:03, Blekinge Tekniska Högskola, Karlskrona.

Petersson Forsberg, L (2012) *Friluftsliv och naturturism i kommunal fysisk planering*, Doktorsavhandling nr 2012:06 Blekinge Tekniska Högskola, Sektionen för planering och mediedesign, Karlskrona. Finns även som rapport nr 19 i forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring.

Regeringen (2002) *En samlad naturvårdspolitik*, Regeringens skrivelse till riksdagen (Skr 2001/02: 173) Stockholm 14 mars 2002.

Regeringen (2009a) *En enklare plan- och bygglag*, Regeringens proposition 2009/10:170.

Regeringen (2009b) *Framtidens Friluftsliv*, Regeringens proposition 2009/10:238.

Riksantikvarieämbetets hemsida (2012-09-03) *Rapport om landskapskonventionen* [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.raa.se/cms/extern/aktuellt/nyheter/nyheter_2011/mars/rapport_om_landskapskonventionen.html>, senast ändrad 2011-03-24. [Läst 2012-09-03]

Sandell, K (1988) *Ecostrategies in Theory and Practice: Farmers' Perspectives on Water, Nutrients and Sustainability in Low-resource Agriculture in the Dry Zone of Sri Lanka* (diss.), Linköping Studies in Arts and Science, No. 19, Linköping, Sweden.

Sandell, K (1997) *Naturkontakt och allemansrätt: Om friluftslivets naturmöte och friluftslandskapets tillgänglighet i Sverige 1880-2000*, s 31-65 I Svensk Geografisk Årsbok.

Sandell, K (2005) Access, Tourism and Democracy: A Conceptual Framework and the Non-establishment of a Proposed National Park in Sweden (Research Note), Ur *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, Vol. 5, No. 1, pp. 63-75.

Sandell, K (2011) Allemansrätten och dess framtid: Några samhällsvetenskapliga perspektiv, Ur Sandell, K & Svenning, M (2011) *Allemansrätten och dess framtid*, Rapport No. 6470, Naturvårdsverket, Stockholm, s. 5-143.

Sandell, K; Arnegård, J & Backman, E (red.) (2011) *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*, Studentlitteratur, Lund.

Sandell, K & Fredman, P (2010) The Right of Public Access: Opportunity or Obstacle for Nature Tourism in Sweden? , Ur *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, Vol. 10, No. 3, pp. 291-309.

Sandell, K; Fredman, P & Stenseke, M (2011) *Framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige: Ett diskussionsunderlag (Future research structures for outdoor recreation and nature based tourism in Sweden: A basis for discussion)*. Rapport No. 17, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.

Sandell, K & Svenning, M (2011) *Allemansrätten och dess framtid*, Rapport 6470, november 2011, Naturvårdsverket, Stockholm.

- Sandell, K & Sörlin, S (red) (2008) *Friluftshistoria Från "hårdande friluftsliv" till ekoturism och miljöpedagogik*, andra upplagan, Carlssons Bokförlag, Malmö.
- SCB (2008) *Grönytor i tätort, satellitdata som stöd vid kartering av grönytor i och omkring tätorter* [Elektronisk] Tillgänglig:
<http://www.scb.se/statistik/_publikationer/MI0805_2008A01_BR_MIFT0801.pdf> Utkom april 2008 [Läst 2009-04-09]
- SCB (2010) *Grönytor och grönområden i och omkring tätorter 2005, slutgiltig version Tätorter med minst 10 000 invånare*, Sveriges officiella statistik Statistiska meddelanden MI12 SM 1002 [Elektronisk] tillgänglig:
http://www.scb.se/Statistik/MI/MI0805/2005A01b/MI0805_2005A01b_SM_MI12SM1002.pdf > ISSN 1403-8978 Serie MI12 – Grönytor. Utkom den 15 september 2010. [Läst 2011-06-22]
- Schumpeter, J (2001) *Den klassiska doktrinen om demokrati (1942)*, Ur Hallberg, P; Jansson, M & Mörkenstam, U (red) *Elva texter i politisk teori*, Liber, Malmö. Andra boken, kapitlet 1-10. Svensk översättning Margareta Eklöf och Gabriella Strandberg.
- Schön D (1983) *The Reflective Practitioner, How Professionals Think in Action*, Basic Books, New York.
- SKL (2012-02-01) *Strandskyddet - en problembeskrivning ur kommunalt perspektiv*, PM Anna Eklund.
- Statens Folkhälsoinstitut (2009) *Grönområden för fler – en vägledning för bedömning av närhet och attraktivitet för bättre hälsa*, R 2009:02, Östersund.
- Svea hovrätt (2011-06-17) *Mål nr 215-11 dom i Mark- och miljööverdomstolen*, Mark- och miljööverdomstolen. Rotel 060103, Stockholm.
- Tordsson, B (2003) *Å svare på naturens åpne tiltale: En undersøkelse av meningsdimensjoner i norsk friluftsliv på 1900-tallet og en drøftelse av friluftsliv som sosiokulturellt fenomen*, Norges Idrettshøgskole, Oslo.

13. Friluftslivets nya aktiviteter – Mera sport och mindre natur?

Klas Sandell & Mattias Boman

Varför studera "nya aktiviteter"?

I samband med att forskningsprogrammets andra fas inleddes så uppgraderades vårt intresse för friluftslivets nya aktiviteter och genom ett samarbete med Stockholms universitet kunde vi ytterligare förstärka detta arbete. Vilka aktiviteter som ska betraktas som nya respektive ”gamla”, eller mer traditionella, är naturligtvis inte självklart. Men mer om det fortsättningsvis. Samtidigt, innan vi fördjupar oss i dessa nya aktiviteter och försöker tolka några av vår samtids strömningar när det gäller friluftsliv och naturturism, är det viktigt att påminna oss att det är så mycket som *inte* är nytt! Med andra ord, att så mycket av de aktiviteter i form av t.ex. fotvandring, kanotpaddling, bad och bergsklättring som etablerades i friluftslivets inledning runt sekelskiftet 1900 fortfarande är så likt det vi ser idag. Skulle man på lite avstånd se någon vandra med ryggsäck i fjällen eller dra upp sin kanot på stranden i en skogssjö så skulle man ha svårt att avgöra om det skedde för hundra år sedan eller idag. Annorlunda uttryckt så definieras idag "friluftsliv" i stor utsträckning som de aktiviteter som var viktiga när det etablerades för ett sekel sedan (Sandell & Sörlin, 2008; Naturvårdsverket, 2009). Detta är ett faktum med många implikationer, t.ex. en risk att missa viktiga förändringar och stora grupperns intressen, men också möjligheter att för framtiden förvalta viktiga värden knutna till "traditionella" aktiviteter – värden som annars kan gå förlorade.

Det var framför allt två skäl som gjorde att vi ville fokusera lite extra på friluftslivets nya aktiviteter inför forskningsprogrammets avslutande tre år. För det första såg vi i vår breda kvantitativa översikt över svenskt friluftsliv (Fredman et al., 2008a-d) att unga män hade särskilt högt bortfall, vilket ökade vårt intresse för att i någon mån fördjupa kunskaperna om sådana aktiviteter där vi hade skäl att tro att denna grupp var överrepresenterad. För det andra ville vi fokusera på sådana fenomen som på sikt kan tänkas förändra själva referensramen – attityder, preferenser och språkbruk – för hur samhällsfenomenet friluftsliv uppfattas, och friluftslivets nya aktiviteter tycktes potentiellt kunna vara ett sådant fenomen. I samband med Sandells

gästprofessur vid Stockholms universitet 2008 - 2010 och ett mycket givande samarbete med Johan Arnegård och Erik Backman (båda idag vid GIH, Stockholm) gavs möjligheter att fördjupa dessa intressen även utöver vad forskningsprogrammet gav utrymme för. Ett resultat av samverkan mellan dessa tre forskare blev en antologi med ett 30-tal medarbetare år 2011 med titeln: "Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld" (Sandell m.fl., 2011) och här föreliggande bokkapitel bygger särskilt på Sandells två kapitel "Idrott, sport, äventyr och friluftsliv – en introduktion" och "Miljö, pedagogik och landskap" i denna antologi.

Friluftslivet har alltid förändrats

Friluftslivet har alltid förändrats – påverkat och påverkats – i förhållande till samhället i övrigt, trots vad som sades ovan om stor kontinuitet i friluftslivets aktiviteter – sedda så att säga på avstånd. Inte minst har det funnits ett dynamiskt samspel i dess gränstrakter till delvis överlappande samhällsfenomen som naturturism, sport, idrott och äventyrsresor (Sandell & Sörlin, 2008; Blom & Lindroth, 2002; Henderson & Vikander, 2007; Tordsson, 2003; Andkjær, 2005 och 2008). Själva begreppet friluftsliv är förstås kulturellt konstruerat, laddat med förförståelser och knutet på olika sätt till olika grupper och tidsepoker.

Två dagsaktuella och sammanlänkade tendenser i dessa gränstrakter runt begreppet friluftsliv som vi här särskilt vill uppmärksamma är *friluftslivets sportifiering* och *aktivitetens friställning från landskapet*. Med friluftslivets *sportifiering* avser vi såväl att traditionella friluftaktiviteter som att vandra, klättra eller paddla i naturpräglade landskap görs om till tävling (multisport), som att sportaktiviteter som telemarksskidåkning och brädsporter kan karakteriseras av upplevelseorienterade och tävlingskritiska förhållningssätt vilka är mer näraliggande traditionellt friluftsliv. Det nya språnget i aktiviteternas *friställning från landskapet* handlar om att den landskapsrationalitet som ligger i att standardisera de rumsliga förutsättningarna för att t.ex. springa ikapp, spela bollspel eller kasta spjut – och som sedan länge är helt integrerad i stora delar av idrotten – nu håller på att dramatiskt förändra referensramarna även för aktiviteter som traditionellt behållit en starkt platsberoende landskapsanknytning. Detta är en tendens som vi kan se både i sedan länge etablerade fenomen som äventyrsbad och klätterväggar, men också i ännu så länge mer sällsynta varianter som skidåkning inomhus både utför och på längden, forspaddlingsbanor med vattenpumpar och datorspel i full skala (Sandell m.fl., 2011; Bottenburg & Salome, 2010; Moorman m.fl., 2007).

Gunnar Breivik (2010) pekar på hur nya typer av aktiviteter har ökat under de senaste 30-40 åren under begrepp som: "alternative-", "extreme-", "X-", "gravity-", "lifestyle-", "risk-" och "action-" sport. Han diskuterar hur de här aktiviteterna kan ses som en protest mot och avståndstagande från dagens samhälle, men också hur de kan ses som uttryck för grundläggande karaktärsdrag i det moderna och postmoderna samhället med dess fokus på individualism, teknologi, självrealisering och att överskrida det vanliga och normala (transcendence). Det är aktiviteter som (i sammanfattning från Breivik, 2010):

- a) have elements of challenge, excitement and (in most sports) risk;
- b) take place in demanding natural or artificially constructed environments;
- c) are more loosely organized than mainstream sports;
- d) represent a freedom from or opposition to the dominant sport culture;
- e) are individualistic pursuits but tend to build groups and subcultures around the activity.

De konsekvenser som dessa tendenser kan tänkas få för framtidens friluftsliv blir då centrala frågor. Konsekvenserna berör många områden, alltifrån fritidsaktivitet och livskvalitet, motion och pedagogik, till folkhälsa och samhällsplanering. Frågorna måste också relateras till mer generella processer som globalisering, individualisering, medialisering, kommersialisering, teknifiering, sportifiering, och förändrade natur- och landskapsperspektiv i det senindustriella samhället. I artikeln "Semestertrender" skriver Johanna Danielsson (2010:1) att "Mesta möjliga lycka för pengarna får man genom att konsumera upplevelser". Det var nog heller ingen tillfällighet att Bale (1994:166) redan för snart 20 år sedan kallade sitt avslutande framtidsinriktade kapitel i sin bok om idrottens landskap för: "Futurescapes of sport: A world of simulations?".

Det här innebär att själva begreppet friluftsliv blir centralt tillsammans med närliggande begrepp som idrott, sport, äventyr och naturturism. Hur överlappande och särskiljande är dessa begrepp egentligen och hur samspelar mer formella definitioner av orden med hur begreppen mer vardagligt förstås av olika grupper (ordens "laddning"; jfr Sandell, 2003a) och med vad som "faktiskt" sker (aktiviteter, platspreferenser etc.)? I förordning om statsbidrag till friluftsförbund (SFS, 2003:133) beskrivs friluftsliv som "vistelse utomhus i natur- eller kulturlandskapet för välbefinnande och naturupplevelser utan krav på tävling". Detta har också varit forskningsprogrammets övergripande definition av friluftsliv även om vi ofta har utgått från bredare frågeställningar för att undvika den styrande inverkan som ett så tydligt kulturellt laddat begrepp som friluftsliv har. När forskningsprogrammet (Fredman et al., 2008d) listade ett antal utomhusaktiviteter och frågade i vilken utsträckning man ansåg att dessa var friluftsliv så visade det sig att vandringar i skog och mark samt fjällvandringar var de som kom högst (87 respektive 88 % av de tillfrågade ansåg att detta helt och hållet var friluftsliv) följt av kajakpaddling (61 %)

och fågelskådning (59 %). Aktiviteten "Gå i en park i staden" var den aktivitet som minst andel av de svarande (8 %) ansåg var friluftsliv helt och hållet. Dock bör noteras att 77 % av de svarande ansåg att även "Gå i en park i staden" var friluftsliv i någon utsträckning. De motorburna aktiviteterna att köra/åka motorbåt respektive snöskoter var två av de fyra aktiviteter som minst andel av de svarande associerade med friluftsliv. Dock var det även för dessa båda aktiviteter ca 40 % av de svarande som ansåg att dessa helt och hållet eller till stor del var friluftsliv (Fredman et al., 2008d).

Angående "sportifiering" så kan vi notera den officiella definitionen av idrott i idrottsrörelsen som är: "fysisk aktivitet som vi utför för att kunna ha roligt, må bra och prestera mera" (Riksidrottsförbundet, 1996). Med sådana breda definitioner av friluftsliv respektive idrott som refererats ovan är det ingen svårighet att se friluftsliv och idrott som i stor utsträckning överlappande begrepp och vi kan också notera att friluftsliv har en lång tradition i idrottslärarutbildning och i skolans idrottsundervisning. Vad finns det då för anledning att diskutera friluftslivets sportifiering och dess nya landskapsrelationer om de breda definitionerna som vi sett ovan är så överlappande varandra. Finns det alls någon anledning att hålla isär vad som sker på idrottsarenorna och i friluftslandskapen? Har det någon betydelse hur friluftslivet ser på sport och tävling?

Låt oss då först konstatera att idrott också kan definieras mycket snävare än vad som gjordes ovan. Exempelvis: "människans benägenhet att kroppsligt visa fram och jämföra duktighet genom att konkurrera" eller "institutionaliserad fysisk aktivitet med större eller mindre inslag av tävling, där den fysiska prestationsförmågan har stor betydelse och deltagandet styrs av regler som formulerats av de officiella idrottsorganisationerna" (Jan-Ove Tangen respektive Göran Patriksson; i Blom & Lindroth 2002:12). Vi kan så jämföra detta med mer fokuserade definitioner av friluftsliv. Exempelvis kan vi notera att föreningen "Argaladei" som har "friluftsliv som en livsstil" är en förening som enligt sina stadgar "...vill erbjuda vägar till naturupplevelser och verka för ett resursbevarande samhälle [och] vill förmedla kunskap om naturen genom enkelt friluftsliv, kombinera naturintresse och kulturellt engagemang, samt bidra till en ökad social och politisk medvetenhet" (Argaladei, 2012). Eller vi kan jämföra med mer personliga definitioner, som att friluftsliv ses som möjligheten: "att öva upp känsligheten för naturens ständiga närvaro" (Sandell, 2003a). När man på så sätt lyfter fram lite mer fokuserade definitioner av idrott respektive friluftsliv blir det uppenbart att hur man ser på begreppen och dess aktiviteter i mycket handlar om djupgående synsätt och ambitioner.

Det svenska begreppet idrott översätts oftast till sport på engelska, vilket utgör en särskild komplikation när det gäller begreppen sport och sportifiering i en samtid där engelska är vanligt även i svenskt tal och skrift. Många gränsöverskridande aktiviteter i friluftsbegreppets närhet benämns i dagligt tal och i medierna oftast som just sporter (äventyrssporter, friluftssporter, livsstilssporter, risksporter, extrem sporter, multisport och upplevelsesporter). De språkhistoriska rötterna till synonymerna idrott och sport kan dessutom hävdas vara helt olika. Ordet idrott är fornordiskt och dess ursprungliga betydelse är närmast färdighet medan ordet sport har en romansk rot som står för förlustelse (Arnegård, 2006). Sport används också i många bredare, men fortfarande tävlingsinriktade, sammanhang där inte idrott och ännu mindre friluftsliv känns naturligt att använda, t.ex. motorsport och frägesport. Men som påpekades inledningsvis så är samtidigt en av de intressanta trenderna i gränslanden kring sport, idrott, naturturism och friluftsliv idag att aktiviteter knutna till t.ex. brädkulturer (snowboarding, surfing etc.) och telemarksskidåkning ofta karakteriseras av ett avståndstagande från tävlandet som överordnad princip.

När det gäller äventyr så är det ett starkt intryck att de mer äventyrliga friluftaktiviteterna under de senaste decennierna har blivit allt mer populära och drar till sig människor som söker spänning och utmaningar (Odden, 2008). När André Horgen (2008) jämför hur friluftslivet beskrivs i friluftsmidia, från mitten av 1970-talet fram till idag, 30 år senare, i Norge och Sverige, så menar han att det skett en tydlig förskjutning i riktning mot prestation, action, kommersialisering och utrustning. När det gäller begreppet äventyr eller adventure (t.ex. Andkjær, 2008) avser vi i detta sammanhang en ovanlig, spännande och vansklig händelse som upplevs av en viss (grupp av) person(er). Utmärkande är att det äventyrliga handlar om kreativitet och utforskande, att det inte finns något i förväg bestämt sätt att lösa uppgiften på. För att ”klassas” som ett äventyr måste utgången vara oviss (Arnegård, 2006; Gurholt Pedersen, 2010). Det är spänningarna, överlappningarna, förskjutningarna och striderna mellan de här begreppen – friluftsliv, sport, idrott, äventyr – som vi menar har den största betydelse när det gäller själva referensramarna för framtidens friluftsliv och naturturism. Vi menar också att en del av dagens nya aktiviteter ger oss viss inblick i vad detta kan tänkas innebära.

Men hur viktigt är det här egentligen?

Vi vill alltså som två viktiga teman i friluftslivets nya aktiviteter lyfta fram friluftslivets sportifiering och det nya språnget i idrottsaktiviteternas friställning från landskapet. Men har det

någon större betydelse om friluftsfaktiviteter blir tävling och flyttar inomhus samtidigt som sportaktiviteter blir upplevelser och lika gärna kan ske på kalvfjället som i en idrottshall? Redan i detta kapitelns inledning nämndes att den stora volymen friluftsliv sker i form av mycket "traditionella" aktiviteter.

Låt oss först försöka ange några mått på betydelsen av de verksamheter vi här diskuterar, friluftsliv och naturturism i vid bemärkelse. Hos paraplyorganisationen Svenskt Friluftsliv berättar man (2012) att deras 23 ideella friluftsforganisationer, med närmare 10 000 lokala och regionala föreningar, tillsammans har ca 2 miljoner medlemmar varav 300 000 är barn och ungdomar och i Tillväxtverkets sammanställning om svensk turism kan vi samtidigt läsa om turismens snabba tillväxt i Sverige (Tillväxtverket, 2012). Vi får inte heller glömma bort alla gränsområden som inte självklart syns när man fokuserar på specifika välvägränsade aktiviteter, och som då varken räknas som idrott, turism eller friluftsliv i statistiken. Exempelvis betydelsen av grön stadsplanering för livskvalitet och folkhälsa när det gäller hur folk tar sig till skola och arbete. Eller den roll som fritidshusboende nära permanentboendet och dagsutflykter i närområdet kan spela. Vi kan från forskningsprogrammets enkätundersökning *Friluftsliv 07* (Fredman et al., 2008a) notera att nästan 95 % av de svarande har ägnat sig åt "nöjes- och motionspromenader" åtminstone en gång under en 12- månadersperiod (32 % har gjort det mer än 60 gånger per år), följt av "strövat i skog och mark" (90 %). I samma undersökning (Fredman et al., 2008c) anger 94% att allemansrätten är viktig att försvara vilket ger en indikation på betydelsen av att upplevelselandskapen är brett tillgängliga. Man uppskattar också enligt denna undersökning att det skulle bli en dramatisk sänkning av den egna hälsan om man inte hade möjlighet att utöva friluftsliv (Fredman et al., 2008b). Vi kan även notera att möjligheter till friluftsliv helt eller delvis påverkat valet av boende för fyra av tio svarande och nära 90 % menar att utomhusvistelse gör deras vardag mer meningsfull (ibid).

I den ovan refererade nationella undersökningen från forskningsprogrammet var det, vid förfrågan om 43 uppräknade aktiviteter (samt möjligheten att lägga till eget alternativ), bara några enstaka procent som uppgav sådant som: "åkt skateboard", "gått på snöskor", "bedrivit geocaching" eller "seglat kite/drake, hanggliding, fallskärm, base-jump eller liknande" (Fredman et al., 2008a). Det är viktigt att komma ihåg att det numerärt i regel är relativt små grupper som ägnar sig åt utpräglat sportifierat friluftsliv och äventyrlig idrott, även om vi tar hänsyn till problem som att intressanta målgrupper ofta är för unga för att ingå i den här typen av undersökningar och att avgränsningarna av begreppen ofta blir väldigt trubbiga. Om vi gör den något godtyckliga avgränsningen att "nya

aktiviteter” bör ha varit i stort sett okända i Sverige för en generation sedan (ca 30 år) så utkristalliseras följande aktiviteter från *Friluftsliv 07*:

- Stavgång;
- Cyklat i terrängen (MTB);
- Åkt rullskridskor/inlines/rullskidor;
- Åkt skateboard;
- Gått på snöskor;
- Åkt snowboard;
- Spelat paintball, rollspel (lajv) etc;
- Bedrivit geocaching;
- Kört/åkt hundspann;
- Kört/åkt vattenskoter/jetski;
- Mediterat, yoga eller liknande i naturen;
- Seglat kite/drake, hanggliding, fallskärm, base-jump eller liknande.

Att den gjorda avgränsningen av "nya aktiviteter" är något godtycklig, som påpekas ovan, kan illustreras med några exempel. Hur skall man t.ex. betrakta ny teknik för äldre aktiviteter, som att orientering och skattjakt funnits länge men att "geocaching" med GPS och internet är nytt – som i princip är orientering och skattjakt? Eller hur skall man betrakta en äldre men delvis förändrad teknik som relativt dramatiskt förändrar förutsättningarna för något som funnits sedan länge – som när cykeln blir en mountainbike som kan ta sig fram i stort sett överallt i terrängen? Eller hur skall man betrakta att nya begrepp införs för aktiviteter som åtminstone i en övergripande mening funnits sedan länge – som i vilken utsträckning "meditation och yoga i naturen" motsvarar sedan länge befintliga religiösa gökottor och korum i naturen? Eller, som sista exempel, hur skall man betrakta aktiviteter som har funnits sedan länge men då i mycket begränsad utsträckning eller i helt andra sammanhang – som att gå på snöskor vilket knappast förekom som friluftsjaktivitet i Sverige för några decennier sedan fast där trugor har funnits för både människor och hästar i Sverige sedan mycket länge? Samtidigt som dessa exempel pekar på svårigheterna – en del skulle säga omöjligheten – av att särskilja vad som är "nya aktiviteter" så skall vi, å andra sidan, påminna oss att i samband med att teknik förändras (som när mountainbike introduceras) eller när teknik får nya roller, som när trugor kan ersättas av internationellt inspirerade snöskor, eller när begrepp ändras, som när yoga och meditation börjar används för olika aspekter på "mindfulness" (sic!) i

naturen – då "laddas" aktiviteterna om i termer av associationer, inspirationskällor, grupper, motiv osv. vilket i sin tur kan innebära att de verkligen även i en djupgående bemärkelse blir "nya".

Med detta sagt om svårigheterna att på ett självklart sätt avgränsa vad som är "nya aktiviteter" – vad kan vi säga utifrån den avgränsning vi gjort? Till att börja med kan man konstatera att den övervägande majoriteten av dessa aktiviteter tillhör den tredjedel av alla aktiviteter på listan som har lägst utövande. Undantagen är Stavgång, Cyklat i terrängen (MTB) samt Mediterat, yoga, eller liknande i naturen. Cirka 26% av respondenterna hade ägnat sig åt Stavgång åtminstone en gång under det senaste året, 14% åt Cykling i terrängen och 10% åt Meditation, yoga, eller liknande. När det gäller övriga nya aktiviteter så hade de utövats av 1%-7% av respondenterna. Även om en låg utövandefrekvens kan vara utmärkande så ska man samtidigt komma ihåg att den inte är unik för de nya aktiviteterna. Flera mer traditionella aktiviteter uppvisade också deltagande under 10%, exempelvis segling samt vind och vågsurfing, jakt, ridning och orientering. Av samtliga 43 aktiviteter är det faktiskt bara sju som en majoritet har ägnat sig åt under senaste året och ingen av dessa kan räknas till de nya aktiviteterna. De var nämligen: Strövat i skog och mark, Tagit nöjes- och motionspromenader av annat slag, Cyklat på vägar, Badat utomhus i sjö/hav, Solbadat, Arbetat i trädgården samt Haft picknick eller Grillat i naturen.

När det gäller friluftaktiviteter har Lundmark (2012) konstaterat att det ibland finns en tendens att ägna sig mycket åt vissa grupper av aktiviteter, d.v.s. ägnar man sig mycket åt den ena så ägnar man sig ofta mycket åt den andra. En sådan grupp av "vanliga" aktiviteter är vandring, jogging, skidåkning, skridskor, orientering, pulk- och kälkåkning. På motsvarande sätt förhåller det sig bland följande "nya" aktiviteter: rullskridsko /inlinesåkning, rullskidsåkning, snowboardåkning, paintball, rollspel (lajv), geocaching, hundspansåkning, vattenskoter/jetskiåkning, kite/drakflygning, hanggliding, fallskärm, basejump och liknande. De mer frekventa nya aktiviteterna Stavgång, Cyklat i terrängen (MTB) samt Mediterat, yoga, eller liknande i naturen verkar däremot inte vara korrelerade på samma sätt.

Med materialet från *Friluftsliv 07* som utgångspunkt är det möjligt att studera de som utövat någon av de nya aktiviteterna som en grupp, och hur deras utövande samvarierar med kön och ålder. Man kan då bland annat se att det är mer sannolikt för kvinnor än män att ha utövat någon av de tolv aktiviteterna enligt ovan. Ser man däremot till de enskilda aktiviteterna så ägnar sig kvinnor egentligen bara åt stavgång och meditation i högre grad än män, och i lägre grad än män åt paintball och terrängcykling. Om man därför plockar bort stavgång från hela gruppen av nya aktiviteter så är tendensen snarare att sannolikheten att utöva nya aktiviteter minskar om man är kvinna, och den minskar definitivt om man även tar bort meditation. När det gäller ålder så är det

generella mönstret, inte oväntat, att utövandet av de nya aktiviteterna som grupp minskar med åldern. En aktivitet som avviker från detta mönster är stavgång, där utövandet ökar med åldern. Trots vad som sades ovan om de nya aktiviteternas relativt ringa kvantitativa avtryck i friluftsstatistiken bör vi samtidigt påminna oss deras eventuella indirekta betydelse. Sådant som ännu så länge handlar om numerärt relativt marginella förskjutningar när det gäller aktiviteter och motiv kan på sikt få stor betydelse också för breda grupper motion, idrott, friluftsliv och naturturism. Inte minst bör man komma ihåg att man inte kan mäta friluftslivets generella bidrag till välfärden i samhället enbart via deltagande. Det är fullt möjligt att en aktivitet med relativt få utövare ändå kan ge ett stort totalt välfärdsbidrag, om den enskilda utövaren värderar aktiviteten mycket högt. Det är också möjligt att en aktivitet med stort antal utövare kan ge ett litet totalt välfärdsbidrag, om den enskilda utövaren värderar aktiviteten mycket lågt. Det handlar alltså inte bara om mängden friluftsliv, utan också dess "nytta", inte minst den subjektivt upplevda nytta som detta friluftsliv genererar.

Men den påverkan som sannolikt är viktigast att reflektera över angående dagens tendenser är hur de på sikt kan påverka ideal och referensramar via media, reklam och förebilder. En illustration till referensramarnas betydelse är all den kommersiella verksamhet i form av t.ex. kläder, cyklar och ryggsäckar som så påtagligt påverkas av ideal om friluftsliv och äventyr men som inte i första hand alls används för det. Hur många mountainbikes är det egentligen som cyklas utanför vägarna? Vill vi använda ett mer historiskt exempel på referensramarnas betydelse så kan vi reflektera över hälsoperspektivets betydelse för allmänhetens uppfattning om friluftsliv. Det går knappast att överskatta den betydelse det fick att "stärkande" promenader och "frisk" luft fick ett sådant genomslag som inramning till rekreation utomhus när friluftslivets etablerades för 100-150 år sedan. En tid som dock i övrigt kännetecknades av att befolkningsmajoriteten slet ont med kroppsarbete utomhus. I figur 13.1 har vi försökt åskådliggöra denna kanske på sikt mycket betydelsefulla indirekta påverkan av referensramarna för det breda friluftslivet i framtiden.

Figur 13.1. Hur dagens friluftsverksamhet både består av "det breda" och "det mer speciella" men också hur det senare, även om det inte är så omfattande idag, kan få stor betydelse genom den påverkan det kan ha på det breda friluftslivet i morgon.

Men vart tar naturen vägen?

Det moderna industrisamhället kännetecknas av uppdelning – en funktionsspecialisering. Tiden delas upp i arbetstid, fritid och utbildningstid. Rummet/landskapet delas upp i bostadsområden, industriområden och fritidsområden – och inte sällan förläggs "naturen" till egna platser och reservat. I idrotten är denna industrisamhällets funktionsspecialisering mycket påtaglig.

Kroppsaktiviteter som tidigare var knutna till andra syften och andra landskapsrelationer har specialiserats. I stället för att vara en del i jakt, strid, lek och sökande efter resurser har idrotten gjort aktiviteter som att springa, hoppa, kasta spjut, brottas eller dansa till olika definierade grenar med specifika regelverk, tidsavgränsningar, utrustningar, bedömningar och särskilt utformade rum och platser. Utifrån det senare – den rumsliga funktionsspecialiseringen – får vi specifika idrottslandskap i form av arenor, banor och planer, vartefter också med kontrollerat klimat i form av inomhushallar. Det här är idrottslandskap som bara är skapade för att vara extremt funktionella för en enstaka eller några få aktiviteter. Bale (2006:180) skriver att: "the landscape of sport is a world of modernity – straight lines, measurement, rationality and performance" och inspirerad av arkitekten Le Corbusier pekar han på att "the sports landscape can be seen as a 'machine' for sport".

Men parallellt med denna idrottens successivt ökande specialisering och kontroll av var och hur olika kroppsaktiviteter skall utföras så har det funnits kropps rörelsekulturer (Redelius & Larsson, 2005) som i stället sökt upp de mer okontrollerade miljöerna. Under begrepp som friluftsliv, naturturism, äventyr, frisksport, naturism och social naturvård har aktiviteter för fritid och pedagogik etablerats som snarare varit inspirerade av romantikens civilisationskritiska ideal om naturupplevelser och andra värden än industrisamhällets funktionsspecialisering och kultivering av naturen (Sandell & Sörlin, 2008; Sandell, 2006a). Enkelt uttryckt är det i allmänhet inte svårt att se de djupgående skillnaderna mellan t.ex. en fjällvandring och 60 meter häck, i termer av syfte, uttryck och landskapsrelation.

Dessa två traditioner – den *tävlingsinriktade kropps rörelsen som söker kontrollerad miljö*, respektive *naturmöten och andra upplevelser som söker okontrollerad miljö* – har utvecklats parallellt och haft många överlappningar. Men det har ändå i stor utsträckning varit lätt att skilja dessa två traditioner åt i praktiken. Inte sällan har de även varit i konflikt med varandra. Naturupplevelsens roll, synen på kontroll, styrning och tävling har varit återkommande gränslinjer. Utgångspunkten för den antologi (Sandell m.fl., 2011) som ligger bakom detta kapitel är de starka tecken som vi nu tycker oss se på att dessa gränstrakter på ett dramatiskt sätt "omförhandlas". När det gäller aktiviteternas ytterligare språng i sin friställning från det naturpräglade landskapet kan vi med med Bottenburg & Salome (2010, emfas i original) sammanfatta det med:

Since the late 1980s, there has been a paradoxical development in the sports world, which can be best described as the indoorisation of outdoor sports. Outdoor lifestyle sports, such as surfing, skating, rowing, alpine skiing, biathlon, cross-country skiing, snowboarding, mountain climbing and even ski jumping and parachute jumping, which used to be exclusively practised in a natural environment of mountains, oceans, lakes, rivers and the air, are now being offered by entrepreneurs in safe, predictable and controlled indoor centres.

Det finns förstås all anledning att här peka på komplexa och starka drivkrafter för denna nya fas i fritidsaktiviteters friställning från landskapet, som kommersialisering, medialisering och nya tekniska konstruktionsmöjligheter. Vi bör också tänka på säkerhetsfrågor, som lättare kan hanteras för bredare grupper i en kontrollerad miljö, och sociala aspekter som hur lätt eller svårt det är att bli accepterad i en aktivitetsgrupp. Bottenburg & Salome (2010) kontrasterar hur svårt det ofta är att meritera in sig i traditionella grupper som sysslar med livsstilssporter (som klättring, surfing, dykning) jämfört med: "...gaining access to an indoor sports centre seems to demand no more effort than simply buying a ticket". Möjlighet till fokusering på aktiviteten utan "störande" inslag som dåligt väder, transportsträckor och för hög eller för låg nivå på utmaningarna är andra

påtagliga vinster när specialdesignade miljöer byggs upp för olika aktiviteter. Diane Daniel (2007) berättar om U.S. National Whitewater Center som "the largest artificial-whitewater park in the world" och hon pekar på just denna möjlighet att fokusera på aktiviteten. "Unlike a natural river, there are no calm spots on this engineered course – its's nonstop rapids" (Daniel, 2007). På en mer principiell nivå pekar Breivik (2010) på tre förklaringar för ökningen av de här nya sportifierade och äventyrsinriktade idrotts/friluftaktiviteterna: (i) som en möjlighet till kompensation för det säkerhetsfixerade, kontrollerade och styrda moderna samhället; men också (ii) som en anpassning till ett mångfacetterat, mångfaldigt och upplevelseorienterat samhälle; och relaterat till detta (iii) som ett uttryck och en metafor för risktagande, frihet, entreprenörskap och gränsöverskridande som ofta ses som centrala värden i ett postindustriellt samhälle.

Håller vi alltså på att helt frigöra oss från naturen och från landskapets begränsningar i form av väder, topografi och årstider? Är den "platsbefriade" upplevelsen bara en fråga om tillvänjning och hur snabbt den kan göras ekonomiskt lönsam? Vart tar naturmöten och platsidentitet vägen i de nya friluftaktiviteterna?

Begreppet natur är mycket mångfacetterat, starkt kulturberoende och svårt att få grepp på. Samtidigt blir naturbegreppet snabbt centralt när man börjar fundera på naturturism eller friluftsliv där naturupplevelser ofta är en del i definitionen av begreppet.

I *Friluftsliv 07* (Fredman m.fl., 2008a) frågade vi om naturbegreppet och nästan alla uppfattade skogar, fjäll, sjöar och hav som "natur" men det var inte alls lika självklart med t.ex. badstränder, trädgårdar och elljusspår. Mer än hälften av de svarande sade att de var ute i naturen "ganska ofta" eller "mycket ofta" under vardagar. Under längre ledigheter ökade denna andel till 89 %. Naturen var också en central miljö för barns uppväxt och t.ex. hade hela 94 % av de svarande ofta, eller mycket ofta, tillbringat lov och semestrar i naturen. De här svaren ger nog en ganska bra bild av hur vi i dagligt tal använder begreppet natur och naturupplevelse, men det är viktigt att notera hur starkt begreppets användning är kopplat till vem man är och i vilket samhälle man lever. Inte minst är det viktigt att komma ihåg att naturbegreppet inte nödvändigtvis behöver stå för något gott och att själva uppdelningen mellan natur och något annat (t.ex. kultur eller samhälle) blir rätt obegriplig i ett samhälle som lever i mycket nära och konkret samspel med landskapet som t.ex. i ett förindustriellt jordbrukarsamhälle eller i ett jägar-samlar samhälle (jfr t.ex. den första avdelningen i den miljödidaktiska boken Sandell m.fl., 2003; se även t.ex. Eichberg, 2009, om naturbegreppet i friluftsliv).

Sandell (bl.a. 1988) lyfter fram två viktiga utgångspunkter som innebär viss positionering i förhållande till begreppet natur. Dels att människan inte kan frigöra sig från naturen och dels att naturen i en grundläggande mening finns överallt i oss och i vår omgivning. Ett naturbegrepp som försöker fånga den andra utgångspunkten ovan, att i en grundläggande mening naturen finns överallt i oss och i vår omgivning, är att säga att naturen är de element och processer i vår miljö som vi inte kontrollerar (Sandell, 1988). Det här innebär att alla miljöer innehåller mer eller mindre av natur; allt från mycket påtagliga inslag i form av topografi, väder och vilda djur i Sarek till betydligt mer subtila fenomen i en inomhusmiljö i staden som t.ex. mögel på osten i kylskåpet, tyngdlagen när vi tappar något och hur vårt eget hjärta ökar takten när vi blir rädda av skräckfilmen på TV. Naturupplevelser i linje med dagligt tal blir då att vi söker upp miljöer där upplevelserna av vår omgivning påtagligt präglas av sådant som vi inte har kontroll över. Där vi hör hur vinden rister i trädens kronor, ser hur stigen slingrar sig fram mellan stock och sten och känner alla myggbett vi hinner få innan fisken kanske nappar. Att söka upp sådana miljöer kan då vara ett sätt att påminna oss om naturens ständiga närvaro i alla miljöer därför att det där blir så påtagligt att människan och samhället inte har total kontroll över omgivningen. Friluftsliv, naturturism och äventyrssporter kan då ge möjligheter till påtagliga – på och i kroppen – upplevelser av människans naturberoende.

För att knyta tillbaks till spänningsfältet mellan den tävlingsinriktade kroppsrörelsen i kontrollerad miljö, respektive naturmöten och andra upplevelser i relativt okontrollerad miljö, så kan vi konstatera att relationen till det okontrollerade (naturen enligt ovan) blir helt central för vad vi strävar efter i detta spänningsfält. Idealet för sport och tävling är ju att man fullt ut kan kontrollera miljön där de utförs. "Sports should theoretically take place in 'pure space' ... [there] ... all sites should be identical" (Bale, 2006:181). Tydligt blir detta när vi betraktar regelverken för olika sportgrenar där sådant som uppsatta hinder, vindstyrka och avstånd är mycket exakt specificerade. Detta till skillnad från den andra traditionen där just mötet med det okontrollerade, naturen, äventyret, upptäckten... är det centrala. Som i friluftstraditionen – men också i mycket av äventyrssporterna!

En viktig fråga är förstås i vilken utsträckning inomhusaktiviteterna fungerar som en "sluss" ut till motsvarande aktiviteter på plats i sina tidigare landskap. Om klätterväggen i idrottshallen leder till att "sportklättraren" vill bli "bergsklättrare" som söker sig till både närliggande och fjärrliggande klätterklippor. Eller om rörelsen går åt andra hållet, så att när väl bergsklättraren fått grepp på det fastskruvade klätterfästet på precis rätt utmaningsnivå på klätterväggen inomhus så tappas intresset för det kalla, våta och relativt otillgängliga berget där ute? Utifrån miljö- och resursdiskussioner

kan så läggas alla de fossildrivna resor som inte behöver göras om klättringen, baden, skidåkning osv. kan göras i direkt anslutning till de stora befolkningskoncentrationerna. Och samtidigt, vad tappas av upplevelser och erfarenheter om naturpräglade landskap byts mot kontrollerade inomhusmiljöer? Det här är empiriska frågor som förtjänar uppmärksamhet framöver (se även Arnegård, 2006).

När Lars-Magnus Engström (2010) utifrån en mycket långvarig och omfattande studie söker samband mellan idrottande i ungdomsåren och motionsaktivitet vid 53 års ålder finner han att: "...fysisk träning [i ungdomsåren] troligen dominerar som logik [för att man skall motionera i medelåldern], att tävling och rangordning sällan förekommer men att det finns tydliga inslag av rekreation och naturmöte" (Engström, 2010:104 och 84, *emfas i original*). Vad betyder då ur ett folkhälsoperspektiv en ökning av friluftslivets sportifiering och friställning från landskapet – förändringar som ju kännetecknas just av ökande tävlingsinslag och minskade naturmöten?

Det går naturligtvis inte att med bevarad forskarlegitimitet ha några tvärsäkra påståenden om var framtidens upplevelselandskap ligger – om det är de specialbyggda inomhusmiljöerna för specifika aktiviteter som äventyrsland och sporthallar eller om det är de mer tydligt platsanknutna landskapen präglade av egna upptäckter och natur- och kulturupplevelser. Men att mångfalden av upplevelselandskap har ökat och att de tekniska möjligheterna att skapa landskapsillusioner bara är i början av sin utveckling är nog en inte alltför vågad gissning.

Kan ändå några slutsatser dras om huruvida dessa förändringar av idrottens, turismens och friluftslivets landskapsrelationer kan ses som möjligheter eller hot utifrån olika syften? För om något är "bra" eller "dåligt" beror förstås på vad man vill. Här följer i alla fall några slutsatser från Sandells kapitel "Miljö, pedagogik och landskap" i Sandell m.fl., (2011):

- Människan är fortfarande ett naturberoende djur och vi behöver naturupplevelser för att påminnas om vårt naturberoende.
- Platser är sociala konstruktioner som omkonstrueras ständigt och dessa omförhandlingar har inte någon ödesstyrd eller självklar riktning.
- Landskapsrelationer är även pedagogiska val och vilka rum/miljöer/landskap man som pedagog söker upp får alltid pedagogiska konsekvenser.
- Landskapets bruk är maktutövning och med tanke på friluftsliv och naturturism är det viktigt att notera att allemansrättens hänsynsfulla mångbruk av landskapet står i tydlig

kontrast till de specialdesignade enbrukslandskapen vilka i regel effektivt utestänger annan verksamhet än den aktivitet som landskapet utformats för.

- Den mer naturnära pedagogiska miljön behöver ofta levandegöras medan den specialdesignade enbruksmiljön (typ ett äventyrsbad) i regel är självinstruerande.
- Om "naturen" finns överallt så är möjligheterna till "naturupplevelser" inte minst en fråga om att öva upp sin känslighet för dess ständiga närvaro och kroppsrelationen kan då också vara ett naturmöte.

Avslutningsvis kan vi konstatera att friluftslivet har vuxit fram som en mycket viktig del av industrisamhällets relation till natur och landskap men att dess aktiviteter och motiv ändras över tiden. Det har heller aldrig funnits bara en svensk friluftstradition utan det har varit, och är, många olika beroende på t.ex. socio-ekonomi, kön och uppväxt. Dessa förändringar och variationer kommer att fortsätta och framtidens uppfattningar om vad som är och bör vara t.ex. friluftsliv etableras i den typ av spänningsfält som vi diskuterat ovan. Detta är spännande och viktiga processer att studera vidare. Inte minst är det viktigt att reflektera över lämpliga analytiska och teorirelaterade grepp, och landskapsrelationerna ser här ut att vara en väg framåt. Men det är inte bara viktigt att studera dessa frågor vidare ur ett akademiskt perspektiv utan det finns anledning för många andra som t.ex. utbildning, samhällsplanering, turism och folkhälsa att intressera sig då det handlar om grundläggande aspekter av samhällets natur- och miljörelation i framtiden.

Referenser

- Andkjaer, S.(red.) (2005) *Friluftsliv under förändring: en antologi om framtidens friluftsliv*. Bavnepanke, Slagelse, Danmark.
- Andkjaer, S. (2008) *Friluftsliv i Danmark: Unges deltagelse i organiseret friluftsliv set i kulturelt perspektiv*. Diss. Syddansk universitet, Odense.
- Argaladei (2012) Stadgar, hämtade på internethemsidan www.argaladei.nu 2012-09-29.
- Arnegård, J. (2006) *Upplevelser och lärande i äventyrssport och skola*. Diss. Lärarhögskolan, Stockholm.
- Bale, J. (1994) *Landscapes of Modern Sport*. Leicester University Press, London.
- Bale, J. (2006; 2000) *Human Geography and the Study of Sport*. -In: Coakley, Jay & Dunning, Eric. *Handbook of Sports Studies*, Sage, London, pp. 171-186.
- Blom, K. A. & Lindroth, J. (2002) *Idrottens historia: Från antika arenor till modern massrörelse*. SISU idrottsböcker, www.sisuidrottsbocker.se.
- Bottenburg van, M. & Salome, L. (2010) *The indoorisation of outdoor sports: an exploration of the rise of lifestyle sports in artificial settings*. *Leisure Studies*, Vol. 29, No. 2 April, pp. 143 - 160.

- Breivik, G. (2010) *Trends in adventure sports in a post-modern society*. Sport in Society, Vol. 13, No. 2, pp. 260 - 273.
- Daniel, D. (2007) *Charlotte. Backpacker*, Vol. 35, No. 4, pp. 31.
- Danielsson, J. (2010) *Rutschkaneåkning går för simning*. Katrineholmskuriren, 2010-08-03.
- Eichberg, H. (2009) *Outdoor Activities and Landscaping: Understanding Natures in the Plural*. Sport, Ethics and Philosophy, Vol. 3, No. 2, pp. 193-214.
- Engström, L.-M. (2010). *Smak för motion. Fysisk aktivitet som livsstil och social markör*. Stockholms universitets förlag
- Fredman, P.; Karlsson, S.-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.) (2008a) *Vilka är ute i naturen? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Rapport No. 1, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P.; Karlsson, S.-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.) (2008b) *Vara i naturen - varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Rapport No. 2, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P.; Karlsson, S.-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.) (2008c) *Besöka naturen - hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Rapport No. 3, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P.; Karlsson, S.-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.) (2008d) *Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Rapport No. 4, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Gurholt, K. P. (2010) *Eventyrlig pedagogikk: Friluftsliv som dannelseferd. I: Gurholt, K.P. & Steinholt, K (red.), Aktive liv: Idrettspedagogiske perspektiver på kropp, bevegelse og dannelse*. Tapis Akademisk Forlag, Trondheim, s. 175-203.
- Henderson, B. & Vikander, N. (eds.) (2007) *Nature First: Outdoor Life the Friluftsliv Way*. Natural Heritage Books, Toronto.
- Horgen, A. (2008) *Media som maktfaktor i friluftslivet*, presentation av paper på konferensen Friluftsforskning, 12-13 november, Karlstad universitet. Available online at: <http://www.friluftsforskning.se/download/18.74bcfb9611cfad3b932800012129/book+of+abstract.pdf> (accessed Oktober 16, 2009).
- Lundmark, L. (2012) *Connecting Activity Types and User Groups in Outdoor Recreation*. Manuskript.
- Moorman, M.; Schlatter, B. E. & Hurd, A. R. (2007) *Adventure Recreation Coming Soon to Your Community*. J. of Physical Education, Recreation & Dance, Vol. 78, No. 9, pp. 22-26.
- Naturvårdsverket (2009) *Statistikprogram för friluftsliv: Ett förslag*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Odden, A. (2008) *Hva skjer med norsk friluftsliv? En Studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970-2004*. NTNU, Trondheim.
- Redelius, K. & Larsson, H. (red.) (2005) *Leve idrottspedagogiken! En vänbok tillägnad Lars-Magnus Engström*. HLS Förlag, Stockholm.
- Riksidrottsförbundet (1996) *Idrotten vill, verksamhetsidé och riktlinjer för idrottsrörelsen in i 2000-talet*. Riksidrottsförbundet, Stockholm.
- Sandell, K. (1988) *Ecostrategies in Theory and Practice: Farmers' Perspectives on Water, Nutrients and Sustainability in Low-resource Agriculture in the Dry Zone of Sri Lanka* (diss.). Linköping Studies in Arts and Science, No. 19, Linköping, Sweden.

Sandell, K. (2003a) *Begreppet friluftsliv: Som en trebent pall*. Argaladei: Friluftsliv – en livsstil, No. 1, s. 10-11.

Sandell, K. (2006a) *Friluftsliv, platsperspektiv och samhällskritik*. I: Mårald, Erland & Nordlund, Christer (red.), *Topos: Essäer om tankvärda platser och platsbundna tankar*. Carlssons, Stockholm, s. 274-291.

Sandell, K.; Arnegård, J. & Backman, E. (red.) (2011) *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur. Lund.

Sandell, K. & Sörlin, S. (red.) (2008; 2a reviderade uppl.) *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftsliv' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlssons bokförlag, Stockholm.

Sandell, K.; Öhman, J. & Östman, L. (2003) *Miljödidaktik: Naturen, skolan och demokratin*. Studentlitteratur, Lund.

SFS (Svensk Författningssamling) (2003:133) *Förordning om Statsbidrag till frilufsorganisationer*. Källa: Rixlex Ufärdad 2003-04-10

Tillväxtverket 2012. *Fakta om svensk turism*, 2011. Tillväxtverket, Stockholm.

Tordsson, B. (2003) *Å svare på naturens åpne tiltale: En undersøkelse av meningsdimensjoner i norsk friluftsliv på 1900-tallet og en drøftelse av friluftsliv som sosiokulturellt fenomen*. Norges Idrettshøgskole, Oslo.

14 Friluftsliv och naturvård - en komplicerad relation

Gabriel Bladh, Klas Sandell, Marie Stenseke &
Lars Emmelin

Inledning

Friluftsliv är som verksamhet och politikområde idag nära knutet till miljöpolitiken och inkluderas där i sektorsintresset naturvård. Detta manifesteras tydligt i regeringens proposition om ”framtidens friluftsliv” från 2010, där friluftslivet utpekas som en av naturvårdsarbetets grundpelare. Relationerna mellan naturvård och friluftsliv är dock inte entydiga och knappast okomplicerade. Detta kapitel tar upp några centrala dimensioner av dessa relationer och utmynnar i frågan om det är dags för en ordnad bodelning. Sedda i ett nordiskt perspektiv är naturvårdens och friluftslivets idéhistoriska rötter sammanvävda. De delar också ett antal spänningsfält – natur och kultur, det vilda och det urbana, stad och land, naturbevarande eller naturbruk. Dessa teman som närmast är konstituerande för den moderna människans naturrelation, är i hög grad fortsatt aktuella i såväl dagens idédiskussioner som i förvaltningspraktiker och inte minst spänningsfältet mellan vad Sandell (2009) kallar naturvårdens ”uteslutande” respektive ”mobiliserande” tradition i förhållande till friluftslivet. Den uteslutande traditionen bygger på att skydda områden och arter från mänsklig påverkan genom t.ex. reservat, medan den mobiliserande traditionen ser människors naturkontakt som en källa till inspiration och engagemang för naturvård. Beteckningen ”social naturvård” har använts för att lyfta fram relationerna mellan friluftsliv och naturvård, och särskilt peka på friluftslivets behov av mark. Friluftsliv har emellertid också tydliga kopplingar till verksamheter som idrott, motion, turism och rekreation som delar av en fritidssektor i vid bemärkelse.

I kapitlet lyfter vi särskilt fram något av den forskning som genomförts inom ramen för vårt forskningsprogram, men vi har valt att vidga framställningen för att sätta in denna i sitt sammanhang och presentera relationernas längre linjer. Första delen av kapitlet bygger på en kronologisk framställning, där vi koncentrerar oss på några centrala skeden då områdena

”friluftsliv” och ”naturvård” etablerades och institutionaliserades i svenskt samhällsliv och förvaltning. I kapitlets senare del diskuteras relationerna mellan friluftsliv och naturvård med utgångspunkt från dagens praktiker och diskurser i politik och förvaltning.

Naturskydd och friluftsliv etableras

Friluftsliv som samhällsfenomen i Sverige och Norden har i stor utsträckning formats som aktiviteter som skall genomföras i natur av vildmarkskaraktär (Jämför Sandell & Sörlin 2008 och Tordsson 2003). Nationalencyklopedin definierar t.ex. friluftsliv som ”verksamheter i det fria vanl. för längre tid och i vildare natur”. Fjällvandringen till fots eller på skidor blev under det sena 1800-talet en idealtyp för sunt friluftsliv, som skulle genomföras i en tänkt orörd natur bortom det moderna, vardagliga och urbana. Pionjärerna tillhörde det intellektuella borgerskapet, och friluftslivet blev en del i den ideologiska processen kring nationsbyggandet. Själva begreppet friluftsliv har sina etymologiska rötter i det franska friluftsmåleriet, le plein air, där färg, form och ljus speglade i det reella landskapet blev ett ideal. Ledande hemvändande konstnärer förde med sig idéerna hem till det nordiska landskapet. Carl Larsson tavla ”friluftsmålaren” från 1886 från ett vintrigt Sverige kan närmast ses som en programförklaring för denna omplantering. Begreppet friluftsliv återfinns i Sverige enligt SAOL första gången i skrift i Heidenstams ”Endymion” 1889, medan Strindberg 1888 hade använt friluftsälskare som beteckning på en friluftsmänniska i ”Skärkarlslif”. I Norge hade Ibsen redan 1859 använt begreppet i dikten ”På Viddene”. Begreppets koppling till ett estetiskt ideal är tydligt i dessa olika exempel (jfr Tordsson, 2008).

Det tidiga naturskyddets företrädare hade med vetenskapliga motiv lyft fram det unika, exklusiva och ursprungliga (Haraldsson 1987, Mels 1999). Naturskyddet kom 1909 att konkretiseras i naturskyddslagarna och etablerandet av naturminnen och nationalparker, de senare i första hand i den norrländska fjällvärlden. Nationalparkerna skulle vara ett ”fosterländskt åskådningsmaterial”, där områdets ursprunglighet i form av tilltalande landskapsbild samt växt och djurliv skulle bevaras och skyddas från mänsklig påverkan. Vetenskaplig argumentation var nära sammankopplad med estetiska argument. Kungliga Vetenskapsakademien blev också i praktiken förvaltare av de nya naturskyddslagarna. Naturskyddet byggde i hög grad på ideella föreningarnas engagemang, där åtskilliga akademiker också var aktiva. Nya järnvägar gav förutsättningar att nå fjällområdena samtidigt som nationalparkerna gav möjligheten att anknyta utbyggnaden till turistiska motiv. Inom ramen för Svenska turistföreningen organiserades en infrastruktur för besökare i form av leder och fjällstugor. Naturskydd, friluftsliv och turism kom att vara nära men inte friktionsfritt sammanlänkade (Emmelin 1997, Sandell, 2009). Inte minst kan återkommande

"reservatsdilemman" (t.ex. Sandell, 2005) där olika förslag om nationalparksbildningar stött på hårt lokalt motstånd vittna om spänningsfälten mellan olika traditioner och ideal när det gäller friluftsliv, naturturism och naturskydd.

Mot ett brett naturvårdsbegrepp

Begreppet naturvård har en intressant utvecklingshistoria, och i linje med Lundgren (1991) kan vi tala om en ”grön” tankelinje inom svensk miljövard och miljöpolitik. Här har bevarandefrågor varit kärnan i begreppets innehåll och praktik över tid. Den förändring i natursyn och relationen mellan människa och natur som speglas i begreppsförändringen från naturskydd till naturvård kan spåras till 1930-talet. Där blev Sten Selander en framträdande företrädare för den nya synen i debatten som särskilt drevs inom svenska naturskyddsföreningen (Kylhammar 1990). Det gamla naturskyddet hade med vetenskapliga motiv alltså lyft fram det unika, exklusiva och ursprungliga. Till nationalparkerna var endast björnar och professorer välkomna enligt en samtida skämtteckning i Svenska Dagbladet (Kylhammar 1992). Nu fördes ekonomiska och sociala motiv för naturskydd fram, parallellt med ett mera pragmatiskt förhållningssätt till samhällsutveckling och modernisering. Den vetenskapliga debatten om den kulturskapade sydsvenska lövskogen innebar också att ”naturen” ibland behövde vårdas för att bevara sina värden. I Naturskyddsutredningen (SOU 1951:5), som bygger på den syn som fick genomslag under 1930-talet, indelar man naturskyddet i tre huvudområden utifrån dess syfte: kulturellt, socialt och ekonomiskt naturskydd. Det kulturella naturskyddet syftar här till att bevara och vårda naturen med hänsyn till dess betydelse för vetenskap och undervisning, av historiska och kulturhistoriska eller av estetiska skäl. Det sociala naturskyddet behandlar ”naturens värde som källa till både fysisk och psykisk rekreation för allmänheten”. Den sociala naturvården hade växt fram som ett behov på 1930-talet i ett alltmer urbaniserat industrisamhälle i förändring. Arbete och stad sattes mot fritid och land. I det begynnande folkhemsbygget hade friluftsliv i naturmiljö blivit en norm för fritidssysselsättning och semester. Tillgång på mark för friluftsliv och framförallt etablerandet av friluftsanläggningar var en viktig aspekt, som kunde få stöd genom friluftslivsfonden och Statens fritidsnämnd som inrättades 1939 (jmf Hultman 2008).

Det ekonomiska naturskyddet syftar vad gäller förnyelsebara naturtillgångar till att de tillgodogörs på ett sådant sätt att de ”alltjämt bibehålla sin produktiva förmåga”. För icke förnyelsebara naturtillgångar är syftet att ”säkerställa deras utnyttjande på ett ur samhällsekonomisk synpunkt ändamålsenligt sätt”. Naturskyddsutredningen anmärker också att begreppet naturskydd i viss mån

är för snävt, begreppet måste också anses omfatta ”positiva åtgärder till naturens vård”.

Utredningen föreslår att en särskild myndighet för naturskyddet etableras. Man betonar här att ”den sociala inriktning, som naturskyddet enligt utredningens förslag erhåller och de uppgifter i övrigt som enligt utredningens mening faller inom naturskyddets arbetsområde, gör det också olämpligt att anförtro åt en myndighet med utpräglad vetenskaplig läggning”. Förslaget blir att inrätta vad man kallar en statlig naturvårdsnämnd. Till 1960 års Naturvårdsutredning har också begreppet naturvård införts och ersatt begreppet naturskydd.

Det som förenade naturvårdens olika huvudområden var avsättandet av mark för dess syften. Avgränsningen av begreppet naturvård har dock varit otydlig och särskilt under 1950- och 1960-talen hade begreppet ett mycket mera vitt och inkluderande innehåll. Detta kom sedan att övertas av begreppet miljövård och ”miljö-”, där naturvård numera blivit en delmängd (för en översikt över miljöengagemangets framväxt se kap 2-3 i Sandell et al., 2005).

På 1930-talet hade fritidsfrågorna fått ett större genomslag som politikområde med bl.a. semesterlagstiftning och fritidsutställning (Sandell & Sörlin 2008 och särskilt Eskilsson 2008). Då likställdes i princip fritidsfrågor och friluftsförhållanden i myndighets-Sverige. Men samhällsförändringar som fortsatt urbanisering och industrialisering samt föreningsrörelsernas tillväxt innebar successivt att fritidens roll breddades och fick nytt innehåll. Välfärdssamhällets utveckling med successivt ökande semester och förkortade arbetstider ledde till en demokratisering, samtidigt som effektivisering och ökat arbetstempo förändrade fritidens funktion. Det framväxande konsumtionssamhället innebar ett successivt allt större utbud av fritidsaktiviteter och påtagliga förändringar av människors livsstilar liksom när det gällde myndigheternas engagemang (Hultman 2008). När Statens fritidsnämnd 1963 byter namn till Statens friluftsnämnd speglar det således behovet av en precisering, friluftslivsfrågor har nu blivit *en del* av en växande fritidssektor. Som nationellt politikområde liksom som forsknings- och utbildningsområde har dock fritidsfrågor hela tiden generellt haft en svag och otydlig ställning, även om det utvecklades till ett viktigt kommunalt tillämpningsfält (Mattsson 1986, Berggren & Olofsson 1996, Berggren 2000, Olson 2010).

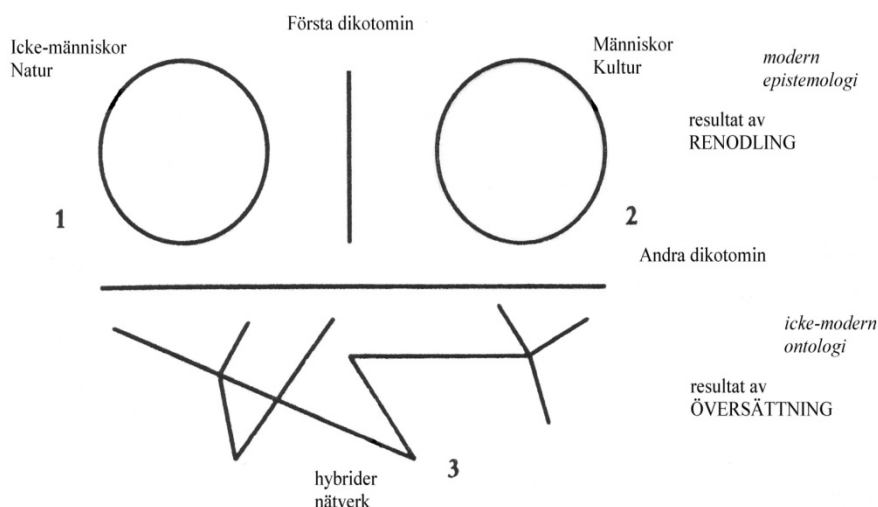
Naturvården institutionaliseras och renodlas

Delar av vetenskapssamhället (framför allt Kungliga Vetenskaps Akademien, KVA) och den ideella naturvården fungerade som centrala aktörer i arbetet med svensk naturvård fram till 1963, då statens naturvårdsnämnd etablerades. Genom en hopslagning av ett antal statliga nämnder,

däribland friluftsnämnden och naturvårdsnämnden, inom vad vi idag kallar miljösektorn tillkom Statens naturvårdsverk 1967 (Lundqvist 1971). Redan under 1950-talet hade emellertid länsstyrelserna fått ett regionalt ansvar för naturvårdsfrågorna, om än med mycket blygsamma resurser. 1960 års naturvårdsutredning hade 1962 presenterat betänkandet ”Naturen och samhället”. En huvudlinje är här att likställa det som betecknas som kulturell-vetenskaplig respektive social naturvård. Man lyfter fram behovet av att områdena lagstiftningsmässigt och förvaltningsmässigt samordnas. Särskilt poängteras att: ”Utredningen har därför sett som sin uppgift att fullt ut även söka klarlägga den sociala naturvårdens villkor och behov i nu förevarande sammanhang”. 1964 års naturvårdslag innebar också att instrumenten för områdesskydd i form av naturreservat och naturvårdsområden i princip skulle användas såväl för den kulturellt-vetenskapliga som för friluftslivets behov.

Parallellt med att naturvårdens kärnområden utkristalliserades genom områdets institutionalisering, går det också att identifiera ett antal mera diffusa *gränsytor* kring naturvård i tanke och handling. De gränsytor som är av särskilt intresse här berör landskapsvården samt den sociala naturvården dvs. friluftsliv och rekreation, och dess relation till kärnan dvs. naturskyddet.

Mera principiellt kan identifieringen av naturvårdens gränsytor och kärnområden knytas till en diskussion av hur kategorier som natur och kultur används när en sektor som naturvård struktureras och institutionaliseras. Den franske vetenskapssociologen Bruno Latour (1993) (jämför fig.14:1) diskuterar hur moderniteten är konstituerad kring uppdelningen av natur och kultur (första dikotomin 1 och 2) som åtskilda kunskapsteoretiska enheter (modern epistemologi), vilka också har kommit att ses som specifika ontologiska enheter. Genom olika renodlingsprocesser skiljs natur och kultur distinkt åt i ”den moderna konstitutionen”, medan i praktiken sammanvävda ”hybrider” och nätverk av natur och kultur skapas genom olika översättningsprocesser (andra dikotomin 3).

Figur 14:1 "Den moderna konstitutionen"; Processer för renodling och översättning (Figur efter Latour 1993)

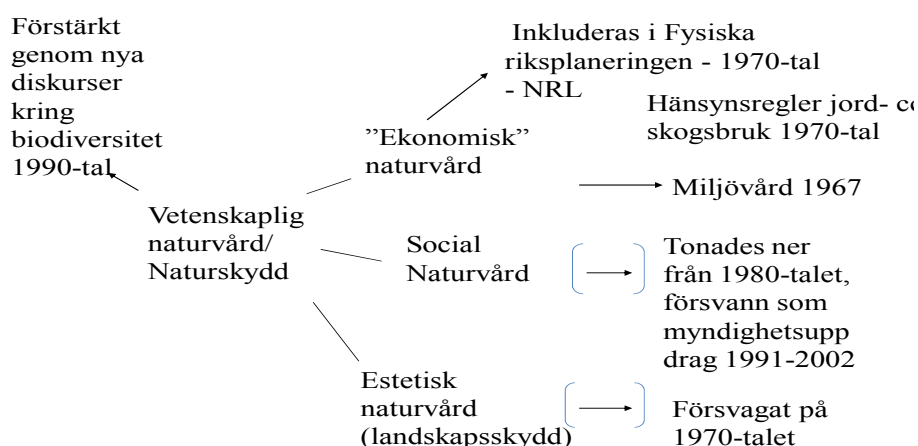
"Den moderna konstitutionen" har enligt Latour dolt de sammanvävda natur-kultur nätverken, vilket han betraktar som en viktig bakgrund till tillkomsten av dagens miljöproblem. Egentligen, menar Latour, har vi dock i ontologisk mening aldrig varit moderna, och de sammanvävda nätverken (3) har alltid funnits där. I praktiken vävs alltid natur och kultur samman i det konkreta landskapet.

I en studie över naturvårdens utveckling som myndighet (Bladh kommande) visas att naturvårdens professionalisering och institutionalisering i Sverige under 1960-talet följde processen i konstitueringen av moderniteten enligt Latour. En, här principiellt förenklad, genomgång av naturvården som institutionellt projekt sedan 1967-2000 visar att Latours processer för renodling och ett dikotomiserat tänkande tydligt går att identifiera i Sverige. Utifrån specifika natursyner och referensramar formas de olika aspekter av naturvården till renodlade specifika sektorsområden, som institutionaliseras i förvaltningsorganisation och lagstiftning, men också i utbildningar och terminologi. Naturvårdens gränssytor mot kultur/samhälle representerat av estetisk landskapsvård och social naturvård kom i linje med ovanstående ha svårt att hitta en tydlig plattform för sin verksamhet. En konsekvens av den svenska utvecklingen, där friluftsliv blivit en del av naturvårdssektorn, är t.ex. att myndigheter inom kulturmiljö- resp. skogssektorn i en internationell jämförelse kommit att få en relativt svag bas inom förvaltningen av områden för friluftsliv.

Med utgångspunkt från tidigt 1960-tal, innan Rachel Carson och miljövården kom emellan, var ett mycket brett naturvårdsbegrepp etablerat i Sverige. Här ingick också förvaltning av naturresurser

och det som senare blev miljöskydd som en del av ekonomisk naturvård eller kom att ingå i den fysiska riksplaneringen. Genom att särskilda hänsynsregler inkorporerades i markanvändningslagstiftningen för jord- och skogsbruket låg dessa frågor delvis utanför den sektorsinriktade naturvården till skillnad från t.ex. frågor om grustäcker.

1960 och 70-talen var den sociala naturvårdens – dvs. friluftslivets – glanstid (Hultman 2008, Sandell & Sörlin, 2008). Statens frilufts-nämnd hade 1967 inkorporerats i Naturvårdsverkets naturvårdsbyrå genom sektionen för ”naturvårdsområden och friluftsliv” som förblev en viktig aktör till början av 1980-talet. Fram till 1970-talet hade turism- och friluftsfrågor hållits åtskilda som politikområden, men fördes nu under en period samman (Olson 1988). 1975 inrättades Sveriges Turistråd och Rekreatjonsberedningen, och teman i fokus var bl.a. turism, fjärrekreation och primära rekreatjonsområden. Rekreatjonsberedningen lades ner 1984, och sedan försvann frågan om friluftsliv och rekreation i Turistrådets alla omorganisationer. En mycket tydlig illustration till denna förskjutning från bred social naturvård för lokal välfärd till specialiserade turismintressen är Sandells (2008) studie av Ådalen-Höga Kusten och hur Ångermanlandskommittén med inriktning mot allmänhetens, särskilt skiftarbeters friluftsmöjligheter övergår i Mitt Sverige Turism med inriktning mot att locka fjärrturism till området. Någon bestående institutionalisering av den sociala naturvården och friluftslivet inom myndighetssfären blev inte av, och friluftsfrågorna kom generellt i skymundan under slutet på 1900-talet.

Figur 14:2: Dimensioner av naturvården som institutionaliserade förvaltningsuppgifter 1967-2000 (Bladh, 2013) Figuren illustrerar hur några centrala dimensioner av naturvården i förvaltningsorganisation och lagstiftning utvecklas med utgångspunkt från det tidiga 1960-talets naturvårdsdefinitioner (jmf t.ex. SOU 1962:36 Naturen och samhället). Processer för renodling och vetenskapliggörande kan tydligt spåras i utvecklingslinjerna.

Den estetiska aspekten på naturvård försvagades genom att ett etablerat areellt tillämpat landskapsbildsskydd försvann på 1970-talet. Att begreppet ”landskapsbildsskydd” ersattes med ”naturvårdsområde” framställdes vid revision av naturskyddslagstiftningen 1964 som en landvinning där subjektiva begrepp som ”landskapsbild” ersattes med vetenskapligt grundat skydd (Emmelin 1983). Förändringen kan ses som en av många där naturvården ”förvetenskapligas”; den senaste kan vara att de sociala motiven för strandskydd kompletteras med ekologiska (Emmelin 2009).

Samtidigt hade nya bruksmetoder i jord- och skogsbruk gjort landskapsvårdens uppgifter allt mer utmanande, även om hänsynsparafer så småningom skrevs in i sektorslagstiftningen. Westerlund (1980) har visat hur den tidigare naturskyddslagstiftningen successivt utvecklades från att ha karaktären av en hänsynslagstiftning till att mera vara en expropriationslagstiftning beroende inte minst på att en stor del av den förändring av landskapet som uppfattades som negativ faktiskt skedde inom ramen för ”naturlig och normal rationalisering” och ”pågående markanvändning” dvs. en process som egentligen stod utanför såväl planeringens som tillståndsgivningens kontroll. Medlet för att få kontroll över förändringsprocesserna var då en ökad reservatsbildning. Senare års betoning av miljöhänsyn samt miljömål och miljö kvalitetsnormer kan ses som ett försök att återta kontrollen över förändringsprocesser i ”vardagslandskapet”.

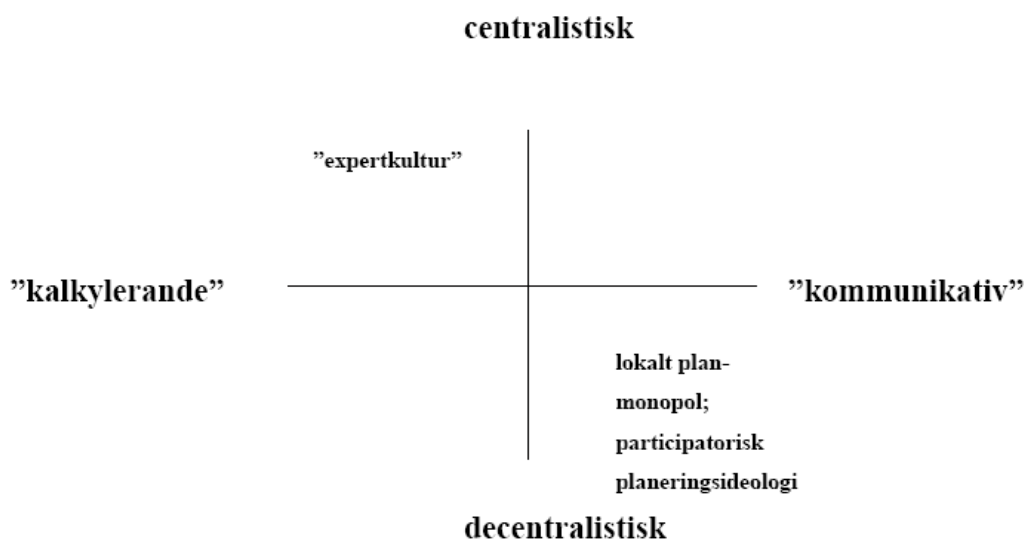
Naturvårdsverkets första decennier präglades av en snabb utveckling, där miljöproblem med fokus på utsläpp i vatten och luft, som miljögifter, förorening och eutrofiering kom upp på den politiska agendan. Behovet av naturvetenskaplig expertis var påtaglig och viktig för att hitta lösningar. Även inom naturvården innebar t.ex. inventeringar och naturvärdesanalyser för kommande markavsättningar att metoder och expertroller utvecklades. Vi fick en stärkt naturvård, där diskurser kring biodiversitet med fokus på natur så småningom blev centrala under 1990-talet.

Friluftslivets återkomst på agendan i början på 2000-talet i kontexten av en samordnad naturvårdspolitik representerade på ett plan något av en återgång till 1960-talet. Försöken att öppna upp sektorsintressen genom tillämpning av begreppet hållbar utveckling, t.ex. genom att betona hållbart nyttjande och funktionella perspektiv på naturbevarande, har här stundtals åter gjort ett bredare perspektiv på naturvård synligt.

I ovanstående historiska överblick framstår friluftslivet som ett klart underordnat intresse jämfört med naturvård, också i dimensionen av det inkluderande begreppet ”social naturvård”.
Institutionaliseringen av naturvårdssektorn speglas också genom de olika kompetenser som

efterfrågas i praktiken. Länsstyrelserna har varit centrala aktörer inom naturvårdsfältet, och här framträder tydligt hur friluftslivet haft en underordnad roll.

Baserat på empiriska undersökningar kan två olika nordiska professionskulturer inom miljövården urskiljas (Emmelin & Kleven 1999; Emmelin 2000). Med utgångspunkt från dessa kan naturvården som en ”profession på vetenskaplig grund” analyseras (Emmelin 2009). Med utgångspunkt i Törnebohms paradigmbegrepp identifieras två olika paradigmer i styrningen av landskapet som Emmelin betecknar som miljö- resp. planparadigmet. Naturvården kan ses som del av ett miljöparadigm som präglas av naturvetenskapligt grundade utgångspunkter, målrationalitet, expertkunskap och central förvaltning. Emmelin betonar att miljöparadigmets utgångspunkt i vetenskaplighet som legitim grund för beslut innebär en drivkraft att förvetenskapliga argument och resonemang. I linje med ovan går det att påvisa att det som ovan kallats naturvårdens gränssytor har haft svårt att legitimeras enligt ett renodlat miljöparadigm.

Figur 14:3 Ideologier eller paradigmer i styrningen av landskapet (Emmelin 1997)

En central uppgift för naturvården är att säkerställa naturområden för olika behov. Det är kopplat till specifika landskap, platser och praktiker. Kriterier för urval av sådana skyddade områden grundade på olika motiv tydliggör olika tankekulturer. Tydligt puristiska tendenser – med paralleller till den "uteslutande" traditionen enligt Sandell (2009) – där ursprunglighet och orördhet varit viktiga parametrar har ofta förekommit när naturvården argumenterat för kombinerade motiv för naturskydd och friluftsliv. Idén om att friluftsliv kräver ”kvalificerad naturmiljö” har varit en levande del av miljöparadigmat. I förarbetena till 1964 års naturvårdslag slår departementschefen fast att ”den värdefulla rekreationen endast uppnås i kvalificerad

naturmiljö”. Den ”kvalificerade naturmiljön” är alltså den som av vetenskapen pekas ut som unik, hotad, vetenskapligt intressant vilket gör den ”skyddsvärd”. Med detta enkla handgrepp ges alltså naturvetenskapen samma tolkningsföreträde som den hade i den offentliga naturvårdens barndom (Emmelin 2009).

Ett antal goda exempel på tillämpad social naturvård och bevarande kan intressant nog framförallt hittas inom den kommunala naturvården, som i linje med Emmelins diskussion av olika paradigmer, utgör en mötesplats mellan miljö- och planparadigmet. Upplevelser av ”tystnad” eller ”vild natur” är komplexa, mångfacetterade och föränderliga, precis som för andra bevarandepraktiker behövs snarare ett kontinuum av förhållningssätt som kan anpassas i förvaltningen (inkluderande vetenskaplig kunskap) än förenklade och renodlade, förvetenskapligade förhållningssätt. ”Planparadigmet” baseras på tanken att konsensus genom kommunikation och deliberation utgör basen för legitima beslut: att medborgarna vill ha tillgång till strandområden är i sig legitim grund för strandskydd utan behov av stöd i argument om biologisk mångfald.

Friluftsliv åter på den politiska agendan

Om vi för en stund tonar bort relationen mellan friluftsliv och naturvård och fokuserar på friluftsliv så har det under hela 1900-talet varit ett återkommande spänningsfält mellan idrott och friluftsliv (se vidare om friluftslivets olika relationer i Emmelin et al., 2010). Detta spänningsfält var också en viktig utgångspunkt för den departementsskrift om ”Statens stöd till friluftsliv och främjandeorganisationer” som kom vid sekelskiftet 2000 (Statens stöd, 1999). Här definieras friluftsliv som: ”vistelse och fysisk aktivitet utomhus för att uppnå miljöombyte och naturupplevelse utan krav på prestation eller tävling” (ibid:78). Det här är en definition snarlik den som idag återkommande används t.ex. i vårt forskningsprogram (”vistelse utomhus i natur- eller kulturlandskapet för välbefinnande och naturupplevelser utan krav på tävling”, SFS 2003:133; källa: Rixlex Utfärdad 2003-04-10). Departementsskriftens (Statens stöd, 1999) markering mot idrott kan ses som en viktig utgångspunkt för den uppgradering av friluftsliv som politikområde som vi sedan sett under 2000-talets första årtionde. Sedan följer successivt under de inledande åren av 2000-talet ett antal händelser som stärker friluftslivet som politik- och förvaltningsområde. Exempelvis:

- Samma år som departementsskriften kom, 1999, fick Naturvårdsverket **sektorsmål** för friluftsliv och naturturism.

- År 2000 etableras **FRISAM** (nu: Svenskt Friluftsliv) som friluftsförbundens gemensamma samarbetsorgan.
- Året efter, 2001, återinfördes **myndighetsansvaret** för friluftslivet i Naturvårdsverkets instruktion.
- År 2002 kommer regeringens skrivelse "**En samlad Naturvårdspolitik**" (Regeringens skrivelse 2002:173) där regeringen bl.a. på ett tydligt sätt särskilt lyfter fram "friluftslivet och den sociala dimensionen i naturvården".
- Samma år, 2002, går ansvaret för friluftsfrågorna från näringsdepartementet till **miljödepartementet** och knyts även på så sätt närmare naturvården.
- I **folkhälsopropositionen** från samma år, 2002, kan vi också läsa: "Att upprätthålla goda förutsättningar för friluftsliv är ett relativt billigt sätt för samhället att investera i en god folkhälsa".
- **Friluftsrådet** inrättas 2003 för att bevara och utveckla förutsättningarna för friluftslivet (avslutas senare till förmån för att Svenskt Friluftsliv i myndighets ställe hanterar statens medel till friluftsförbundena).
- Även som forskningsfält börjar friluftsliv få en högre prioritet och i "Svensk strategi för hållbar utveckling" (Skr. 2003/04:129) nämns friluftsliv som ett mångvetenskapligt **forskningsområde**. I den **forskningspolitiska propositionen** (2004/05) omnämns forskning om friluftsliv för första gången: "Friluftsliv har stor betydelse för rekreation, hälsa, naturupplevelser och livskvalitet.... samhällsekonomi och regional utveckling . Forskning inom detta område utförs endast i begränsad utsträckning i Sverige". Det ligger i linje med tanken om rationell vetenskaplig grund för beslut att argument som förefaller peka på att friluftsliv har konkret nytta i form av förbättrad hälsa har större tyngd än argument att befolkningen önskar utöva friluftsliv (Emmelin et al. 2010)
- Det mångvetenskapliga forskningsprogrammet "**Friluftsliv i Förändring**" med sju lärosäten och över 15 forskare genomför med start 2006 under sex år den hittillsvarande största satsningen på friluftsforskning i Sverige.

Som höjdpunkt i denna utveckling läggs så Sveriges första **friluftsförbund** fram år 2010 (Framtidens friluftsliv, 2010). Från propositionstexten kan vi bl.a. notera regeringens förslag till mål för friluftslivspolitikerna som att: "stödja människors möjligheter att vistas i naturen och utöva friluftsliv där allemansrätten är en grund för friluftslivet. Alla människor ska ha möjlighet att få naturupplevelser, välbefinnande, social gemenskap och ökad kunskap om natur och miljö" (ibid:10). Man skriver vidare som sin bedömning att detta "innebär att:

- naturen är tillgänglig för alla,
- personligt och ideellt engagemang står i centrum,
- allemansrätten värnas,
- det hållbara brukandet tar hänsyn till friluftslivets behov,
- kommunernas ansvar för den tätortsnära naturen är starkt,
- friluftslivet bidrar till landsbygdsutveckling och regional tillväxt,
- skyddade områden är en tillgång för friluftslivet,
- friluftslivet har en given roll i skolans arbete,
- fysisk aktivitet och avkoppling stärker folkhälsan, och
- beslut om friluftsliv fattas med god kunskap" (ibid:10.)

Propositionen om friluftsliv år 2010 kan i mycket ses som kulmen på det ökade intresset för friluftsliv som politikområde under 2000-talets inledande decennium. Vi kan bl.a. konstatera områdets stora bredd, ett folkligt anslag med allemansrätt och ideellt engagemang, folkhälsoperspektiven liksom betydelsen av kunskapsförsörjning. Propositionen togs emot positivt av riksdagen som även begärde att mätbara mål för friluftspolitikens genomförande skulle tas fram. Naturvårdsverket fick därför regeringsuppdraget att, efter samråd med berörda myndigheter och organisationer, utveckla förslag till mätbara mål för friluftslivspolitik, ett arbete som utgick från de tio punkterna i regeringens bedömning i friluftsprpositionen och dessa förslag lämnades till Miljödepartementet i mars 2012. Skall vi försöka sammanfatta läget för friluftsliv som politik- och förvaltningsområde så kan det sägas vara mycket öppet. Vi har en situation där:

- En politisk plattform är lagd i form av friluftsprpositionen.
- En kunskapsplattform är lagd i form av föreliggande och annan rapportering från forskningsprogrammet "Friluftsliv i Förändring"; kunskaper vars kommunikationskanaler är etablerade i form av årliga konferenser, rapportserie, nyhetsbrev, hemsida m.m.
- En förvaltningsplattform är lagd i form av de tio myndighetsnätverk (utifrån propositionen indelning) som Naturvårdsverket initierade efter propositionen och där alla myndigheter med samhällsansvar att arbeta med friluftsliv (samt ett antal paraplyorganisationer) diskuterar och samordnar genomförandet av den svenska friluftspolitik.
- En viktig plattform för kommunikation utöver forskningsprogrammets verksamhet enligt ovan är etablerad i form av de årligen återkommande "Tankesmedja om friluftsliv" där myndigheter, forskning, organisationer och enskilda möts för olika frilufsrelaterade frågor.

Men samtidigt som plattformarna ovan är etablerade så är mycket högst osäkert inför friluftslivet framtida politik och förvaltning, liksom dess ställning i förhållande till naturvärden i övrigt.

Exempelvis finns det anledning att fråga sig:

- Vad sker i friluftspolisens förlängning? Hur kommer förslagen om mätbara mål för friluftslivet tas emot och förvaltas vidare? Vilka resurser och prioriteringar kommer att beledsaga den framtida friluftspolitiken? Kommer det vartefter en ny och uppdaterad friluftspolis där erfarenheter och ambitionshöjningar fångas upp?
- Vad sker efter att forskningsprogrammet "Friluftsliv i Förändring" avslutas 2012? Kommer långsiktiga basresurser att finnas för att förvalta de kommunikationsplattformar och den statistik som byggts upp (Naturvårdsverket, 2009; Sandell, Fredman & Stenseke, 2011; och kap 15 i föreliggande volym)? Kommer forskning om friluftsliv, naturturism, utomhuspedagogik och närliggande områden att få prioritet framöver av finansierare och forskare?
- Vad sker med allemansrättens roll och innehåll i framtiden? Kommer det breda stödet för allemansrätten både från allmänheten och politik att klara de ifrågasättanden som den nu utsätts för (se vidare i Sandell & Svenning, 2011)? Kommer den, trots påfrestningar i form av nya aktiviteter, sportifiering m.m. (Sandell, Arnegård & Backman, 2011) att vid behov kunna preciseras så att dess kärna och grundläggande landskapsperspektiv kan förvaltas vidare till förmån för miljöpedagogiska värden och breda gruppers livskvalitet?
- Vad sker med den pågående breddningen av myndighetsansvaret för friluftslivet i form av de etablerade myndighetsnätverken? Kommer Naturvårdsverket, som i princip utgår från det ekologiska benet i hållbar utveckling, få långsiktigt och kraftfullt stöd av myndigheter med inriktning mot t.ex. fysisk planering, skola och kulturvård? Detta då friluftsliv, naturturism och allemansrätt i så stor utsträckning handlar om sociala, ekonomiska och kulturella aspekter av hållbar utveckling?

Sammantaget, och för att knyta tillbaks specifikt till relationen mellan friluftsliv och naturvård, i den nu (sen våren 2012) pågående debatten om den svenska skogen (bl.a. utifrån en artikelserie i Dagens Nyheter av Maciej Zaremba) så kan vi notera följande paradox. När tre chefer i Sveaskog (Sundqvist m fl., 2012) går i svaromål mot påståenden om att dagens skogsbruk "hotar både biologisk mångfald och möjligheterna till ett värdefullt friluftsliv" (ibid) så argumenterar man sedan enbart om ekologiska värden och biologisk mångfald – man kan däremot sannolikt tolka användningen av det ospecificerade begreppet "naturvård" i artikeln som självklart inkluderande friluftsliv och upplevelsevärden. Osynliggörandet av upplevelsevärden och friluftsliv bakom

förment vetenskaplig argumentation ligger i linje med den utveckling av friluftslivets svaga och oklara ställning inom naturvården som vi pekat på ovan.

Ett annat exempel på den här typen av paradox är Lena Petersson Forsbergs (2012) konstaterande att Sveriges kommuner är mycket måna om att använda friluftslivets värden i sin marknadsföring men dessa värdens roll i den konkreta fysiska planeringen är avsevärt mer diffust.

Friluftsliv och naturvård i dagens förvaltning

Den starka betoningen på biologisk mångfald i svensk naturvård ger anledning att ställa frågan om i vilken utsträckning och på vilket sätt som friluftslivsfrågor uppmärksammas i naturvårdsplaneringen. Hur ser det ut inom bevarandeplaneringen idag? Vilka utmaningar och utvecklingsbehov kan identifieras ifråga om planering för och förvaltning av upplevelsevärden? I forskningsprogrammet har detta studerats dels genom en diskursiv analys av policydokument och dels genom två fallstudier, Kosterhavet och Kinnekulle, av hur friluftsliv i praktiken integrerats i pågående naturvårdsprojekt (Stenseke 2010, Stenseke kommande).

Studien av hur friluftsliv omskrivs och beaktas i policydokument och strategiska planer inom den offentliga naturvården i Sverige ger vid handen att det inte finns någon enhetlig förståelse av vad ”friluftsliv” är (Stenseke 2012). I de valda texterna; Regeringens proposition om miljö kvalitetsmål (Sveriges riksdag 2005a), regeringsskrivelsen En samlad naturvårdspolitik (Sveriges riksdag 2002) samt de nationella strategierna för våtmarker, för skyddad skog och för havsmiljön (Naturvårdsverket 2005, 2006, Sveriges riksdag 2005b) saknas en stringent betydelse av ”friluftsliv” såväl inom respektive dokument som mellan dokumenten. Att friluftslivsbegreppet är mångfacetterat har förvisso belagts många gånger, men avsaknaden av ett reflekterat förhållningssätt till fenomenet friluftsliv i texterna, signalerar också bristande insikter om de variationer i innebörden av begreppet som faktiskt förekommer. Vidare kan konstateras att friluftsliv i dokumenten i stor utsträckning handlar om restriktioner, och i mycket begränsad omfattning om utveckling. Den friluftspolitiska propositionen, som kom efter de granskade dokumenten, är ett steg i rätt riktning. Förhoppningsvis kan den fungera som referenspunkt i de sammanhang där friluftsaspekter fortsättningsvis inkluderas.

Exemplet Kosterhavet

Kosterhavet är en nationalpark i nordligaste Bohuslän, invigd hösten 2009. Det är Sveriges första marina nationalpark tillika landets artrikaste område, eftersom det myllrar av liv såväl i havet som på land. Samtidigt hyser området ett stort antal besökare sommartid. Nationalpark har en

hundraårig historia som skyddsform i Sverige. Höga naturvärden är avgörande för att områden skall vara aktuella som nationalparker. (MB 7 kap), men enligt Naturvårdsverkets senaste nationalparksplan är ett kriterium för urval också att området i lämplig omfattning skall kunna utnyttjas för friluftsliv (Naturvårdsverket 2008). Resultatet från studien av bildandet av Kosterhavets nationalpark, visar otvetydigt på en god vilja att beakta friluftslivet. En hel del insatser har lagts ned på att locka människor att ta sig ut i området, genom planering av entréer och naturrum. Därtill kommer insatser med att hantera besöksstrycket genom att planera för stigar, sophantering, toaletter, övernattningar och zonering av aktiviteter samt dialogmöten mellan motstående intressen. Åtgärder för att understödja besöksnäringen har också gjorts. Samtidigt indikeras att en formalisering och professionalisering av insatserna behövs för att göra arbetet med dessa frågor mera kvalitetssäkert. Även om ett av syftena med nationalparken är att det ska *”underlättas för besökare att uppleva och få kunskap om områdets natur- och kulturvärden och hur dessa kan nyttjas på ett hållbart sätt*, går det inte att identifiera någon övergripande struktur för hanteringen av friluftslivsfrågor. Många friluftslivsrelaterade aspekter har visserligen behandlats i processen, och såväl nationalparkens föreskrifter som skötselplanens plandel utgörs till stor del av regler för friluftsliv och planer för faciliteter för besökare. Något som dock kännetecknar arbetet med friluftslivsfrågor är att de hanterats till synes ad hoc, d.v.s. efter hand som de uppkommit. Till skillnad från förvaltningen av biologiska aspekter, har befintlig kunskap inom området inte begagnats (utöver handläggarnas erfarenhetsbaserade insikter), och då inte heller vetenskapliga rön om exempelvis preferenser, zonering och konflikthantering. Det har inte heller funnits någon medarbetare med specialkompetens inom friluftsliv, och vidare var planerna på uppföljning och utvärdering av upplevelsevärdena fortfarande diffusa då parken stod klar.

Hur kan den styvmoderliga hanteringen av friluftslivsaspekter förklaras? Slutsatserna från Kosterhavet och analysen av policydokument inom svensk naturvård (Stenseke 2012), pekar mot orsaker på tre olika nivåer;

Föreställningar hos handläggare. Den traditionella föreställningen att naturvård handlar om natur gör att naturkvaliteter och ekosystem bildar utgångspunkten i synen på vad som är viktig kunskap och kompetens. Friluftsliv betraktas därvid inte som ett kunskapsområde i sig, utan mera som en aspekt av naturvärden, vilken löses utifrån tidigare erfarenheter och genom att man prövar sig fram.

Organiseringen inom ansvariga myndigheter. Naturvårdens struktur och verktyg är utformade för arbete med naturbevarande. Resultaten från Kosterhavsstudien visar också på en sektorisering inom sektorn, som bland annat innebär att friluftslivsfrågor hanteras för sig av ett begränsat antal med-

arbetare på Naturvårdsverket, medan rekreationsaspekter inte självklart länkas in i arbeten som görs inom andra delar av förvaltningen, oaktat att friluftslivsfrågor kan vara väl så relevanta (t.ex. i fråga om viltförvaltning, havsmiljö, landskap, områdesskydd).

Förgivettaganden i rådande tankemönster. Ekosystemansatsen, en uttalad grund för svensk naturvård, utgår från att människan är en del i ekosystemen. En uppenbar risk med detta synsätt är ett förgivettagande om att det sociala samhället liknar ekosystemen, och att det går att avgränsa sociala system som hör ihop med särskilda ekosystem. Man riskerar därför att få en begränsad förståelse av hur det mänskliga samhället fungerar och hur en plats utvecklas. En begränsning till lokalsamhället innebär lätt att fokus i fråga om sociala aspekter hamnar på den lokala ekonomiska utvecklingen, som besöksnäringen, medan ett samhällsintresse som rekreation, för såväl besökare som lokalboende inte blir lika synligt.

Exemplet Kinnekulle

Kinnekulle är ett populärt besöksmål, samtidigt som rika naturkvaliteter identifierats på berget. Under 2000-talets första decennium har tre stora och delvis sammanflätade projekt pågått; Life-projektet *Platåberget Kinnekulle - restaurering och bevarande*, processen kring etablerandet av *Biosfärområdet Vänerskärgråden med Kinnekulle* samt pilotprojektet *Regional landskapsstrategi för Vänerskärgråden med Kinnekulle*. Friluftslivsfrågor har varit ett betydande inslag i både projektplaner och i fråga om arbetsinsatser. Tid och resurser lagts på att förbättra tillgängligheten för lokalboende rekreation såväl som för fjärrbesökare; skyltar har satts upp, parkeringsplatser och stigar anlagts, toaletter och soptunnor placerats ut och informationsmaterial producerats. Vad som ägnats mindre uppmärksamhet är själva mottagarna för informationen. Någon nämnvärd mätning av besökare och upplevelsevärden har inte gjorts, men vissa insatser har rört hållbart resande och fysisk tillgänglighet. I likhet med vad som var fallet i Kosterhavsprocessen, har dessutom kunskapsunderlaget för arbetet med friluftslivsfrågor varit tunt, om än det här finns fler referenser till friluftslivrelaterade skrifter i olika dokument som producerats. Noteras kan dock att själva arbetsprocesserna noggrant har dokumenterats, för projektet *Regional landskapsstrategi* gjordes en vetenskaplig utvärdering, och delprojektet *Hållbar besöksnäring* innefattade en kvalificerad konsultrapport. Denna dokumentation, och den utvärdering som varit av delar av processen, ger goda förutsättningar för att dra lärdom av de sätt på vilket arbetet genomförts, och det ger även möjligheter för andra att ta del av erfarenheterna. Vidare har man under processerna etablerat nätverk inkluderande personer relaterade till friluftslivsverksamhet. I vissa frågor har man på Kinnekulle arbetat med att hantera problematik kopplat till intressekonflikter och målkonflikter. Ett sådant område är mångbruk av stigsystem, för vilket man uppmärksammat vissa svårigheter med att vandrare, cyklister och hästekipage rör sig på samma stråk. Här har man också utvecklat

kommunikationen och arbetat med att hitta lösningar. Ett annat område är frågan om hur man kombinerar friluftsliv med betande djur. I dessa frågor har dialog med olika intressenter ordnats och olika metoder för att begränsa djurstängslens inverkan på allemansrätt och vistelse i natur prövats.

Såväl Life-projekt som biosfärområden och Regionala landskapsstrategier är förhållandevis nya landskapsförvaltningsinstrument i en svensk kontext. Det betyder dock inte att instrumenten i sig främjat friluftslivsaspekter. Ser man på riktlinjer och handböcker är det snarare så att friluftslivsaspekter inkluderats i naturvårdsarbetet på Kinnekulle, trots att instruktionerna i de olika instrumenten inte frågat efter det. Formerna för biosfärområden och Life-projekt skulle till och med kunna ses som hämmande för att inkludera upplevelsevärden och besökare, varför det är en berättigad fråga hur det kommer sig att det ändå funnits med. Ett svar är att det rör sig om nya instrument som inte har alltför fasta former, och som därför ger möjlighetsfönster för nytänkande. En annan påtaglig faktor är att intresset och engagemanget hos enskilda individer varit avgörande för att friluftslivet fått utrymme i 2000-talets naturvårdsprocesser på Kinnekulle. Det är problematiskt att arbetet med friluftslivsfrågor är beroende av ett fåtal personer, och slutsatsen från Kosterhavsstudien om behovet av formalisering bekräftas därmed även av fallstudien om Kinnekulle.

Friluftslivet och naturvård – dags för ordnad bodelning?

Naturvården har sedan 1960-talet institutionaliserats som ett sektorsintresse, där (natur)vetenskapliga perspektiv i hög grad blivit utgångspunkter för praktik och tillämpningar. Expertroller hävdade utifrån ”miljöparadigmet” med naturbevarande som fokus har för naturvården format en internt framgångsrik yrkeskultur och väletablerade myndighetspraktiker, men har samtidigt i många fall skapat svårigheter att integrera andra kunskapsområden. Alliansen mellan naturvård och friluftsliv i termer av *social naturvård* begränsar i stor utsträckning friluftslivets behov till att säkerställa naturområden för rekreation och pedagogik i linje med den ”mobiliserande” traditionen (Sandell, 2009) där friluftslivet syftar till att väcka engagemang för naturvården. Men ett snävt sektorsperspektiv reducerar också lätt komplexa sammanhang samtidigt som en markanvändning med stort förändringstryck på landskapet utmanar. I en stereotypisk modell möter ett renodlat produktionslandskap renodlade reservat. Att hitta former för att arbeta, i linje med tankarna kring hybrida nätverk, där bruk och bevarande, stad och land eller

natur och kultur sammanvävs förefaller vara en väg framåt. Arbeten med t.ex. biosfärområden (Lundgren 2009) och nationalstadsparker (Sörlin 2009; Holm & Schantz, 2002) eller förvaltningsmodeller kring zonering är försök i den riktningen. Ett förhållningssätt där förvaltningen av landskap ses som processer i lärande för hållbar utveckling framträder. Samtidigt som dessa krav på integration av bruk och bevarande i linje med en hållbar utveckling blir allt starkare så har upplevelselandskapets betydelse successivt bara ökat.

Men i kapitlet framträder en bild där friluftsliv betraktat som i huvudsak en fråga om social naturvård genom historien haft svårt att hitta en stadig plattform i Sverige såväl som kunskapsområde som i form av en institutionaliserad myndighetspraktik. Social naturvård i linje av den "mobiliserande" traditionen är viktig även framledes men är sedan länge otillräcklig som plattform för friluftslivets framtid i Sverige. Friluftsliv riskerar där ofta bli reducerat till en förgivettagen aspekt av naturvård. Detta osynliggörande kan sannolikt också kopplas till friluftslivets nära associationen till "fritid" med också i övrigt en relativt svag ställning när det gäller t.ex. professionalisering, forskning, utbildning och myndighetsansvar som berördes ovan. Det är heller ingen svårighet att se en koppling mellan dess ofta svaga professionella ställning och friluftslivets tradition av att vara en motvikt och replipunkt i förhållande till det professionella, rationella och krävande storstadslivet (Sandell & Sörlin, 2008). Men friluftsliv, naturbaserad turism och upplevelselandskap är nu sedan länge inte något "vid sidan av" det moderna samhället – det är ett helt centralt område i termer av ekonomi, pedagogik, folkhälsa, regional utveckling och livskvalitet i ett senmodernt samhälle. Upplevelselandskapets förvaltning är också bara i begränsad utsträckning en naturvetenskaplig fråga, i mycket större utsträckning är det en social, kulturell, ekonomisk och pedagogisk fråga.

För att professionalisera, effektivisera och kvalitetssäkra arbetet med friluftslivsfrågor behöver det därför institutionaliseras som eget kompetensområde och tydligt finnas med i riktlinjer, arbetsplaner och direktiv. Behovet av en fungerande process och en fungerande organisation kan ses som särskilt viktig då en fråga skall uppgraderas – vilket är fallet med friluftsliv och naturturism. Det borgar också för en allsidig hantering. Vidare kan en institutionalisering av friluftslivsfrågor underlätta samarbetet mellan stat och kommun, i det att roller och ansvarsfördelning tydliggörs. Enligt riksdagsbeslutet i december 2010 om friluftsliv skall länsstyrelserna fungera som rådgivande organ till kommunerna. Även det uppfordrar till en mer formaliserad struktur för arbetet med friluftsliv. Betydelsefullt för att detta skall komma till stånd är att friluftslivsfrågor står uttryckta i länsstyrelsernas regleringsbrev och att särskilda medel för att jobba med dessa frågor öronmärks.

Sammantaget finns starka argument för att seriöst överväga möjligheterna att snabbt och kraftfullt utveckla friluftsliv (inkluderande t.ex. naturturism och utomhuspedagogik) som ett eget kompetensfält. Ett eget kompetensfält i termer av *lagstiftning* (t.ex. en samlad friluftslag enligt norsk modell), *myndighetsområde* (jfr. nuvarande myndighetsnätverk för friluftsliv), *utbildning* (bl.a. behovet av kompetens inom samhälls- och beteendevetenskap) och *forskning* (t.ex. behovet av långsiktig förvaltning av statistik och kommunikationsplattformar).

Referenser

- Berggren, Leif (red.) 2000. *Fritidskulturer*. Studentlitteratur, Lund.
- Berggren, Leif & Olofsson, Ulla (red.) 1996 (2a utgåvan). *Fritid på tvären: En bok om forskning och litteratur för fritidsarbete*. Fritidsforums förlag, Stockholm.
- Bladh, Gabriel *Landskap för friluftsliv*. Rapport No. 25, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Emmelin, Lars (1983): *Planering med ekologisk grundsyn*. Naturresurs och miljökommittén. Bakgrundsmaterial n 13.
- Emmelin, Lars (1997) *Turism-friluftsliv-naturvård – ett triangeldrama*. Mitthögskolan, Inst. för turismvetenskap, Rapport 1997:1, Östersund.
- Emmelin, Lars (2009) *Naturvård- en professionell verksamhet på vetenskaplig grund?* I: Lundgren, Lars J (red.), *Naturvård bortom 2009: Reflektioner med anledning av ett jubileum*. Kassandra, Brottbys, s. 117-149.
- Emmelin, Lars; Fredman, Peter; Lisberg Jensen, Ebba & Sandell, Klas (2010) *Planera för friluftsliv: Natur, samhälle, upplevelser*. Carlssons bokförlag, Stockholm.
- Eskilsson, Lena 2008. *Fritid och demokratisering*. -I: Sandell, Klas & Sörlin, Sverker, (red.) *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftsliv' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlssons bokförlag, Stockholm, s. 67-83.
- Framtidens friluftsliv 2010. *Framtidens friluftsliv 2010: Regeringens proposition 2009/10:238*, Regeringskansliet, Stockholm.
- Holm, Lennart & Schantz, Peter (red.) (2002) *Nationalstadsparken: Ett experiment i uthållig utveckling – Studier av värdefrågor, lagtillämpning och utvecklingslinjer*. Formas, Stockholm.
- Hultman, Sven-G (2008) *Myndigheternas engagemang*. I Sandell, Klas & Sörlin, Sverker (red.) (2008) (2a reviderade uppl.). *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftsliv' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlssons bokförlag, Stockholm, s. 185-203.
- Kylhammar, Martin (1990) *Den okände Sten Selander*. Akademeja:Stockholm.
- Kylhammar, Martin (1992) Nils Dahlbeck. *En berättelse om svensk natur och naturvårdshistoria*. Carlssons: Stockholm.
- Latour, Bruno (1993) *We have never been modern*. Harvester: New York.
- Lundqvist, Lars J. (1971) *Miljövårdsförvaltning och politisk struktur*. Prisma/Verdandi:Uppsala.

- Lundgren, Lars J. (1991) *"Miljöpolitik på längden och tvären": några synpunkter på svensk miljövard under 1900-talet*. I Människan och miljön / XXI nordiska historikermötet, Umeå. Lars J Lundgren (red) Forskningsrapporter från Historiska institutionen vid Umeå universitet 8.
- Lundgren, Lars J. (1999) *Bruka för att bevara eller skydda natur och vårda miljö: sumpmarken som blev ett vattenrike*. -I: Lundgren, Lars J (red.), Naturvård bortom 2009: Reflektioner med anledning av ett jubileum. Cassandra, Brottbys, s. 205-233.
- Mattsson, M. 1986. *Det goda samhället: fritidens idéhistoria i ett dramatiskt perspektiv*. -Fritidsforum, No. 10, RSFH förlag, Stockholm. Naturvårdsverket (2009) Statistikprogram för friluftsliv: Ett förslag. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Naturvårdsverket (2009) *Nationalparksplan för Sverige*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Olson, Hans-Erik (1988) *Staten, turismen och rekreationen*. Fritidspolitiska studier 2. Stockholms Universitet.
- Olson, Hans-Erik (2010) *Fri tid eller fritid? Fritidens idéhistoria ur ett framtidsperspektiv*. Täby 2010.
- Petersson Forsberg, Lena (2012) *Friluftsliv och naturturism i kommunal fysisk planering*. Blekinge tekniska högskola, Doctoral Dissertation Series, No 2012:06, Karlskrona.
- Regeringens skrivelse (2002) *En samlad naturvårdspolitik*: Regeringens skrivelse No. 2001/02:173. Regeringskansliet, Stockholm.
- Sandell, Klas (2005) *Reservatsdilemman eller utvecklingsområden? En syntesdiskussion och två fallstudier: Torneträsk biosfärområde 1986 - 2004 och Södra Jämtlandsfjällens nationalparksförslag 1995 - 2000*. - Rapport No. 17 för forskningsprogrammet "FjällMistra" (the Mountain Mistra Programme), Umeå.
- Sandell, Klas (2008) *Från välfärdsprojekt till upplevelseindustri – fritidsnatur under det sena 1900-talet: Exemplet Ådalen/Höga Kusten*. - I: Mårald, Erland (red.) När dalen blev röd och kusten hög. Forskningsprogrammet Landskapet som Arena, Umeå, s. 169-189.
- Sandell, Klas (2009) *För människors skull – men för vilka och hur? Friluftsliv och naturturism som hot och möjlighet*. - I: Lundgren, Lars J (red.), Naturvård bortom 2009: Reflektioner med anledning av ett jubileum. Cassandra, Brottbys, s. 151-178.
- Sandell, Klas; Arnegård, Johan & Backman, Erik (red.) (2011) *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur. Lund.
- Sandell, Klas; Fredman, Peter & Stenseke, Marie (2011) *Framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige: Ett diskussionsunderlag*. Rapport No. 17, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Sandell, Klas & Svenning, Margaretha (2011.) *Allemansrätten och dess framtid*. - Rapport No. 6470, Naturvårdsverket, Stockholm.
- Sandell, Klas & Sörlin, Sverker (red.) (2008) (2a reviderade uppl.). *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftsliv' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlssons bokförlag, Stockholm.
- Sandell, Klas; Öhman, Johan & Östman, Leif (2005) *Education for Sustainable Development: Nature, School and Democracy*. Studentlitteratur, Lund.
- SFS (Svensk Författningssamling) 2003:133. *Förordning om Statsbidrag till friluftsförbund*. Källa: Riksdagen 2003-04-10.
- Statens stöd till friluftsliv och främjandeorganisationer. (1999) Kulturdepartementet, Regeringskansliet, Ds 1999:78, Stockholm.

Stenseke, Marie (2010) *Hur beaktades friluftslivet vid bildandet av Kosterhavets nationalpark?* Rapport nr. 13, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.

Stenseke, Marie (2012). *On the integration of outdoor recreation in nature conservation policies.* Proceedings of the Latvian Academy of Sciences, section "A" Social Sciences and Humanities, Vol. 66, Issue 3, pp 119-128.

Stenseke, Marie (kommande) *Planering och förvaltning av friluftslivet på Kinnekulle. En studie av hur rekreatiönsaspekter beaktades i naturvårdsprojekten i området under 2000-talets första decennium.* Kommer att ges ut som Rapport inom Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Östersund.

Sundqvist, Stefan; Bleckert, Stefan & Gustavsson, Kjell (2012) *Framtiden är ljus för våra skogar.* - Folkbladet, debattartikel 2012-06-07

Sörlin, Sverker (2009) *Stadens natur – det nya naturskyddet och sammanlevnadens politik.* -I: Lundgren, Lars J (red.), Naturvård bortom 2009: Reflektioner med anledning av ett jubileum. Kassandra, Brottbby, s. 179-205.

Tordsson, Bjørn (2003) *Å svare på naturens åpne tiltale: En undersøkelse av meningsdimensjoner i norsk friluftsliv på 1900-tallet og en drøftelse av friluftsliv som sosiokulturellt fenomen.* Norges Idrettshøgskole, Oslo.

Tordsson, Björn (2008) *Rötter i "barbari" och "romantik".* -I: Sandell, Klas & Sörlin, Sverker (red.), *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftslif' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia.* Carlssons bokförlag, Stockholm, s. 47-61.

Westerlund, Staffan (1980): *Naturvård och pågående markanvändning. En undersökning av naturvårdslagens ersättningsregler.* Publica Liber.

15. Framtida friluftsforskning i Sverige

Marie Stenseke, Peter Fredman, Klas Sandell & Lars Emmelin

Introduktion

Var står svensk friluftsforskning idag och vilka framtida kunskapsbehov finns? *Friluftsliv i förändring* startade 2006 som den första större samlade forskningssatsningen i Sverige med det uttalade syftet att etablera och utveckla forskningsområdet. Tidigare kapitel i denna rapport har presenterat resultat från forskning som gjorts inom programmet eller i samverkan med andra forskare. En central ambition med programmet har också varit att bidra till utveckling av statistiken kring friluftsliv på olika nivåer. Den nationella enkät som presenteras i kapitel två visar på möjligheterna med att utvidga antalet aktiviteter som mäts och för också in ett antal centrala variabler för att förstå svenskt friluftsliv t.ex. vanor, föreställningar om natur och motiv, tillgänglighet, hinder, ekonomi, och inte minst skillnader mellan olika grupper och mellan olika delar av landet.

De fördjupade studier av friluftsmönster som gjorts i *Friluftsliv i Förändring* bekräftar tendenser som indikerats i tidigare forskning, att utövandet skiljer sig mellan olika grupper i samhället utifrån bl.a. kön, ålder, bostadsort, familjesituation, utbildning och inkomst: äldre är ute mer än yngre, kvinnor mer än män, höginkomsttagare mer än låginkomsttagare och personer med västerländskt ursprung mer än personer med och icke västerländsk bakgrund. Barn är en grupp som ägnats särskilt uppmärksamhet i *Friluftsliv i Förändring*. Den forskning som presenteras i kapitel fem visar att naturupplevelser finns med som inslag i barns liv, och att farhågor om att naturen försvunnit från barndomen varit överdrivna. Dagens unga svenskar har och får erfarenheter av naturen, genom skolan och under fritiden med kompisar och tillsammans med föräldrar. Men naturkontakten kommer inte nödvändigtvis av sig självt i en tillvaro där kampen om barns fritid är hård, och för många barn är skolans verksamhet en betydelsefull källa till direkta erfarenheter och sinnesupplevelser av natur. Då mer än 80% av invånarna i Sverige bor i tätorter är den tätortsnära naturen viktig för friluftslivet. Beträffande hur vi skall förstå, mäta och värdera dessa grönområden, kan det från våra forskningsresultat bland annat konstateras att tillgång till

grönområden (att de överhuvudtaget finns i staden) och tillgängligheten (att det är enkelt, tryggt och smidigt att ta sig dit) är grundläggande förutsättningar, men inte helt avgörande för urbana människors vistelse i naturen. Frågan om tillgänglighet till grönområden för friluftsliv handlar om en relation mellan individen å ena sidan, dennes upplevelse, vilja, förmåga och naturmiljön å den andra; dess existens, lokalisering i relation till tätortens olika bostadsområden, kvalitéer och åtkomlighet. Våra studier fördjupar samtidigt bilden av nya och framväxande friluftaktiviteter, av vilka flera utmärkande har fått benämningen friluftssporter. Likaså har vi uppmärksammat de ökande tendenserna till att friluftaktiviteter friställts från naturpräglade landskap och byggs upp i inomhusmiljöer. Inom Friluftsliv i Förändring har vi också ställt frågan om naturkontakt och miljöengagemang. Våra studier visar att det finns all anledning att tro att friluftsliv i vid bemärkelse kan ha en betydelse för att väcka, vidmakthålla och fördjupa ett miljöengagemang, men att det samtidigt är viktigt att nyansera både "friluftsliv" och "miljöengagemang" eftersom det inte finns någon självklar automatik mellan dem.

Ett annat område där Friluftsliv i Förändring bidragit till att utveckla kunskapen är inom fältet friluftsliv och ekonomi. Våra studier har påvisat friluftslivets stora betydelse i samhällsekonomin, där friluftslivets förädlingsvärde i den svenska ekonomin uppgår till cirka 34 miljarder kr årligen, eller cirka en procent av BNP. Att jämföra med jordbruk, skogsbruk och fiske som bidrar med cirka två procent. Totalt spenderar svenskarna 100 miljarder kronor per år för sitt friluftsliv, varav tre fjärdedelar i Sverige. Friluftsliv i Förändring har också granskat friluftslivets betydelse för regional utveckling i bemärkelsen naturturism, vilket gett ökade insikter om när naturturismen blir lönsam lokalt, regionalt och nationellt och om hur den framväxande naturturismen ger vinnare och förlorare i geografin. Kort sagt, alla platser har inte samma förutsättningar att utveckla en framgångsrik naturturism.

Friluftslivet är ett viktigt markanvändningsintresse ur flera aspekter, samtidigt visar studier inom forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring att friluftsliv har låg status i kommunal fysisk planering. Det finns en diskrepans mellan allmänhetens höga förväntningar på friluftslivsutövande, den betydelse som friluftsliv tillmäts i kommunernas marknadsföring och den kommunala planeringens varierande ambition att planera för friluftsliv. Mångtydiga och odefinierade begrepp som allmänt intresse och friluftsliv, översiktsplaneringens svaga status, politikernas ovilja att formulera riktlinjer för efterföljande planering och lovgivning samt den omfattande allemansrättens betydelse för en relativt låg planeringsambition för friluftsliv medverkar till den kommunala fysiska planeringens begränsade möjlighet att fungera som verktyg att skydda och gynna friluftslivet. Forskningsprogrammet har också lyft fram och diskuterat behovet av att

reflektera över allemansrättens framtid i vid bemärkelse. Därtill kommer ett påtagligt behov av att professionalisera och kvalitetssäkra arbetet med friluftslivsfrågor både inom den offentliga naturvårdssektorn och inom den kommunala planeringen.

Sammantaget har onekligen Friluftsliv i förändring gett ett substantiellt bidrag till kunskapen om friluftsliv och naturturism i Sverige. Läggs därtill övrig friluftsforskning, som samtidigt bedrivits av andra forskare, om exempelvis tätortsnära natur, friluftsliv och etnicitet, barns hälsa och naturkontakt, pedagogik, jakt och fiske, naturturism samt rekreationsekologi är det uppenbart att forskningsfronten rörande svenskt friluftsliv flyttats en bra bit framåt under de sex år som forskningsprogrammet pågått.

Samtidigt med denna utveckling på kunskapsområdet har friluftslivet i högre grad erkänts som ett viktigt politiskt fält. Sveriges första samlade friluftspolitik antogs av riksdagen hösten 2010, och ett myndighetsnätverk med drygt 10 myndigheter och andra organisationer som särskilt berörs av propositionen har arbetat med att implementera beslutet; Boverket, Folkhälsoinstitutet, Friluftsliv i förändring, Handisam, Havs och vattenmyndigheten, Jordbruksverket, Konsumentverket, Länsstyrelserna, Naturhistoriska Riksmuseet, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, svenskt Friluftsliv, Sveriges kommuner och landsting, Skogsstyrelsen, Statens Fastighetsverk, Statistiska Centralbyrån, Tillväxtverket. En tydlig länk finns här till forskning, något som också apostroferas i den uppföljande regeringsskrivelsen som följde upp propositionen (Skr 2012/13:51). Dessutom finns det beslut inom andra politikområden med direkt bäring på friluftslivet, exempelvis folkhälsomål kring fysisk aktivitet (Prop. 2007/08:110), sociala värden i skogen (Prop. 2007/08:108) och skyddade områden som resurser i regional utveckling (Prop. 2008/09:214). Under 2011-12 har särskild uppmärksamhet riktats mot allemansrätten, från såväl myndighetshåll som från intresseorganisationer. Vidare har friluftslivsaspekter inkluderats i den revidering som gjorts av de nationella miljökvalitetsmålen. Till detta kan också läggas att den svenska turistnäringen har antagit en strategi om en fördubbling av turismen i Sverige fram till år 2020 som i hög grad bygger på fler internationella besökare. Ekoturismen används i internationell marknadsföring och med de goda möjligheter till naturvistelse som finns i landet blir friluftsliv en del i varumärket Sverige.

Trots den breddade kunskapsbasen rörande friluftsliv, och mot bakgrund av den ökade uppmärksamheten kring friluftsfrågor, måste forskningsprogrammet ses som en startpunkt – inte en slutpunkt för kunskapsuppbyggnad kring friluftsliv och naturturism i Sverige. I samband med

programmets avslutning är det därför angeläget att lyfta frågor om den framtida forskningen om friluftsliv och naturturism i Sverige och om hur behovet av kunskapsutveckling ser ut.

Övergripande överväganden

Intresset för att lyfta frågor om den framtida forskningen om friluftsliv och naturturism i Sverige motiveras också förstås av forskningsprogrammets uttalade uppdrag att tydligare etablera forskningsfältet. En deluppgift för forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring har här varit att ta fram ett diskussions- och beslutsunderlag angående framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige – eller i sin helhet i original: *"a basis for decisions with regard to long term institutional structures, research efforts and knowledge transfer concerning outdoor recreation and nature based tourism in Sweden"*. Denna uppgift har tacklats genom workshops, presentationer och diskussioner i olika konstellationer där viktiga val och huvudsakliga alternativ har mejslats ut (för en utförlig redovisning, se Sandell m.fl., 2011).

I förhållande till samhällsroll och forskningspotential – och trots senare års ökade forskningsengagemang – framstår friluftsliv och naturturism som ett starkt underbeforskat fält i Sverige. Ett återkommande tema när det gäller detta formulerades på följande träffsäkra sätt av Odd Inge Vistad i samband med en av Friluftsliv i Förändrings workshops (Sandell m.fl., 2011: bilaga):

"Ingen er i mot friluftsliv. Men: Ingen i politisk maktposisjon er så sterkt FOR friluftsliv at finansiering til friluftsliv vil gå på kostnad av det som opplagt blir prioritert, nemleg satsingsområde som: Biomangfald, klimaprojekt, idrett, sjukdomsbehandling... Vi har jo allemannsretten, det finst mykje natur, og det bur lite folk i landet – dessverre! Friluftslivet lever særleg pga. sin tradisjon og ulike organisasjonars innsats, ikkje pga. at offentleg prioritering. Friluftslivet er for sjølv sagt!"

Man kan till detta lägga följande beskrivning av nu aktuella trender i synen på friluftsforskningens roll framförda av Frank Söndergaard Jensen från Skov & Landskab, Københavns Universitet, vid samma workshop (ibid):

"Fra produktion, natur- og miljøbeskyttelse og "rent" friluftsliv til at grønne områder/naturen OGSÅ ses som middel til at nå målene inden for de sundheds-, social-, kultur og fritids-, undervisnings/uddannelses-, integrations- osv. politiske områder."

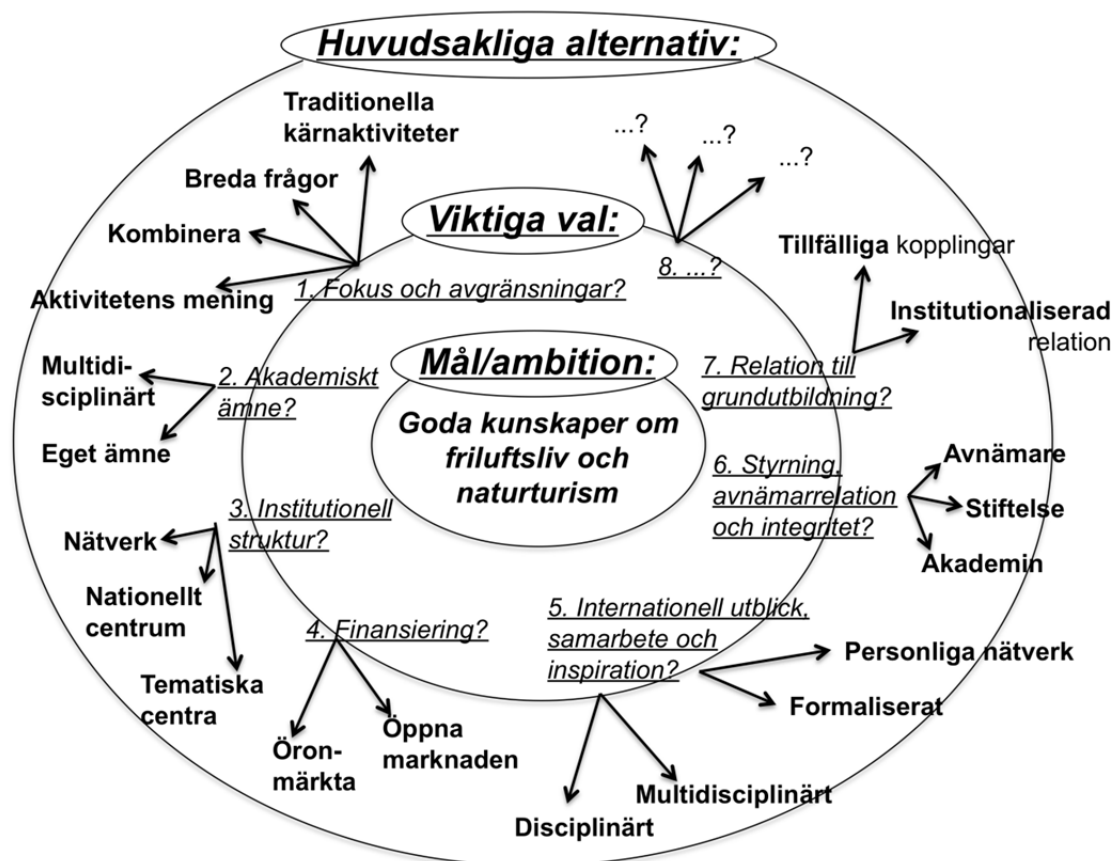
Söndergaard Jensens kommentar tydliggör friluftsforskningens karaktär av brett multidisciplinärt – men relativt ignorerat – forskningsfält och politikområde. Detta har en direkt parallell i de breda, men också svåracklade, samhällsutmaningar som friluftsforskning har direkt bäring på. Några exempel på sådana samhällsutmaningar är: hållbar utveckling; identitet i en globaliserad och högrörlig värld; barn- och ungdomsfetma; en åldrande befolkning; skolans arbetsformer; eller glesbygdernas relativa utarmningar. Dock är det sällan friluftsforskningen – som ett relativt litet och ofta ignorerat forskningsfält – adresseras i dessa sammanhang. Detta samtidigt som det angående exemplen på samhällsutmaningar ovan finns all anledning att tro:

- att hållbar utveckling i ett demokratiskt samhälle är beroende också av personliga naturupplevelser;
- att plats- och landskapsrelation knutet till fritid, friluftsliv och turism kan ha mycket stor betydelse för identitetsfrågor i ett högrörligt samhälle;
- att tätortsnära grönområden och friluftsliv både är av mycket stor betydelse för vardagsmotionen samtidigt som det för många är ett viktigt alternativ till traditionella sportaktiviteter;
- att utomhuspedagogikens fördelar inte bara har en lång tradition utan också en allt mer väldokumenterad betydelse som komplement och alternativ till traditionell inomhusundervisning; liksom
- att turism, äventyr och friluftsliv är utkomststrategier som växer i betydelse, inte minst i glesbygder.

Frågor om friluftslivets landskap är med andra ord inte enbart en fråga för bevarandeplanering och naturvårdsexperten. Vidare kan frågan länkas till den Europeiska Landskapskonventionens perspektiv på delaktighet. Sammanfattningsvis ligger det nära till hands att se friluftsforskning i vid bemärkelse som ett i stor utsträckning utnyttjat kunskapsfält i gråzonerna mellan ett större antal sedan länge etablerade forskningsfält – och därför med stor potential för att ta fram relevanta underlag till många viktiga samhällsutmaningar. Den forskningssatsning på Friluftsliv i förändring som vi nu kan summera ger oss starkt stöd i dessa slutsatser om bredd, betydelse, underbeforskning och framtidspotential.

I nedanstående figur (Fig. 15:1) tecknas utifrån detta några huvudsakliga frågor när det gäller framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige:

- vad som är lämpliga *mål och ambitioner* t.ex. i termer av volym och tidsutsträckning?
- vad som är *huvudsakliga val* att ta ställning till i arbetet för dessa ambitioner? och
- vad det i så fall finns för huvudsakliga *svarsalternativ* när det gäller dessa val?

Figur 15:1. Några huvudsakliga frågor när det gäller innehållet i ett diskussionsunderlag om framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige. Källa: Sandell m.fl., 2011.

De *viktiga val* och *huvudsakliga alternativ* som indikeras i figur 15:1 kommenteras kort här nedan

- När det gäller hur man skall avgränsa forskningsfältet – vad man i olika undersökningar skall fråga efter – kan fördelar och nackdelar med följande alternativ diskuteras:
traditionella kärnaktiviteter som att vandra i skog och mark, åka skidor eller paddla;
breda frågor om t.ex. "utomhus på fritiden"; att **kombinera** de två föregående strategierna; eller att fokusera mindre på vilka aktiviteter och mer på aktiviteternas roll och **mening**; motiv, nytta etc.

- Ifall friluftsliv bör bli ett eget ämne – en disciplin – på liknande sätt som t.ex. turism eller idrottsvetenskap innebär i huvudsak ett val mellan att se det som ett **multidisciplinärt** forskningsfält med en mångfald av metoder, teorier och forskningsfinansiärer; eller att se det som ett **eget akademiskt ämne** för kontinuitet, legitimitet och synlighet.
- När det gäller institutionella strukturer och ansvarsfördelning ser vi tre huvudalternativ: tillfälliga geografiskt utspridda **nätverk** av individer, discipliner, institutioner och lärosäten; ett starkt **nationellt centrum** lokaliserat på en plats, med egen finansiering för kontinuitet och kompetensuppbyggnad; eller en handfull **tematiska nationella centra** för friluftsforskning med olika fokus, t.ex.: friluftspedagogik; naturturism; det tätortsnära friluftslivet; friluftsliv och hälsa osv. i kombination med **en nationell "kunskapsnod"** som har att dels förvalta de grundläggande kommunikationsstrukturerna och dels att koordinera sådant som statistik, forskarskola, resursförstärkningar etc. som är av temaövergripande art.
- Forskningsfinansieringen är alltid en central fråga och det är för- och nackdelar med båda alternativen: (i) Egna specifika och **öronmärkta** resurser som gör att det alltid kommer att finnas åtminstone vissa resurser tillgängliga för forskning med denna inriktning men samtidigt finns en risk att större forskningsansatser aldrig blir av då andra finansiärer hänvisar till de öronmärkta medlen och dessa alltid är för små för att räcka till annat än mindre projekt. (ii) Den breda **öppna marknaden** för forskningsfinansiering, i första hand i form av de nationella forskningsråden, som kan ge möjlighet att finansiera även större projekt/program men med risk att det periodvis inte sker någon forskning att tala om med den aktuella inriktningen.
- När det gäller internationell utblick så kan man prioritera **multidisciplinära** konferenser och tidskrifter fokuserade på outdoor recreation och nature based tourism och/eller **disciplinärt** orienterade akademiska konferenser och tidskrifter. Inknytningar som i sin tur i huvudsak kan etableras som **personliga** nätverk eller i form av mer **formaliserade** inknytningar med samarbetsavtal eller liknande. Här tål det att påminnas om den klassiska metoden inom akademien att ge ökad tyngd och kontinuitet till ett forskningsfält genom att inrätta profilerade **professorer** med kringresurser inkl doktorander utgående från ett ämne (professor i t.ex. pedagogik med inriktning mot friluftsliv) eller mer fristående (t.ex. professor i friluftsliv, ev med inriktning mot något).
- När det gäller styrning, avnämrelation och integritet kan noteras att en nära relation till myndigheter, organisationer, företag och liknande **avnämare** kan ge god relevans och kontinuitet i förhållande till praktiker och sektorsfinansiärer; men en nära relation till

akademin är nödvändig för integritet och god vetenskaplig kvalitet. En tänkbar strategi för att kunna balansera dessa spänningsfält mellan integritet, kontinuitet och avnämning intressen kan vara att använda sig av en **stiftelseform** för t.ex. den ovan nämnda nationella kunskapsnoden.

- När det gäller relationen mellan forskning och grundutbildning så finns förstås alltid möjligheten till **tillfälliga** kopplingar genom specifika personer, kurser etc. medan däremot en tät och **institutionaliserad** relation mellan utbildning och forskning kräver långsiktiga kraftsamlingar.
- Till detta bör läggas behovet av att vara öppen för möjligheten av att ytterligare val kan behöva uppmärksammas.

En infrastruktur för svensk friluftsforskning

För att stabilisera friluftsliv som forskningsfält och därmed ge förutsättningar för en god kunskapsförsörjning är det angeläget att skapa en strategisk och effektiv infrastruktur för svensk friluftsforskning. För den skull föreslår vi att en *Kunskapsnod för friluftsliv* etableras med uppgift att samordna, stödja och utveckla kunskap, kommunikation och innovation om friluftsliv och naturturism i Sverige. Inrättandet av en kunskapsnod kan också ses som ett led i friluftslivspolitikens genomförande, då detta ger underlag för uppföljning av de mätbara mål för friluftsliv som riksdagen beslutat om (Prop 2009/10:238; Skr 2012/13:51). Samtidigt är det inte bara friluftspolitiken som gynnas av en god kunskapsförsörjning om friluftsliv. Det bidrar också till miljöövervakningen avseende friluftsliv och en uppföljning av miljöpolitiken, då åtta av sexton nationella miljö kvalitetsmål innefattar delmål om friluftsliv. Dessutom är kunskap om friluftsliv och naturturism av direkt relevans såväl för näringspolitiken och dess ambitioner om en hållbar kommersialisering av naturupplevelser, som för folkhälsopolitiken och målsättningarna om en friskare befolkning. Till detta kommer det den demokratiska aspekt som ligger i att mycket stora delar av befolkningen värderar friluftsliv mycket högt – något som varit känt tidigare men som i och med vårt forskningsprogram är än bättre dokumenterat.

En nödvändig grund för kunskapsutvecklingen är etableringen av kontinuerlig insamling, förvaltning och kontextualisering av statistik av relevans för friluftsliv och naturturism i Sverige. Detta ger kunskapsunderlag och förståelse för frågor som rör bland annat förvaltning av skyddad natur, fysisk planering för friluftsliv t.ex. kommunala friluftspaner, friluftsområden och leder, samt regional utveckling avseende bl.a. etablering av naturturism, liksom svensk friluftspolitik i

vidare bemärkelse. Dessutom kan den insamlade kunskapen vara intressant för det privata näringslivet, och bidra med underlag rörande marknad, trender och innovationer bland annat för företag inom naturturism och outdoor-branscherna. För att vidareutveckla friluftsliv som ett integrerat forskningsområde präglat av mångvetenskap, empirisk bredd och kontinuitet, bör dessutom de kommunikationsstrukturer mellan olika forskare, mellan forskare och förvaltning och mellan forskare och allmänhet (t.ex. genom media och utbildning) som byggts upp och etablerats under perioden 2006-2012 genom Friluftsliv i förändring bibehållas och utvecklas. Det handlar bland annat om hemsida (www.friluftsforskning.se), regelbundna konferenser, rapporter och nyhetsbrev. Kunskapsnoden skulle därigenom kunna fungera som en gemensam kompetensresurs och mötesplats för organisationer, myndigheter och företag med uppdrag och verksamhet inom friluftsliv och naturturism.

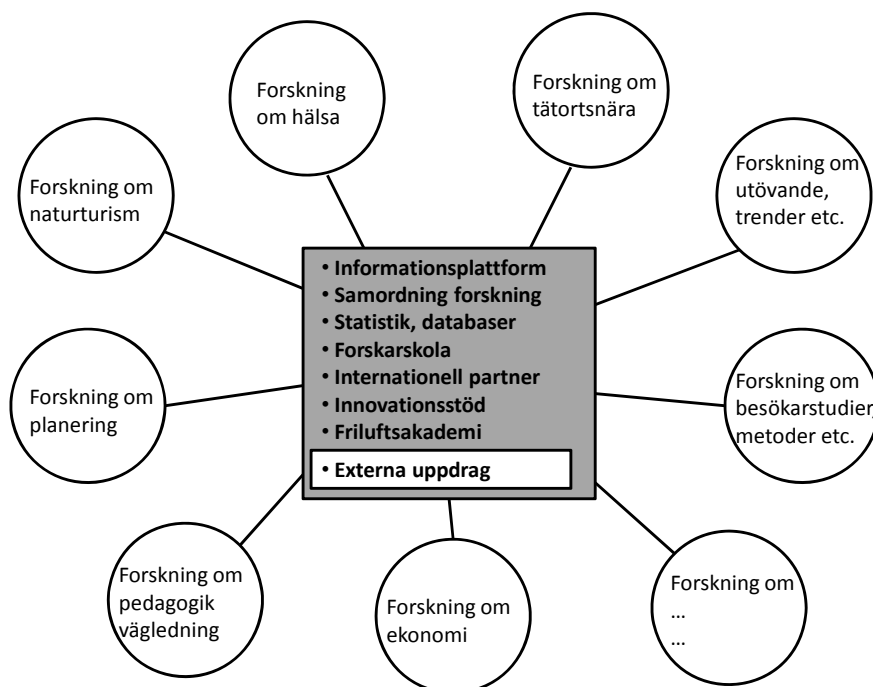
Mot bakgrund av detta har vi skisserat en kunskapsnod som innefattar tre olika typer av verksamheter: *basverksamhet*, *utveckling* samt *uppdrag*. I det följande beskrivs hur arbetet skulle kunna organiseras och finansieras (figur 15:2).

BASVERKSAMHETEN

Skall vara fullt finansierad genom grundanslag och innefatta följande uppgifter:

- *Driva och utveckla grundläggande strukturer för kunskapsbaserad kommunikation om friluftsliv* i form av (i) regelbundna konferenser (nationella alt. nordiska), (ii) hemsida på internet för informationsutbyte (förvaltning och utveckling av www.friluftsforskning.se), (iii) bygga upp informationsbaser nåbara via hemsidan (t.ex. tidskriftslänkar och konferensabstracts som ger översikt över relevanta miljöer och forskare), (iv) rapportserie och populärvetenskapliga nyhetsbrev, (v) en källa till informationssökning och kompetensutveckling för myndigheter, organisationer och företag, samt (vi) en källa att vända sig till för media.
- *Utveckla och ansvara för ett statistikprogram för friluftsliv* i enlighet med Naturvårdsverkets förslag (Naturvårdsverket, 2009). Programmet bör omfatta statistik kring utövande, mönster och effekter på nationell såväl som på regional och lokal nivå, samt tematiska fördjupningar. Kunskapsnoden ansvarar för att sammanställa, analysera, tillgängliggöra statistiken samt att sätta in den i sammanhang av internationell forskning, historiska förändringar och kvalitativ forskning och teori (kontextualisering).
- *Samordna och stödja forskningsmiljöer och enskilda forskare som studerar friluftsliv och naturturism i Sverige*. Informationsplattformen och tillgängliggörande av statistik är viktiga redskap i detta. På sikt kan även resurser byggas upp för mindre initieringsbidrag ("seed-money")

att stödja explorativa ansatser och unga forskare t.ex. förbereda forskningsansökningar med nya inriktningar.

Figur 15:2. Principskiss över kunskapsnod för friluftsliv. Kunskapsnodens verksamhet representeras av den skuggade kvadraten. Varje cirkel representerar exempel på forskningsmiljöer vid olika lärosäten som samverkar med kunskapsnoden.

UTVECKLINGSVERSAMHETEN

Finansieras genom grundanslag avseende arbetstid och omkostnader för planering och att söka finansieringsmöjligheter ("fund raising"), men kräver tilläggsfinansiering för genomförande. Angelägna uppgifter inom ramen för denna verksamhet är:

- Inrättande och samordning av en nationell *forskarskola inom friluftsliv och naturturism*.

Forskarskolan kan fungera som en mångvetenskaplig mötesplats för unga forskare från olika discipliner och forskningstraditioner. Själva genomförandet av forskarskolan ligger på de lärosäten som vill samarbeta kring denna.

- Initiera och samordna *internationella kontakter*, i första hand inom Norden, men även inom Europa och övriga världen.

- Initiera och stimulera *innovationsprocesser* inom friluftsliv, med särskild betoning på processer mellan ingående forskare, friluftorganisationer och företag i vad som ofta idag betecknas som "outdoor" branschen.

- Verka för inrättandet av en *friluftsakademi* med syfte att till samhällets gagn främja friluftslivet samt därtill knuten verksamhet utifrån kunskap från forskning och praktisk erfarenhet. Fungerar som en gränsöverskridande brobyggare mellan politik, förvaltning, näringsliv, forskning och olika intressegrupper.

UPPDRAGSVERKSAMHETEN

Organiseras som en fristående verksamhet, även om arbetet i lämpliga delar sker i samverkan med basverksamheten, och är självfinansierad. Uppdragen kan handla om att genomföra olika typer av utredningar, göra omvärldsbevakningar och forskningsöversikter, hålla kurser och medverka i kompetensutveckling.

Med den ovan skisserade modellen av en kunskapsnod för friluftsliv som utgångspunkt vill vi också peka på möjligheten att en framgångsrik etablering av noden på sikt kan öppna för möjligheter att i högre grad institutionalisera friluftsforskningen i termer av ett centrum för friluftsforskning med en myndighetsfunktion (t.ex. ansvar för statistik, analys och måluppföljning av friluftspolitiken). Andra tänkbara satsningar kan vara finansiering av professurer i 5-10 år inom särskilda temaområden (förslagsvis knutna till en dylik centrumbildning) samt en riktade satsningar på fördjupad forskning kring friluftsliv och naturturism från nationella forskningsfinansiärer, t.ex. Formas eller Mistra. Hur det senare kan utformas skissar vi på nedan.

Samhällsutmaningar och forskningsbehov

Etablerandet av en stabil och långsiktig infrastruktur är en central förutsättning för svensk forskning och kunskapsutveckling i fältet friluftsliv och naturturism, men den skisserade kunskapsnoden kan självfallet inte i sig garantera en stabil aktivitet med volym inom forskningsfältet friluftsliv och naturturism. Ett nödvändigt komplement till noden är en genomtänkt och transparent ansvarsfördelning bland svenska forskningsfinansiärer så att forskningsansökningar med friluftslivsinriktning eller substantiella friluftslivsinslag inte blir ofinansierade av andra skäl än bristande kvalitet. Då friluftsliv som samhällsintresse är starkt underbeforskat, som tidigare konstaterats, finns det stort behov att ytterligare en större forskningssatsning sätts. Forskning som bygger på, och fördjupar, de grunder som programmet Friluftsliv i förändring byggt upp. En given följdfråga är vad det behöver forskas om. Här finns självfallet ett otal olika problem av olika dignitet och i olika skalor för vilka ökad kunskap är en

del av lösningen. Med utgångspunkt i dagens kunskapsläge och de samhällsutmaningar som ämnet relaterar till vill vi här lyfta fram några centrala och angelägna teman för en svensk kontext.

Den urbana människans naturkontakt

Det finns indikationer på relativt snabba förändringar i allmänhetens naturkontakt. En alltmer urban befolkning, ständig utveckling inom teknik och kommunikation, större rörlighet, slopad allmän värnplikt och en mer mångkulturell befolkning innebär nya samhällsfunktioner och även nya villkor för friluftslivet som samhällsfenomen. Kvalificerade kunskaper behövs för en målinriktad och effektiv förvaltning och utveckling av förutsättningarna för friluftsliv. Tänkbara forskningsfrågor med bäring på detta tema är: Förändrade former för friluftsliv – egen aktivitet vs. ideellt organiserade aktiviteter eller kommersiella arrangemang; Naturkontaktens betydelse för miljöengagemang; Friluftsvanor bland barn och ungdom; Risk och säkerhetsaspekter; Hinderproblematik och tillrättaläggning av grönytor och skyddade områden; "Frilufts"aktiviteter i inomhusmiljöer; Nya aktiviteter och nya landskapsrelationer.

Naturkontakt som näring

I termer av internationell och nationell efterfrågan på naturupplevelser i kommersiella samt icke-kommersiella sammanhang så kan bl.a. följande lyftas fram: Sveriges potential på en allt mer globaliserad marknad för naturturism; Kommersialisering av naturupplevelser, innovation och naturturisters betalningsvilja; Tillgänglighetens betydelse för det naturturistiska utbudet; Den offentliga sektorns roll och balansen mellan förvaltning av produktionsresurser och allmänintresse; samt Statistik, besöksmätningar och uppskattning av naturturismens effekter. Tänkbara forskningsteman här är: Internationell efterfrågan på naturupplevelser i Sverige; Tillgänglighetens betydelse för det naturturistiska utbudet; Innovationer; Naturen som upplevelsemiljö och turisters betalningsvilja; Den offentliga sektorns roll och balansen mellan förvaltning av natur som produktionsresurs respektive allmänintresse; samt Naturturismens effekter.

Rekreation som areellt markanvändningsintresse

För den stora andelen urban befolkning i Sverige är de möjligheter till rekreation som landsbygdens landskap erbjuder viktiga, och något som behöver lyftas fram som ett areellt markanvändningsintresse vid sidan av jordbruk, skogsbruk, fiske, jakt och rennäring. En god och effektiv förvaltning av landsbygdens landskap kräver ökade kunskaper om friluftslivets och naturturismens markanspråk, och analyser av implikationer för de institutionella strukturer som idag är strukturerade efter de traditionella näringarna. Det vore exempelvis intressant att anlägga

ett landskapsperspektiv och se friluftslivets roll i orkestreringen av olika markanvändningsintressen. En näraliggande ansats är att utgå från landskapskaraktären som logik, att se på de särskilda förutsättningar som finns i olika typer av miljöer: fjällmiljöer, havs- och skärgårdsmiljöer, jordbrukslandskap, skogsmiljöer, tätortsmiljöer och tätortsnära miljöer. Tänkbara forskningsfrågor inom detta tema är: Konflikter och synergier mellan rekreation och andra areella intressen; Konflikter mellan olika rekreationsintressen (exv. kopplat till buller); samt Fysisk och estetisk påverkan på landskapet.

Friluftsliv som diskurs i samhället

För att utforma långsiktiga strategier behöver vi på ett djupare sätt förstå friluftsliv, naturturism och naturkontakt som samhällsfenomen. Länkningar till övergripande samhällstrender och diskursiva analyser av retorik och politik kan bidra till detta. Tänkbara forskningsteman är: Identitet och upplevelselandskapens funktion i samhällsbyggandet; Avtryck av mångkultur, globalisering, teknikutveckling m.m. i samhällsdiskussionen om allmänhetens naturkontakt; samt Friluftsliv och demokrati.

Allemansrätten

Allemansrättens relativt opreciserade roll i lagstiftningen tillsammans med dess mycket viktiga roll som praktiketablerad referensram för rekreation motiverar en forskning som går på tvärs över de teman som nämnts, och som avser att identifiera allemansrättens värden, möjligheter och problem i ett föränderligt samhälle. Exempel på tänkbara forskningsfrågor är: Konfliktzoner - kartläggning och analys; Förvaltningsstrategier för allemansrätten; Allemansrätten ur ett miljöpedagogiskt perspektiv; Allemansrätten som landskapsperspektiv och "allmänning"; samt Allemansrättens betydelse för urbanbefolkningens relation till landsbygden och dess näringar.

Svensk friluftsforskning i ett internationellt sammanhang

Hur står sig då forskning kring friluftsliv och naturturism i Sverige i ett internationellt perspektiv? Frågan är naturligtvis angelägen att ställa då kunskap i allt högre grad blir en global företeelse, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv och naturturism varierar mellan olika delar av världen. Det innebär att kunskapsbehoven skiljer mellan olika länder, samtidigt som det självfallet finns

många gemensamma nämnare då friluftsliv i grunden handlar om människors intresse för och möjligheter till vistelser i natur och kulturmiljöer för rekreation och avkoppling.

En utgångspunkt för forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring har varit att bygga upp grundläggande kunskap kring friluftsliv och naturturism i Sverige. Såväl omfattningen som programmets längd (sex år) är i ett internationellt perspektiv en betydande satsning på kunskapsuppbyggnad. Det är då framför allt programmets integrativa arbetssätt i form av en gemensam empirisk arena, regelbundna programmöten och nationella konferenser som ligger i framkant vid en internationell jämförelse. Vad gäller forskningens vetenskapliga kvalitet och internationella genomslag kan vi konstatera att programmet fram till dess dato resulterat i en licentiat avhandling, fyra doktorsavhandlingar (plus ytterligare tre under avslutande) samt drygt 60 internationella publikationer i form av artiklar i vetenskapliga tidskrifter, bokkapitel och konferensrapporter.

Som en illustration till den internationella forskningens bredd och omfattning kan nämnas att den amerikanska forskningsöversikt som kom redan 1986, alltså i friluftsforskningens inledande epok, och som hette "A Literature Review: The President's Commission On Americans Outdoors" som bestod av hela 78 kapitel (US Government 1986). Härifrån kan vi notera en tematisk indelning omfattande bland annat: Trends and Demand; Values and Benefits; Natural Resources Management; Special Populations; Motivations and Barriers; Activity Participation Trends; Urban recreation; Tourism; Information and Communication; och Financing. Nordamerika har i flera avseenden varit en föregångare och inspirationskälla till svensk friluftsforskning och en översikt av senare datum finns från Manning (2010) omfattande 14 olika teman med huvudsaklig fokus på förvaltning för möjligheter till naturupplevelser. De områden där nordamerikansk forskning haft ett mer påtagligt inflytande över den svenska friluftsforskningen kan nämnas metoder för besöksstudier, etnicitet, turism i skyddad natur, miljöekonomi och modeller för friluftsplanering. I andra avseenden, t.ex. forskning kring landskapets tillgänglighet har Sverige en mer framträdande position i ett internationellt perspektiv.

Även den svenska friluftsforskningen visar i sin helhet en betydande bredd, även om många forskningsmiljöer är påfallande små. En svensk forskningsöversikt (Emmelin, Fredman & Sandell, 2005) som omarbetats till en lärobok med fokus på friluftsplanering (Emmelin m.fl., 2010) innehåller inte mindre än 18 olika kunskapsfält inom exempelvis historia, ekonomi, sociologi, utövande, tillgänglighet, tätortsnära, miljöpåverkan, naturpedagogik, planering och förvaltning.

Ytterligare en illustration på bredden i svensk friluftsforskning är de totalt olika teman som förekommit på de årliga nationella konferenser som Friluftsliv i förändring arrangerat sedan 2007 med mellan 100-150 deltagare (dokumentationen finns samlad i rapporter tillgängliga på www.friluftsforskning.se). Cirka 10-20% av deltagarna på dessa konferenser har kommit från våra nordiska grannländer, vilket visar på många gemensamma perspektiv i forskningsfältet.

Att det finns många gemensamma nämnare mellan de nordiska länderna i detta avseende kanske inte är så förvånande. Förutsättningarna för friluftsliv har många likheter avseende bl.a. natur- och kulturmiljöer, landskapets tillgänglighet och friluftstradition och ett utökat samarbete ligger nära till hands inom forskning och utbildning. Potentialen i detta framgår bl.a. från den workshop som hölls på konferensen Friluftsforskning 2010 i Göteborg med deltagare från de Nordiska länderna (se Sandell m.fl., 2011). Några exempel på nordiska (eller i Norden initierade) samarbetsprojekt som genomförts på senare år där medarbetare från Friluftsliv i förändring medverkat är ”Monitoring Outdoor Recreation in the Nordic and Baltic Countries.” (Anon, 2006; Kajala, 2007), ”Social indicators in forestry –North European co-operation with wider Europe” (Sievänen, Edwards, Fredman, Jensen & Vistad 2013), samt ”Frisk i Naturen” (www.friskinaturen.org). I Emmelin m.fl. (2010) pekas bl.a. på en bredare nordisk tradition när det gäller besöksstudier av friluftsutövare.

Vad gäller naturturism så visar en internationell jämförelse att Finland, Skottland, USA och Nya Zeeland har många likheter med situationen i Sverige: det saknas en vedertagen definition, statistik kring utövande och efterfrågan förekommer i varierande grad på olika geografiska nivåer, statistik kring utbud av produkter och tjänster är mer bristfällig, och besöksstudier i specifika naturområden förekommer, om än i varierande omfattning (Fredman m.fl., 2009). Just förekomsten av, eller snarare bristen på, en mer systematiskt insamlad statistik över friluftsliv och naturturism i bred bemärkelse tycks vara något av en akilleshäla för fältet som helhet. I detta avseende är Finland en god förebild där samverkan mellan forskningsinstitut, statistikmyndigheter och organisationer med ansvar för naturförvaltning har resulterat i systematisk insamlad data på både nationell och lokal nivå (Fredman m.fl., 2009; Sandell m.fl., 2011; Naturvårdsverket, 2009).

Samtidigt som vi ovan starkt argumenterat för forskningens stora bredd har utvecklingen på senare år gått mot ett allt mer sammanhållet kunskapsfält kring friluftsliv och naturturism. Ett tydligt tecken på detta är den nyligen uppstartade vetenskapliga tidskriften *Journal of Outdoor Recreation and Tourism* (JORT) som enligt hemsidan (www.journals.elsevier.com) omfattar ”...peer reviewed

original research on all aspects of outdoor recreation planning and management, covering the entire spectrum of settings from wilderness to urban outdoor recreation opportunities. It also focuses on new products and findings in nature based tourism and park management.”. Ytterligare en bidragande kraft i denna utveckling är MMV-konferensen – *International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas* – som arrangerats vartannat år sedan 2002 i olika Europeiska länder. Första gången i Wien kom drygt 100 deltagare med stark fokus kring att mäta besökare i naturen medan den senaste konferensen som Friluftsliv i förändring arrangerade i Stockholm 2012 lockade 250 personer från 37 länder inom drygt 30 olika teman (se Fredman m.fl., 2012). Svenska presentationer förekom i cirka hälften av sessionerna. Bland de sessioner där det saknades svenska bidrag kan nämnas teman som ”managing visitor impacts”, ”outdoor recreation and ethnicity”, ”Visitor monitoring systems”, ”Theoretical developments”, ”Financing nature protection through tourism”, ”Hiking trails and local development”, ”GPS tracking and GIS technology” samt ”Managing visitor experiences”.

Sammantaget vill vi när det gäller svensk forskning i relation till den internationella särskilt peka på två teman. Dels behovet – och potentialen – som ligger i att i större utsträckning knyta in svensk forskning i en internationell kontext. Det här är något som framför allt kan ske genom en volymökning av den svenska forskningen så att man har den bredd och omfattning som gör att man är självklart närvarande i internationella sammanhang i rimlig utsträckning. Dels vill vi lyfta fram betydelsen av att svensk friluftsforskning kritiskt kan relatera och applicera den internationella forskningens begrepp, modeller, teorier och metoder till en svensk kontext. De fysiska landskapen, kulturhistorien, befolkningsstrukturen, lagstiftningen m.m. är exempel på nationella förutsättningar som all internationell forskning kritiskt måste relateras till – något som i sin tur kräver en svensk friluftsforskning med bredd, volym och kvalitet.

Referenser

- Anon, 2006. *Monitoring Outdoor Recreation in the Nordic and Baltic Countries*. Tema Nord, 2006:530. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.
- Emmelin, L., Fredman, P., Sandell, K. & Lisberg Jensen, E. 2010. *Planera för friluftsliv – Natur, samhälle, upplevelser*. Carlsson bokförlag.
- Emmelin, L., Fredman, P. & Sandell, K. 2005. *Planering och förvaltning för friluftsliv – en forskningsöversikt*. Naturvårdsverket, rapport 5468.
- Fredman, P., Wall Reinius, S. & Lundberg, C. 2009. *Turism i natur. Definitioner, omfattning, statistik*. Turismforskningsinstitutet ETOUR, Mittuniversitetet, Östersund. Rapport R2009:23.

- Fredman, P., Stenseke, M., Liljendahl, H., Mossing, A. & Laven, D. 2012. (Editors) *Proceedings of the 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas. "Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges"*, Stockholm, Sweden, August 21–24.
- Kajala, L., Almik, A., Dahl, R., Diksaite, L., Erkkonen, J., Fredman, P., Jensen, F., Søndergaard, Karoles, K., Sievänen, T., Skov-Petersen, H., Vistad, O. & Wallsten, P. 2007. *Visitor monitoring in nature areas – a manual based on experiences from the Nordic and Baltic countries*. Tema Nord 2007:537. Nordic Council of Ministers, Copenhagen.
- Manning, R.E. 2010. *Studies in outdoor recreation: search and research for satisfaction*. 3rd ed. Corvallis: Oregon State University Press.
- Naturvårdsverket, 2009. *Statistikprogram för friluftsliv – ett förslag*. Rapport 5975, Naturvårdsverket, Stockholm.
- Prop. 2009/10:238. *Framtidens friluftsliv*. Regeringskansliet, Stockholm.
- Prop. 2008/09:214. *Hållbart skydd av naturområden*, Regeringskansliet, Stockholm.
- Prop. 2007/08:110. *En förnyad folkhälsopolitik*, Regeringskansliet, Stockholm.
- Prop. 2007/08:108. *En skogspolitik i takt med tiden*, Regeringskansliet, Stockholm.
- Sandell, K., Fredman, P. & Stenseke, M. 2011. *Framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige – Ett diskussionsunderlag*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 17.
- Sievänen, T., Edwards, D., Fredman, P., Jensen F.S. & Vistad, O-I. 2013. *Review of Social indicators in Forestry and Management of forests – focus on nature-based recreation and tourism*. Rapport..
- Skr 2012/13:51. *Mål för friluftspolitiken*, Regeringskansliet, Stockholm.
- US Government. 1986. *A Literature Review, The President's Commission on Americans Outdoors*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.

Appendix A: Friluftslivets utövande och mönster – En gemensam empirisk arena (GEA)

Medverkare forskare

Dr. Anders Lindhagen, Sveriges lantbruksuniversitet (projektledare fas 2),

anders.lindhagen@slu.se

Dr. Ulla Romild, Mittuniversitetet (projektledare fas 1), ulla.romild@fhi.se)

Prof. Peter Fredman, Mittuniversitetet, Etour, peter.fredman@miun.se

Docent, Gabriel Bladh, Karlstad Universitet, gabriel.bladh@kau.se

Tekn. Lic. Rosemarie Ankre, Mittuniversitetet, Etour, rosemarie.ankre@miun.se

Doktorand., Daniel Wolf-Watz, Mittuniversitetet, Etour, daniel.wolf-watz@miun.se

Syfte och frågeställningar

Detta projekt utgör en gemensam empirisk arena för programmet som helhet. Det övergripande syftet var att bygga upp ett gemensamt empiriskt underlag för forskarna i programmets delprojekt för att integrera forskning från skilda discipliner och forskningstraditioner. Den empiriska arenan har utgjorts av en nationell postenkät med lokal/regional översampling i tre områden (Blekinge, Delsjön och Torup) samt landskapsanalyser av fallstudieområden. Forskningen inom projektet syftar till att; 1) analysera deltagande, icke-deltagande och hinder inom olika friluftsfaktiviteter, 2) förbättra friluftsfstatistiken och metoder för att mäta friluftsfsliv, samt 3) beskriva och analysera fallstudieområden från det svenska friluftsfslivets landskapet.

Delprojekt

Projektet har omfattat följande delprojekt: Deltagande i friluftsfsliv (action 1); Hinder för friluftsfsliv (action 2); Monitoring av friluftsfsliv (action 3); samt Friluftsfslivets landskap (action 4).

Resultat

Processen att gemensamt utforma den empiriska arenan i form av en omfattande nationell enkätundersökning, regional översampling och fallstudieområden är i sig ett huvudsakligt resultat från detta delprojekt (action 1). På det konkreta planet har det resulterat i ett antal databaser med omfattande statistik över svenskarnas friluftsvanor. Den nationella enkäten besvarades av 1792 svenskar och innehåller uppgifter om deltagande i 43 olika friluftsansaktiviteter jämte ett stort antal faktorer som på olika sätt påverkar eller påverkas av friluftslivet (Fredman m.fl. 2008a-d).

Datamaterialet ger en god bild av nuläget när det gäller svenskarnas friluftsliv och naturupplevelser i åldrarna 18-75 år. Det grundläggande datamaterialet finns redovisat i programmets fyra inledande rapporter och materialet har också kommunicerats vid ett flertal tillfällen, inte minst på konferensen Friluftsforskning 2008 i Karlstad då det presenterades för första gången och en särskild workshop arrangerades (Ernerfeldt Burman, 2008). De regionala och lokala översamlingsenkäterna var i någon mån modifierade för att uppfylla önskemål från olika delprojekt med särskilt fokus på bl.a. planeringsfrågor, tätortsnäta friluftsliv och friluftslivets ekonomiska värden. Med hjälp av extra finansiering har också gjorts en särskild internetbaserad datainsamling med fokus på friluftslivets ekonomiska värden med utgångspunkt från samma 43 aktiviteter som den nationella enkäten (Fredman m.fl. 2010). Data från den gemensamma empiriska arenan har utgjort ett väsentligt underlag till programmets övriga fem delprojekt och cirka hälften av samtliga ”deliverables” har en direkt eller indirekt koppling till den gemensamma empiriska arenan. Den hade också en framträdande plats i flera presentationer på den internationella MMV konferensen programmet arrangerade hösten 2012 (Fredman m.fl., 2012b). Vetenskapligt har arbetet med den empiriska arenan inneburit ett stort antal diskussioner mellan ämnen och forskningstraditioner som i sig utgjort ett väsentligt utvecklingsarbete. På flera av våra programmöten har det arrangerats exkursioner till fallstudieområden som representerar olika friluftslandskap i syfte att skapa möten mellan forskning och praktik. Den gemensamma empiriska arenan har också varit en viktig metodologisk mötesplats där kvantitativa och kvalitativa forskningstraditioner har utvecklats och integrerats (Bladh & Lindhagen 2013, Lindhagen & Bladh 2013a-c), men också en arena för utveckling av metoder att mäta friluftsliv (Naturvårdsverket, 2009).

Mer grundläggande resultat över svenskarnas friluftsvanor, motiv och hinder för deltagande (action 1 och 2) visar bl.a. (Fredman m.fl., 2008a-d; Fredman m.fl., 2012a, Lindhagen & Bladh 2013a-c) att;

- Vanligaste aktiviteterna (procent av svenskarna åtminstone en gång/år) är nöjes- och motionspromenad (95%), ströva i skog och mark (90%), och trädgårdsarbete (85%)
- Svenskarna är betydligt mer ute i naturen på längre ledigheter och helger jämfört med vardagar
- De aktiviteter man främst förknippar med friluftsliv är fjällvandringar och att vandra i skog och mark. Att ”Gå i en park i staden” anser bara 8 % av de svarande är friluftsliv ”helt och hållet”.
- Svenskarnas husbehovsplockning av allemansrättsligt tillgängliga bär och svampar har förändrats under de senaste 35 åren. Tidigare husbehovsplockning av bär har till stor del ersatts av mer rekreativt orienterad svampplockning.
- Det viktigaste motiven för friluftsliv är avkoppling, att vara nära naturen, att umgås med familjen och fysisk aktivitet.
- Typiskt kvinnliga aktiviteter är stavgång, hästridning, meditation och yoga, medan typiskt manliga aktiviteter är jakt, paintball, vattenskoter, dykning och fiske
- Vid sidan av kön är ålder den faktor som har betydelse för deltagande i flest aktiviteter. Yngre (18-30 år) ägnar sig mer åt paintball, snowboard, skateboard, vattenskidor, orientering, jogging och vandring på led. Äldre ägnar sig mer åt trädgårdsarbete, skogs promenad, stavgång, turskidåkning och fågelskådning.
- Knappt hälften av respondenterna säger att de vill öka sitt deltagande i en eller flera aktiviteter. Utbildning har ett positivt samband med efterfrågan att öka deltagandet, medan medelålders, äldre och personer med icke-nordisk bakgrund är mindre benägna att vilja öka sitt deltagande.
- Vanligaste hindren för att utöva friluftsliv i den utsträckning man önskar är att man saknar tid, familjesituationen, saknar lämpliga platser, saknar partner, kostar för mycket pengar, och att det är alltför fysiskt krävande.

Vidare har projektet i ett flertal studier belyst monitoring av friluftsliv (action 3), dvs hur olika typer av statistik och datainsamling bör utformas för att på ett kostnadseffektiv och ändamålsenligt sätt öka kunskapen om friluftsutövande på olika geografiska nivåer (Ankre m.fl., 2013; Fredman m.fl., 2012b; Fredman & Yuan, 2011; Fredman m.fl., 2009a; Fredman m.fl., 2009b; Lindhagen & Bladh 2013a; Naturvårdsverket, 2009; Yuan & Fredman, 2008). Resultaten visar bland annat att;

- Statistik över friluftsliv i Sverige bör samlas in på tre geografiska nivåer – lokalt, regionalt och nationellt. Till detta bör även läggas statistik över internationella besökare, dvs internationella naturturister som utövar friluftsliv i Sverige.
- Det är angeläget att statistikinsamling på olika geografiska nivåer integreras både vertikalt (lokalt, regionalt och nationellt) och horisontellt (mellan regioner och länder), samt att frågeformuleringar harmoniseras för att kunna göra jämförelser.
- Det saknas ett regionalt eller nationellt samarbete kring metoder för besökarundersökningar och det efterfrågas en gemensam databas så att områden av samma karaktär kan jämföras. Många förvaltare uppger också höga kostnader och bristande kompetens som problem. Man efterfrågar mer kunskapsutbyte och ny teknik (GPS, mobilapplikationer mm) används i dagsläget i mycket liten omfattning.
- Besöksräkningar bör kompletteras med andra metoder som tar fram mer kvalitativ data över besökarna. Vid användning av registreringsboxar är det viktigt att ta hänsyn till, och minimera eventuella konsekvenser, av bortfall.
- En kombination av kvantitativ och kvalitativ metod ger både högre tillförlitlighet och bättre möjlighet till förklaringar av förändrade friluftsvanor (bär- och svamplockning). Blandade metoder (Eng. mixed methods) visar sig vara en framkomlig väg att genom goda kvalitativa förklaringar komma förbi delar av de problem som uppstår vid svag representativitet i en kvantitativ enkät.

Ett kompletterande perspektiv till de ovan refererade i huvudsak kvantitativa resultaten har varit landskapsanalyser av ett antal olika rekreationslandskap (action 4). Områdena har fungerat som gemensam referensram och mötesplats för programmets olika projekt och utnyttjats i ett antal av projektens olika undersökningar (se områden för översampling av den nationella enkäten beskrivna ovan). En presentation av dessa områden och friluftslandskap med fokus på områdenas historiska framväxt och dagens nyttjande och förvaltning samt en översikt av enkätresultaten återfinns i Bladh (2013). Vidare diskuteras i ett miljöhistoriskt perspektiv hur olika delar av Sverige under olika tider etablerats som viktiga friluftslandskap. Framträdande här är spänningsfältet mellan områden för fjärrekreation i främst fjäll- och kustmiljöer, tidigt utvecklat genom etableringen av de första nationalparkerna, och områden för den tätortsnära närrekreationen, som i olika skeden lyfts fram som centrala, och under senare tid aktualiserats genom särskilda storstadssatsningar. Spänningsfältet återfinns tydligt i hanteringen av riksintressen för friluftsliv som haft en betoning på aspekter kring fjärrekreation.

Praktisk relevans

I regeringens skrivelse 2012/13:51 slår man fast att ett mål för friluftspolitiken bör vara att det finns god kunskap om friluftslivet (mål 4.10). Av de övriga nio mål som skrivelsen omfattar bygger ett flertal, i synnerhet 4.1 (Tillgänglig natur för alla), 4.3 (Allemansrätten), 4.4 (Tillgång till natur för friluftsliv), 4.5 (Attraktiv tätortsnära natur), 4.7 (Skyddade områden som resurs för friluftslivet) och 4.9 (Friluftsliv för god folkhälsa), på förekomst av statistik över friluftsutövande (på olika geografiska nivåer) och därmed också goda kunskaper om statistikens insamling och användning. Skrivelsen (som bygger på den av riksdagen tagna propositionen ”Framtidens friluftsliv”) anger bl.a. att människors utevistelse i natur- och kulturlandskapet ska öka, att status och trender för friluftsliv i skyddad natur ska redovisas, och att det ska finnas statistikinsamling om friluftsliv som är långsiktig över tiden och bygger på behoven hos friluftslivets aktörer. Vi vill således bestämt hävda att den praktiska relevansen avseende projekt A handlar om såväl genomförande som uppföljning av svensk friluftspolitik i hela sin bredd. En god planering för friluftsliv kräver goda beslutsunderlag. Vid den fördjupade utvärderingen av miljömålen 2012 bedömde flera av de miljömålsansvariga myndigheterna och länsstyrelserna att det råder stor brist på uppföljningsdata och metoder att bedöma utvecklingen av friluftslivet. Grundläggande statistik om friluftslivet, jämte kunskaper om monitoring, torde därför vara av särskilt värde också för flera av miljömålen, i synnerhet Levande skogar, Ett rikt odlingslandskap, Myllrande våtmarker, Levande sjöar och vattendrag, Storslagen fjällmiljö, Hav i balans samt levande kust och skärgård, God bebyggd miljö samt Ett rikt växt- och djurliv. Mätningar av friluftsliv har ofta extra stor betydelse vid skötsel och förvaltning av skyddad natur. Enligt Naturvårdsverkets program för att bättre förvalta och använda naturskyddade områden (Värna, Vårda, Visa) så innebär att arbeta planerat med friluftsliv i skyddade områden bland annat om att genomföra besökarundersökningar. Projektet har således extra stor relevans i detta sammanhang, men vi vill även understryka betydelsen att ha kunskap om friluftsutövande i termer av regional utveckling och naturturism. De lokala landskapsanalyserna pekar på behovet av att följa upp hur friluftslivsaspekterna behandlas i de specifika skötselplanerna, och att anpassa dessa till lokala förutsättningar. Den metodutveckling som gjorts inom ramen för projektet torde även ha stor relevans för framtida friluftsforskning. Stora delar av den gemensamma empiriska arenan kan ligga till grund för framtida longitudinell forskning om studierna upprepas i framtiden. Det är av stor vikt att på ett bra sätt kunna belysa och förklara förändringar i friluftslivet i det föränderliga samhället. Resultaten från den gemensamma empiriska arenan har alltså praktisk relevans både för framtida forskning och utveckling och för möjligheten till bättre beslutsunderlag inom planering och skötsel för friluftsliv.

Referenser

- Ankre, R., Fredman, P. & Lindhagen, A. 2013. *Att mäta friluftsliv – Erfarenheter från besöksräkningar och besökarstudier*. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. Friluftsliv i förändring – Resultat från ett forskningsprogram. Naturvårdsverket, rapport 6547. Stockholm.
- Bladh, G. 2013. *Landskap för friluftsliv*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 25: www.friluftsforskning.se
- Bladh, G. & Lindhagen, A. 2013. To be able to take care of what nature gives us – Participation and motives for berry picking and mushrooming in Sweden. *Manuskript under bearbetning*.
- Ernerfeldt Burman, L. Fredman, P. & Sandell, K. 2008. *Friluftsforskning 2008. Sammanfattning av presentationer vid konferensen "Friluftsforskning 2008" den 12-13 november vid Karlstads universitet*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 6.
- Fredman, P. Romild, U. Emmelin, L. & Yuan, M. 2009a. Non-compliance with on-site data collection in outdoor recreation monitoring. *Visitor Studies*, 12(2):164-181.
- Fredman, P., Karlsson, S-E, Romild, U. & Sandell, K. (red) 2008a. *Vilka är ute i naturen? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 1: www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Karlsson, S-E, Romild, U. & Sandell, K. (red) 2008b. *Vara i naturen - varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 2: www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Karlsson, S-E, Romild, U. & Sandell, K. (red) 2008c. *Besöka naturen - hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 3: www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Karlsson, S-E, Romild, U. & Sandell, K. (red) 2008d. *Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 4: www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Romild, U., Wolf-Watz, D. & Yuan, M. 2012a. Latent Demand and Time Contextual Constraints to Outdoor Recreation in Sweden. *Forests* 3(1):1-21. DOI:10.3390/f3010001
- Fredman, P., Stenseke, M., Liljendahl, H., Mossing, A. & Laven, D. 2012b. (Editors) Proceedings of the 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas. "Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges", Stockholm, Sweden, August 21–24.
- Fredman, P. & Yuan, M. 2011. Primary Economic Impacts at Three Spatial Levels: The Case of Fulufjället National Park, Sweden. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 11:74-86.
- Fredman, P., Wall Reinius, S. & Lundberg, C. 2009b. *Turism i natur. Definitioner, omfattning, statistik*. Turismforskningsinstitutet ETOUR, Mittuniversitetet, Östersund. Rapport R2009:23. 126 sid.
- Lindhagen, A. & Bladh, G. 2013a. Trender i bär- och svamplockning – Ett exempel på hur kvantitativ och kvalitativ metod kan kombineras. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. Friluftsliv i förändring – Resultat från ett forskningsprogram. Naturvårdsverket, rapport 6547. Stockholm.
- Lindhagen, A. & Bladh, G. 2013b. *Husbehovsplockning av allemansrättsligt tillgängliga bär och svampar i Sverige – Resultat av en rikstäckande enkät*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 26: www.friluftsforskning.se
- Lindhagen, A. & Bladh, G. 2013c. Recreational Berry Picking and Mushrooming in Sweden - Differences between Investigations in 1977, 1997 and 2011. *Manuskript under bearbetning*

Romild, U., Fredman, P. & Wolf-Watz, D. (2009) *Socio-economic Determinants, Demand and Constraints to Outdoor Recreation Participation in Sweden*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 16

Yuan, M. & Fredman, P. 2008. A Call for a Broad Spatial Under-standing of Outdoor Recreation Use. In: Raschi, A. & Trampeti, S. (eds.) *Management for protection and sustainable development. Proceedings of the Fourth International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas*. Montecatini Terme, Italy, 14-19 October, 2008.

Appendix B: Friluftslivets utövande och mönster

Medverkande forskare

Docent Gabriel Bladh, Avd. för Geografi och Turism, Karlstad Universitet (projektledare fas 2)
Gabriel.Bladh@kau.se,

Dr Anna-Lena Haraldson, Avd. för Sociala studier, Karlstad Universitet, Anna-Lena.
Haraldson@kau.se,

Docent Sven-Erik Karlsson, Avd. för Sociala studier, Karlstad Universitet, Sven-
Erik.Karlsson@kau.se,

Doktorand Daniel Wolf Watz, ETOUR, Mittuniversitetet, Daniel.Wolf-Watz@miun.se

Professor Klas Sandell, Avd. för Geografi och Turism, Karlstad Universitet (projektledare fas 1),
Klas.Sandell@kau.se.

Syfte och frågeställningar

Projektet syftar till att beskriva olika mönster för friluftsliv och naturturism i Sverige av idag. Det innebär att olika gruppers motiv, aktiviteter och icke-aktiviteter studerats med hjälp av kvantitativa och kvalitativa metoder och med särskild uppmärksamhet för socioekonomi, genus, etnicitet och ungdom. Detta har sedan satts in i ett sammanhang av landskapsperspektiv och lokal planering men också av trender av särskild betydelse för framtida friluftspolitik och friluftspanering. Den primära forskningsfrågan var: Hur ser de nuvarande viktiga mönstren för friluftsliv och naturbaserad turism ut i Sverige vad gäller aktörer, aktiviteter, motiv, tillgänglighet och landskapspreferenser?

Delprojekt

1. Intentioner, motiv och tillgänglighet
2. Sociala mönster: etnicitet och kön
3. Landskap och friluftsliv
4. Trender av särskilt intresse

Resultat

Det stod redan från början klart att vår uppgift att undersöka friluftslivets mönster inte gick att tackla utifrån någon enkel bild av "att vi vet" vad friluftsliv är. Friluftsliv som begrepp och aktivitet är tydligt kulturellt konstruerat, det är samtidigt en relativt liten forskningstradition i Sverige och vi kan inte heller oreflekterat tillämpa forskningsansatser från andra länder. Redan inledningsvis bestämdes därför att det var lämpligt att dels fortsätta den empirinära mer deskriptiva ansatsen som framför allt Sandell hade erfarenhet av (se t.ex. Sandell & Sörlin, 2008) men kombinera detta med mer teoretiskt explorativa ansatser om hur dessa samhällsfenomen kan förstås. För det senare kom Bladhs intresse för kulturgeografi och nutida samhällsteori väl till pass liksom samhällsteoretisk sociologisk kompetens i form av Karlsson och Haraldsson, med dokumenterat intresse för bl.a. fritid, friluftsliv, turism, nya svenskar och genusfrågor. Det utkristalliserades successivt några strategiskt valda fördjupningar av friluftslivets mönster idag, dels kring några aktuella trender och dels när det gäller relationen mellan friluftsliv, miljöengagemang och pedagogik för hållbar utveckling. Arbetet i programmens gemensamma arena med den nationella enkäten "Friluftsliv 07" och olika landskapscase har varit viktiga referenspunkter för projektet. Utifrån detta blev centrala inslag i projekt Bs arbetsstrategi följande:

- Att utgå ifrån en bred inkluderande ansats på samhällsfenomenet "utomhus på fritiden" men kombinera detta med särskilda fördjupningar kring specifika begrepp som "friluftsliv" och "natur";
- Att presentera empiri också i relativt rå form som underlag och utgångspunkt för olika forskares tolkningar och fördjupningar inom och utom programmet;
- Att fördjupa analyserna kring tillgänglighet mot fokus på allemansrätten och dess förutsättningar och utmaningar i ett samhälle i förändring (dp1). Frågor om allemansrätten aktualiserar bl.a. behovet av ett landskapsperspektiv på friluftslivet inkl. allemansrättens relation till naturturismen (Sandell & Fredman 2010). Dessa frågor kom senare att fördjupas och behandlas i en särskild utredning (Sandell & Svenning 2011) där inte minst allemansrättens beroende av samhällsutvecklingen i övrigt och strategier för dess framtid lyftes fram (Sandell 2011).
- Att undersöka landskap för friluftsliv också genom en historisk inriktad analys av relationen mellan friluftsliv och jord- och skogsbruk (Sandell & Bladh 2011) och till naturvård (Sandell 2009). Inte minst har fokuserats hur social naturvård växt fram och förändrats som idé och tillämpningsfält för att säkerställa friluftslivets behov av mark (dp3). Här visas bl.a. hur specifika natursyner och referensramar har format de olika aspekter av naturvården till renodlade specifika sektorsområden, som institutionaliseras i förvaltningsorganisation och lagstiftning, men också i utbildningar och terminologi. Här har (natur)vetenskapliga perspektiv i hög grad blivit

utgångspunkter för praktik och tillämpningar. Friluftslivet har i linje med att betraktas som social naturvård, haft svårt att hitta en egen plattform för professionalisering och tillämpning (Bladh, Sandell, Stenseke & Emmelin 2013). Under 1900-talet kan man dock se en förändring vad gäller fokus på landskap för friluftsliv från ett tydligt perspektiv på fjärrlandskapet till ökad betoning av tätortsnära landskap (Bladh 2013). Naturresevatens roll i ett historiskt och internationellt perspektiv är också viktiga aspekter av detta (Dahlberg, Rohde & Sandell 2010).

- Att särskilt fördjupa de miljöpedagogiska aspekterna av landskapsrelationen i friluftsliv (dp 3). Här fick vi möjlighet att göra detta i form ett särskilt doktorandarbete (Wolf-Watz) med fokus på hur miljöengagerade relaterar till och använder natur och landskap som resurs för rekreation. Som resultat från denna studie kan bl.a. noteras att de som i forskningsprogrammets enkät uttryckt ett särskilt stort engagemang för miljön också avviker genom att föredra friluftaktiviteter med mindre negativ miljöpåverkan (Wolf-Watz et al. 2011). Vi kan också notera att även en utvald särskilt miljöengagerad grupp prioriterar att kunna resa till olika naturupplevelser, trots medvetenheten om resornas negativa miljöpåverkan. Dock sattes en gräns vid flygresor som man avstod ifrån av miljöskäl (Wolf-Watz, 2011). Miljöpedagogiska mönster när det gäller friluftsliv har också bearbetats genom att skärskåda dess specifika potentialer (Sandell & Öhman 2010) och genom att föreslå pedagogiska strategier för friluftslivets roll som miljöpedagogik (Sandell & Öhman 2012).

- Att i projektet i stor utsträckning arbeta utifrån två spår. Dels "det breda" som omfattar många människor och frekventa aktiviteter (särskilt dp2) och dels "det mer speciella" (särskilt dp4). Det senare berör inte så många personer idag och får därför t.ex. inte genomslag i nationella enkätundersökningar men där vi ändå kan ha anledning att tro att det kan ha stor betydelse när det gäller den framtida situationen för friluftsliv och naturturism i Sverige. Exempelvis därför att det utmanar nuvarande förgivettaganden när det gäller vad friluftsliv är, var det sker och med vilka motiv. När det gäller våra resultat kan de därför, förutom vad som sagts ovan, därför delas upp i följande två huvudområden:

När det gäller "det breda" enligt ovan så har projektet i huvudsak fokuserat två grupper av deliverables; dels "Friluftsliv 07" med FiFs fyra första rapporter (Fredman, Karlsson, Romild & Sandell 2008a-d) som gjordes i samarbete med projekt A och dels ett brett främst sociologiskt perspektiv på detta i form av en större rapport (Karlsson 2012) med kompletterande perspektiv och teman i rapporterna (Haraldson 2012, Bladh 2012) och avläggare till denna i form av kapitel i programmets syntesbok (Karlsson, Bladh & Haraldson 2013), samt ytterligare vetenskapliga artiklar under arbete samt Bladhs samarbete med Anders Lindhagen om bär och svampplockning

(Lindhagen & Bladh 2013). Som exempel på resultat från dessa studier av "det breda" perspektivet på friluftsliv och naturturism i Sverige kan nämnas:

- Svenskt friluftsliv kännetecknas av ett brett deltagande, där vardagsnära aktiviteter som motionspromenader och strövat i skog och mark är de viktigaste aktiviteterna.
- Det finns samtidigt ett tydligt mönster att medelklassen kan ses som bärare av merparten av friluftslivets centrala aktiviteter med en högre deltagandegrad. Detta har sin grund i urbana livsformer och livsstilar som materialiseras inom ramen för det nutida konsumtionssamhället.
- Friluftsliv är under vardagar i stor utsträckning liktydigt med motionsaktiviteter, där särskilt kvinnor framträder som aktiva. Här framträder fysisk aktivitet som det viktigaste motivet.
- Under helger framträder att uppleva avkoppling, vara nära naturen samt att ägna tid åt familjen som centrala motiv för friluftsliv. En aktivitet som "ströva i skog och mark" är mera framträdande under helger.
- Unga inriktar sig i hög grad på kroppsaktiviteter som i ökad utsträckning kan kopplas till förändrade livsstilar och konsumtionsmönster.
- Deltagandegraden är högre bland infödda svenskar än bland utlandsfödda, men här finns en komplex variation beroende på uppväxtmiljö, natursyn och olika erfarenheter av friluftsliv och naturumgänge.
- Regionalt finns ett geografiskt mönster i friluftslivet, där t.ex. det norrländska friluftslivet visar en tydligt högre deltagandegrad för motoraktiviteter, jakt och fiske. Svealandregionen uppvisar ett mera jämsamt aktivitetsmönster än Norrland och Götaland. Götaland har föga överraskande en klart lägre deltagandegrad för vinteraktiviteter som skidåkning och långfärdsskridskor.
- Människor med tillgång till fritidshus är mera aktiva i sitt friluftsliv, och fritidshuset ger tillgång till en större repertoar av miljöer för friluftaktiviteter, t.ex. i kust och fjäll. Särskilt tydligt framträder detta i Norrland, där fritidshuset för många har en viktig roll under helger i ett sammanhang som antyder en friluftsbaserad livsstil.
- Under 1900-talet kan vi se att en aktivitet som bärplockning har förvandlats från en extra ekonomisk resursbas i ett ruralt jordbrukssamhälle till ett modernt sammanhang av ett fritids- och upplevelselandskap som del av ett urbant konsumtionssamhälle. Medan bärplockning i större mängd fortfarande utövas av främst äldre människor på landsbygden, så är svampplockning en växande aktivitet i högre grad knuten till den urbana medelklassen.

När det gäller det "*mer speciella*" enligt ovan, så utifrån både bortfallsdiskussionen i "Friluftsliv 07", särskilt vad gäller unga män, och vår bedömning av sådant som kan ha stor framtida betydelse t.ex. i termer av fysisk planering, allemansrätt, landsbygdsutveckling, friluftsliv i skolan och naturturism så gjorde vi en fördjupning om "sportifiering" och "aktiviteters friställning från landskapet". Detta arbete genomfördes av Sandell med viss tilläggsfinansiering från Centrum för Idrottsforskning och i samarbete Johan Arnegård och Erik Backman vid Stockholms universitet. Detta arbete har framför allt resulterat i boken Sandell, Arnegård & Backman (2011) med ett 30-tal medarbetare inkl. olika beskrivningar av dessa fenomen, mer teoretiska kapitel, samt särskilda kapitel om skolan liksom om naturturism som yrkesområde, uppslag om genusperspektivet m.m. Ett antal ytterligare texter och presentationer finns även som avläggare till denna bok, inkl bokkapitlet Sandell & Boman (2013). Fördjupade studier kring friluftsaktiviteters friställning från det fysiska landskapet (indoorization) i form av s.k. "exergames" görs också (datorspel för kroppsrörelse inkl friluftsrelaterade aktiviteter; Öhman, Öhman & Sandell, In manuscript). Som exempel på resultat från dessa studier av "sportifiering" och "aktiviteters friställning från landskapet" kan nämnas:

- Idag skapas alltfler artificiellt konstruerade anläggningar och miljöer för aktiviteter som tidigare bedrivits i naturpräglade landskap inkluderande en ökad "marknadisering" och avgiftsbeläggning.
- En risk för segregering kan ses i ljuset av att de sportifierade friluftsaktiviteterna tenderar att bli alltmer kostnadskrävande för individen.
- Skolans roll för friluftslivet aktualiseras i denna tid av ökad sportifiering och äventyrsinriktning och det är viktigt att diskutera vilka värden man där specifikt kan och bör fokusera.
- En allt mer ökad belastning på unika naturområden kan skapa tillgänglighetsproblematik och vara en utmaning mot allemansrätten.
- Sportifiering och friställning från landskapet kan innebära att resandets ekonomiskt sorterande roll får en minskad betydelse. Ett minskat resande är också positivt utifrån ett miljöperspektiv.
- Ur ett folkhälsoperspektiv kan en stor poäng med tävlingens ökande roll vara att motion utomhus fungerar som förberedelser inför sportifierade friluftssportlopp.
- De mer extrema och riskfyllda inslagen i friluftssporterna och äventyrsidrotterna är väl ägnade för mediafokusering och är kommersiellt attraktiva.
- Den sportifierade formen av klättring är ett exempel på en mer könsneutral utveckling jämfört med många andra idrotter, och friluftslivets sportifiering har här inneburit att kvinnor tagit plats på den "offentliga manligt dominerade äventyrarscenen".

- Turismen i fjällvärlden är ett exempel på en expanderande kommersiell marknad där bl.a. äventyrsturism, ekoturism och nya transportsätt ökat utbudet av olika aktiviteter och genererat en varierad flora av uthyrare, arrangörer, kunder – men också konflikter.
- I samband med den ökande professionaliseringen får säkerhetsfrågorna en allt viktigare roll i ledar- och lärarledda arrangemang.
- Det formaliserade och organiserade säkerhetsarbetet blir lätt fokuserat på teknisk kompetens vilket innebär att kunskaper om en viss plats och ett visst landskap kan få svårt att hävda sig.
- Uppdelningen som historiskt varit mycket tydlig mellan stad och land liksom mellan naturlandskap och kulturlandskap i friluftslivet luckras nu upp.

Praktisk relevans

- Kunskap om friluftslivets mönster är ett viktigt underlag för planering. Här aktualiseras t.ex. monitoring och besökarstudier liksom behovet av återkommande tidsserier samtidigt som friluftslivet behöver en bredare samhällsvetenskaplig contextualisering för att identifiera och reflektera över förändringar och olika grupperns aktivitetsmönster. Effekter av pågående globaliseringsprocesser kan t.ex. förväntas få allt större betydelse för frågor om den framtida utvecklingen av friluftsliv/naturturism. Vårt fokus på nya svenskar och nya aktiviteter är två sådana exempel. Vår belysning av begrepp och termer ger viktiga insikter om ett kunskapsfält i förändring. Begrepp som friluftsliv, allemansrätt och natur omförhandlas och förändras, vilket får effekter på organisation, politik, planering och landskapspraktik. Det finns t.ex. anledning att reflektera över behovet av att i viss utsträckning precisera allemansrätten om man vill bevara dess värden i ett föränderligt samhälle.
- Vad gäller kunskaper om förändrade aktivitetsmönster och nya typer av friluftsliv i form av sportifiering och aktiviteternas friställning från landskapet (indoorization) ger detta viktig information till a) myndigheter, för utmaningar kring fysisk planering och tillgänglighet b) entreprenörer och utbildningar relaterade till turistindustrin för att identifiera efterfrågan och kvalitetskrav hos olika målgrupper c) skolan, där mål med friluftaktiviteter utmanas, och nya krav på säkerhetsfrågor, utbildning och platsval aktualiseras.

- Både våra historiska tillbakablickar och framförallt allt vår analys av dagsläget indikerar att friluftslivets relation till naturvården behöver revideras. Friluftslivet som eget kompetensfält behöver förstärkas genom lagstiftning, myndighetsplacering och profilering av utbildningar. Samspelet mellan fritidspolitik och friluftspolitiken har också framträtt som en viktig nyckel för att utveckla fältet. Sammantaget pekar mycket på behovet av en uppgraderad och mer självständig friluftspolitik.

Referenser

Bladh, Gabriel (2012) *Det svenska friluftslivets geografi*. Rapport nr 21 från forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.

Bladh, Gabriel (2013) *Landskap för friluftsliv*. Rapport från forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Östersund

Bladh, Gabriel; Sandell, Klas.; Stenseke, Marie & Emmelin, Lars (denna volym). Friluftsliv och naturvård - en komplicerad relation. -I: Fredman, P.; Mossing, A.; Sandell, K. & Stenseke, M. (Red.) *Friluftsliv i förändring: Resultat från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.

Dahlberg, Annika; Rodhe, Rick & Sandell, Klas 2010. National Parks and Environmental Justice: Comparing Access Rights and Ideological Legacies in Three countries. -Conservation and Society, Vol. 8, No. 3, pp. 209-224.

Emmelin, Lars; Fredman, Peter; Lisberg Jensen, Ebba & Sandell, Klas 2010. Planera för friluftsliv: Natur, samhälle, upplevelser. Carlssons bokförlag, Stockholm.

Fredman, Peter; Karlsson, Sven-Erik, Romild, Ulla & Sandell, Klas (red.) 2008a. Vilka är ute i naturen? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige. Rapport No. 1, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.

Fredman, Peter; Karlsson, Sven-Erik, Romild, Ulla & Sandell, Klas (red.) 2008b. Vara i naturen - varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige. Rapport No. 2, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.

Fredman, Peter; Karlsson, Sven-Erik, Romild, Ulla & Sandell, Klas (red.) 2008c. Besöka naturen - hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige. Rapport No. 3, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.

Fredman, Peter; Karlsson, Sven-Erik, Romild, Ulla & Sandell, Klas (red.) 2008d. Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige. Rapport No. 4, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.

Haraldson, Anna-Lena (2012) *Könstraditioner och det "nya" friluftslivet*. Rapport nr 22 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.

Karlsson, Sven-Erik (2012) *Från fiske och jakt till hälsofrämjande motion. Friluftsliv i förändring – en komplex historia*. Rapport nr 23 i Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Östersund.

Karlsson, Sven-Erik, Bladh, Gabriel & Haraldson, Anna-Lena (denna volym) Friluftslivets sociala mönster i ett samhälleligt sammanhang - en beskrivning och ett försök till förklaring. -I: Fredman, P.; Mossing, A.; Sandell, K. & Stenseke, M. (Red.) *Friluftsliv i förändring: Resultat från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.

Lindhagen, Anders & Bladh, Gabriel (denna volym) Trender i bär- och svampplockning – ett exempel på hur kvantitativ och kvalitativ metod kan kombineras. -I: Fredman, P.; Mossing, A; Sandell, K. & Stenseke, M. (Red.) *Friluftsliv i förändring: Resultat från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.

Sandell, Klas 2009. För människors skull – men för vilka och hur? Friluftsliv och naturturism som hot och möjlighet. -I: Lundgren, Lars J (red.), *Naturvård bortom 2009: Reflektioner med anledning av ett jubileum*. Kassandra, Brottbys, s. 151-178.

Sandell, Klas 2011. Allemansrätten och dess framtid: Några samhällsvetenskapliga perspektiv. -I: Sandell, Klas & Svenning, Margaretha. *Allemansrätten och dess framtid*. -Rapport No. 6470, Naturvårdsverket, Stockholm, s. 5-143.

Sandell, Klas & Öhman, Johan 2010. Educational potentials of encounters with nature: reflections from a Swedish outdoor perspective. - *Environmental Education Research*, Vol. 16, No. 1, pp. 113 - 132.

Sandell, Klas & Öhman, Johan 2012. An Educational Tool for Outdoor Education and Environmental Concern. -*Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, DOI:10.1080/14729679.2012.675146.

Sandell, Klas & Fredman, Peter 2010. The Right of Public Access: Opportunity or Obstacle for Nature Tourism in Sweden? - *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, Vol. 10, No. 3, pp. 291-309.

Sandell, Klas; Arnegård, Johan & Backman, Erik (red.) 2011. *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur. Lund.

Sandell, Klas & Bladh, Gabriel 2011. På besök i jord- och skogslandskapet. -I: Jansson, Ulf (red.) *Jordbruk och skogsbruk i Sverige sedan år 1900 – en kartografisk beskrivning*. Sveriges Nationalatlas, Kungl. Skogs- och Lanbruksakademien, Stockholm, s. 200-205.

Sandell, Klas & Svenning, Margaretha 2011. *Allemansrätten och dess framtid*. -Rapport No. 6470, Naturvårdsverket, Stockholm.

Öhman, Johan; Öhman, Marie & Sandell, Klas In manuscript. Exergames as physical education: A further step in the detachment process or a path for the not motivated? Scientific article to be published in a journal about outdoor recreation and physical education.

Wolf-Watz, Daniel; Sandell, Klas & Fredman, Peter (2011). Environmentalism and Tourism Preferences: A Study of Outdoor Recreationists in Sweden, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, Volume 11, Issue 2, p, 190-204.

Wolf-Watz, Daniel (2011). *Outdoor Recreation and Environmentalism: Social and Spatial Perspectives*. Karlstad: Karlstad University Studies. Lic-avhandling.

Appendix C: Tätortsnära friluftsliv

Medverkande forskare

Professor Mattias Boman, SLU, mattias.boman@slu.se

Dr. Anders Lindhagen, SLU, anders.lindhagen@slu.se

Forskningsassistent Werner Mbongo, SLU, werner.mbongo@slu.se

Dr. Johan Norman, Skogsstyrelsen, Johan.Norman@skogsstyrelsen.se

Professor emeritus Leif Mattsson, SLU, leif.mattsson@slu.se

Assistant Professor Lindsey (Ellingson) Doctorman, University of Alaska Southeast, USA,
lidoctorman@uas.alaska.edu

Dr. Matilda Annerstedt, SLU, Matilda.Annerstedt@slu.se

Dr. Eugene Ezebilo, SLU, eugene.ezebilo@slu.se

Syfte och frågeställningar

Huvudsyftet med projektet är att analysera friluftsliv i tätortsnära natur generellt, och specifikt utifrån ett samhällsekonomiskt perspektiv. Mer specifikt har projektet följande innehåll: 1. Utveckla ett ramverk för systematiska mätningar av centrala komponenter hos friluftsliv i tätortsnära natur, och dess relation till andra typer av friluftsliv. 2. Att kvantifiera och analysera friluftsliv i tätortsnära natur, särskilt ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. 3. Att kvantifiera och analysera skogsrekreation i sydligaste Sverige, särskilt ur ett tätortsnära och samhällsekonomiskt perspektiv. 4. Att kvantifiera jaktens betydelse ur ett friluftslivs- och samhällsekonomiskt perspektiv.

Delförprojekt

Action 1 – Assessing the benefits of outdoor recreation in urban proximate nature

Action 2– Economic values of outdoor recreation participation

Action 3 – Outdoor recreation in southern Swedish forests and health effects

Action 4 – Consumptive and non-consumptive hunting values

Resultat

Vår forskning visar att en majoritet av svenskarna besöker naturområden i närheten av bostaden (inom 10 mil), och då att de flesta besöker ett område som domineras av skog (50%) eller vatten (25%), att majoriteten besöker området upp till 3 gånger per månad och de flesta besök är under

tre timmar långa (Fredman et al., 2008). Den genomsnittliga besöksfrekvensen är 70-85 gånger per år och det genomsnittliga avståndet till området är omkring 15 km. Man tillbringar i genomsnitt 3-4 timmar i området. Den årliga värderingen av besök i naturområden nära bostaden uppgår i genomsnitt till mer än 7 000 kr per person, och påverkas bland annat av vilken typ av natur man besöker (Ezebilo et al., 2012). Beloppet är av samma storleksordning som motsvarande siffror från andra studier, bl.a. gällande skogsrekreation (Fredman et al., 2012). Allmänhetens bedömning av skogsmiljöers lämplighet för friluftsliv har i en upprepning av tidigare fotoenkäter visat sig mycket stabil över tiden (Lindhagen 2012 Manuskript). Resultaten visar att de flesta vuxna svenskar önskar sig välskötta och lättframkomliga skogar nära sin bostad. Med utgångspunkt från synintrycket i ett bildtest är det en minoritet som önskar sig en vildare skog med döda och liggande träd. Kontinuerliga skogsskötselsystem med flerskiktad skog kan vara ett bra komplement till enskiktade bestånd vid rekreationsskogsskötsel i tätortsnära skogar (Stjernberg 2009, Lindhagen 2012 manuskript).

Vi finner också att den samlade bilden av friluftslivets samhällsekonomiska bidrag är fragmenterad och ofullständig, men att friluftslivet ändå representerar avsevärda ekonomiska värden. Särskilt framträdande är det kommersiella friluftslivet och marknaden för friluftsutrustning, men även de upplevda värdena av allemansrättsligt friluftsliv, jakt och fiske (Fredman m.fl., 2012)

När det gäller friluftsliv i södra Sveriges skogar (Skåne och Blekinge) så visar våra resultat från en separat brevundersökning att ett genomsnittligt skogsbesök här värderas till cirka 220 kronor. Vi kunde också skatta ett samband som visade att antalet skogsbesök bl.a. minskar med resekostnaden. Vi finner att värderingen av ett skogsbesök ökade med andelen ädellövskog (Norman et al., 2010b). När det gäller hälsoeffekter av friluftsliv framkom det att besök i lövskog i södra Sverige var kopplade till en lägre stressnivå ju längre skogsbesöket varade och ju närmare skogen var bostaden (Annerstedt et al., 2010). Tre kategorier av friluftsutövare kunde studeras avseende självskattat hälsotillstånd med hjälp av data från FiFs undersökning *Friluftsliv 07* (Fredman et al., 2008), undersökningen av friluftsliv i södra Sveriges skogar (Norman et al., 2010b), samt en undersökning av jaktkortslösare som vi genomförde jaktåret 2005/06 (Mattsson m. fl., 2008). Friluftslivets inverkan på hälsotillståndet skattades i alla tre undersökningar genom att respondenterna fick skatta sitt hälsotillstånd på en termometerliknande skala (där 0=sämsta tänkbara hälsotillstånd och 100=bästa tänkbara hälsotillstånd) idag samt i en tänkt situation där den svarande inte alls hade haft möjlighet att utöva den typ av friluftsliv som man gjorde i

respektive undersökningen. Resultaten för alla tre kategorierna visar att frånvaron av friluftsliv resulterar i en signifikant reduktion i självskattad hälsa (Norman *et al.*, 2010a).

Projektet har också studerat jaktens värden baserat på data från en brevundersökning av svenska jaktkortslösare som genomfördes jaktåret 2005/06 (Mattsson *et al.*, 2008) och delvis också utgjorde en upprepning av en motsvarande studie genomförd jaktåret 1986/87 (Mattsson, 1990a,b). Resultaten från den nya studien i jämförelse med den gamla visar att det har skett förändringar på jaktens område i Sverige. Det totala värdet av jakten för den genomsnittliga jägaren uppgick jaktåret 2005/06 till drygt 11 000 kronor, vilket är en ökning jämfört med 1986/87. Kostnadernas andel av jaktvärdet har också ökat, vilket innebär att ”nettovärdet” (totalt värde minus kostnader) har minskat. Om man däremot delar upp det totala jaktvärdet i en köttkomponent och en rekreationskomponent så tycks dessa värden vara mera stabila över tid (Boman & Mattsson, 2012). Tittar vi på det i många avseenden viktigaste viltslaget, älg, så ser man också här att värdet av älgjakten har ökat. Däremot har utbytet i form av älgkött minskat samtidigt som jägarna jagar fler dagar. Tiden har helt enkelt blivit en signifikant faktor i värderingen av älgjakten. Älgjägarernas preferenser verkar också ha ändrats i riktning mot att föredra mer kalvar i avskjutningen. Resultaten visar att betydelsefulla förändringar kan ske både i den studerade populationen och i den nytthet som värderas över tid, och att man därför bör iaktta försiktighet i användningen av resultat från äldre värderingsstudier på aktuella förhållanden (Boman *et al.*, 2011).

Praktisk relevans

Planering och förvaltning av friluftsliv är beroende på de underliggande målen. Ekonomi erbjuder ett sätt att tydliggöra effekterna av olika handlingsalternativ för beslutsfattare, genom att bidra med två viktiga delar i beslutsprocessen: värden och kostnader. Ur ett generellt perspektiv är det viktigaste målet att uppnå en så hög välfärd som möjligt för människor i samhället. Ett samhällsvetenskapligt perspektiv på både värden och kostnader är av stor betydelse om man vill att mål, planering och förvaltning i grunden ska utgå från människan. Tyngdpunkten hos detta projekt har främst legat i att analysera den samhällsekonomiska värdesidan av friluftsliv. Skillnaden mellan den totala värderingen och de totala utgifterna för friluftsliv kallas för ett konsumentöverskott eller den ”nettonytta” som utövaren får ut av sitt friluftsliv, ett värde som ofta inte återspeglas i marknadstransaktioner. Såväl vår som annan forskning visar att konsumentöverskottet ofta utgör en betydande del av det totala värdet av en friluftsupplevelse. Resultaten av vår forskning är därför av betydelse när beslutsfattare behöver få en bättre uppfattning om värdet av olika satsningar på friluftsliv, för att balansera mot de ofta mer kända

kostnaderna. Forskningen visar också på olika faktorer som påverkar friluftslivets värde. Om en viss åtgärd för friluftslivet påverkar en sådan faktor så kan man också bättre förutsäga hur friluftslivets värde kommer att påverkas. Vår forskning kan bidra till arbetet med såväl friluftsliv som miljömål. Med koppling exempelvis till friluftsmålen (Regeringens proposition 2009/10:238) ”naturen är tillgänglig för alla” och ”allmansrätten värnas” så bidrar vår forskning med kunskap om just det samhällsekonomiska värdet av naturens tillgänglighet via allmansrätten. Vi har också studerat hälsoeffekterna av friluftslivet, vilket kopplar till målet ”fysisk aktivitet och avkoppling stärker folkhälsan”. Med koppling till miljömålen så bidrar vår forskning generellt med kunskap om den ekonomiska dimensionen av de friluftsvärden som ju också ingår i miljömålen (Naturvårdsverket, 2011), t.ex. ”levande skogar”, ”ett rikt odlingslandskap” och ”storslagen fjällmiljö”, ”god bebyggd miljö”, ”levande sjöar och vattendrag”, ”hav i balans samt levande kust och skärgård” och ”ett rikt växt- och djurliv”. Kunskap om friluftslivets värdesida är också viktig för att hantera målkonflikter både på friluftsliv- och miljöområdet.

Referenser

- Annerstedt, M., Norman, J., Boman, M., Mattsson, L., Grahn, P. & Währborg, P. (2010) Finding stress relief in a forest. *Ecological Bulletins* 53, pp. 33-42.
- Boman, M. & Ezebilo, E.E. (2012) The value of nature close to home for outdoor recreation in Sweden. I: Fredman, P., Stenseke, M. & Liljendahl, H., Mossing, A & Laven, D. (red) The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas: Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges. Stockholm, Sweden, August 21–24, 2012. Proceedings. Rapport nr 19, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Boman, M. & Mattsson, L. (2012) The hunting value of game in Sweden: Have changes occurred over recent decades? *Scandinavian Journal of Forest Research*, 27: 669-674.
- Boman, M., Mattsson, L. & Ericsson, G. & Kriström, B. (2011) Moose hunting values in Sweden now and two decades ago: The Swedish hunters revisited. *Environmental and Resource Economics* 50: 515–530.
- Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L. & Mattsson, L. (2012) Economic values in the Swedish nature-based recreation sector – a synthesis. *Tourism Economics* 18(4), 903-910.
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red.). (2008) *Besöka naturen - hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. I samförfattarskap med: Bladh G., Boman M., Emmelin L., Enerfeldt Burman L., Fredman P., Haraldson A-L., Henningsson S., Karlsson S-E., Lindhagen A., Lundmark L., Mattsson L., Müller D.K., Norman J., Petersson Forsberg L., Romild U., Sandberg M., Sandell K., Stenseke M., Öhman J. Rapport nr. 3, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Lindhagen, A. & Bladh, G. 2013b. *Husbehovsplockning av allmansrättsligt tillgängliga bär och svampar i Sverige – Resultat av en rikstäckande enkät*.

- Mattsson L. (1990a) Hunting in Sweden: Extent, economic values and structural problems. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 5: 563-573.
- Mattsson L. (1990) Moose management and the economic value of hunting – Towards bioeconomic analysis. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 5: 574-581.
- Mattsson, L., Boman, M. & Ericsson, G. (2008) *Jakten i Sverige – Ekonomiska värden och attityder jaktåret 2005/2006*. Rapport nr: 1, Rapport från Adaptiv förvaltning av vilt och fisk.
- Naturvårdsverket. (2011) *Sveriges miljömål*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Norman, J., Annerstedt, M., Boman, M. & Mattsson, L. (2010a) Influence of outdoor recreation on self-rated human health: Comparing three categories of Swedish recreationists. *Scandinavian Journal of Forest Research* 25, pp. 234-244.
- Norman, J., Ellingson, L., Boman, M. & Mattsson, L. (2010b) The value of forests for outdoor recreation in southern Sweden: Are broadleaved trees important? *Ecological Bulletins* 53, pp. 21-31.
- Regeringens proposition (2009/10:238) *Framtidens friluftsliv*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Stjernberg, P. (2009) Det hyggesfria skogsbruket vid Yttringe: vad tycker allmänheten? SLU, Inst. för skogens produkter, examensarbeten nr 45.

Appendix D: Fysisk planering för friluftsliv

Medverkande forskare

Professor Lars Emmelin, Blekinge Tekniska Högskola, lars.emmelin@bth.se

Professor Klas Sandell, Karlstads Universitet, klas.sandell@kau.se

Doktorand Lena Petersson Forsberg, Blekinge Tekniska Högskola, lena.peterssonforsberg@bth.se

Dr. Ebba Lisberg Jensen, Malmö Högskola, ebba.lisberg.jensen@mah.se

Doktorand Rosemarie Ankre, Etour/Mittuniversitetet, rosemarie.ankre@etour.se

Syfte och frågeställningar

Projektet har drivits som ett doktorandprojekt för Lena Petersson Forsberg och har bland annat resulterat i en doktorsavhandling ”Friluftsliv och naturturism i kommunal fysisk planering” (2012). Projektets syfte har varit att studera hur friluftsliv som ett av flera allmänna intressen behandlas inom kommunal fysisk planering samt att föra en kritisk diskussion om förutsättningarna för hur den kommunala fysiska planeringen fungerar som verktyg för att främja friluftsliv. De övergripande frågorna är; *vilka statliga styr signaler såsom lagstiftning, propositioner och politiska policys etc. finns om att friluftslivet är en fråga för den kommunala fysiska planeringen, hur beaktas friluftsliv och naturturism i kommunal fysisk planering, vilka förväntningar har allmänheten på möjligheterna att utöva friluftsliv samt vilken syn har allmänheten på det kommunala och statliga ansvaret för friluftslivets planeringsfrågor.*

Delprojekt

Moment 1 Friluftsliv och naturturism i svensk kommunal fysisk planering

Moment 2 Institutionaliseringen av friluftslivet i kommunal fysisk planering

Moment 3 Fallstudier

Moment 4 Presentation av resultat, diskussion och slutsatser som kunskapsunderlag till avnämare

Resultat

Undersökningen har skett genom en metodmix av enkäter, intervjuer, studier av lagstiftning och myndighetsdokument samt studier av planeringsdokument, främst översiktsplaner, i 11 kommuner som ingår i de tre fallstudieområdena *Järvafältet* utanför Stockholm, *Blekinge skärgård och kustzon* och *Söderåsen* i Skåne.

Undersökningens resultat och avhandlingens kritiska diskussion av dessa visar att fysisk planering är ett trubbigt instrument för att främja friluftsliv. De statliga styrsignalerna för friluftsliv som studerats, här främst Plan- och bygglagen (1987:10 och 2010:900) och Miljöbalken (1998:808), har karaktären av process- och ramlagar och flertalet tolkningsbara formuleringar i lagtexten gör att utfallet av planeringsbeslut ingalunda är självklara och att varje aktör, med makt att påverka, kan sätta sin prägel på utfallet. Mångtydigheten i begreppet allmänt intresse är också en försvårande faktor för friluftslivsplanering som särskilt diskuteras i avhandlingen. Plan- och bygglagen och strandskyddslagstiftningen har förändrats under arbetets gång. Flera andra statliga styrsignaler; riksintressen och miljökvalitetsmål är under förändring och mätbara mål för friluftspolitiken är under framtagande vid tiden för avhandlingens slutförande. Förändringarnas betydelse för den kommunala fysiska planeringen för friluftsliv diskuteras i avhandlingen men det var vid slutförandet ännu för tidigt att se konsekvenser av dessa förändringar. I likhet med flera andra undersökningar har föreliggande forskning visat att ett stort antal kommuner har inaktuella översiktsplaner. Detta kan generellt sett leda till sämre överblick över friluftslivets rådande förutsättningar och framtida behov i relation till exploateringsintentioner. Det kan dock skönjas en trend där översiktlig planering är på väg att få en ökad ställning, främst i samband med landsbygdsutveckling i strandnära lägen (LIS) och vindbruk. (Petersson Forsberg, 2012)

Resultaten visar även att friluftslivets och naturturismens ställning i kommunal planering varierar mellan kommuner men också mellan planeringsnivåer. En betydande majoritet av kommunerna (92 %) använder friluftsliv och naturturism i sin marknadsföring och i policydokument samt i översiktsplaner men i juridiskt bindande planbeslut prioriteras ofta exploateringsmöjligheterna. Intervjuer med kommunala planeringstjänstemän visar att avvägningsbeslut som utfaller till friluftslivets nackdel kan motiveras av att ”det finns så mycket grönt” och att friluftsliv därmed bedöms kunna ske någon annanstans än där man vill exploatera. Resultat visar även att nästan var tionde kommun saknar tjänsteman med ansvar för friluftsliv, närmare tre av fyra kommuner saknar fördjupade översiktsplaner som särskilt beskriver förutsättningar för friluftsliv och endast cirka 6 % av kommunerna har friluftslivsplaner. Detta kan sättas i relation till att näringslivsplaner,

grönplaner, naturvårdsplan och/eller miljöplaner finns i ungefär en tredjedel av kommunerna. Som indikatorer för friluftslivets ställning i kommunal översiktlig planering har även undersökts huruvida klimatförändringarnas konsekvenser för friluftsliv och beaktandet av tysta områden uttrycks i planerna. Det vanligaste svaret på frågan om klimatförändringarnas konsekvenser är att detta inte bedöms och tysta områden behandlas bara i ungefär var tredje kommun. (Petersson Forsberg, 2012)

Ur den nationellt täckande enkäten till allmänheten Friluftsliv 07 framkommer det att allmänheten har mycket höga förväntningar på möjligheterna att utöva bostadsnära friluftsliv. Människor värderar rekreationsnatur högt, många till och med så högt att det påverkar deras val av bostadsort och/eller bostadsområde (ca 40 %). Respondenterna anser även i mycket hög grad (nästan 70 %) att det är kommunernas och statens ansvar att skydda mark som är lämplig för friluftsliv.

Allmänhetens kännedom om den egna kommunens planering är dock relativt svag och många (ca 40 %) svarar vet ej på frågan om medborgarnas delaktighet i planeringen. Resultat visar att det finns ett behov av att planeringen agerar för att skydda rekreationsnatur. Cirka en sjättedel av respondenterna i Friluftsliv 07 uppger att de saknar lämpliga områden för friluftsliv. Motsvarande siffra för respondenter från ett av fallstudieområdena, Blekinge skärgård och kustzon, är betydligt lägre där ungefär var 20:e uppger att de saknar lämpliga naturområden för friluftsliv.

Respondenterna från båda undersökningarna är dock eniga om att kommunerna behöver bli bättre på att skydda tysta områden. Blekingeborna vill också gärna se att fler naturområden blir tillgängliga med kollektivtrafik. (Petersson Forsberg, 2012; Fredman et al, 2008a, Fredman et al, 2008b)

Praktisk relevans

Den empiriskt grundade och kritiska diskussionen i avhandlingen ger en nyanserad och handfast bild av de mycket komplexa förutsättningar som råder när kommunal fysisk planering sätts i relation till friluftsliv som ett av de många intressen som ska beaktas i planeringen av mark och vatten. Resultaten och diskussionen av dem ska ses som ett kunskapsunderlag för tjänstemän och politiker som är verksamma inom fysisk planering på kommunal, regional och statlig nivå, för medborgare och organisationer med intresse av hur friluftsliv och naturturism hanteras i kommunal fysisk planering samt för studenter inom relevanta utbildningar på universitets- och högskolenivå.

Resultaten visar att friluftsliv är viktigt för många människor men att den avvägning mot andra intressen som sker inom ramen för den fysiska planeringen helt legitimt kan leda till att utfallet av planeringsbeslut inte alltid blir positivt för friluftslivets räkning om andra intressen är starkare. I den pågående förändringen av miljökvalitetsmålen och framtagandet av mätbara mål för friluftspolitiken kan resultat och diskussion användas för att poängtera att mål och policys även behöver kompletteras med att friluftslivet har starka företrädare i planeringsprocessen för att utfallet av planeringsbeslut ska bli gott.

Referenser

- Emmelin, L; Fredman, P; Lisberg Jensen, E & Sandell, K (2010) *Planera för Friluftsliv, Natur, samhälle, upplevelser*, Carlssons Bokförlag.
- Fredman, P; Karlsson, S-E, Romild, U & Sandell, K (red.) (2008a) *Vara i naturen – varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*, Rapport No. 2, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Fredman, P Karlsson, S-E, Romild, U & Sandell, K (red.) (2008b) *Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*, Rapport No. 4, Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Östersund.
- Petersson Forsberg, L (2012) *Friluftsliv och naturturism i kommunal fysisk planering*, Doktorsavhandling nr 2012:06 Blekinge Tekniska Högskola, Sektionen för planering och mediedesign, Karlskrona. Finns även som rapport nr 19 i forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring.

Appendix E. Friluftsliv och naturvård

Medverkande forskare

Professor Marie Stenseke, Göteborgs Universitet, Marie.Stenseke@geography.gu.se

Doktorand Karin Andersson, Örebro Universitet, Karin.Andersson@oru.se

Ed.D. Thomas Beery, University of Minnesota Duluth, tbeery@d.umn.edu

Doktorand Silvia Henningsson, Göteborgs Universitet, Silvia.Henningsson@geography.gu.se

Fil. Dr. Mattias Sandberg, Göteborgs Universitet, Mattias.Sandberg@geography.gu.se

Docent Johan Öhman, Örebro Universitet, Johan.Ohman@oru.se

Syfte och frågeställningar

Delprojektet Friluftsliv och naturvård har syftat till att generera kunskap om samspelet mellan friluftsliv och bevarande av naturen. I detta inkluderas frågor om friluftsliv i relation till människors kunskap om naturen och förståelse för miljövård.

Forskarna har arbetat utifrån följande övergripande frågeställningar:

- Hur integreras friluftslivsaspekter i naturvården och hur skulle detta kunna utvecklas?
- Hur påverkar erfarenheter av natur människors värderingar av naturen, och tvärtom?
- Hur förmedlas insikter om naturkvaliteter och hållbar utveckling i naturskolor och naturum, och hur skulle detta kunna utvecklas?
- Hur använder barn och ungdomar den tätortsnära naturen, och hur kan deras vistelse där stimuleras?

Delprojekt

1. Diskursiv analys av policydokument och strategier i svensk naturvård
2. Integration av friluftsliv och naturvård i praktiken – fallstudier av naturvårdsprojekt
3. Att kommunicera natur. Deltagares erfarenheter och lärande
4. Barn och tätortsnära natur.
5. Den tätortsnära naturens betydelse för naturkontakt

Resultat

Granskningen av hur friluftslivsaspekter hanteras i strategier och i praktik, indikerar en god vilja att beakta friluftslivet, men att en formalisering och professionalisering av insatserna är nödvändig för att göra arbetet med dessa frågor mer kvalitetssäkert. En ingrediens i detta är behov av ökad kompetens för att friluftslivsaspekter skall bli allsidigt hanterade. Friluftsliv är ofta inkluderat i retoriken, men i praktiken brister det (Stenseke 2012). Orsakerna till detta återfinns på tre olika nivåer. På handläggarnivå handlar det om att den traditionella föreställningen att naturvård handlar om natur fortsatt dominerar, vilket gör att naturkvaliteter och ekosystem bildar utgångspunkten i synen på vad som är viktig kunskap och kompetens. Friluftsliv betraktas därvid inte som ett kunskapsområde i sig. Vidare berör det organiseringen inom ansvariga myndigheter. Naturvårdens struktur och verktyg är utformade för arbete med naturbevarande. Slutligen försvåras integreringen av friluftsförhållanden i rådande paradigmen, ekosystemansatsen. En outtalad utgångspunkt är att det sociala samhället liknar ekosystemen, och går att avgränsa i sociala system som hör ihop med särskilda ekosystem. Detta ger en begränsad förståelse av hur det mänskliga samhället fungerar och vad som betyder för hur en plats utvecklas (Stenseke 2010, Stenseke kommande).

I delprojektet om friluftspedagogik har en didaktisk modell som beskriver relationen mellan olika former av friluftspedagogik och olika former av miljöengagemang utvecklats (Sandell & Öhman 2012). Vidare har forskningen identifierat sex potentialer i pedagogiska naturmöten när det gäller utvecklandet av ett mer omfattande miljöengagemang i termer av hållbar utveckling (Sandell & Öhman 2010). Bland dessa potentialer återfinns en erfarenhetsbaserad mening om naturen och upplevelsen av kvaliteter i friluftslivets enkelhet som kan ligga till grund för en samhällskritik. Forskningen har också lyft fram kroppens betydelse för vår relation till naturen och har även belyst olika friluftsförhållningssätt till både kroppen och naturen (Öhman & Öhman 2012). Vidare pekar resultaten på tre aspekter av miljömoraliskt meningsskapande i utomhuspedagogiska verksamheter: spontana moraliska reaktioner, handlingar som relaterar till etablerade normer, samt etiska reflektioner. Lärare inom dessa verksamheter bidrar till att mötet med naturen sätts i fokus och att barnens uppmärksamhet aktivt riktas mot olika fenomen och processer i naturen. Vidare använder sig lärare ofta av ett språk där djur och natur tillskrivs mänskliga egenskaper. Det visar sig också att detta kan inverka på barnens sätt att handla i relation till naturen, nämligen att de i sina handlingar visar djur och växter en omsorg som liknar den vi visar människor. En annan viktig förutsättning för barnens relationsskapande är mötet med olika

djur och att få rå om djuren en stund som om de vore deras "egna" (Andersson & Öhman, kommande).

Delstudien om ungas naturkontakt visar att barn i storstaden, trots "hinder" som datorer eller sportutövande i inomhusmiljöer, kommer i kontakt med naturen i vardagen. Det sker genom lekar och äventyr på egen hand, men också tillsammans med föräldrarna. Närhet till natur är viktigt för barns vana att visats där, inte minst för att skolorna aktivt ska kunna göra utflykter i närmiljön. Både föräldrar som bor i centrala stadsdelar liksom de som bor i hus strax utanför staden upplever emellertid att barnen inte är utomhus särskilt mycket, inte i den utsträckning som föräldrarna minns att de själva var i sin barndom. Samtidigt har klassmässiga och troligen även kulturella olikheter stor betydelse för barnens naturkontakt. I en jämförande fallstudie påvisades att barn som bor i ett mer välbärgat bostadsområde, där majoriteten har svensk bakgrund, har större erfarenhet av den bostadsnära naturkontakten än barnen i det ekonomiskt svagare området där många har invandrabakgrund. En medelklasskultur där en aktiv fritid för barnen värderas högt kan delvis förklara vissa av dessa skillnader (Sandberg 2012).

I studierna av närnatur och naturkontakt framkommer att naturvistelsens betydelse för den urbana människans känsla av sammanhang, innefattar betydande sociala och kulturella aspekter, utöver de direkta sensoriska upplevelserna som hittills fokuserats. Avkoppling, motion och upplevelser av djur och natur är de i särklass vanligaste skälen till vistelser i närnaturen, men behovet av att "få komma ut i naturen" är mångbottnat. Det stadsnära naturpräglade landskapet är också en viktig plats för umgänge med familj och vänner, och uppfattas även som en socialt utjämnande, statuslös mötesarena. Vidare indikerar resultaten att "naturupplevelsen" ofta är kopplad till upplevelsen av historiska spår av människans aktiviteter i landskapet. Ofta är det just de kulturhistoriska inslagen i landskapet som stimulerar fantasin och inbjuder till tankar och resonemang om länkar mellan människa och landskap (Henningsson kommande, Henningsson 2008).

Praktisk relevans

Resultaten från projektet identifierar utmaningar och viktiga frågor för en ändamålsenlig förvaltning av friluftslivskvaliteter i såväl tätortsnära naturpräglade områden som i skyddade områden och i övrigt allemansrättsligt tillgängliga marker och vatten. Insikter om hur naturvårdssektorn behöver stärkas för att kunna svara upp mot de politiska målsättningar som finns för friluftslivet i såväl miljö kvalitetsmålen som i de specifika friluftslivspolitiska målen, handlar om såväl formalisering av strukturer som professionalisering av arbetet. Lärdomar, goda

exempel såväl som svagheter, i de naturvårdsprojekt som studerats ger underlag för utvecklingen av planering och skötsel. Den kritiska granskningen av utomhuspedagogikens förgivettaganden, och den djupare kunskap om utvecklats om hur relationen till naturen utvecklas i lärandesituationer bidrar med kunskapsunderlag till att utveckla lärandet vid pedagogiska naturmöten med sikte på att stärka bildningsnivån ifråga om hållbar utveckling. Resultaten bidrar med kunskaper till lärare om vad som skapar goda förutsättningar för att ett miljömoraliskt meningsskapande ska kunna ske.

Resultaten från studierna av barn och vuxnas relationer till den tätortsnära naturen ger dels underlag för den fysiska planeringen av våra tätortsområden. De understryker betydelsen av närhet till grönområden, men ger också insikter beträffande såväl utformningen av dessa som andra tillgänglighetsaspekter än de rent avståndsmässiga. Skolans viktiga roll för många barns naturkontakt understryker betydelsen av naturpräglade områden i stadsmiljön, att läroplaner innefattar utevistelse och att erforderliga resurser ges. Studiernas insikter om urbana relationer till naturen, och bidrag till att utveckla förståelsen av hur närnaturen kan spela en roll för såväl välbefinnande som miljömedvetande, pekar på behov att tydliggöra tillgängligheten till naturen, att informera om VAR naturen finns i kommunen och HUR man tar sig dit Vidare påvisas vikten av anordningar och faciliteter som kan underlätta naturmöten. För att öppna upp för ovana grupper, indikerar resultaten att det finns skäl att våga experimentera med att lägga fokus på annat än "natur"; utomhusgym i grönområden, aktiviteter som visar på historiska seder och bruk av landskap och djur, men också nutida kulturella uttryck, sång & musik, teater, konst etc.

Referenser

- Andersson, K. & Öhman, J. (Kommande) *Moral Meaning-making in Encounters with Nature*
- Henningsson, S. (Kommande) *Betydelsen av naturpräglade landskap i det urbana*. Dept. of Human and Economic Geography, University of Gothenburg (Prel. avhandlingstitel)
- Henningsson, S. (2008) *Hagen i staden. Betydelsen av den "vilda" naturen runt knuten*. Göteborg University, Dept of Human Geography, Occasional Papers 2008:2.
- Sandberg, M. (2012a) *"De är inte ute så mycket" Den bostadsnära naturkontaktens betydelse och utrymme i storstadsbarns vardagsliv*. Institutionen för Ekonomisk geografi och Kulturgeografi, Göteborgs universitet (Avhandling)
- Sandell, K. & Öhman, J. (2012) An Educational Tool for Outdoor Education and Environmental Concern. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, DOI: 10. 1080/14729679.(2012).675146
- Sandell, K. & Öhman, J. (2010) Educational potentials of encounters with nature: reflections from a Swedish outdoor perspective. *Environmental Education Research* 16(1): 95-132

Stenseke, M. (2013): Friluftslivets roll i 2000-talets naturvårdsprocesser rörande Kinnekulle. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr 24

Stenseke, M. (2012) On the integration of outdoor recreation in nature conservation policies. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences, section "A" Social Sciences and Humanities*, 66 (3):119–128

Stenseke, M. (2010) *Hur beaktades friluftslivet vid bildandet av Kosterhavets nationalpark? En fallstudie av svensk praktik i att integrera friluftsliv och naturbevarande*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 13

Öhman, J. & Öhman, M. (2011) Kroppen i friluftslivet. I Klas Sandell; Johan Arnegård & Erik Backman (red) *Friluftssport och äventyrsidrott. Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur, 147–172

Appendix F: Regional utveckling och naturturism

Medverkande forskare

Docent *Linda Lundmark*, Umeå universitet, linda.lundmark@geography.umu.se

Professor *Dieter K. Müller*, Umeå universitet, dieter.muller@geography.umu.se

Doktorand *Patrick Brouder*, Umeå universitet, patrick.brouder@geography.umu.se

Professor *Peter Fredman*, Mittuniversitetet, ETOUR. peter.fredman@miun.se

Syfte och frågeställningar

Detta projekt fokuserar friluftslivets kommersiella dimension. Projektets syfte är att analysera naturturismens roll för att skapa hållbara rurala samhällen genom att identifiera faktorer som bidrar till att skapa arbetstillfällen och positiva sociokulturella processer, båda centrala för en hållbar utveckling. Detta åstadkoms genom (i) att kartlägga efterfrågan och utbud av naturturism, (ii) att analysera socioekonomiska effekter av turismutveckling, och (iii) att integrera turismentreprenörers och andra aktörers intressen för att bidra till en förbättrad förvaltning av skyddad natur. Metoder som vi har använt är framförallt frågeformulär, intervjuer, innehållsanalys samt geografiska informationssystem.

Specifika övergripande frågeställningar i projektet

1. Hur sammanfaller efterfrågan och utbud av naturbaserad turism?
2. Hur förhåller sig efterfrågan på det lokala friluftslivet efterfrågan på naturbaserad turism?
3. Vilka är de socio-kulturella och ekonomiska konsekvenserna av naturbaserad turism?
4. Vad är sambandet mellan naturbaserade turismföretag, myndigheter och andra lokala intressenter om styrning och planering av miljö och utveckling av turism?

Delprojekt

Delprojekt 1: Efterfrågan på och utbudet av naturturism. Regional utveckling kan endast ske där efterfrågan och utbud möts. Därför har fokus för detta delprojekt varit på den kommersiella dimensionen av friluftsliv.

Delprojekt 2: har behandlat skärningen mellan friluftsliv och naturbaserad turism.

Delprojekt 3: Här har lokala effekter av naturbaserad turism varit i fokus. Denna åtgärd fokuserar på effekterna av naturbaserad turism på lokala samhällen. Fysiska, sociala, kulturella och ekonomiska effekter har behandlats.

Delprojekt 4: Hanterar förhållandet mellan naturbaserade turistföretag, myndigheter och andra lokala intressenter kring styrning och planering av turismutveckling. Kunskapen ska användas för att utveckla modeller som möjliggör hantering av konflikter till följd av skilda intressen och visioner för att underlätta för förändring. Under programmets gång har det i tillägg till de delprojekt som nämns här tillkommit ytterligare två dimensioner efter halvtidsutvärderingen. Den ena är ett mer framåtsyftande perspektiv på friluftsliv och naturturism och den andra är de svårigheter och möjligheter som en klimatförändring ger. Dessa har främst hanterats under delprojekt 4.

Resultat

Efterfrågan på och utbudet av naturturism

En av projektets målsättningar har varit att kartlägga efterfrågan och utbud av naturbaserad-turism (Müller, 2008, Lundmark, 2009, Lundmark och Müller, 2010). Den första huvudsakliga frågeställning som projektet har hanterat har varit att bedöma hur efterfrågan och utbud av naturbaserad turism sammanfaller (Lundmark och Müller, 2010). Resultat från vår forskning visar att när det gäller denna fråga så visar det sig att tillgång och efterfrågan har svårt att mötas. Från ett utbudsperspektiv är variationer i tillgänglighet och brist på lämpliga produkter begränsande för möjligheten att försörja sig på naturbaserad turism. Kulturella faktorer som till exempel samisk tillhörighet begränsar också viljan att engagera sig i turism (Müller och Kouljok Huuva, 2009). Från ett efterfrågeperspektiv finns en begränsad vilja att betala för naturbaserade upplevelser som till synes kan konsumeras gratis och långa avstånd till naturbaserade turismdestinationer av hög kvalitet verkar vara viktiga begränsningar. Slutsatsen blir mot bakgrund av ovanstående därför att det inte är självklart att naturbaserad turism är ett möjligt utvecklingsalternativ för lokal eller

regional utveckling under alla omständigheter, utan endast för de destinationer som har de mest gynnsamma förutsättningarna för olika stödfunktioner och service (Fredman och Lundmark, 2008). Utfallet av en ökad miljömedvetenhet till följd av klimatförändringar, ökade transportkostnader i framtiden och andra mer övergripande samhällsförändringar kvarstår dock att utvärdera.

Skärningen mellan friluftsliv och naturbaserad turism

Under denna rubrik har vi fokuserat på frågor om vad som händer när friluftsliv blir naturturism framförallt i ekonomisk bemärkelse. Resonemangen har kretsat kring förutsättningar för och konsekvenser av de skillnader som finns mellan de två uttrycken för utomhusaktiviteter. Vår utgångspunkt i att det finns en geografisk dimension i skillnaderna mellan friluftsliv och naturturism har i analysen betydelse för destinationsutveckling, regional tillväxt och planering för de båda som ibland konkurrerar med varandra (Lundmark m.fl., 2013). Vår insamling och sammanställning av befintligt kunskapsläge kring friluftslivets och naturturismens värden (Fredman m.fl. 2008; Fredman m.fl. 2012) visar på ett flertal viktiga punkter som vi anser saknas i det aktuella kunskapsläget. Om man ser till de senaste decenniernas utveckling inom turismnäringen talar mycket för att landskapet som upplevelsemiljö kommer att få en allt större ekonomisk betydelse i framtiden. Helt avgörande för friluftslivets och naturturismens roll i ett framtida samhälle är kunskapen om detsamma. Trots detta är kunskapen kring de ekonomiska avtryck och värden som friluftslivet och naturturismen representerar liten. Vi visar att det idag saknas heltäckande kunskap om friluftslivets ekonomiska värden i Sverige, men att döma av den fragmenterade kunskap som finns så representerar friluftsliv och naturturism avsevärda ekonomiska värden. Det saknas data kring naturturismens ekonomiska omsättning och många naturturismföretag i Sverige har en relativt liten ekonomisk omsättning. Förståelse för de ekonomiska transaktioner som sker i samband med friluftsutövande är betydelsefullt i en mängd olika planeringssituationer och vid strategiska beslut, särskilt när det gäller utbud av olika former av aktiviteter och tjänster både av kommersiell karaktär och av offentlig karaktär. Ekonomiska utgifter utgör den direkta påverkan på regionala ekonomier. Resans längd är den faktor som i de flesta fall påverkar storleken på de ekonomiska utgifterna inom naturturismen. Transportsätt, typ av friluftsans aktivitet och gruppstorlek är andra viktiga faktorer liksom att utländska turister konsumerar mer än inhemska turister. Precis som med andra former av turism går friluftslivets och naturturismens kommersiella värden i första hand till ”traditionella” varor och tjänster som resa, äta och bo. För det flesta utövare går endast en mindre del av de ekonomiska utgifterna till aktiviteter och upplevelser. Vår forskning visar också att friluftsutövare lägger allt mer pengar på

utrustning för deltagande i sitt friluftsliv, något som tydligt framgår av tillväxten i branschen för friluftsutrustning (Fredman m.fl. 2010 och 2012).

Lokala effekter av naturbaserad turism

Ett viktigt fokus i vår forskning handlar om effekterna av naturbaserad turism på lokala samhällen. Där ingår fysiska, sociala, kulturella och ekonomiska effekter. I Norra norrland är turismsektorn präglad av mikroföretag med mindre än 10 anställda med huvudparten av sin verksamhet i kategorin naturturism. Det finns dock hinder för ytterligare utveckling. Vår forskning visar att turismutveckling i perifera och marginaliserade områden inte bara är en utmaning för turismutveckling på grund av avståndet till marknaden (Müller, 2011) och problem med lokala strukturer såsom service och infrastruktur utan också på grund av intressekonflikter som kan uppstå mellan turism och andra areella näringar som exempelvis skogsbruk och gruvnäring (Lundmark m.fl. 2010, Lundmark och Stjernström, 2009, de la Barre och Brouder, 2012). I Lundmark, Fredman och Sandell (2010) blir det tydligt att det utifrån ett sysselsättningsperspektiv är svårt att fastställa några effekter av skyddad natur vare sig för turismen i positiv bemärkelse, eller för skogssektorn i negativ bemärkelse. För den svenska nationalparken Fulufjället visar vår forskning (Fredman och Yuan, 2011) att de ekonomiska effekterna lokalt är sparsamma men att de ekonomiska utgiftsmönstren är större för ett vidare geografiskt område.

Naturbaserade turismföretag, myndigheter och andra lokala intressenter om styrning och planering

Ett annat fokus i vår forskning har varit att belysa förhållandet mellan naturbaserade turismföretag, myndigheter och andra lokala intressenter kring styrning och planering av turismutveckling. Kunskapen ska användas för att utveckla modeller som möjliggör hantering av konflikter till följd av skilda intressen och visioner för att underlätta för förändring. Viktiga resultat i detta delprojekt är bland annat att klimatförändringens utmaningar inte bör ses som en isolerad fråga för turismföretagen utan bör ses i ett samhällsperspektiv. Det innebär bland annat att det övergripande långsiktiga ansvaret för effekterna av klimatförändring bör tas av gemensamma myndigheter och institutioner på olika geografiska nivåer och ska inte tas enskilt av sektorsintresset. Det möjliggör att turismen kan ses som det system det är, där olika aktörer oavsett om de är engagerade inom logi, transport eller har ett aktivitetsföretag kan interagera i gemensamma frågor. Den regionala nivån måste också bli mer aktiv i att driva långsiktiga utvecklingslinjer eftersom det är svårt för små företag att planera med den långsiktighet som klimatfråga kräver (Lundmark, 2010; Brouder och Lundmark, 2012).

Praktisk relevans

Turism har normalt genom sitt stora resursutnyttjande vid resor till och från våra resmål en stor miljöpåverkan. Inhemsk naturturism och friluftsliv i sin närmaste omgivning är ett alternativt sätt att uppleva naturen som i bästa fall också bidrar till att uppnå en av målsättningarna för miljömålen, nämligen att våra *Konsumtionsmönster av varor och tjänster orsakar så små miljö- och hälsoproblem som möjligt*. Genom att vi nu vet mer om hur och var människor ägnar sig åt friluftsliv och naturturism, liksom förutsättningar för detta på olika platser så kan vi också bättre planera för att minska negativa effekter av detta. Projektet har gett kunskap om användarmönster och stakeholderintressen som kan användas för planering och förvaltning av friluftsliv och naturturism, särskilt i skyddade områden. Forskningen har bidragit till vår förståelse av friluftslivets ekonomiska koppling till regional hållbar utveckling på landsbygden vilket har betydelse för hur vår naturmiljö kan betraktas som en resurs. Vår forskning har gett ökad kunskap om efterfrågan och utbud av kommersiell naturturism och har bidragit till att identifiera faktorer som bidrar till sysselsättning i naturbaserad turism och positiva socio-kulturella processer. Forskning kring ekonomiska värden är viktig eftersom den ger insikter också om ett bredare spektrum av resurser, och därmed minskar den risken för samhällsekonomiskt suboptimala prioriteringar mellan nyttigheter som konkurrerar om produktionsutrymmet. Denna forskning behöver utvecklas ytterligare i en tillämpad riktning. Exempelvis är värderingsmetoderna idag så pass långt utvecklade att resultaten, rätt använda tillsammans med andra bedömningskriterier, påtagligt kan bidra till det underlag som behövs för fysisk planering och miljöpolitiska beslut.

Att det saknas systematiskt insamlade uppgifter om friluftslivets och naturturismens ekonomiska värden på nationell (och regional) nivå har visats i vår forskning. Önskvärt för framtiden vore att ekonomiska faktorer kopplat till friluftslivets utövande mäts inom ramen för en nationell friluftsstatistik för att få en mer heltäckande bild som kan följas över tiden. Bland annat genom de nätverk för friluftsliv som naturvårdsverket initierat har vår forskning redan visat sig vara betydelsefull för framtagandet av förslag till de mål som ska sättas upp för friluftslivet. Detta projekt i programmet friluftsliv i förändring har specifikt bidragit till målsättningar för *hållbar regional tillväxt* och *god kunskap om friluftslivet* men kommer framgent också ha betydelse för andra mål genom den kunskapsuppbyggnad som skett inom projektet.

Referenser

- Brouder, P. & Lundmark, L. (2011). Climate Change in Northern Sweden: Intra-regional perceptions of vulnerability among winter-oriented tourism entrepreneurs. *Journal of Sustainable Tourism*, 19 (8).
- Brouder, P. & Lundmark, L. (2012). A (ski) trip into the future: climate change and winter tourism in Polar Sweden in 2040. In R.H. Lemelin, L. Lundmark, & D.K. Müller (eds.), *Issues in Polar Tourism: Communities; Environments; Politics*, Springer.
- De la Barre, S. & Brouder, P. (2013). Consuming Stories: Placing food in the Arctic tourism experience. *Journal of Heritage Tourism* (under review).
- Fredman, P. & Lundmark, L. 2008. Kan hela Sverige leva av naturturism? I: *Ska hela Sverige leva?* Formas fokuserar nr. 13: 207-216.
- Fredman, P. & Yuan, M. 2011. Primary Economic Impacts at Three Spatial Levels: The Case of Fulufjället National Park, Sweden. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 11:74-86.
- Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L. & Mattsson, L. 2008. *Friluftslivets ekonomiska värden – en översikt*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, rapport nr. 5, september 2008. www.friluftsforskning.se
- Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L. & Mattsson, L. 2012. Economic Values in the Swedish Nature-based Recreation Sector. A synthesis. *Tourism Economics*, 18 (4), 903–910.
- Fredman, P., Svensson, B., Lindberg, K. & Holmstedt, A. (2010). *Ekonomiska värden i svenskt friluftsliv - en enkätundersökning*. Rapport nr. 14, Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, www.friluftsforskning.se
- Lundmark L. (2009) *Efterfrågan på naturturism. Nuläge och potential för regional utveckling*. Rapport nr 11, Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring
- Lundmark, L (2010) Turism som regional utvecklingsstrategi – vad ska det vara bra för? I *THULE*, Skytteanska samfundets årsbok 2010
- Lundmark, L. & Müller, D.K. (2010) The Supply of nature-based tourism activities in Sweden, *TOURISM* 58 (4), 379-393.
- Lundmark, L. & Stjernström, O. (2009) Environmental protection: an instrument for regional development? National ambitions versus local realities in the case of tourism, *Scandinavian Journal of hospitality and tourism*, 9(4): 387-405.
- Lundmark, L. (2010) A holiday on ice on hold? Nature based tourism and climate change, in *Tourism and change in Polar Regions*, reds. C. Michael Hall & Jarkko Saarinen, kap. 7, pp. 135-146.
- Lundmark, L., Brouder, P., Müller, D.K. and Fredman, P. (2012). När friluftsliv blir naturturism. I P. Fredman, A. Mossning, K. Sandell & M. Stenseke (eds.) *Friluftsliv I förändring: resultat från ett forskningsprogram*, Naturvårdsverket.
- Lundmark, L., Fredman, P. & Sandell, K. (2010) National parks and protected areas and the role for employment in Tourism, Forestry and Forest Sector: A Swedish case, *Ecology and Society* 15(1): 1-19,
- Müller, D.K. & Kouljok Huuva, S. (2009). Limits to Sami tourism development: the case of Jokkmokk, Sweden. *Journal of Ecotourism* 8 (2), 115-127
- Müller, D.K. (2008) *Det kommersiella friluftslivet*. Rapport nr 7, Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring.
- Müller, D.K. (2011). Tourism development in Europe's "last wilderness". An assessment of nature-based tourism in Swedish Lapland. I *Polar tourism – A tool for regional development*, reds. Alain Grenier & Dieter K. Müller, kap. 5, pp.129-153.

Appendix G: Kommunikation

Författare: Anders Mossing

Inledning

Redan i den ansökan som låg till grund för forskningsprogrammet identifierades kommunikation och information som en prioriterad del i verksamheten. En ambitiös satsning på forskning som Friluftsliv i förändring innebär, kräver en omsorgsfullt utarbetad plan för att sprida forskningsresultaten. Den kommunikationsplan som styr kommunikationsarbetet fastställdes i den programplan som ligger till grund för hela forskningsprogrammet. Den finns att ladda ner på vår webbplats.

I programmets budget har medel funnits för att anställa en informatör på deltid (50%). Denna tjänst har under programtidens sex år i huvudsak varit bemannad av fyra informatörer; Christina Frimodig, Lena Emmerfeldt Burman, Ulrika Håård och Anders Mossing, alla anställda på Mittuniversitetet. Vi kan konstatera att det inte är optimalt att hela fyra personer innehaft denna tjänst under sex år, möjligen har kontinuiteten i kommunikationsarbetet blivit något lidande av detta.

Den främsta arbetsuppgiften för informatören har varit att tillgängliggöra forskningen, men också att vara en resurs för det interna informationsflödet. Målet har varit att ge lättillgänglig, lättbegriplig information, men samtidigt vetenskapligt korrekt och anpassad till de utpekade målgruppernas behov.

Kommunikation i praktiken

Som vi konstaterar i texten ovan finns planeringen av kommunikationsarbetet i programplanen, men för att tydligare beskriva hur vi arbetat i den vardagliga verksamheten har vi beskrivit de viktigaste verktygen och aktiviteterna nedan.

Grafisk profil

Vid programmets inledning etablerades en grafisk profil som kommit att genomsyra all extern kommunikation. Logotypen och de grafiska elementen som ingår i profilen har återfunnits på webbplatsen, i nyhetsbrev, i powerpoint-presentationer, i trycksaker, i marknadsföringsmaterial samt på forskningsrapporternas omslag.

Programmöten

De återkommande programmötena har haft en viktig funktion för forskningsprogrammets interna kommunikation. Dessa har hållits två gånger per år och värdskapet har alternerat mellan de deltagande lärosätena. Vid dessa träffar har deltagarna rapporterat sina aktiviteter inom programmet, fört diskussioner om för programmet relevanta ämnen samt bidragit med föredrag om aktuell forskning.

Även den sociala funktionen av dessa möten bör nämnas. Genom att träffas har vi skapat en samhörighetskänsla som gett ett gott arbetsklimat medlemmarna emellan.

Rapportserie: Friluftsliv i förändring

En del av den forskning som finansierats inom ramen för Friluftsliv i förändring har publicerats i den egna rapportserien. Totalt 28 forskningsrapporter har publicerats som alla finns tillgängliga för nedladdning på vår webbplats:

0. Programplan Friluftsliv i förändring
1. Vilka är ute i naturen? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige
2. Vara i naturen – varför, varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige
3. Besöka naturen – hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige
4. Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige
5. Friluftslivets ekonomiska värden – en översikt
6. Friluftsforskning 2008 - Sammanfattning av presentationer vid konferensen ”Friluftsforskning 2008” den 12-13 november vid Karlstads universitet
7. Det kommersiella friluftslivet - En kartläggning av naturturismutbudet på de regionala turismorganisationernas hemsidor i Sverige
8. Friluftsliv och naturturism i de kommunala protokollen - Delresultat från en webbaserad enkätundersökning våren 2008

9. Who are the non-compliance - An analysis of non-compliance with on-site monitoring methodology at Fulufjället National Park
10. Barn och natur i storstaden - En studie av barns förhållande till naturområden i hemmets närhet med exempel från Stockholm och Göteborg
11. Efterfrågan på naturturism - Nuläge och potential för regional utveckling
12. Friluftsforskning 2009 - Sammanfattning av presentationer vid konferensen Friluftsforskning 2009 den 18-19:e november vid Mittuniversitetet, campus Östersund
13. Hur beaktades bildandet av Kosterhavets nationalpark - En fallstudie av svensk praktik i att integrera friluftsliv och naturbevarande
14. Ekonomiska värden i svenskt friluftsliv - en enkätundersökning
15. Friluftsforskning 2010- Program, presentationer och deltagare vid konferensen Friluftsforskning 2010 den 17-18:e november, Göteborgs Universitet
16. Socio-economic Determinants, Demand and Constraints to Outdoor Recreation Participation in Sweden
17. Framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige Friluftsforskning 2011 – ett diskussionsunderlag
18. Friluftsforskning 2011 - Program, presentationer och deltagare vid konferensen Friluftsforskning 2011 den 9-10:e november, Umeå Folkets hus
19. The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas (MMV 2012) - proceedings
20. Negative attitudes among local inhabitants towards destination – The case of Kosterhavets nationalpark
21. Det svenska friluftslivets geografi
22. Könstraditioner och det “nya” friluftslivet
23. Från jakt och fiske till hälsofrämjande motion - Friluftsliv i förändring – en komplex historia
24. Friluftslivet i Kinnekulleprojekten
25. Landskap för friluftsliv
26. Husbehovsplockning av allemansrättsligt tillgängliga bär och svampar i Sverige
27. Friluftsliv i förändring – resultat från ett forskningsprogram

Webb

Projektets webbplats, med adressen www.friluftsforskning.se, är på många sätt noden i forskningsprogrammets informationsarbete. Här finns all forskning tillgänglig som helt eller delvis finansierats av programmet. Här finns också kontaktmöjligheter, beskrivning av forskningsprogrammet och dess deltagare samt allmänt hållna nyheter kring temat för programmet. Webben är skriven på svenska men finns också i en nedbantad version på engelska.

Webbplatsen webb lanserades vid programstarten 2007 och har sedan dess haft ett stadigt ökande antal besökare, som visar på ett stort intresse för vår forskning och en ökande medvetenhet om forskningsprogrammets existens. När nu forskningsprogrammet närmar sig sitt slut visar

statistiken att webbsidan besöks av mellan 1000-1500 personer unika besökare per månad. Under sommaren sjunker besökssiffrorna något och topparna är ofta tidsmässigt sammanfallande med de forskningskonferenser vi arrangerat varje höst.

Vid sökningar på sökmotorn Google med sökorden *friluftsforskning* och *friluftsliv* återfinner man länken till vår huvudsida bland de allra första träffarna vilket med en försiktig tolkning kan betraktas som att sidan är väl etablerad på webben och i forskarsamhället. Webbplatsens adress är www.friluftsforskning.se.

Nyhetsbrev

3-4 gånger per år har forskningsprogrammet utkommit med nyhetsbrev till den egna sändlistan som omfattar drygt 1000 e-postadresser, något vi anser visar på ett stort intresse för programmets verksamhet. Informationen i dessa är främst kopplad till forskning, evenemang och sammanhang där forskningsprogrammet på ett eller annat sätt varit delaktiga, men även annan relevant information har förmedlats.

Konferenser

Varje år sedan starten av forskningsprogrammet har vi arrangerat forskningskonferenser. Syftet har bland annat varit att skapa en mötesplats med möjlighet till dialog kring vår forskning som komplement till de mer enkelriktade kommunikationskanaler vi i övrigt använder. Konferenserna, som varje år har haft olika tema, har flyttat runt i landet och arrangerats i samarbete med de olika lärosäten som ingår i Friluftsliv i förändring.

Program, deltagarlistor och dokumentation från konferenserna hittar du på vår webbplats: www.friluftsforskning.se.

Här följer korta beskrivningar av de konferenser som arrangerats av Friluftsliv i förändring

TANKESMEDJAN: KUNSKAPEN OM FRILUFTSLIVET 2007

Sånga-Säby, Stockholm, 14-15 mars 2007

Arrangerades i samarbete med Naturvårdsverket, Friluftsrådet och Svenskt Friluftsliv som en tankesmedja för friluftsliv och en start av Forskningsprogrammet. Ca 200 personer deltog på tankesmedjan. Temat var: Framtida forskning och kunskap kring friluftsliv.

FRILUFTSFORSKNING 2008

Karlstad universitet, 12-13 november 2008

Ca 120 personer deltog i konferensen där föredrag hölls kring konferensens teman: Friluftsliv och etnicitet; Pedagogiska naturmöten och miljöengagemang; Friluftslivets ekonomiska värden; Friluftsstatistik och besökarstudier; Naturturism och regional utveckling; Planering för friluftsliv och naturturism; Friluftsliv och biologisk mångfald; Utvecklingsarbete inom friluftsliv och naturvägledning

FRILUFTSFORSKNING 2009

Mittuniversitetet, Östersund, 18-19:e november 2009

Ca 120 personer deltog i konferensen där ett 30-tal föredrag hölls kring konferensens teman: Friluftsforskningens mångfald; Naturturism och regional utveckling; Friluftslivet i siffror; Friluftsliv och hälsa; Att mäta friluftsliv; Motiv för friluftsliv; Naturvägledning; Upplevelser av friluftsliv; Friluftsliv och naturmiljön; Friluftsaktiviteter i förändring; Planering för tätortsnära friluftsliv

FRILUFTSFORSKNING 2010

Göteborgs universitet, 17-18:e november 2010

Ca 150 personer deltog i konferensen där föredrag hölls kring konferensens teman: Framtidens friluftsliv; Tillgängligheten till friluftsområden; Friluftsliv och stad; Friluftskulturer; Fysisk planering för friluftslivet; Planering och förvaltning av tätortsnära friluftsliv; Friluftssport och äventyrsidrott; Framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism; Det kommersiella friluftslivet; Pedagogik och friluftsliv

FRILUFTSFORSKNING 2011

Umeå folkets hus, Umeå, 9-10:e november 2011

Ca 100 personer deltog i konferensen där 25 föredrag hölls kring konferensens teman: Det kommersiella friluftslivet; Friluftsliv, naturresurser och landskap; Olika sociala grupperns utövande; Friluftslivets pedagogik; Klimatförändringar och friluftsliv; Preferenser och ekonomisk värdering av friluftsliv.

THE 6TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON MONITORING AND MANAGEMENT OF VISITORS IN RECREATIONAL AND PROTECTED AREAS (MMV 2012)

Stockholm, Djurönäset, 21-24 Augusti 2012

Forskningsprogrammets sista år, 2012, arrangerades en internationell konferens, MMV 2012 (*The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas*), för att göra ett internationellt avtryck med vår forskning. Konferensen som ges

vertannat år på olika platser i Europa, lockade 250 deltagare från 30 länder. Programmet omfattade 180 föredrag samlade under temat *Outdoor recreation in change - Current Knowledge and Future Challenges*. Konferensen har en egen webbplats där mer information finns: www.mmv2012.se

MMV-konferenserna arrangeras i samarbete med den internationella organisationen *Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas*. Mer om den finns att läsa här: <http://mmv.boku.ac.at/>

UTVÄRDERING AV FRILUFTSKONFERENSERNA

Efter varje konferens har vi utvärderat arrangemanget, både det praktiska arrangemanget men också det vetenskapliga. Utvärderingarna har efter alla konferenser visat på att besökarna varit över lag mycket nöjda, något som stämmer överens med den bild vi själva har efter att ha arbetat med konferenserna och talat med deltagarna. Endast några få kritiska röster har höjts vilket vi, i den mån det varit möjligt, tagit till oss.

Vi har utifrån dessa utvärderingar förstått att det finns ett tydligt önskemål om en fortsättning på denna konferensserie i någon form även efter forskningsprogrammets slut. Vid utvärderingen av Friluftsforskning 2011 ställdes frågan om hur intresserad man var av att i framtiden besöka liknande konferenser och hela 91% (60 svar av 66 svarande) sade sig vara mycket eller ganska intresserad.

Massmediebearbetning

Vi har under hela programtiden arbetat aktivt med pressbearbetning för att sprida våra forskningsresultat. Främst har vi arbetat med pressmeddelanden i anslutning till att ny forskning publicerats och våra konferenser, men programmets forskare har också skrivit flera debattartiklar. Vi kan såhär i programmets slutskede konstatera att såväl landsortsmedier som riksmidia frekvent kontaktar oss via vår webbplats för intervjuer i tidningar och radio, något vi tolkar att det finns en stor efterfrågan på den kunskap programmet tar fram. Ett urval av pressmaterialet finns publicerat på programmets webb.

Som exempel på vår mediala verksamhet kan nämnas den presskonferens vi arrangerade på Skansen våren 2008 med fokus på programmets undersökning av svenskarna friluftsvanor. Vi presenterade här de första resultaten från den gemensamma empiriska arenan. Ett stort antal artiklar i riks- och landsortspress publicerades kring temat. (bl. a. DN och SVD, 2008-06-23). Ett annat exempel är pressmeddelandet kring rapporten "Ekonomiska värden i svenskt friluftsliv"

vilket renderade i ett 40-tal publicerade nyheter (bl a DN Ekonomi, 2010-10-14).

Pressmeddelandet var ett samarbete med Svenskt friluftsliv.

I samband med att regeringens friluftproposition presenterades år 2010 skrev forskare från programmet en debattartikel som fick god spridning och publicerades i ett 10-tal tidningar (bl. a. SVD 2010-10-11). Debattartikeln ”Svensk friluftspolitik riskerar att bli ett luftslott” publicerades på DN debatt som en kommentar till det politiska läget och kunskapsbehovet inom friluftslivet (DN, 2012-08-26).

Utvärdering av kommunikationsarbetet

I april 2010 genomfördes en utvärdering av kommunikationsarbetet, som ett förslag sprunget ur forskningsprogrammets halvtidsutvärdering. Vi skickade ut en enkät till de personer som finns på vår e-postlista men fick relativt lågt antal svarande på enkäten. De svar vi fick pekade på att webb, nyhetsbrev är och förblir viktiga kommunikationskanaler. Det personliga mötet utpekades också som viktigt för förmedlingen av ny kunskap. En stor andel av de svarande upplevde att de har praktisk nytta av vår forskning och gav i enkätsvaren konkreta exempel på detta.

Se också avsnittet om utvärdering av friluftskonferenserna ovan.

Appendix H: Medverkande i Friluftsliv i förändring

Nedanstående förteckning omfattar alla forskare, informatörer och administratörer som medverkat i forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring. Årtal anges endast i de fall engagemanget omfattar del av programperioden (oktober 2006 – mars 2013) och uppgift om arbetsplats avser då aktuell period.

Ann-Christine Andersson, Mittuniversitetet
Ekonom, Administratör (2006-2010)

Karin Andersson, Doktorand, Örebro universitet
Doktorand (2010-2013)

Gabriel Bladh, Docent, Karlstad universitet.
Projektledare (2010-2013), Forskare

Mattias Boman, Professor, Sveriges lantbruksuniversitet
Projektledare, Forskare

Patrick Brouder, Doktorand, Umeå universitet och Mittuniversitetet
Doktorand

Lena Ernerfeldt Burman, Mittuniversitetet
Informatör (2007-2008)

Lars Emmelin, Professor, Blekinge tekniska högskola
Projektledare, Forskare

Peter Fredman, Professor, Mittuniversitetet/ETOUR
Programchef, Forskare

Christina Frimodig, Mittuniversitetet
Informatör (2006-2007)

Andreas Hallberg, Mittuniversitetet
Ekonom (2011-2013)

Silvia Henningsson, doktorand, Göteborgs universitet
Doktorand

Ulrika Håård, Mittuniversitetet
Informatör (2011)

Sven-Erik Karlsson, Docent, Karlstad universitet
Forskare

Anders Lindhagen, Skog Dr, Sveriges lantbruksuniversitet
Projektledare (2010-2013), Forskare

Linda Lundmark, Docent, Umeå universitet
Projektledare (2007-2013), Forskare

Anders Mossing, Mittuniversitetet
Informatör (2008 - 2013)

Dieter K Müller, Professor, Umeå universitet
Projektledare (2006-2007), Forskare (2006-2009)

Lena Petersson-Forsberg, doktorand/Tekn dr, Blekinge tekniska högskola
Doktorand

Ulla Romild, Fil dr, Mittuniversitetet
Projektledare (2006-2009), Forskare (2006-2009)

Mattias Sandberg, doktorand/Fil dr, Göteborgs universitet
Doktorand

Klas Sandell, Professor, Karlstad universitet.
Bitr. Programchef (2006-2009), Projektledare (2006-2009), Forskare

Marie Stenseke, Professor, Göteborgs universitet
Bitr. Programchef (2010-2013), Projektledare, Forskare

Daniel Wolf-Watz, doktorand, Mittuniversitet/Karlstad universitet
Doktorand

Anneli Åman, Mittuniversitetet
Administratör (2010-2011)

Johan Öhman, Docent, Örebro universitet
Forskare

Appendix I: Referensgrupp

Dessa personer har ingått i referensgruppen till Friluftsliv i förändring:

- Anders Szczepanski, CMU / ESI, Linköpings universitet
- Christina Frimodig, Naturvårdsverket (2011-2013)
- Annica Idestrom, Naturvårdsverket (2006-2010)
- Reigun Thune Hedström, Sveriges kommuner och landsting (2006-2010)
- Sverker Sörlin, KTH (2006-2010)
- Björn Tordsson, Friluftslivsstudium, Høgskolen i Telemark
- Caroline Wejstorp, Sveaskog (2006-2011)
- Claes Svedlindh, Länsstyrelsen Östergötland
- Katarina Saltzman, Göteborgs universitet
- Mårten Dunér, Boverket (2006-2010)
- Ulrika Åkerlund, Boverket (2011-2013)
- Per Nilsson, Ungdomsstyrelsen
- Per Wallsten, Stiftelsen Tyrestaskogen
- Tom Heberlein, University of Wisconsin, Madison, USA
- Tuija Sievänen, Metla (Finnish Forest Research Institute)
- Ulf Silvander, Svenskt Friluftsliv
- Ylva Birkne, Skogsstyrelsen
- Sofia Blomqvist, Skogsstyrelsen
- Anton Paulrud, Havs- och vattenmyndigheten (2011-2013)

Appendix J: Konferenser och seminarier

2012

6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas (MMV), Stockholm, Sweden, August 21-24, 2012.

Workshops

- Communities in change: managing local tourism impacts. *Linda Lundmark*
- The Economics of outdoor recreation. *Mattias Boman*
- Spatial planning, resolving conflicts and safeguarding access. *Lars Emmelin*
- Values of outdoor recreation– Economics, perceptions, attitudes and beyond. *Mattias Boman, Marie Stenseke, Peter Fredman*
- Children and Nature: experience, learning and health. *Karin Andersson*
- Education, outdoor learning and communicating nature. *Klas Sandell*
- Nature experiences, environmental awareness and attitudes. *Johan Öhman*.

Four unpretentious lectures in honor of professor Leif Mattsson, Swedish University of Agricultural Sciences, Alnarp, May 3, 2012. *Peter Fredman*

Friluftsliv i kommunerna, workshop vid Naturvårdsverkets Tankesmedja för friluftsliv, februari 2012, Djurönäset, Stockholm. Websändning [Elektronisk] Tillgänglig:

<<http://www.naturvardsverket.se/Start/Om-Naturvardsverket/Dokumentation-fran-seminarier/Dokumentation-Tankesmedja-for-friluftsliv-2012/>>. *Lena Petersson Forsberg*

Enhancing the contribution of the social sciences to sustainability debates: how can we be proactive and practical without compromising on complexity? Workshop, Göteborg, nov 2012. *Marie Stenseke*

2011

Friluftsforskning 2011. En kreativ mötesplats om aktuell forskning kring friluftsliv och naturturism. Umeå universitet, 9-10 november, 2011.

Workshops

- Det kommersiella friluftslivet. *Peter Fredman*
- Friluftslivets utövare. *Gabriel Bladh*
- Friluftslivets pedagogik. *Johan Öhman*
- Naturturism. *Linda Lundmark*
- planering och policy. *Lars Emmelin*

Tankesmedja för friluftsliv 2011. Sänga-Säby, 2011-03-24

Workshops

- Friluftslivets ekonomiska fotavtryck. *Peter Fredman*
- Friluftsliv i tätortsnära natur – vad påverkar naturupplevelsen och naturförståelsen? *Silvia Henningsson*
- Hur ska kommunen planera för friluftsliv? *Lena Pettersson Forsberg*

Forum för naturturism: Framgång och hinder i naturturistiskt företagande – erfarenheter från forskning och näring. Mittuniversitetet, Östersund, 2011-09-01. *Peter Fredman*

2010

Friluftsforskning 2010. En kreativ mötesplats om aktuell forskning kring friluftsliv och naturturism. Göteborgs universitet, 17-18 november, 2010.

Workshops

- Framtidens friluftsliv. Diskussion om friluftspolitiken, *Peter Fredman*
- Friluftsliv och stad 1. *Anders Lindhagen*
- Friluftskulturer. *Sven-Erik Karlsson*
- Friluftsliv och stad 2. *Silvia Henningsson*
- Planering och förvaltning av tätortsnära friluftsområden. *Lars Emmelin*
- Fysisk planering för friluftsliv. *Marie Stenseke*
- Framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige. *Klas Sandell*
- Det kommersiella friluftslivet. *Mattias Boman*

Communicating Nature, Workshop om friluftspedagogisk forskning, Stockholms universitet, Konradsberg, 2010- 02-15 (Nationell inbjudan) *Johan Öhman, Karin Andersson*

Outdoor recreation and nature based tourism in rural areas – implications and challenges. Workshop, Nordic Rural Futures: pressures and possibilities. Research conference on the future of Nordic rural areas, May 3–5 2010, Uppsala, Sweden. *Marie Stenseke*

Invisible populations – second home mobility, tourism and rural change. Workshop, Nordic Rural Futures: pressures and possibilities. Research conference on the future of Nordic rural areas, May 3–5 2010, Uppsala, Sweden. *Dieter Müller*

2009

Friluftsforskning 2009. En kreativ mötesplats om aktuell forskning kring friluftsliv och naturturism. Mittuniversitetet, campus Östersund, 18-19 november, 2009.

Workshops

- Motiv för friluftsliv. *Daniel Wolf-Watz*
- Att mäta friluftsliv. *Anders Lindhagen*
- Upplevelser av friluftsliv. *Sven-Erik Karlsson*
- Friluftsliv och naturmiljön. *Marie Stenseke*

What belongs in a changing nature? Workshop anordnad i Göteborg, december 2009. *Marie Stenseke*

2008

Friluftsforskning 2008. En kreativ mötesplats om aktuell forskning kring friluftsliv och naturturism. Karlstads universitet, 12-13 november, 2008.

Workshops:

- Friluftsliv och biologisk mångfald. *Marie Stenseke*
- Friluftsstatistik och besökarstudier: Nya aktiviteter och trender. *Anders Lindhagen*
- Naturturism och regional utveckling. *Dieter Müller*
- Friluftsliv och etnicitet. *Sven-Erik Karlsson*
- Friluftsaaktiviteter i förändring. *Klas Sandell*
- Friluftsliv, naturturism och regional utveckling. *Dieter Müller*
- Planering för tätortsnära friluftsliv. *Mattias Boman*

2007

Kunskapen om friluftslivet. En tankesmedja om framtida forskning och kunskap kring friluftsliv. Sånga Säby, Stockholm, 14-15 mars, 2007 (I samarbete med Friluftsrådet och Svenskt friluftsliv).

Workshops – 3 parallella sessioner

Appendix K: Publikationer

Andersson, K., Sandberg, M. & Öhman, J. (2013) Barns möte med naturen. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.

Andersson, K. & Öhman, J. (In progress) *Moral Meaning-making in Encounters with Nature*

Ankre, R., Fredman, P. & Lindhagen, A. (2012) Visitor monitoring from a management perspective – Experiences from Sweden. In: Fredman, P., Stenseke, M., Liljendahl, H., Mossing, A. & Laven, D. 2012. (Editors) *Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges*, Proceedings of the 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas, Stockholm, Sweden, August 21–24.

Ankre, R., Fredman, P. & Lindhagen, A. (2013) Att mäta friluftsliv – Erfarenheter från besöksräkningar och besökarstudier. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. *Friluftsliv i förändring – Resultat från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket

Ankre, R., Petersson Forsberg, L., Emmelin, L. (2008) Silence – An article of short supply in outdoor recreation? Handling noise conflicts in Swedish planning. I Raschi, A. & Trampeti, S. (red) *Management for protection and sustainable development*. Proceedings of the Fourth International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas. Montecatini Terme, Italy, 14-19 October, 2008

Annerstedt, M., Norman, J., Boman, M., Mattsson, L., Grahn, P. & Währborg, P. (2010) Finding stress relief in a forest. *Ecological Bulletins* 53:33–42

Arnegård, J. & Sandell, K. (2011). Idrottens gränstrakter: Om äventyrsidrott och friluftssport. I Tolvhed, Helena & Cardell, David (red) *Kulturstudier, kropp och idrott: Perspektiv på fenomen i gränslandet mellan natur och kultur*. Idrottsforum.org, Malmö Högskola, s. 127–145

Beery, T. (2011) *Nordic in nature: Friluftsliv and environmental connectedness*. University of Minnesota Duluth (Avhandling)

Bladh, G. (2008a) Om hållbara landskap. I Lindström, M. (red) *Hur kan vi nå ett hållbart landskap? Sammanfattning på workshop II inom forskningsprogrammet INCLUDE*. Högskolan i Kalmar, Inst. för naturvetenskap, s. 38–40

Bladh, G. (2008b) Selma Lagerlöfs Värmland - A Swedish *landskap* in thought and practice. I Jones, M. and Olwig, K. (red) *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe*. University of Minnesota Press, s. 220–250

Bladh, G. (2011) Landskapets förändringar – exemplet östra Multjärn. I Jansson, U. (red) *Sveriges jordbruk och skogsbruk sedan år 1900. Sveriges Nationalatlas*. Norstedts

Bladh, G. (2012) *Det svenska friluftslivets geografi*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 21

Bladh, G. (2013) *Landskap för friluftsliv*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 25

Bladh, G. Sandell, K. Stenseke, M. & Emmelin, L. (2013) Friluftsliv och naturvård - en komplicerad relation. I Fredman, P.; Mossing, A.; Sandell, K. & Stenseke, M. (red) *Friluftsliv i förändring: Resultat från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.

- Boman, M., Lindhagen, A., Sandberg, M. & Henningson, S. (2013) Tätortsnära friluftsliv. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Boman, M. (2009) To pay or not to pay for biodiversity in forests. What scale determines responses to willingness to pay questions with uncertain response options? *Journal of Forest Economics*, 15:79–91
- Boman, M. & Doctorman, L. (2012) Pick a Number, but Not Just Any Number: Valuation uncertainty and maximum willingness to pay. *Submitted manuscript*
- Boman, M. & Ezebilo, E.E. (2012) The value of nature close to home for outdoor recreation in Sweden. I Fredman, P., Stenseke, M. & Liljendahl, H., Mossing, A & Laven, D. (red) *The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas: Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges*. Stockholm, Sweden, August 21–24, 2012. Proceedings. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 19
- Boman, M. & Felton, A. (2011) Kitesurfing. I Sandell K., Arnegård J. & Backman E. (red) *Friluftssport och Äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur, s. 194–195
- Boman, M., Fredman, P., Lundmark, L. & Ericsson, G. (2012) Outdoor recreation - a necessity or a luxury? Estimation of Engel curves for Sweden. *Submitted manuscript*
- Boman, M. & Mattsson, L. (2008) A note on attitudes and knowledge concerning environmental issues in Sweden. *Journal of Environmental Management*, 86:575–579
- Boman, M. & Mattsson, L. (2012) The hunting value of game in Sweden: Have changes occurred over recent decades? *Scandinavian Journal of Forest Research*, 27:669–674
- Boman, M., Mattsson, L. & Ericsson, G. & Kriström, B. (2011) Moose hunting values in Sweden now and two decades ago: The Swedish hunters revisited. *Environmental and Resource Economics* 50: 515–530
- Boman, M., Stenseke, M., & Fredman, P. (2012) Organized session: Oral/round table. Values of outdoor recreation – Economics, perceptions, attitudes and beyond. I Fredman, P., Stenseke, M. & Liljendahl, H., Mossing, A & Laven, D. (red) *The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas: Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges*. Stockholm, Sweden, August 21–24, 2012. Proceedings., Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 1
- Brouder, P. (2012a) Creative Outposts: Tourism's place in rural innovation. *Tourism Planning & Development*, 9(4):383–396
- Brouder, P. (2012b) Tourism development against the odds: The tenacity of tourism in rural areas. *Tourism Planning & Development*, 9 (4):333–337
- Brouder, P. (2012c) Post-inscription challenges: renegotiating World Heritage Management in the Laponia Area in Northern Sweden. I Robinson, M. & Bourdeau, L. (red) *Tourism and World Heritage*. Routledge
- Brouder, P. (2012d) Embedding Arctic tourism innovation in 'Creative Outposts'. I Lemelin, R.H., Maher, P. & Liggett, D. (red) *From talk to action: How tourism is changing the polar regions*. Lakehead University Press
- Brouder, P. & Eriksson, R.H. (2013a) Evolutionary Economic Geography: A new path for tourism research? *Tourism Geographies*, 15 (forthcoming)
- Brouder, P. & Eriksson, R.H. (2013b). Staying Power: what influences micro-firm survival in tourism? *Tourism Geographies*, 15 (1) (pagination available in January 2013)

- Brouder, P. & Lundmark, L. (2011) Climate Change in Northern Sweden: Intra-regional perceptions of vulnerability among winter-oriented tourism entrepreneurs. *Journal of Sustainable Tourism*, 19 (8): 919–938
- Brouder, P. & Lundmark, L. (2012) A (ski) trip into the future: climate change and winter tourism in Polar Sweden in 2040. I Lemelin, R. H., Lundmark, L. & Müller, D. K. (red) *Issues in Polar Tourism: Communities, Environments, Politics*. Springer
- Brügge, B., Glantz, M. & Sandell, K. (red) (2011) (4e reviderade uppl.). *Friluftslivets pedagogik: en miljö- och utomhuspedagogik för kunskap, känsla och livskvalitet*. Liber
- Byström, J. (2012) *Negative attitudes among local inhabitants towards destination development: the case of Kosterhavet National Park*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 20
- Dahlberg, A., Rodhe, R. & Sandell, K. (2010) National Parks and Environmental Justice: Comparing Access Rights and Ideological Legacies in Three countries. *Conservation and Society*, 8(3): 209-224
- De la Barre, S. & Brouder, P. (2013) Consuming Stories: Placing food in the Arctic tourism experience. *Journal of Heritage Tourism* (in press)
- Dupuis, L. & Müller, D.K. (2005) Time-space use among cross-country skiers in Abisko (Sweden) and Vercors (France). I Hall, C.M. & Boyd, S. (red) *Nature-based Tourism in Peripheral Areas: Development or Disaster ?* Channel View Publications, pp. 91–104
- Eken, I. & Karlsson, S.E. (2012) Hur fritid blir en tid att räkna med - en berättelse om en resa från en kurdisk by till en svensk stad. I Tibelius, U. (red.) *Fritid i senmoderna samhällen*. Studentlitteratur
- Emmelin, L. (2009) Naturvård – en professionell verksamhet på vetenskaplig grund? I Lundgren, L.J. (red) *Naturvård bortom 2009. Reflektioner med anledning av ett jubileum*. Cassandra
- Emmelin, L., Fredman, P., Lisberg Jensen, E. & Sandell, K. (2010) *Planera för friluftsliv: Natur, samhälle, upplevelser*. Carlssons bokförlag
- Ernerfeldt Burman, L. Fredman, P. & Sandell, K. (2008) *Friluftsforskning 2008. Sammanfattning av presentationer vid konferensen "Friluftsforskning 2008" den 12-13 november vid Karlstads universitet*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 6
- Fredman, P. (2006) Friluftsliv i Sverige: Kunskap och kunskapsbehov. *Forskning i friluft 2005*. Friluftslivets Fellesorganisasjon, Norge
- Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L. & Mattsson, L. (2008) *Friluftslivets ekonomiska värden – en översikt*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 5
- Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L. & Mattsson, L. (2012) Research note: Economic Values in the Swedish Nature-based Recreation Sector. A synthesis. *Tourism Economics*, 18(4): 903–910
- Fredman, P., Boman, M., Lundmark, L., Svensson, B. & Lindberg, K. (2013) Friluftslivet i samhällsekonomin. I
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red) (2008a) *Vilka är ute i naturen? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 1
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red) (2008b) *Vara i naturen - varför eller varför inte? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 2
- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red) (2008c) *Besöka naturen - hemma eller borta? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 3

- Fredman, P., Karlsson, S-E., Romild, U. & Sandell, K. (red) (2008d) *Vad är friluftsliv? Delresultat från en nationell enkät om friluftsliv och naturturism i Sverige*. Forskningsprogrammet: Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 4
- Fredman, P., Lindhagen, A. & Nordström, G. (2012) Monitoring outdoor recreation trends in Sweden. In: Fredman, P., Stenseke, M., Liljendahl, H., Mossing, A. & Laven, D. 2012. (Editors) *Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges*, Proceedings of the 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas, Stockholm, Sweden, August 21–24.
- Fredman, P., Lindhagen, A. & Nordström, G. (2013) Friluftsliv i förändring – en kvantitativ analys. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Fredman, P., Lundberg, C., Wall Reinius, S. & Grundén, A. (2011) Naturen viktig för turismen men kunskapen otillräcklig. ETOUR, *Fakta turism* 1/2011
- Fredman, P. & Lundmark, L. (2008) Kan hela Sverige leva av naturturism? I *Ska hela Sverige leva?* Formas fokuserar nr. 13: 207-216
- Fredman, P., Mossing, A. & Stenseke, M. (2011) *Friluftsforskning 2011. Program, presentationer och deltagare vid konferensen Friluftsforskning 2011 den 9-10:e november, Umeå Folkets hus* Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr 18
- Fredman, P., Mossing, A., Sandell, K., Stenseke, M. & Emmelin, L. (2013) Friluftsliv i förändring – Ett forskningsprogram. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Fredman, P. Romild, U. Emmelin, L. & Yuan, M. (2009) Non-compliance with on-site data collection in outdoor recreation monitoring. *Visitor Studies*, 12(2):164–181
- Fredman, P. Romild, U. Emmelin, L. & Yuan, M. (2009) *Who are the non-compliants? An analysis of non-compliance with on-site monitoring methodology at Fulufjället National Park*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 9
- Fredman, P., Romild, U., Wolf-Watz, D. & Yuan, M. (2012) Latent Demand and Time Contextual Constraints to Outdoor Recreation in Sweden. *Forests* 3(1):1-21
- Fredman, P. & Sandell, K. (2009) “Protect, Preserve, Present” – The Role of Tourism in Swedish National Parks. In: Warwick, F. & Hall, C.M.: *Tourism and National Parks. International Perspectives on Development, Histories and Change*. Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility, Routledge, pp. 197–207
- Fredman, P., Sandell, K. Stenseke, M (2010) Regeringens ambitioner måste ges resurser. *Svenska Dagbladet*. (11 okt, 2010)
- Fredman, P. & Sandell, K. (2013) Resultat Enkätundersökning "Friluftsliv 07". I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Fredman, P., Stenseke, M. (2012) Svensk friluftspolitik riskerar att bli ett luftslott. *Dagens Nyheter*. (26 augusti, 2012)
- Fredman, P., Stenseke, M., Liljendahl, H., Mossing, A. & Laven, D. (2012) (red) *Proceedings of the 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas. “Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges”*, Stockholm, Sweden, August 21–24

- Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) (2013) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Fredman, P., Svensson, B., Lindberg, K. & Holmstedt, A. (2010) *Ekonomiska värden i svenskt friluftsliv - en enkätundersökning*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 14
- Fredman, P., Wall Reinius, S. & Lundberg, C. (2009) *Turism i natur. Definitioner, omfattning, statistik*. Turismforskningsinstitutet ETOUR, Mittuniversitetet, Östersund. Rapport R2009:23
- Fredman, P., Tyrväinen, L. (2010) Frontiers in Nature-Based Tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10(3):177–189
- Fredman, P., Tyrväinen, L. (2011) *Frontiers in Nature-based Tourism. Lessons from Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Routledge
- Fredman, P. & Yuan, M. (2011) Primary Economic Impacts at Three Spatial Levels: The Case of Fulu fjället National Park, Sweden. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 11:74–86
- Grenier, A. & Müller, D.K. (red) *Polar Tourism: A Tool for Regional Development*. Presses de l'Université du Québec à Montréal (PUQ-UQAM)
- Hall, C., Müller, D. K. & Saarinen, J. (red) (2009) *Nordic Tourism: Issues and Cases*. Channel View Publications
- Haraldsson, A.-L. (2012a) *Könstraditioner och det "nya" friluftslivet*. Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 22
- Haraldsson, A. L. (2012b) Fri tid eller tid för arbete. I Tibelius, U.: *Fritid i senmoderna samhällen*. Studentlitteratur, s 55-64
- Hastell, L. (2008) *Barnperspektiv och grönstrukturer i samhällsplanering*. Dept. of Human and Economic Geography, University of Gothenburg (Master thesis)
- Henningsson, S. (2008a) *Hagen i staden. Betydelsen av den "vilda" naturen runt knuten*. Göteborg University, Dept of Human Geography, Occasional Papers 2008:2.
- Henningsson, S. (2008b) Rekreation och upplevelser i tätortsnära betesmarker. *Biodiverse, Centrum för Biologisk Mångfald*, Årgång 13, Nr 2: 20-21
- Henningsson, S. (Kommande) *Betydelsen av naturpräglade landskap i det urbana*. Dept. of Human and Economic Geography, University of Gothenburg (Prel. avhandlingstitel)
- Heyman, E., Gunnarsson, B., Stenseke, M., Henningsson, S. & Tim, G. (2011) Openness as a key-variable for analysis of management trade-offs in urban woodlands. *Urban Forestry & Urban Greening*, 10(4): 281–293
- Jessen, E. (2011) *Strandskydd i Värmland. Kommunal tillämpning av strandskyddslagstiftningens dispensinstitut*. Dept. of Human and Economic Geography, University of Gothenburg (Master thesis)
- Jones, M. & Stenseke, M. (red) (2011) *The European Landscape Convention. Challenges of Participation*. Springer
- Jones, M. & Stenseke, M. (2011) Conclusion: Benefits, difficulties and challenges of participation under the European Landscape Convention. In Jones, M. & Stenseke, M. (red) *The European Landscape Convention: Challenges of participation*. Springer, s. 295-309
- Karlsson, Sven-Erik (2012) Min sommarstuga. I Tibelius, U. (red.) *Fritid i senmoderna samhällen*. Studentlitteratur.
- Karlsson, S-E. , Bladh, G. & Haraldson, A-L. (2013) Friluftslivets sociala mönster i ett samhälleligt sammanhang - en beskrivning och ett försök till förklaring. I Fredman, P., Mossing, A., Sandell, K. &

- Stenseke, M. (Red.) *Friluftsliv i förändring: Resultat från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Karlsson, S E., (Kommande) *Från fiske och jakt till hälsofrämjande motion*. Friluftsliv i förändring - en komplex historia. Forskningsprojektet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 23
- Kindstrand, C., Norman, J., Boman, M. & Mattsson, L. (2008) Attitudes towards various forest functions: a comparison between private forest owners and forest officers. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 23: 133-136
- Larsson, C. (2008) *Äng är natur, träd är natur men behöver inte vara det*. Dept. of Human and Economic Geography, University of Gothenburg (Masterthesis)
- Laven, D., Fredman, P. & Wall Reinius, S. (2012) New challenges for managing sustainable tourism in protected areas: An exploratory study from a landscape perspective in Sweden. *Revista Turismo & Desenvolvimento*, No. 17/18
- Lindhagen, A. (2009) Friluftsliv. I Gustafsson, L., Dahlberg, A., Green, M., Henningsson, S., Hägerhäll, C., Larsson, A., Lindelöw, Å., Lindhagen, A., Lundh, G., Ode, Å., Strengbom, J., Ranius, T., Sandström, J., Svensson, R. & Widenfalk, O.: *Konsekvenser för kulturarv, friluftsliv, landskapsbild och biologisk mångfald*. Faktaunderlag till MINT-utredningen. SLU, Rapport. ISBN 978-91-86197-45-2
- Lindhagen, A. & Bladh, G. (2012) Trends in picking of wild berries and mushrooms in Sweden 1977-2011. I Fredman, P., Stenseke, M., Liljendahl, H., Mossing, A. och Laven, D. (red) *Outdoor recreation in Change- Current knowledge and Future Challenges: Stockholm, Sweden, August 21-24, 2012*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 19: 82–83
- Lindhagen, A & Bladh, G (2013) Trender i bär- och svampplockning – ett exempel på hur kvantitativ och kvalitativ metod kan kombineras. I Fredman, P., Mossing, A., Sandell, K. & Stenseke, M. (Red.) *Friluftsliv i förändring: Resultat från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Lundmark L. (2009) *Efterfrågan på naturturism. Nuläge och potential för regional utveckling*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 11
- Lundmark, L (2010) Turism som regional utvecklingsstrategi – vad ska det vara bra för? *THULE, Skytteanska samfundets årsbok 2010*
- Lundmark, L. (2010) A holiday on ice on hold? Nature based tourism and climate change. I Hall, C.M., & Saarinen, J. (red) *Tourism and change in Polar Regions*, pp. 135–146
- Lundmark, L., Brouder, P., Müller, D.K. and Fredman, P. (2013) När friluftsliv blir naturturism. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – resultat från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm
- Lundmark, L., Fredman, P. & Sandell, K. (2010) National parks and protected areas and the role for employment in Tourism, Forestry and Forest Sector: A Swedish case, *Ecology and Society* 15(1): 1-19
- Lundmark, L. & Müller, D.K. (2010) The Supply of nature-based tourism activities in Sweden, *TOURISM* 58 (4), 379 –393
- Lundmark, L. & Stjernström, O. (2007) Eco-strategies, planning and nature based tourism. Umeå universitet, Kulturgeografi, Umeå, GERUM arbetsrapporter
- Lundmark, L. & Stjernström, O. (2009) Environmental protection: an instrument for regional development? National ambitions versus local realities in the case of tourism, *Scandinavian Journal of hospitality and tourism*, 9(4): 387-405

- Mattsson, L. (2008) *Utredning angående möjligheterna till vidareutveckling av verksamheten vid Fulltofta Naturcentrum och på berörda stiftelsers marker*. Rapport över utredning på uppdrag av Region Skåne. Region Skåne
- Mattsson, L., Boman, M. & Ericsson, G. (2008a) Jakten i Sverige - Ekonomiska värden och attityder jaktåret 2005/2006. *Rapport nr: 1, Adaptiv förvaltning av vilt och fisk*. ISSN 1654 -8310
- Mattsson L., Boman M., Ericsson, G. (2008b) 3. 130. 000. 000 - Så mycket är jakten värd. *Svensk Jakt*, 5:74–77
- Mossing, A. & Fredman, P. (2009) *Friluftsforskning 2009. Sammanfattning av presentationer vid konferensen Friluftsforskning 2009 den 18-19:e november vid Mittuniversitetet, campus Östersund*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 12
- Mossing, A. & Fredman, P. (2010) *Friluftsforskning 2010. program, presentationer och deltagare vid konferensen Friluftsforskning 2010 den 17-18:e november vid Göteborgs universitet*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 15
- Müller, D.K. (2006) Svensk idyll på tyska. I Johansson, E. (red) *Mångnatur – Friluftsliv och natursyn i det mångkulturella samhället*. Mångkulturellt centrum, s. 67-70
- Müller, D.K. (2008) *Det kommersiella friluftslivet: en kartläggning av naturturismutbudet på de regionala turismorganisationernas hemsidor i Sverige*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 7
- Müller, D.K. (2011) Tourism development in Europe's 'last wilderness': an assessment of the nature-based tourism in Swedish Lapland. I Grenier, A. & Müller, D.K. (red) *Polar Tourism: A Tool for Regional Development*. Montreal: Presses de l'Université du Québec à Montréal (PUQ-UQAM) 135-146
- Müller, D.K. & Jansson, B. (2006) *Tourism in Peripheries: Perspectives from the far North and South*. Cab International
- Müller, D.K. & Kouljok Huuva, S. (2009). Limits to Sami tourism development: the case of Jokkmokk, Sweden. *Journal of Ecotourism* 8 (2), 115-127
- Naturvårdsverket (2007) *Kunskapen of friluftslivet – En tankesmedja om framtida forskning och kunskap om friluftsliv*. Dokumentation av tankesmedjan i Sänga Säby 2007. Rapport 5698
- Naturvårdsverket (2008) Remiss av ett förslag till program för insamling av statistik om friluftsliv (regeringsuppdrag 2006/42) Manuscript
- Naturvårdsverket (2009) *Statistikprogram för friluftsliv – ett förslag*. Rapport 5975
- Norman, J. (2009) *Amenities of Swedish Forests: Attitudes and values among stakeholders*. Doctoral thesis No. 2009:76, Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Faculty of Forest Sciences, Swedish University of Agricultural Sciences, Alnarp
- Norman, J., Annerstedt, M., Boman, M. & Mattsson, L. (2010) Influence of outdoor recreation on self-rated human health: Comparing three categories of Swedish recreationists. *Scandinavian Journal of Forest Research* 25: 234-244
- Norman, J., Ellingson, L., Boman, M. & Mattsson, L. (2010) The value of forests for outdoor recreation in southern Sweden: Are broadleaved trees important? *Ecological Bulletins* 53: 21-31
- Norman J., Mattsson L. & Boman M. (2011) Rekreativsvärden i Skånes och Blekinges skogar – hur viktig är ädellövskogen? *Fakta Skog*, 2: 4
- Palang, H., Spek, T. & Stenseke, M. (2011) Digging in the past: New conceptual models in landscape history and their relevance in peri-urban landscapes. *Landscape and Urban Planning*, 100 (4): 344-346

Petersson Forsberg, L. (2009) *Friluftsliv och naturturism i kommunal planering – delresultat från en webbaserad enkätundersökning våren 2008*, Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 8

Petersson Forsberg, L. (2012a) *Friluftsliv och naturturism i kommunal fysisk planering*. Doktorsavhandling nr 2012:06 Blekinge Tekniska Högskola, Sektionen för planering och mediedesign, Karlskrona. Även som: Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 8

Petersson Forsberg, L. (2012b) Outdoor recreation – an important public interest that current municipal spatial planning in Sweden cannot protect? I Fredman, P., Stenseke, M. & Liljendahl, H., Mossing, A & Laven, D. (red) *The 6th International Conference on Monitoring and Management of Visitors in Recreational and Protected Areas: Outdoor Recreation in Change – Current Knowledge and Future Challenges*. Proceedings. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport Nr. 19

Petersson Forsberg, L. (Kommande) Swedish spatial planning - a blunt tool for the protection of outdoor recreation - why is that and what can be done? *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, Elsevier Science and Technology Journals

Petersson Forsberg, L. (Kommande) *Friluftsliv i kommunal fysisk planering - varför eller varför inte och i så fall hur? En handbok för den fysiska planeringen med forskningsdata samt en genomgång av möjligheter och begränsningar i planerings system*. Publiceras inom ramen för forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring.

Petersson Forsberg, L., Ankre, R. & Emmelin, L. (2010) Outdoor recreation in Sweden – can local land use planning deliver the areas needed? Ur Conference Proceedings from MMV 2010, *Recreation, tourism and nature in a changing world*, The Fifth International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas, Wageningen, The Netherlands 30/5-3/6 2010

Petersson Forsberg, L. & Emmelin, L. (2009) Urban proximate nature – local land use planning as a tool for protection in a Swedish context. I Pröbstl, U. (red) Book of Abstract: *Meet old and new worlds in Research, Planning, and Management*, ISSRM Vienna 2009 15th International symposium on society and resource management, Wien 6-8 juli 2009, 220-221

Petersson Forsberg, L., Sandell, K. & Emmelin, L. (2013) Friluftslandskapets planering och tillgänglighet. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.

Raadik, J., Cottrell, S.P., Fredman, P., Ritter, P & Newman, P. (2010) Understanding Recreational Experience Preferences: Application at Fulufjället National Park, Sweden. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10(3):231–247

Romild, U., Fredman, P. & Wolf-Watz, D. (2009) *Socio-economic Determinants, Demand and Constraints to Outdoor Recreation Participation in Sweden*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 16

Sandberg, M. (2009) *Barn och natur i storstaden. En studie av barns förhållande till naturområden i hemmets närhet – med exempel från Stockholm och Göteborg*. Institutionen för Ekonomisk geografi och Kulturgeografi, Göteborgs universitet

Sandberg, M. (2009) Barns relation till naturområden i staden. *Geografiska notiser*. 67 (3):142-149

Sandberg, M. (2012a) *“De är inte ute så mycket” Den bostadsnära naturkontaktens betydelse och utrymme i storstadsbarns vardagsliv*. Institutionen för Ekonomisk geografi och Kulturgeografi, Göteborgs universitet (Avhandling)

- Sandberg, M (2012b) Utsikt och insikt. Barn, stad och natur i en gemensam framtid – ur föräldrars perspektiv. *Årsboken YMER 2012*
- Sandell, K. (2007) Naturvårdens dilemma. *Biodiverse*, Centrum för biologisk mångfald, 12 (4):8
- Sandell, K. (2007) The Right of Public Access: The Landscape Perspective of Friluftsliv. I Henderson, B. & Vikander, N. (red) *Nature First: Outdoor Life the Friluftsliv Way*. Natural Heritage Books, pp. 90–99
- Sandell, K. (2008a) Friluftsliv. *Bladet: Naturskoleföreningen*, 1:19–20
- Sandell, K. (2008b) Vad platsar i främjandet? *På gång* (Friluftsförbundets ledartidning), 3: 20–22
- Sandell, K. (2008c) TVM:s grundare. *Friluftsliv – I alla väder*. 4: 54-55
- Sandell, K. (2009) För människors skull – men för vilka och hur? Friluftsliv och naturturism som hot och möjlighet. I Lundgren, L. J. (red) *Naturvård bortom 2009: Reflektioner med anledning av ett jubileum*. Cassandra, 151-178
- Sandell, K. (2010) Skogen! Men varför? Krönika. *Scoutmagasinet*, 2:17
- Sandell, K. (2011a) Allemansrätten och dess framtid: Några samhällsvetenskapliga perspektiv. I Sandell, K. & Svenning, M: *Allemansrätten och dess framtid*. Naturvårdsverket, Rapport nr. 6470, 5-143
- Sandell, K. (2011b) Idrott, sport, äventyr och friluftsliv: en introduktion. I Sandell, K., Arnegård, J. & Backman, E. (red) *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur
- Sandell, K. (2011c) Miljö, pedagogik och landskap. I Sandell, K., Arnegård, J. & Backman, E. (red) *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur
- Sandell, K. (2012). Friluftsliv et allemansrätt : "vie au grand air" et droit universel d'accès à la nature en Suède: Identité, démocratie et inspiration éco-politique. *Deshima: Revue D'histoire Globale des Pays du Nord*, No. 6, 109-128, Université de Strasbourg
- Sandell, K. (Kommande) Kan friluftsliv beforskas? Bokkap. i nordisk antologi vars utgivning f.n. diskuteras med olika förlag
- Sandell, K. (In Print) The entry: "Allemansrätten/Jokamiehenoikeus" For the *Encyclopaedia of Contemporary Nordic Culture*. University College
- Sandell K & Bladh G. (2011) På fritidsbesök i jord- och skogslandskapet. I Jansson, U. (red) *Sveriges jordbruk och skogsbruk sedan år 1900. Sveriges Nationalatlas*. Norstedts, s. 200–205
- Sandell, K. & Boman, M. (2013) Friluftslivets nya aktiviteter – Mera sport och mindre natur? Sandell, K. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Sandell, K. & Fredman, P. (2010) The Right of Public Access: Opportunity or Obstacle for Nature Based Tourism in Sweden? *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10(3): 291–309
- Sandell, K. & Sörlin, S. (red) (2008) (2a reviderade uppl.). *Friluftshistoria – från "hårdande friluftsliv" till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlssons bokförlag
- Sandell, K., Arnegård, J. & Backman, E. (red) (2011) *Friluftssport och äventyrsidrott: Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur
- Sandell, K., Fredman, P. & Stenseke, M. (2011) *Framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige: Ett diskussionsunderlag*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring, Rapport nr. 17

- Sandell, K., Stenseke, M., Fredman, P. (2012) Allemansrätten måste verklighetsanpassas. *Göteborgs-Posten* (12 februari)
- Sandell, K. & Öhman, J. (2010) Educational potentials of encounters with nature: reflections from a Swedish outdoor perspective. *Environmental Education Research* 16(1): 95-132
- Sandell, K. & Öhman, J. (2012) An Educational Tool for Outdoor Education and Environmental Concern. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, DOI: 10.1080/14729679.2012.675146
- Stenseke, M. (2010) *Hur beaktades friluftslivet vid bildandet av Kosterhavets nationalpark? En fallstudie av svensk praktik i att integrera friluftsliv och naturbevarande*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 13
- Stenseke, M. (2011a) Varför mager tvärvetenskap? Miljöforskning. *FORMAS tidning för ett hållbart samhälle*, (2/2011) s. 3
- Stenseke, M. (2011b) Hur fångar man ett medborgardeltagande? Problem och möjligheter. In *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens TIDSKRIFT*. Årg. 150, nr. 4, s. 29–35
- Stenseke, M. (2012a) On the integration of nature conservation and outdoor recreation in the rural landscape. In Fredman, F., Stenseke, M., Liljendahl, H., Mossing, A. & Laven, D. (eds.): *The 6th international conference on monitoring and management of visitors in recreational and protected areas. Outdoor recreation in change – current knowledge and future challenges*. Stockholm, Sweden, August 21-24 2012. Proceedings. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr 19: 106–107
- Stenseke, M. (2012b) On the integration of outdoor recreation in nature conservation policies. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences, section "A" Social Sciences and Humanities*, 66 (3): 119–128
- Stenseke, M. (in press): Friluftslivets roll i 2000-talets naturvårdsprocesser rörande Kinnekulle. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr. 24
- Stenseke, M., Fredman, P., Sandell, K. & Emmelin, L. (2013) Framtida friluftslivsforskning i Sverige. Sandell, K. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Stenseke, M. & Jones, M. (2011) Conclusion: Benefits, difficulties and challenges of participation under the European Landscape Convention. In Jones, M. & Stenseke, M. (red) *The European Landscape Convention: Challenges of participation*. Springer, pp. 295-309.
- Stjernberg, P. (2009) *Det hyggessfria skogsbruket vid Yttringe: vad tycker allmänheten?* SLU, Inst. för skogens produkter, examensarbeten nr 45.
- Wolf-Watz, D. (2011) *Outdoor Recreation and Environmentalism: Social and Spatial Perspectives*. Karlstad: Karlstad University Studies
- Wolf-Watz, D. (Submitted). Traveling for Nature? – On the paradox of environmental awareness and travel for nature experiences.
- Wolf-Watz, D., Beery, T. Sandell, K. & Öhman, J. (2013) Friluftsliv och miljöengagemang. I Fredman, P., Stenseke, M., Sandell, K. & Mossing, A. (red) *Friluftsliv i förändring – rapport från ett forskningsprogram*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Wolf-Watz, D., Sandell, K. & Fredman, P. (2011) Environmentalism and Tourism Preferences: A Study of Outdoor Recreationists in Sweden. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 11(2): 190–204
- Yuan, M. & Fredman, P. (2008) A Call for a Broad Spatial Under-standing of Outdoor Recreation Use. In: Raschi, A. & Trampeti, S. (eds.) *Management for protection and sustainable development*.

Proceedings of the Fourth International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas. Montecatini Terme, Italy, 14-19 October, 2008

Yuan, M. & Fredman, P. (2010) The relationship between recreation experience preferences and revealed activity choice in the North Shore Lake Superior region. *Tourism in Marine Environments*, 6(2-3): 133-138

Öhman, J. & Andersson, K. (In progress) Analysing the Environment Ethical Content of Meaning Making in Outdoor Education.

Öhman, J. & Andersson, K. (In progress) *Moral Meaning-making in Encounters with Nature*

Öhman, J. & Hansson, P. (In progress) *Meanings of Nature in Outdoor Education – Implications for ESD*

Öhman, J. & Öhman, M. (2011b) Kroppen i friluftslivet. I Klas Sandell; Johan Arnegård & Erik Backman (red) *Friluftssport och äventyrsidrott. Utmaningar för lärare, ledare och miljö i en föränderlig värld*. Studentlitteratur, s. 147–172

Kommande publikationer

Bladh, G & Karlsson, S. E. (Kommande) Outdoor Recreation patterns and changing views of nature – examples from the Swedish context of “friluftsliv”

Bladh, G. & Lindhagen, A. (Kommande) “To be able to take care of what nature gives us”- Participation and motives for Berry Picking and Mushrooming in Sweden.

Ezebilo, E., Boman, M., Norman, J., Mattsson, L., Lindhagen, L. & Mbongo, W. (Kommande) The Value of Close to Home Nature for Outdoor Recreation in Sweden

Fredman, P. Stenseke, M. Sandell, K. & Mossing, A. (Kommande) *Friluftsliv. Studier från det svenska upplevelselandskapet* (prel). Carlssons förlag, Stockholm

Karlsson, S E. (Kommande) *Friluftsliv vid fritidshuset - en livsstil?* (preliminär titel)

Lindhagen, A. & Bladh, G. (Kommande) Recreational Berry picking and Mushrooming in Sweden Differences between investigations in 1977, 1997 and 2011. *Manuscript in preparation*

Lindhagen, A. & Bladh, G. (Kommande) *Husbehovsplockning av allemansrättsligt tillgängliga bär och svampar i Sverige – Resultat av en rikstäckande enkät*. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport Nr. 26 (Manuscript in preparation)

Stenseke, M. & Skriver Hansen, A. (Kommande) From rhetoric to knowledge based actions - on challenges for outdoor recreation management in Sweden.

Öhman, J.; Öhman, M. & Sandell, K. (Kommande) Exergames as physical education: A further step in the detachment process or a path for the not motivated? Scientific article to be published in a journal about outdoor recreation and physical education.

Friluftsliv i förändring

Resultat från ett forskningsprogram Slutrapport

PETER FREDMAN, MARIE STENSEKE, KLAS SANDELL
OCH ANDERS MOSSING

RAPPORT 6547

NATURVÅRDSVERKET
ISBN 978-91-620-6547-8
ISSN 0282-7298

Rapporten uttrycker nödvändigtvis inte Naturvårdsverkets ställningstagande. Författaren svarar själv för innehållet och anges vid referens till rapporten.

Friluftsliv i förändring är den hittills största samlade satsningen på forskning kring friluftsliv och naturturism i Sverige. Det du nu håller i din hand är forskningsprogrammets slutrapport där huvudsakliga resultat av sex års forskning redovisas.

Rapporten består av 15 fristående kapitel som var och ett fördjupar sig inom olika teman som programmet har fokuserat på. I rapportens inledning ges en kort bakgrund till friluftsliv som forskningsområde, programmets tematiska inriktning, vårt sätt att organisera verksamheten samt samverkan med omgivande aktörer. Vi ger också några goda råd till framtida forskningsprogram.

Avslutningsvis summeras några av de viktigaste resultaten jämte våra reflektioner kring programmets bidrag till ny kunskap. Vi redogör här för några huvudsakliga ställningstaganden när det gäller framtida forskningsstrukturer för friluftsliv och naturturism i Sverige, diskuterar samhällsutmaningar och ger förslag på forskningsbehov, samt sätter in svensk friluftslivs-forskning i ett internationellt perspektiv.

Friluftsliv i förändring
WWW.FRILUFTSFORSKNING.SE

